

REMZINESIMI VALBONA TOSKA
ZEQIRJA NEZIRI AGIM LEKA

GJUHË SHQIPE DHE LETËRSI

PËR VITIN III
TË GJIMNAZIT TË REFORMUAR

Dr. REMZI NESIMI Mr. VALBONA TOSKA
Dr. ZEQRJA NEZIRI Dr. AGIM LEKA

GJUHË SHQIPE DHE LETËRSI

PËR VITIN III
TË GJIMNAZIT TË REFORMUAR

PROSVETNO DELLO SHA

Redaktor:

Vesna Dukoska

Recensues:

Dr. Mirlinda KRIFCA, docent në Fakultetin
Fililogjik „Bllazhe Koneski”, Shkup

Dr. Asllan HAMITI, profesor në Fakultetin
Fililogjik „Bllazhe Koneski”, Shkup

Dr. Xhemaludin IDRIZI, profesor në Gjimin-
nazin „Zef Lush Marku”, Shkup

Xhelal ZEJNELI, profesor në Gjinnnazin „Kiril
Pejçinoviq”, Tetovë

Со решение на министерот за
образование и наука на Република
Македонија број 07-5834/1 од
23.09.2003 година, се одобрува
употребата на овој учебник.

Me vendim të ministrit të arsimit dhe
shkencës të Republikës së Maqedonisë numër
07-5834/1 të datës 23.09.2003, lejohet
përdorimi i këtij libri.

**GRAMATIKA E
GJUHËS SHQIPE**

PROSVETNO DELO

NGA HISTORIA E GJUHËS SË SHKRUAR SHQIPE

Njohuri të përgjithshme

Njeriu, si qenie më e zhvilluar dhe më e përsosur, jeton në bashkësi shoqërore dhe komunikon me rrethin ku jeton. Procesi i komunikimit midis njerëzve mund të realizohet në forma e mënyra të ndryshme. Do të thotë për t'u marrë vesh me njëri – tjetrin shërbejnë:

1. **Treguesit** që janë dukuri të rastit si p. sh., gjurmët e këmbëve në rërë a në borë tregojnë se aty ka kaluar ndonjë njeri apo kafshë; lulet e vëna në veturë tregojnë dasmë etj.

2. **Sinjalet** janë shenja të caktuara që jepen me tinguj apo ngjyra siç janë dritat e semaforëve nëpër udhëkryqet, shenjat që jepen me dritat anësore të automjeteve kur duam të kthejmë djathtas ose majtas; krisma e një pistolette në garat sportive që tregon fillimin e vrapimeve, boria e automobilave që po kështu jep sinjale të arritjes, të nisjes apo për t'u shmangur nga rruga etj.

3. **Shenjat** po kështu janë mjet komunikimi. Kur duam të pohojmë diçka pa folur, ne e lëvizim kokën lart-poshtë e për mohim e lëvizim majtas-djathtas. Ndërkaq, me dorë mund të urdhërojmë për t'u ndalur, për t'u afruar, për t'u larguar, për t'u ulur, për t'u ngritur në këmbë etj. Shenjat kanë përdorim të gjerë në veprimet aritmetike: +(plus), -(minus); x(herë); :(pjesëtim), në komunikacionin rrugor etj.

4. **Simbolet**, po kështu janë shenja që paraqesin diçka si, p. sh., flamujt që paraqesin shtetet ose kombet, shkronjat e ndryshme fillestare që, duke u përdorur në vend të fjalëve, paraqesin elementet kimike. Po kështu edhe besimet e ndryshme fetare paraqiten me simbole të ndryshme: gjysëmehëna simbolizon islamizmin, kryqi krishterizmin etj.

5. **Njerëzit** mund të komunikojnë, do të thotë t'i shprehin ndjenjat a gjendjen shpirtërore me mimikë, me gjepte të ndryshme etj.

Por, siç dihet, mjeti më kryesor, më i rëndësishëm dhe më i përsosur për komunikim, përkatësisht për të dhënë e për të marrë informacione, është gjuha, e cila, njëkohësisht, është edhe mjeti dhe arma më kryesore e progresit të mbarë njerëzimit. Të gjitha arritjet në fushat e ndryshme shkencore nuk do të mund të mendoheshin pa gjuhë. Pra gjuha nuk është vetëm aktiviteti më specifik i njeriut, por edhe tipari kryesor i një kombi dhe pronë e përbashkët e popullit që trashëgohet brez pas brezi duke u përsosur vazhdimisht.

Këtë gjuhë njerëzit, siç dihet, e përdorin në dy mënyra:

1. me anë të të dëgjuarit e kjo quhet gjuhë e folur apo gjuhë tingullore dhe realizohet me anë të tingujve të artikulluar e të bashkuar në rrokje, në fjalë e fjali dhe

2. me anë të të parit përkatësisht me anë të leximit të shkronjave të bashkuara që po kështu formojnë rrokje e fjalë dhe kjo quhet gjuhë e shkruar.

Nga këto gjuha e folur është shumë më e vjetër se gjuha e shkruar. Zanafilla e saj arrin gjer në kufijtë parahistorikë. Me një fjalë, ajo është e lashtë sa edhe vetë shoqëria njerëzore dhe është zhvilluar paralelisht me evolucionin e kësaj shoqërie gjatë qind mijëvjeçarëve.

Komunikimi me shkrim

Në kohën e neolitit, nga mijëvjeçari i tretë para erës së re, njerëzit fillojnë të komunikojnë edhe me shkrim. Forma më e hershme e këtij komunikimi është shkrimi **piktografik**, me anën e të cilit sendet janë emërtuar me piktograme, përkatësisht me vizatime. Piktogramet në të vërtetë paraqesin sistemin më të vjetër të shkrimit. E meta më e madhe e këtij shkrimi është se me anë të tij mund të paraqiten vetëm sendet konkrete. Ato kanë kuptimin e një fjale dhe të një fjalie. Kështu me vizatime të ndryshme janë paraqitur zogjtë, peshqit, dielli, drithërat, kopshti etj. Të gjitha këto janë vizatuar në gur, në dru, në lëkurë etj.

Faza tjetër pas asaj të shkrimit piktoresk është ajo e shkrimit **ideografik**, i cili u krijua mbi bazën e shkrimit piktografik. Ideogramet, meqë janë vizatime metaforike të sendeve e të dukurive e u përgjigjen fjalëve, shprehin edhe idenë. Do të thotë, ato shënojnë një hap përpara.

Me zhvillimin e mëtejshëm të këtij shkrimi, popujt e qytetëruar asirët, mesopotamezët, babilonasit etj. krijuan shkrimin në trajtë pyke a **pykësor** (kuneiform) si atë **hieroglifik** te egjiptasit e lashtë.

Shkalla më e lartë e zhvillimit të shkrimit arrihet me zbulimin e shkrimit **fonetik**, me të cilin tingujt paraqiten me simbole të posaçme grafike.

Shkrimi fonetik, përkatësisht alfabetik si sistem i veçantë i tingujve, që është forma më e përsosur e gjuhës së shkruar, u përdor në mjedise të ndryshme të popujt e lashtë të qytetëruar.

Sipas historianit grek, Herodotit (490-425 para erës së re), i cili flet edhe për pellazgët dhe ilirët, alfabetin e zbuluan fenikasit. Meritë e madhe e tyre është se ata alfabetin pastaj e përhapën edhe te popujt e tjerë semitë, prej të cilëve e morën edhe grekët. Vlen të përmendet se mbishkrimet e hershme në greqishte datojnë nga gjysma e dytë e mijëvjeçarit të dytë para erës së re. Me këtë alfabet grek janë shkruar edhe veprat e Homerit në shekullin e tetë para erës sonë.

Nga alfabeti grek burimin e ka edhe alfabeti latin, me të cilin latinishtja filloi të shkruhet qysh në shekullin VI – V para erës së re. Nga ky alfabet, pas shthurjes së Perandorisë Romake, u krijuan variante të ndryshme e më vonë edhe alfabetet kombëtare të popujve të ndryshëm jo vetëm në Evropë por edhe në botë. Zbulimi i shkrimit alfabetik u bë mjet jo vetëm i ruajtjes së gjuhës, por edhe mjet për zhvillimin e mëtejshëm të gjuhës. Sot me alfabetin fonetik botohen me miliona libra, revista, gazeta etj.

Alfabeti i gjuhës shqipe

Dihet se gjuha shqipe është ndër gjuhët më të vjetra, por në formën e shkruar ajo dokumentohet relativisht vonë. Dokumentet e para e madje edhe monomentet më të hershme janë shkruar me alfabetin latin. Këtë alfabet e kanë përdorur autorët e shekullit XVI e XVII, por të plotësuar me disa shkronja cirilike që i mungonin alfabetit latin.

Në shekullin XVIII krijimet letrare të bejtexhinjve u shkruan me alfabetin arab, ndërsa disa autorë të mëvonshëm përdorën edhe alfabetin grek. Me një fjalë, për një kohë shqipja u shkrua në tri

alfabete. Që të dilej nga kjo gjendje, veprimtarët e Rilindjes Kombëtare, duke filluar nga Naum Veqilharxhi (1767 – 1846) që me të drejtë konsiderohet si iluminist dhe ideolog i parë i kësaj lëvizjeje të madhe kombëtare, kulturore arsimore etj., bënë përpjekje të mëdha për zgjidhjen e çështjes së alfabetit. Për t'i kapërcyer ndasitë lidhur me shkrimin e shqipes, ata u angazhuan për krijimin e një alfabeti të veçantë, të pranueshëm për të gjithë. Për këtë qëllim si edhe për të treguar individualitetin kombëtar, Naum Veqilharxhi më 1844 botoi një abetare me titull „Ëvetari”, që u prit mirë dhe ngjalli shpresën për fillimin e arsimit në gjuhën amtare. Përpjekje për një alfabet të posaçëm ka pasur edhe më parë, qysh nga mbarimi i shekullit XVIII dhe fillimi i shekullit XIX. Për një alfabet të veçantë shquhet sidomos Theodor Haxhifilipi që në letërsinë tonë njihet si dhaskal Todri.

Përpjekje më serioze dhe më të frytshme për krijimin e alfabetit të gjuhës shqipe u bënë gjatë kohës të Rilindjes Kombëtare, gjatë së cilës shqipja vazhdonte të shkruhej në tri alfabete. Prandaj si detyrë parësore u shtrua nevoja e domosdoshme e zgjidhjes së çështjes së alfabetit. Për këtë kontribut shumë të çmueshëm dha dijetari i madh, atdhetari dhe ideologu më i shquar i lëvizjes së madhe kombëtare, Sami Frashëri, i cili, përveç shumë veprave shkencore e leksikografike, hartoi edhe mjaft tekste shkollor, nga të cilat rëndësi të veçantë kanë sidomos abetarja dhe shkronjëtorja apo gramatika e gjuhës shqipe që u botuan më 1886. Në bashkëpunim me rilindësit e tjerë, me Hoxha Tahsinin, Pashko Vason etj. Samiu qysh më parë kishte krijuar një alfabet të shqipes. Më 1879, kur u formua edhe Shoqëria e të Shtypurit Shkronja Shqip në Stamboll, u parashtrua dhe u pranua edhe alfabeti i Samiut, i cili njihet me emrin „Alfabeti i Stambollit”. Ky alfabet u mbështet në alfabein latin dhe u plotësua me disa shkronja greke duke iu përmbytur parimit „**një shkronjë për një tingull**”.

Siç u përmend, synimi i të gjithë veprimtarëve që nga Haxhifilipi e gjer te Samiu, ka qenë krijimi i një alfabeti të vetëm për të gjithë shqiptarët. Ky synim u arrit në Kongresin Kombëtar që u mbajt më 1908 në Manastir dhe u quajt Kongresi i Manastirit. Në këtë kongres morën pjesë 50 delegatë përfaqësues të shoqërive e klubeve shqiptare nga të gjitha viset si edhe figura të shquara të letërsisë e kulturës kombëtare. Në Kongres u vendos si bazë e alfabetit të gjuhës shqipe të jetë alfabeti latin duke i shtuar atij edhe nëntë shkronja digrame dhe dy shkronja me shenja diakritike (ç, ë). Meqë deri atëherë ishin botuar disa tekste e vepra të tjera me alfabetin e Stambollit, në të cilin shkronjat **dh, gj, ll, nj, rr, sh, th, xh, zh** ishin marrë nga alfabeti grek, Kongresi, krahas alfabetit të ri, lejoi që për një kohë të përdorej edhe alfabeti i Stambollit.

Alfabeti i Kongresit të Manastirit u prit me gëzim dhe filloi të zbatohet menjëherë nga të gjithë. Ky alfabet që e përdorim edhe sot, luajti një rol të madh në zhvillimin e shqipes së shkruar, në ngritjen e arsimit, në zgjimin e vetëdijes kombëtare e madje edhe në afrimin e dy kryedialekteve.

KLASIFIKIMI I GJUHËVE DHE VENDI I GJUHËS SHQIPE

Sipas shkencave gjuhësore, gjuhët e botës, të cilat e kalojnë numrin 4000, klasifikohen sipas prejardhjes dhe sipas veçorive të përbashkëta. Klasifikimi sipas burimit a origjinës quhet klasifikim **gjenealogjik**, ndërsa klasifikimi sipas veçorive quhet klasifikim **morfologjik** ose **tipologjik**.

Në bazë të klasifikimit gjenealogjik, gjuhët që kanë prejardhje të përbashkët, formojnë një familje. Në botë ka afër 20 familje të këtilla gjuhësh iç janë: familja e gjuhëve indoevropiane, ugrofine, turke, semite, kaukaziane, mongole, kino-tibetiane altaike, urale etj. Nga këto numrin më të madh të folësve e ka familja kino-tibetiane – me më se një miliard; ndërsa familja më e përhapur në të gjitha kontinentet është ajo e gjuhëve indoevropiane.

Një familje gjuhësh formojnë gjuhët që e kanë prejardhjen nga një burim i përbashkët. Kështu frëngjishtja, italishtja, spanjolishtja, rumanishtja, portugalishtja formojnë një grup a një degë - degën romane, sepse të gjitha janë bija të latinishtes, ndërsa gjermanishtja, anglishtja, holandishtja si edhe gjuhët skandinave formojnë degën e gjuhëve gjermanike. Ndërkaq, të gjitha gjuhët indoevropiane formojnë një familje, sepse burojnë nga gjuha paraindoevropiane, gjë që shihet, edhe nga përputhja e disa fjalëve si nga kuptimi ashtu edhe nga forma, si p. sh., shqip **tre**, latinisht **tres**, greqisht **treis**, në gjuhët sllave **tri**, anglisht **three** (thri); shqip **natë**, latinisht **noct**, greqisht **nikt**, gotisht **naht**, sllav. **noq**; shqip **ulk** (sot ujk), lat. **lupus**, gr. **lyko**, gjer. **wolf**, rus. e maq. **volk**, got. **wulfs**; shqip **dimër** (dimën) lat. **hiems**, gr. **heimon**, sanskritisht **hima**, sllav. **zima** etj.

Në këtë familje të madhe bën pjesë edhe gjuha shqipe, e cila përfaqëson një degë më vete siç ndodh edhe me greqishten dhe armenishten.

Prejardhja e gjuhës shqipe

Si gjuhët ashtu edhe popujt që i flasin këto gjuhë e kanë prejardhjen prej ndonjë trugu apo gjuhe ëmë. Kështu, siç u pa, anglishtja buron nga dega gjermanike, frëngjishtja nga dega romane, persishtja nga dega iraniane, maqedonishtja nga dega sllave etj. Shtrohet pyetja: Po gjuha shqipe prej nga buron?

Siç dihet, gjuha shqipe është një ndër gjuhët më të vjetra të Ballkanit e të Evropës. Ajo, shikuar nga kjo pikëpamje, është motër me greqishten e vjetër me latinishten, me indishten e vjetër, me sllavishten e vjetër etj. por, derisa shumica e tyre fillojnë të shkruhen qysh para erës së re, gjuha shqipe si gjuhë e shkruar është dokumentuar mjaft vonë dhe kjo e vështirëson përgjigjen lidhur me prejardhjen e gjuhës sonë. Megjithatë në bazë të studimeve në fushë të historisë, arkeologjisë e sidomos në fushë të gjuhësisë së krahasuar, dijetarët e këtyre shkencave kanë arritur që kësaj çështjeje t'i japin një zgjidhje të kënaqshme, kështu që sot mendimi shkencor më i pranueshëm e më i përhapur është se shqiptarët janë pasardhës të ilirëve të lashtë dhe shqipja pasardhëse e ilirishtes.

Të gjithë ata që e mbështetin këtë tezë bazohen në të dhënat historike se të paktën që nga koha antike e madje edhe më parë ilirët kanë jetuar në brigjet e Adreaticut, që nga Istria e deri në kufijtë me Detin Jon. Në lindje kufizoheshin me trakasit, ndërsa në jug me grekët. Kjo duket edhe nga disa huazime të hershme greke në gjuhën hqipe si mokër, lakër, presh etj. Fakti që në pjesën më të madhe të territorit të Ilirisë së dikurshme sot jetojnë shqiptarët flet se shqiptarët, jo vetëm që janë pasardhës të ilirëve, por se janë autoktonë të tokat e tyre. Këtë mendim, siç u tha, e mbështetin historianët dhe albanologët më të njohur botërorë e shqiptarë, duke filluar nga Hans Tumman, i cili thotë se shqiptarët janë pasardhës të drejtëpërdrejtë të ilirëve, fqinjve të stërmoqëm të grekëve të vjetër. Këtë tezë e shtjellon dhe e mbron edhe albanologu i shquar austriak, Johan Georg Han, icili në veprën „Studime shqiptare” thotë: „Neve na duket shumë e natyrshme të pranojmë që stërgjyshërit e shqiptarëve të sotëm qysh në kohën e romakëve dhe të grekëve zinin vendbanimin e sotëm të tyre”. Këta vërtetuan se shumë emra vendesh shqiptare ishin vazhdim i drejtëpërdrejtë i emërtimeve ilire. Prejardhjen ilire të shqiptarëve e përkrah edhe albanologu i njohur danez, Holger Pedersen, arkeologu gjerman Rudolf Virhov e shumë të tjerë.

Edhe studiuesit e njohur shqiptarë E. Çabej, Abuda, M. Domi Sh. Demiraj, H. Ceka e shumë të tjerë, në bazë të elementeve gjuhësore, të zbulimeve arkeologjike e sidomos të emrave të vendeve e të patronimeve kanë dëshmuar se shqipja është vazhdimësi e ilirishtes së dikurshme. Kështu toponimi Dalmacia lidhet me emrin shqip delme, sot dele; emri i Dardanisë (Kosova e sotme) lidhet me fjalën

shqipen dardhë dhe do të thotë vend dardhash; emri i qytetit ilir Dimalum po kështu lidhet me fjalët shqipe di(dy) dhe mal=dy male; emri ilir Bardul afrohet me emrin Bardhyl, emri Darius afrohet me shqipen dash etj.

Edhe format e sotme të disa toponimeve (emrave të vendeve) si Sharr nga Scardus, Nish nga Naissus, Shkup nga Scupi, Shtip nga Astibo, Lezhë nga Lissus, Shkodra nga Scodra e shumë të tjerë janë zhvilluar sipas ligjeve të fonetikës historike të shqipes dhe shpjegohen në pajtim me këto ligje.

Përveç tezës së prejardhies ilire të shqipes, disa dijetarë si Herman Hirt, Henrik Bariç, Vladimir Georgiev etj., duke u bazuar në disa elemente të përbashkëta shqipe-, rumanishte siç janë: shqip gardh-rum. gard, shq. brisk – rum. brishkë, ajkë rum. alkë shqip flutur rumunisht flutur si dhe të afërsë së disa fjalëve të tjera, përkrahën tezën e burimit të shqipes nga trakishtja e disa studiues mbështetën edhe tezën e prejardhjes së shqipes nga iliro-trakishtja. Por, siç u tha më lart, mendimi shkencor i pjesës më të madhe të historianëve, gjuhëtarëve e arkeologëve evropianë është se shqipja buron prej ilirishtes me disa elemente edhe nga trakishtja. Siç dihet, ilirishtja dhe trakishtja që sot janë gjuhë të vdekura, kanë qenë gjuhë fqinje.

Nga e gjithë kjo mund të përfundojmë se shqiptarët janë një popull shumë i lashtë autokton në trojet e tyre dhe se ata janë pasardhës të drejtëpërdrejtë të ilirëve, të cilët, që prej më se 3 mijë vjetësh kanë jetuar në brigjet e Adreaticut dhe se gjuha shqipe është bijë e ilirishtes.

Rreth emrit shqiptar

Siç dihet, ne e qujmë gjuhë **shqipe** dhe veten shqiptarë, ndërsa të tjerët na qujnë albanë, sipas emrit Albanoi, një fis i lashtë ilir, i cili përmendet qysh në shek. II të erës së re nga Ptolomeu. Qendër e tyre ka qenë qyteti Albanopoli në mes të Durrësit dhe Dibrës.

Në mesjetë është përdorur edhe varianti Arban, dhe Arbër, të cilin e morën me vete shqiptarët që emigruan në Greqi në shekullin XIII – XIV, por me formën arvanit dhe ata që emigruan në Itali në shekullin XV-XVI në formën arbëresh, ndërsa ata që emigruan më vonë në Dalmaci (në Zarrë) e ruajtën formën arbnesh. Ndërkaq grekët na quajnë arvanitas, ndërsa turqit arnaut dhe Shqipërinë Arnautluk.

Fjalët **shqip, shqiptar, Shqipëri, Shqipni** janë shumë më të reja: Ato u krijuan e filluan të përdoren nga shekulli XV dhe brenda një kohe të shkurtër u përgjithësuan. Që janë terma të rinj, flet edhe fakti se shqiptarët e shpërngulur në Greqi dhe në Itali e më vonë edhe në Zarrë, edhe në ditët tona e përdorin emrin arbëresh.

Edhe në pikëpamje të burimit e kuptimit të këtyre termave janë shfaqur mendime të ndryshme: 1. se kanë të bëjnë me emrin e shpendit shqiponjë; 2. se lidhen me fjalën shkëmb, do të thotë banorë të shkëmbinjve; 3. se në shekullin XIV një familje e Drishtit afër Shkodrës është quajtur Schkepudar që pastaj është përhapur në gjithë territorin etj.

Mendimi shkencor është se të gjitha këto janë të pabaza. Më i afërt e më i kapshëm është mendimi që burimin e emrit shqiptar e lidh me ndajfoljen **shqip**, e cila ka pasur kuptimin e ndajfoljeve: **qartë, haptas, prerazi, troç**. Madje me këto kuptime përdoret edhe sot: Ia tha **shqip** do të thotë ia tha haptas, prerazi, ia tha troç, ia tha copë, do të thotë ia tha të vërtetën ashtu siç është.

Nga kjo fjalë pastaj u formuan fjalët e prejardhura shqiptar, Shqipëri, shqiptari, shqipëroj, shqiptarësi, shqiptarizim etj.

FORMIMI I GJUHËS LETRARE SHQIPE

Me fjalët **gjuhë letrare** nuk kuptojmë vetëm gjuhën e veprave letrare në prozë apo poezi që ndryshe quhet gjuhë poetike, por me këtë kuptojmë formën më të përpunuar të gjuhës së një populli, që ka norma të caktuara drejtshkrimore dhe drejtshqiptimore. Në këtë gjuhë zhvillohen të gjitha veprimtaritë shkencore, kulturore, arsimore, administrative etj. Prandaj themi se kjo gjuhë është thesari më i madh i një populli e madje kombet mbahen pikërisht me gjuhët e tyre të shkruara.

Si popujt e tjerë ashtu edhe ne shqiptarët kemi gjuhën tonë letrare kombëtare. Por lidhur me këtë duhet përmendur se bien në sy dy gjëra: në njërën anë shqipja e folur, siç u tha, është ndër gjuhët më të vjetra e në anën tjetër me shkrim ajo është dokumentuar mjaft vonë në shekullin XV.

Procesi i formimit dhe zhvillimit të shqipes së shkruar ndahet në dy periudha të mëdha, në periudhën para kombëtare dhe në periudhën kombëtare.

Periudha para kombëtare

Periudha para kombëtare apo e para Rilindjes fillon me botimin e „Mesharit” të Gjon Buzukut më 1555 e pastaj edhe me „E mbsueme e kërshterë”, e Lekë Matrëngës (1592), „Doktrina e kërshtere” (1618), „Pasqyra e të rrëfymit” dhe „Rituali roman” (1621) të Pjetër Budit. Me „Mesharin” si edhe me veprat e autorëve të tjerë të cilët janë quajtur edhe klasikë të letërsisë shqiptare, fillon tradita e shkrimit në gjuhën shqipe dhe e kulturës kombëtare me karakter fetar- laik, ndërsa me veprën e Frank Bardhit „Fjalori shqip-latinisht” fillon edhe veprimtaria leksikografike.

Dëshmi shkrimi në gjuhën shqipe kemi edhe më parë deri më sot si dokument i parë i shkruar në gjuhën shqipe, njihet **Formula e pagëzimit** e Pal Engjëllit, ipeshkëv i Durrësit dhe bashkëpunëtor i Skënder Beut. Formula ka këtë tekst:

“Vnte paghesont premnit Atit et birit et spertitsenit” (Unë të pagëzoj premnit Atit e t’birit e t’shpirtit shenjt).

Si dokumente më të vjetra janë edhe „Perikopeja e Ungjillit” apo „Ungjilli i Pashkëve”, „Fjalorthi i Arnold fon Harfit” (1492 përkatësisht një listë fjalësh e shprehjesh shqip të përkthyer në gjermanisht. Arnold fon Harfi ishte një udhëtar gjerman, i cili më 1496 bëri një udhëtim edhe në viset shqiptare nga Ulqini deri në Durrës dhe shënoi disa fjalë me alfabet gjerman si Boicke (bukë), vene (verë), oie (ujë), nisehe (mish), jat (djathë)poille (pulë), krup (kripë), kale (kalë) etj.

Periudha parakombëtare zgjati deri në pjesën e dytë të shekullit XIX. Gjuhën e veprave të kësaj periudhe e karakterizojnë këto veçori karakteristike:

- a) Prija e autorëve për të shkruar nëtë folmet dialektore krahinore,
- b) Përdorimi i disa alfabeve kryesisht mbi bazën e alfabetit latin, grek e arab, ndonjëherë edhe me elemente të alfabetit cirilik.
- c) Krijuesve dhe përkthyesve u mungoi prija për afrimin e të folmeve e të dialekteve, përkatësisht prija për formimin e një gjuhe të përbashkët letrare.
- ç) Mungesa e normës drejtshkrimore.

- d) Gjuhës së shkruar të kësaj periudhe i mungonin edhe llojet e ndryshme të stilit, kështu që gjuha nuk mund t'i kryente të gjitha funksionet e një juhe letrare kombëtare. Megjithatë shkrimet e para e sidomos veprat e botuara gjatë kësaj periudhe kanë rëndësi të madhe si për hitorinë e gjuhës shqipe ashtu edhe për dialektologjinë shqiptare.

Periudha kombëtare

Periudha kombëtare fillon prej gjysmës së dytë të shekullit XIX dhe vazhdon deri më mbajtjen e Kongresit të Gjuhës Shqipe në Tiranë më 1972.

Kjo është periudha më e lavdishme e historisë, e letërsisë, e lëvizjes patriotike, kulturore e arsimore. Shumë figura të shquara si vëllezërit Frashëri, Kristoforidhi, Pasho Vasa e shumë të tjerë zhvilluan një veprimtari shumë të frytshme si në fushën letrare edhe në atë iluministe. Shumica e tyre, krahas botimit të veprave me vlera të lartë artistike, u morën edhe me hartimin e teksteve shkollore, me çështje të gramatikës së gjuhës shqipe si Sami Frashëri, është i pari që botoi një gramatikë shkollore në gjuhën shqipe dhe vuri themelet e terminologjisë gramatikore.

Tekste gramatikore botuan edhe Pashko Vasa, K. Kristoforidhi, Zef Jubani etj.

Periudha kombëtare ndahet në tri faza: faza e parë deri në shpalljen e pavarësisë 1912; faza e dytë prej shpalljes së pavarësisë deri në Luftën e Dytë Botërore dhe faza e tretë prej mbarimit të L. D. B e deri në Kongresin e Drejtshkrimit 1972. Derisa çështja e alfabetit gjeti zgjidhje fatlume në Kongresin Kombëtar të Manastirit më 1908 nën pushtimin otoman, gjuha e shkruar në të tri fazat vazhdoi të përdoret në katër variante letrare: 1. në variantin e toskërishte, 2. në variantin e gegërishtes jugore, 3. në variantin e gegërishtes veriperëndimore (shkodranishte) dhe 4. në variantin e të folmeve të arbëreshëve.

Megjithatë qysh në fazën e parë ka pasur ide për një gjuhë të vetme letrare, ndërsa në fazën e dytë pati edhe përpjekje konkrete. Për këtë flet edhe formimi i Komisionit Letrar në Shkodër (1916 – 1917), anëtarë të së cilës, përveç shumë figurave të njohura të letërsisë si A. Fishta, N. Mjeda, L. Gurakuqi Hil Mosi si edhe të jetës shkencore si Mati Logoreci, Gjergj Pekmezi, Aleksandar Xhovani etj. ishin edhe dy albanologë të njohur të kohës, Maksimiljan Lambersi dhe Rajko Nahtigali. Synim i Komisionit ishte formimi i një gjuhe së përbashkët letrare.

Ndonëse u themelua dhe veproi në Shkodër, kjo Komisi si gjuhë letrare nuk e rekomandoi të folmen e Shkodrës, në të cilin krijonin shumë shkrimtarë të njohur të kësaj treve si At Gjergj Fishta etj. po zgjodhi variantin e gegërishtes jugore që kishte propouar qysh më 1854 albanologu më i njohur i asaj kohe G. Han.

Synime të këtilla kanë pasur edhe shumë veprimtarë të Rilindjes si: Dh. Kamarda, J. de Rada, Z. Jubani e sidomos Sami Frashëri etj. Madje edhe shumë krijues letrarë në veprat e tyre u përpoqën t'i afrojnë variantet duke përdorur shpesh forma të përbashkëta.

Gjatë dhe pas L. D. B. gjuha shqipe e shkruar filloi të përdoret në shkollë, në masmediat, në veprimtarinë botuese etj. edhe në Kosovë, në Maqedoni, në Mal të Zi dhe në Luginën e Preshevës.

Në fazën e tretë si në Shqipëri ashtu edhe në Kosovë u bënë përpjekje të vazhdueshme si për njësimin e drejtshkrimit ashtu edhe për formimin e një gjuhe të vetme letrare. Në të dy qendrat në Tiranë dhe në Prishtinë çështjes së drejtshkrimit dhe gjuhës së shkruar i janë kushtuar disa mbledhje dhe u hartuan disa projekte të drejtshkrimit të shqipes letrare.

Një hap i madh përpara u bë me botimin e „Rregullave të drejtshkrimit të gjuhës shqipe” si edhe me organizimin e Konsultës Gjuhësore në Prishtinë më 1968, në të cilën u vendos një komb të ketë një gjuhë letrare kombëtare. Më 1972 në Tiranë u mbajt Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe, në të cilin morrën pjesë 87 delegatë dhe mbi 300 pjesëmarrës e studiues të tjerë nga të gjitha viset ku jetojnë shqiptarët si edhe nga diaspora. Po kështu në këtë Kongres, që u mbledh si forumi më i lartë shkencor, morrën pjesë edhe studiues dhe albanologë gjerman, francez, bullgarë etj. dhe u morrën vendime historike që në të gjitha veprimtaritë të përdoret një gjuhë e vetme letrare standarde. Prej atëherë në të gjitha qendrat, arsimore, shkencore, kulturore e tjer zbatohet norma e njësuar dhe në këtë mënyrë u bënë relitet ëndrrat, dëshirat e përpjekjet e brezave të tërë që gjithë shqiptarët të kenë një gjuhë të vetme letrare.

Kjo gjuhë e njëuar sot ka arritur një shkallë të lartë zhvillimi dhe mund të shpreh çdo koncept shkencor e letrar dhe të mos ngel prapa edhe gjuhëve më të zhvilluara e të përpunuara. Përveç Shqipërisë përdoret edhe në Kosovë, në Maqedoni, në Malin e Zi dhe në luginën e Preshevës si edhe në diasporë. Në këtë gjuhë të njësuar sot transmetohen edhe emisionet në gjuhën shqipe të qendrave të ndryshme botërore.

BAZA DIALEKTORE E GJUHËS SË SOTME LETRARE SHQIPE

Siç u tha më parë, gjuha e shkruar shqipe deri në Kongresin e Drejtshkrimit u përdor në disa variante. Por gjatë periudhës kombëtare pati një bashkëveprim të vazhdueshëm të këtyre varianteve deri sa u krijua gjuha e sotme, e cila quhet edhe gjuhë e njësuar letrare. Quhet kështu, sepse shumë elemente gjuhëore u shkrinë në një formë të vetme e kjo formë u bë edhe normë letrare.

Megjithatë, duhet theksuar se në normën letrare gjithkombëtare disa elemente fonetike u morën nga të folmet e jugut apo nga toskërishtja. Këto janë:

- a) A-ja para bashkëtingëlloreve hundore **m, n, nj**, është kthyer në **ë**: i ambël – **i ëmbël**, kambë – **këmbë**, nanë – **nënë**, zani – **zëri**, baj – **bëj**, i anjtun – **i ënjtur** etj. Por te disa fjalë të prejardhura ruhet a-ja: dhnore (dhënë), zanore (zë), zanafillë (nga folja zë).
- b) Në vend të togut zanor të gegërishtes **ue** përdoret togua **ua** i toskërishtes: dua (due), grua (grue), luaj (luej), kam punur (kam punue) etj.

Por si normë letrare togu **ue** përdoret rregullisht tek emrat e tipit **banues, dëgjues, akuzues, lexues, fitues, mësues, shikues** etj. Kështu ndodh edhe me mbiemrat e formuar me prapashtesën – **shëm, -shme** si: i dëgjueshëm, i kuptueshëm, i paharrueshëm, i papajtueshëm, i pranueshëm i mendueshëm, i zbatueshëm etj.

- c) është pranuar përdorimi i **ɽ**-së së prejardhur nga rotacizmi i **n**-së, e cila në të folmet toske, në pozicion midis dy zanoresh u kthye në **ɽ**: an(ë)mik=armik, shoq(ë)ni=shoqëri, vena=vera, drap(ë)n=drapër, dim(ë)n=dimër.

Kështu ndodh edhe te mbiemrat foljorë të formuar me prapashtesën –**m**, në vend të së cilës përdoret prapashtesa –**ɽ**: i edukuar*ɽ* (i edukuem), i gëzuar*ɽ* (i gëzuem), i paguar*ɽ* (i paguem), i ndërtuar*ɽ* (i ndërtuem) etj.

Në normë letrare janë ngritur edhe format e pashtjelluara të foljeve të zgjedhimit të parë e të dytë të zgjeruara me prapashtesën –r sipas të folmeve toske: kam mësuar (kam mësue), duke lexuar (tue lexue), kam hapur (kam hapë), kam pritur (kam pritë) etj. Por në disa fjalë të prejardhura përdoret edhe n-ja e parotacizuar si, p. sh., kushërinia – (kushëri), freri, por freno, frenim, grurë, por grunishtë (arë e mbjellë me grurë), krerët, por krenar, krenohem, hapësirë - por hapësinor, rërë - por ranishtë etj.

ç) Në vend të o-së pas buzore-dhambore v-në gjuhën e njësuar përdoret a: vaj (voj), i varfër (i vorfun), varr (vorr) e ndonjë tjetër.

Ndërkaq si normë letrare të gjuhës letrare përdoren edhe disa forma fonetike të gegërishtes siç është përdorimi i e-së të fjalët **gjendje, mendje, vend, zemër** etj. ; përdorimi i fonemës **rr** në të gjitha pozicionet: rregull, rreth, rrotë, rrugë, burrë, marr nxjerr etj.

d) Nga katër format e së pakryerës: (lexoja, lexonja, lexojsha, lexojshem) u zgjodh ajo me –j- : lexoj-lexoja-laj - laja, di- dija, mbyll – mbyllja etj.

dh) Në gjuhën e njësuar si normë në vend të paskajores së gegërishtes të tipit **me lexue, me ditë**, përdoret mënyra lidhore: **të lexoj, të di** etj.

Siç shihet, në pikëpamje fonetike ka më tepër elemente të tokërishtes dhe kjo është bërë për shkak se të folmet toske janë më homogjene se ato geqe, në mes të të cilave kemi më shumë dallime.

Por sa u përket dialekteve të gjuhës shqipe, duhet theksuar se, si të folmet ashtu edhe dy kryedialektet e gjuhës sonë janë shumë të afërta dhe një gegë e një toskë në të gjitha situatat kuptohen pa kurrfarë vështërsie. Ndërkaq në mes dialekteve të gjuhëve të tjera ka dallime shumë të thella saqë edhe nuk mund të kuptohen me njëri-tjetrin, siç ndodh me dialektin më verior dhe atë më jugor të gjermanishtes, me dialektin verior e jugor të frëngjishtes etj.

SINTAKSA E PERIUDHËS

PERIUDHA

Njohuri të përgjithshme

Gjatë komunikimit me gojë ose me shkrim ne nuk përdorim vetëm fjali të veçuara si:

Frynin erërat e dëborës. Qielli ishte ngushtuar nga karvani i bardhë i kurrizeve të malit të ngrirë. Në pyll, bashkë me mjegullën, bariste heshtja. Mjegulla ishte e hidhur si tym.

Fjalitë e këtij teksti janë të mëvetësishme dhe secila ka kuptim të plotë dhe qëndron pa u lidhur me ndonjë fjali tjetër. Ato mbarojnë me uljen e zërit, që do të thotë se kanë intonacion të mbaruar, prandaj edhe kemi një pauzë. Në shkrim kjo pauzë shënohet me pikë, e cila tregon përfundimin e kumtimit. Me një fjalë, ato janë njësi gramatikore e intonacionore kumtesore.

Por gjatë komunikimit ne përdorim edhe njësi kumtesore komplekse të përbëra prej dy a më shumë njësish kallëzuesore si:

Qielli në lindje ishte bërë gjak i kuq, një puhizë e lehtë zbriste ngadalë si e përgjumur nga bjeshkët, uji te kroji shkëlqente dhe e mbushte livadhin me gurgullimën e tij të këndshme.

Siç shihet, në këtë tekst fjalitë janë të bashkuara dhe radhiten njëra pas tjetrës sikurse fjalët e fjalisë.

Këto fjali, edhe pse nuk varen nga njëra-tjetra, nuk janë të mëvetësishme si ato të tekstit të mësipërm, sepse ulja e zërit dhe pauza e duhur bëhet pasi të shqiptohen të gjitha fjalitë, prandaj në mes tyre nuk vëmë pikë, por i veçojmë me presje. Do të thotë bërthamat kallëzuesore të periudhës nuk e kanë intonacionin e fjalisë së mëvetësishme. Asnjëra, me përjashtim të asaj të fundit, nuk ka intonacion të plotë të mbaruar.

Pra periudha është njësia sintaksore e formuar prej dy a më shumë njësish kallëzuesore që përbëjnë një tërësi të mëvetësishme kumtesore, gramatikore dhe intonacionore.

Periudhat formohen:

1. me anë të intonacionit dhe
2. me anë të mjeteve lidhëse.

Intonacioni është relievi tingëllor që i shoqëron njësitë sintaksore gjatë leximit dhe kështu bëhet pjesë përbërëse e kumtimit. Do të thotë, me fjalën intonacion kuptojmë anën ritmike-melodike, përkatësisht ngritjen dhe uljen e zërit në vendin e duhur. Në saje të ngritjes e uljes së zërit kuptojmë se fjalitë e periudhës nuk kanë intonacion të mbaruar dhe se kumtimi mbaron në fund të fjalisë së fundit të periudhës.

Në bazë të intonacionit mund të kuptohet edhe brendia, përkatësisht lloji i kumtimit.
Në pjesën më të madhe të rasteve periudhat formohen me anë të lidhëzave bashkërenditëse dhe nënrenditëse si edhe me anë të mjeteve lidhëse – me përemra lidhorë dhe me ndajfolje lidhore:

*Dëgjo dy herë dhe fol një herë.
Gjuha ruhet atje ku shkruhet.
Nga miku i lig hiq, se të fëlliq.
E vërteta t'i vret sytë, po ta shëron shpirtin.
Ishte dita e fundit që e kalova me shokët e klasës.*

Periudhat mund të formohen edhe pa lidhëza dhe mjete lidhëse, si p. sh.: *Zure gjarpërin, shtypi kokën. Trupi plakët, zemra s'plakët* etj. Në bazë të kësaj, periudhat ndahen në:

1. periudha lidhëzore a me lidhëza (sindetike) dhe
2. periudha jolidhëzore a pa lidhëza (asindetike).

Shënim:

Mjet i bashkimit të falive në periudhë janë edhe fjalët e bashkëlidhura apo korrelative që zakonisht përdoren në fjalinë e parë dhe shënojnë diçka të përgjithshme që konkretizohet në njësinë e dytë të periudhës. P. sh.: *Kur shter pusë, atëherë i dihet vlera.*

Fjalë të bashkëlidhura janë përemrat **ky, ai, i tillë**; ndajfoljet **tani, atëherë, këtu, atje, andej, ashtu, aq, kaq** etj. P. sh.: *Ai që s'kursen nuk vlen. Ku dhemb dhëmbi, atje shkon gjuha.*

Mjet bashkimi i falive në periudhë është edhe rendi i tyre ndaj njëra-tjetrës. Ky rend mund të jetë i lirë ose i ngulitur. Rend të ngulitur kanë:

- 1) fjalitë e periudhave jolidhëzore:

Gjykon puna, s'gjykon guna. Plaga shërohet, fjala s'harrohet.

- 2) fjalitë e bashkërenditura: *Qielli u mbulua me re dhe hëna u zhduk. Autobusi u ndal në stacionin e fundit dhe të gjithë udhëtarët zbritën.*

Te periudhat me fjali të nënrenditura, fjalia e varur mund të ketë rend të ngulitur ose të lirë, do të thotë ajo mund të përdoret para fjalisë kryesore, të hyjë në mes të gjymtyrëve të saj ose të përdoret pas saj. Për rendin e këtyre fjalive do të flitet më poshtë kur këto do të shqyrtohen veç e veç.

MARRËDHËNIET E FJALIVE NË PERIUDHË

Sipas marrëdhënieve apo raporteve të fjalive, periudhat mund të jenë:

1. periudha me bashkërenditje
2. periudha me nënrenditje dhe
3. periudha të kombinuara me bashkërenditje dhe nënrenditje.

FJALITË E BASHKËRENDITURA (PARATAKSORE)

Periudhë me bashkërenditje quhet ajo periudhë që përbëhet prej dy a më shumë fjalish të barabarta apo me marrëdhënie barazie midis tyre, të cilat bashkohen me lidhëza bashkërenditëse e ndonjëherë edhe pa lidhëza.

Këto fjali janë quajtur me terma të ndryshëm: fjali të bashkërenditura, fjali të pavarura si edhe me termin, e greqishtes fjali parataksore, që do të thotë fjali të bashkërenditura (në latinishte quhen edhe fjali koordinative).

Veçuri e fjalive të bashkërenditura është se ato nuk varen nga njëra-tjetra, por vetëm bashkohen në formë bashkërenditëse për ta shtuar fuqinë shprehëse. P. sh.:

Nita dhe Bardhyli u nisën përmjëherë, ndërsa ne pritëm edhe pak dhe pastaj u larguam të gjithë.

Në këtë periudhë këto tri fjali të bashkërenditura, përveç lidhëzave bashkërenditëse, i bashkon edhe intonacioni që mbaron pas fjalisë së fundit. Këto mund të përdoren edhe të veçuara: *Nita dhe Bardhyli u nisën menjëherë. Ne pritëm edhe pak. Pastaj u larguam të gjithë.*

Veçori karakteristike e fjalive të bashkërenditura është se ato kanë rend të ngulitur dhe se në asnjë mënyrë nuk mund të përdoren në mes të gjymtyrëve të fjalisë, me të cilën bashkërenditen.

Skemat e periudhave me bashkërenditje

Periudhat me bashkërenditje mund të përbëhen prej dy ose prej më shumë fjalish.

Kishte vrapuar gjatë — dhe ishte lodhur shumë.

Herë Astriti vjen tek unë — herë unë shkoj tek ai — herë dalim bashkë në shetitje.

Visari shkoi në fshat — i vizitoi prindërit — dhe të nesërmen u kthye në konvikt.

Periudhat me bashkërenditje, siç shihet, mund të kenë strukturë të hapur, përkatësisht të përbëhen prej më shumë se dy fjalish dhe këto janë periudha shumëgjymtyrëshe. Por ka edhe periudha me strukturë të mbyllur e këto quhen periudha dygjymtyrëshe. P. sh.: *Ose rri, ose shko. Ne e pritëm, por ai s'erdhi.*

PYETJE PËR PËRSËRITJE DHE DISKUTIM:

1. Çfarë njësie sintaksore është periudha?
2. Më së paku prej sa njësish kallëzuesore përbëhet periudha?
3. Pse themi se në periudhë edhe fjalitë e pavarura nuk janë krejtësisht të mëvetësishme?
4. Me çka formohen periudhat?
5. Ç'është intonacioni?
6. Si quhen mjetet, me të cilat bashkohen fjalitë në periudhë?
7. Cilat periudha quhen lidhëzore e cilat jolidhëzore (asindetike)?
8. Ç'rol luan rendi i fjalive në periudhë?
9. Për cilin rend themi *i lirë* e për cilin *i ngulitur*?
10. Sipas marrëdhënieve të fjalive si mund të jenë periudhat?

TIPAT E PERIUDHAVE ME BASHKËRENDITJE

Sipas marrëdhënieve dallohen katër tipa fjalish të bashkërenditura: Këto janë:

1. fjalitë e bashkërenditura këpujore,
2. fjalitë e bashkërenditura kundërshtore,
3. fjalitë e bashkërenditura veçuese,
4. fjalitë e bashkërenditura përmbyllëse

FJALITË E BASHKËRENDITURA KËPUJORE (KOPULATIVE)

Fjalitë e bashkërenditura **këpujore** janë fjali të një fare që kumtojnë veprime a ngjarje, të cilat koordinohen midis tyre dhe realizojnë një tip të njëjtë të aktit të komunikimit.

Bashkohen me anë të lidhëzave bashkërenditëse këpujore: **e, dhe, edhe, as, edhe.... edhe, as.... as, jo vetëm (që)...., por edhe, jo vetëm që, por as.**

Në periudhat me bashkërenditje këpujore veprimet dhe ngjarjet mund të ndodhin në të njëjtën kohë dhe atëherë kemi njëkohësi. Foljet kallëzues të fjalive këpujore të njëkohësisë mund të jenë në të tashmen, në të shkuarën dhe në të ardhmen.

Luljeta shkon rregullisht në shkollë dhe gjithnjë i kryen me kohë detyrat. Ishte mëngjes dhe frynte një verë i hollë. Brezat e ardhshëm do të flasin për ne dhe do të gjykojnë për ne.

Në periudhat me fjali të bashkërenditura këpujore veprimet mund të zhvillohen edhe njëri pas tjetrit dhe ato kanë ngjyrim të pasardhjes së kohës. p. sh.: *Kohët kalojnë dhe njerëzit ndërrojnë. Vrapoi te biçikleta, kërceu mbi të dhe e ngrau me të katra.*

Marrë në tërësi, periudhat me fjali të bashkërenditura këpujore i karakterizon sidomos ngjyrimi i numërimit. P. sh.:

Shqiptari e do mikun — e pret me bujari — e nderon pa masë — dhe s'e ha në besë.

Vjosa hyri në dhomë — shkoi te dritarja — e ngriti perden — dhe i hapi kanatet.

Siç shihet, në këto dy periudha vetëm fjalia e fundit është bashkuar me lidhëzën **dhe**, ndërsa tri fjalitë e tjera janë në formë jolidhëzore dhe veçohen me presje.

Këto janë periudha tipike me marëdhënie bashkërenditëse këpujore dhe kanë strukturë të hapur, do të thotë numri i fjalive nuk është i kufizuar. Siç shihet, lidhëza **dhe** përdoret mes dy fjalive të fundit dhe e mbyll vargun e fjalive, ndërsa në mes fjalive të tjera kemi një pauzë përkatëse që shënohet me presje.

Ndërkaq, për arsye stilistike, kur duam ta theksojmë më tepër çdo veprim me ngjyrim veprimi, përdoret polisindeteti emfatik, përkatësisht lidhëza **edhe**, e cila përsëritet para secilit kallëzues: *Loriku **edhe** punon, **edhe** mëson shumë, **edhe** merret rregullisht me sport.* Në raste të këtilla fjalitë ndahen me presje.

Në periudhat me fjali të bashkërenditura me ngjyrim numërimi mohues, para secilës fjali përdoret edhe lidhëza **as**: *As pushkë nuk po dëgjoheshin, as flakë nuk po shihej.*

Periudhat me fjali të bashkërenditura këpujore mund të kenë edhe:

Ngjyrim shkak-pasojë: *Bënte shumë ftohtë dhe nuk dolëm nga shtëpia. Në raste të këtilla, krahas lidhëzës **dhe** mund të përdoret edhe lidhëza **prandaj**: Bënte shumë ftohtë dhe prandaj nuk dolëm nga shtëpia.*

Ngjyrim përqsore: *Muri luan e burri s'luan.*

Ngjyrim mospajtimi: *Ata presin diçka prej nesh e ne z'bëhemi të gjallë.*

Ngjyrim shtesimi: *Ajo luftoi për një botë të re dhe kjo botë fitoi.*

Ngjyrim shkallëzimi: *Arnisa jo vetëm që është e shkëlqyeshme në mësim, por ajo merr pjesë rregullisht edhe në aktivitetet e lira. Le që s'bëri gjë, po edhe u turpërua para shokëve.*

Te këto periudha, siç shihet, më tepër theksohet brendia e fjalisë së dytë.

USHTRIMI 1:

Lexoni me zë periudhat, dalloni fjalitë e bashkërenditura këpujore dhe vëreni cilat janë bashkuar me lidhëza dhe cilat pa lidhëza. I nënvizoni lidhëzat.

1. Aty linda, aty u lëkunda për herë të parë në djepin e vegjëlisë, aty qava në varrime, aty qesha në gëzime. 2. Andi fliste me afsh dhe shokët e dëgjonin me vëmendje. 3. Në fshat diku lehin qentë e diku këndonin këndezat këngën e parë. 4. Kau lidhet për brirësh, njeriu lidhet për fjale. 5. U shtua numri i shkollave të mesme dhe u rrit shumë numri i nxënësve. 6. Djali ecte shpejt, plaku e merrte shtruar. 7. Një fllad i lehtë fryn pa pushim dhe e shtyn lundrën mbi ujrat e kaltra të detit të pafund. 8. Ishte një fushë me shumë lule, përmes saj kalonte një lumë me ujë të kthjellët. 9. Në këtë vend kam lindur, në këtë vend do të vdes.

10. Bariu plak merr kërrabën në dorë dhe urdhëron të rinjtë,

E ata gjithë punojnë, ngritur në brez pëqinjtë:

Ca bëjnë vathën e shtrungën, ca ngrehin tëndën a stanë,

Kush sjell gjethe a shkarpa, secili ndih në një'anë,

Kush përvjel, kush qeth sheleknë, kush mjel dhinë, kush mjel dhentë.

11. Lavdia kushton shtrenjtë e ruhet rëndë. 12. Liria as nuk falet as nuk merret si dhuratë. 13.

Edukata vetiake të ngre e të poshtëron. 14. Dy pëllumbat luajnë dhe bëjnë akrobacione në kaltërinë e qiellit.

USHTRIMI 2:

Në periudhat e mëposhtme me fjali të bashkërenditura këpujore dalloni fjalitë me ngjyrim numërimi pohues e mohues, me ngjyrim shkak – pasojë, me ngjyrim mospajtimi, me ngjyrim shtesimi dhe me ngjyrim shkallëzimi.

1. Flamuri dhe shenjat e zotërimit turk u zhdukën dhe vendin e tyre e zuri flamuri i kuq i Skënderbeut me shkabën e zezë me dy krerë. 2. Dallgët e turbullta e godisnin gjoksin e urës dhe ajo kërcëllonte. 3. Në pyll as kafshë lëvizte, as shpend fluturonte. 4. Edhe mishi të piqet, edhe helli të mos digjet. Me këto masa jo vetëm fuqizohet industria, por edhe bujqësia përparon. 6. Erzeni u ndihmonte të gjithë shokëve dhe këtë e bënte me dëshirë. 7. Majat e maleve u skuqën nga mbrëmja e purpurt dhe pastaj nata përpiu shkëmbinjtë e male. 8. Ne e humbëm vigjilencën dhe kështu armiku na e dëmtoi pasurinë. 9. Rruga ishte e zënë dhe prandaj ne u kthyem prapë. 10. Vlora edhe mëson edhe merret me sport, edhe e ndjek kursin e anglishtes. 11. Gencin e vizitoi i ati dhe kjo vizitë e gëzoi shumë.

FJALITË E BASHKËRENDITURA KUNDËRSHTORE (ADVERSATIVE)

Me fjali të bashkërenditura **kundërshtore** shprehen mendime, në të cilat kemi një kundërvënie ndërmjet fjalisë së parë dhe të dytë. Kjo kundërvënie është e plotë dhe fare e qartë sidomos kur para kallëzuesit të fjalisë së dytë përdoren pjesëzat e mohimit. P. sh.: *E drejta vonon por nuk harron. Njerka u bë dhe revani, po s'e hëngri njeri. Unë të thërrita, po ti s'dëgjove etj.*

Edhe me anë të fjalive kundërshtore mund të shprehen ngjyime të ndryshme si:

– **Ngjyime përqsore:** *Blerina punon në spital si mjeke, kurse Besiana studion muzikën. Në të thatë njihet kroi i mirë, ndërsa miku njihet në ditë të vështirë. I riu ka fuqi, plaku ka mençuri.*

– **Ngjyime kufizimi** kemi atëherë kur fjalia e dytë e kufizon vlerën e fjalisë së parë. P. sh.: *Kafja ishte e mirë, po donte edhe pak sheqer. Rudina ka përparuar mjaft në matematikë, po duhet të përpiqet edhe pak. Adelina filloi të këndojë, por shpejt iu mor zëri.*

– **Ngjyime lejore:** *Keqbërësit vdesin, por të këqijat ngelin. Arbnori banonte larg, por megjithatë, kurrë nuk vonohej në mësim.*

– **Ngjyime shtesore:** *Ata kanë arritur mjaft sukses, po edhe ne nuk ngelim prapa.*

– **Ngjyime përjashtuese** si: *Çdo gjë ka, veç qumësht zogu nuk ka.*

Fjalitë e bashkërenditura kundërshtore bashkohen me anë të lidhëzave bashkërenditëse **po, por, mirëpo, kurse, ndërsa, megjithatë, me gjithkëtë, veç, vetëm, vetëm se.**

Shënimi 1:

Në disa gjuhë të tjera fjalitë e bashkërenditura që bashkohen me lidhëzat **vetëm, vetëm se, veç, veçse** trajtohen thjesht si fjali të bashkërenditura përjashtuese. P. sh.: *Të gjithë merrnin pjesë në mbledhje, vetëm Agnesa mungonte.*

Shënimi 2:

Fjalitë e bashkërenditura kundërshtore shpesh bashkohen edhe në formë jolidhëzore, do të thotë pa lidhëza, sidomos në fjalët e urta: *Kau lidhet për brirësh, njeriu lidhet për fjale. Lumi fle, armiku s'fle. Unë i them ja ujku, ai thotë ja gjurmët.*

Në ligjërim fjalitë e bashkërenditura kundërshtore ndahen me pauzë, ndërsa në shkrim kjo pauzë shënohet me presje:

USHTRIMI 3:

Lexoni periodhat e mëposhtme, gjeni fjalitë kundërshtore dhe dalloni ngjyrimet përqasore, lejore etj.

1. Lirinë nuk jua solla unë, po e gjeta këtu në mes tuaj. 2. Nuk hyn delja në strofullën e ujkut, po hyn ujku në vathën e deles. 3. Dituria nuk falet, por fitohet. 4. Pemët janë të larta, po rrënjët i kanë në tokë. 5. Shkenca i zbulon të fshehtat, ndërsa mjeshtëria i krijon gjërat. 6. Kërko e kërko, po vendin tënd mos e harro. 7. Dy vetë e mposhtin një njeri, por të vërtetën nuk e mposhtin as një milion njerëz. 8. Çdokush nuk mund të bëhet hero, po mund të bëhet njeri. 9. E vërteta t'i vret sytë, po ta shëron shpirtin.

USHTRIMI 4:

Janë dhënë disa periodha me fjali të bashkërenditura. Gjeni ato, thoni cilat janë këpujore e cilat kundërshtore dhe vëreni në ç'mënyrë janë ndërtuar. Dalloni fjalitë asindetike.

1. Pylli fundosi ngadalë në gjumin e butë, kurse kitra me pamjen mallëngjyese e ndiqte tufën e thëllëzave. 2. Trupi shëndoshet me të punuar, mendja ndriçohet me të mësuar. 3. Nderi vjen e ikën, ndërsa turpi vjen e s'ikën. 4. Retë e bashkuara sjellin shiun, njerëzit e bahkuar bëjnë fuqinë. 5. Çdo njeri e dëgjon fjalën e mirë dhe e lavdon, por gjithsecili bën si di vetë. 6. Prindi të rrit, shkolla të ndrit. 7. Njeri i përsosur nuk është ai që flet fjalë të bukura, por ai që bën atë që thotë dhe thotë atë që mund ta bëjë. 8. Mendja e një kombi është arsimi, ndërsa zemra e tij është morali. 9. Fjala e një njeriu të ditur e të ndershëm nuk është e shtrenjtë për të zotin, por është shumë e vlefshme për të gjithë. 10. Dinaku nganjëherë ia arrin qëllimit, por asnjëherë nuk i shpëton rrezikut. 11. Pasurinë e ke sot e s'e ke nesër, ndërsa njerëzinë e ke për tërë jetën. 12. Disa njerëz mendojnë dhe pastaj flasin e veprojnë, kurse disa të tjerë flasin e veprojnë dhe pastaj mendojnë. 13. Njerëzit dinakë e urrejnë shkencën dhe adhurojnë primitivizmin, kurse të mençurit e shfrytëzojnë shkencën. 14. Mos u lut, po puno. 15. Fatkeqi e do fatkeqin, i lumturi nuk e do të lumturin. 16. Hallet e vogla flasin, të mëdhatë heshtin. 17. Inati të plak, e qeshura të rinon. 18. I urti nuk pikëllohet nga të këqijat e tashme, por e përdor të tashmen për të parandaluar të këqija të tjera.

USHTRIMI 5:

Më poshtë janë dhënë periodha me fjali bashkërenditëse këpujore e veçuese në formë jolidhëzore. I ktheni në formë lidhëzore duke i lidhur me lidhëzat përkatëse:

1. I riu ecte shpejt, plaku e merrte shtruar. 2. Unë punoj tokën, ti kullot bagëtinë, ai furnizon shtëpinë. 3. Në valle ai kërcente me vrull, ajo i vinte pas, e drejtë si çetinë. 4. Gëzohu pa fund, duro sa mund. 5. Tradhtari ikën si dhelpra, pa qenë i ndjekur nga askush, i drejti, edhe sikur ta rrethojë gjithë bota, qëndron me kurajo si luan, nuk tundet nga vendi. 6. I mençuri rrihet me fjalë, budallai me dru. 7. Plaku duhet të jetë me mend, jo me mjekër. 8. Rakia e bardhë ta skuq hundën, hunda e kuqe ta nxin faqen. 9. E bën burri vendin, s'e bën vendi burrin.

FJALITË E BASHKËRENDITURA VEÇUESE (DISJUNKTIVE)

Fjalitë **veçuese** janë fjali të barabarta midis tyre. Me këto fjali tregohen dy a më shumë veprime, ngjarje, fakte a dukuri, nga të cilat mund të realizohet vetëm një, sepse brendia e njëres fjali e përjashton brendinë e fjalisë tjetër. Do të thotë, nëse realizohet veprimi i fjalisë së parë, nuk mund të realizohet edhe veprimi i fjalisë së dytë dhe e kundërta: nëse realizohet veprimi i fjalisë së dytë, përjashtohet mundësia e realizimit të veprimit të fjalisë së parë. P. sh.: *Ose do të shkojmë të gjithë, ose nuk do të shkojë asnjëri. O rri me ne, o shko me ata.*

Fjalitë e bashkërenditura veçuese bashkohen me lidhëzat veçuese të thjeshta **o, a, ose, ja, apo** ose të përsëritura: **o...o..., a...a, ose...ose, ndo...ndo.**

Në periudhat me fjali të këtilla dallohen dy lloje marrëdhëniesh veçimi: marrëdhënie me përjashtim tërësor dhe me përjashtim alternativ.

Te periudhat me përjashtim tërësor përjashtohen të gjitha veprimet, faktet a dukuritë, përveç njërit. P. h.: *Të dielën pas dite **ose** do të luajmë futboll, **ose** do të shëtitim nëpër qytet, **ose** do të shkojmë në kinema. Këtë fundjave **ja** ejani ju te ne, **ja** të vijmë ne te ju.* Nga këto realizohet vetëm njëri veprim.

Ndërkaq në periudhat me fjali veçuese me përjashtim alternativ veprimet dhe dukuritë përsëriten duke u përjashtuar këmbyerazi dhe bashkohen me lidhëzën e përbërë **herë... herë**. P. sh.: *Në vjeshtën e vonë **herë** binte shi, **herë** frynte erë. Bariu i vogël **herë** i binte fyellit, **herë** këndonte.*

Siç shihet, në periudhat me fjali të bashkërenditura veçuese veprimet nuk mund të ndodhin njëkohësisht, por njëri pas tjetrit.

Shënim:

Fjalitë e bashkërenditura veçuese pyetëse bashkohen me lidhëzën **apo**: *Më bëjnë sytë mua, **apo** me të vërtetë veson.*

Sikurse periudhat me fjali këpujore ashtu edhe ato me fjali të bashkërenditura veçuese kanë strukturë të hapur, por thujtse nuk përdoren periudha me më se tri fjali.

Fjalitë e bashkërenditura që bashkohen me lidhëza të përsëritura ndahen me presje.

USHTRIMI 6:

Janë dhënë disa periudha me fjali të bashkërenditura veçuese. Lexoni, thoni me çfarë lidhëzash janë bashkuar dhe dalloni në cilat kemi përjashtim tërësor dhe në cilat përjashtim alternativ.

1. Trimi ja të fal, ja të vret. 2. Mjeku, ose ishte i zënë me shumë punë, ose s'kishte me se të vinte më parë. 3. Linda herë vjen në këmbë, herë vjen me biçikletë në shkollë. 4. Këtë punë o do ta kryejmë bashkë, o s'e fillojmë fare. 5. Ushtima herë dobësohej, herë forcohej me një kumbim më të madh. 6. A thua e ka mbajtur mend, apo e ka harruar porosinë. 7. Kur të shohësh shokët e tu të bashkuar në një mendim, ose edhe ti bashkoi me ta, ose largoi. 8. Ai herë i binte çairit mes për mes, herë zbriste nga ullishta, herë ngjitej nga arat. 9. Mikun që është i zënë me punë ose ndihmoje, ose mos i rri pranë. 10. Kishte dy rrugë: o të luftojte me armë në dorë, o të ulje kokën në një qetësi të turpshme. 11. Në pranverë Valbona herë vjen e kthjellët, herë vjen e turbulluar. 12. Gjatë verës ose do të shkoj në det, ose do t'u ndihmoj prindërve në punët e fushës. 13. Valët e këngës herë vinin të fuqishme, herë i përpinte pylli i dendur. 14. Në mbrëmje jepeshin programe artistike, ose shfaqeshin filma të ndryshëm.

FJALITË E BASHKËRENDITURA PËRMBYLLËSE (KONKLUZIVE)

Fjali e bashkërenditur **përmbyllëse** quhet ajo fjali, e cila në periudhën me marrëdhënie bashkërenditëse shpreh diçka që është përfundim, përmbyllje, a konkluzion i brendisë së fjalisë së mëparshme. P. sh.: *Nesër do të ngjitemi lart në malin Sharr, **prandaj vishuni mirë.***

Fjalitë përmbyllëse bashkohen me anë të lidhëzave bashkërenditëse përmbyllëse: **prandaj, andaj, pra, pa**. P. sh.: *Vetonit i pëlqen shumë letërsia, **prandaj** merr pjesë aktive në çdo orë letrare. Nata po binte me shpejtësi mbi pyjet, **ndaj** udhëtarët s'pushuan askund. Sokoli mbeti shumë i kënaqur nga pritja, **pra** do të na vizitojë edhe herave të tjera. Fatlumi i kishte kryer të gjitha detyrat me kohë, **andaj** rrinte i qetë. Janë bërë **pa** thuen.*

Shënim 1:

Për nga kuptimi fjalitë e bashkërenditura ndonjëherë janë të afërta me fjalitë nënrenditëse rrjedhimore që ndërtohen me lidhëzën **kështu që**: *Dje Gëzimit për pak i iku treni, **kështu që** u detyrua të kthehet prapë.*

Në disa raste fjalia përmbyllëse mund të kthehet në fjali të nënrenditur rrjedhimore e ndonjëherë edhe në fjali këpujore. P. sh.: *Bekimi ishte shumë i zënë, **prandaj** s'mund të vinte në teatër (përmbyllëse). Bekimi ishte shumë i zënë, **kështu që** s'mund të vinte në teatër (rrjedhimore) dhe: Bekimi ishte shumë i zënë dhe s'mund të vinte në teatër (këpujore).*

Siç shihet ndërmjet fjalive përmbyllëse bëhet një pauzë, e cila në shkrim shënohet me presje.

Shënim 2:

Përveç fjalive të bashkërenditura këpujore, kundërshtore, veçuese e përmbyllëse, si fjali të bashkërenditura merren edhe ato që bashkohen me lidhëzën **pa** dhe quhen fjali të bashkërenditura me marrëdhënie shkakore – motivuese: *Qoftë kryet shëndoshë **pa kësula gjen kudo. Shko ti në pushim pa shtëpinë ta ruajmë ne. Mësoni ju rregullisht pa rezultatet nuk do të mungojnë.***

Siç shihet, të gjitha llojet e fjalive të bashkërenditura bashkohen me lidhëzat përkatëse bashkërenditëse dhe në të folur mes tyre bëhet pauzë, ndërsa në të shkruar kjo pauzë shënohet me presje.

USHTRIMI 7:

Lexoni periudhat e mëposhtme, gjeni fjalitë e bashkërenditura përmbyllëse dhe thoni me cilat lidhëza janë bashkuar.

1. Profesori fliste shumë bukur, andaj të gjithë e dëgjonin me ëndje.
2. Bardhi e kishte harruar kuletën në shtëpi, prandaj u kthye nga tregu, pa blerë asgjë.
3. Blerta ka mësuar çdo ditë me orë të tëra, pra meriton të kalojë shkëlqyeshëm.
4. Ujku e kryen punën vetë, prandaj e ka qafën të trashë.
5. Rrezet e diellit kishin rënë në ujë, ndaj thyeshin shumë ngjyra të bukura, por të pacaktuara.
6. Dera e kuzhinës ishte e hapur, andaj zërat dëgjoheshin shumë qartë.
7. Shkëndija e njeh mirë anglishten, pra s'ka nevojë për përkthyes.
8. Mirjeta nuk dëgjonte mirë, prandaj flisnim me zë të lartë.
9. E kafshoi një qen në Stamboll, pa vret qentë e fshatit.

USHTRIMI 8:

Janë dhënë disa periudha me fjali të ndryshme bashkërenditëse. Lexoni me kujdes dhe, sipas lidhëzave, dalloni fjalitë këpujore, kundërshtore, veçuese dhe përmbyllëse:

1. Lajmi i zi ra si gjëmë në shtëpinë e veçuar të fshatit, tingëlloi kënga e moçme e korbave dhe e copëtoi zemrën e nënës. 2. Në çdo punë ka pak a shumë dobi, vetëm në të folur për së tepërmi nuk ka asnjë dobi. 3. Zërat herë humbeshin, herë ishin më të qartë dhe më afër. 4. Do të vijë Arta këtu, apo do të shkojmë ne tek ajo. 5. Vonesa do të shkaktojë rrezik të madh për mua, prandaj u nisa menjëherë. 6. Atë ditë Argëtimi e kishte humbur shokun më të ngushtë, andaj ishte shumë i pikëlluar. 7. Rrinte kokëvarur, hidhte nga një vështrim përmes vetullave të zeza dhe përsëri i ulte sytë në tokë. 8. Para kështjellës lartësohej një pyll i gjelbër, kurse në hyrje të saj kalonte një lumë i rrëmbyeshëm. 9. O do të arrijmë të parët, o nuk nisemi fare. 10. Miqtë gjithmonë e kanë provuar forcën e besës së shqiptarit, kurse armiqë zemërimin e tij. 11. Nga dreka ose pushonin nën hije, ose rreziteshin në diell, ose luanin shah. 12. Kishte punuar tërë ditën, andaj ishte lodhur shumë. 13. Njeriu i sjellshëm e përmban veten dhe ruhet që të mos gjykojë shpejt për ndonjë njeri tjetër, ndërsa njeriu i pasjellshëm më parë i flizon miqtë sesa qejfin e tij. 14. Mirësjellja s'kushton asgjë, por me të mund të blihet çdo gjë. 15. Bëj mirë e harro, bëj keq e kujto. 16. Shtëpia goditet, por zemra nuk shërohet. 17. Ose do ta pranojnë, ose do ta refuzojnë propozimin tonë. 18. Qerozi i do të gjithë, po qerozin nuk e do asnjë. 19. O bisedojnë me zë të lartë, o zihen për diçka. 20. Puna u krye me sukses, prandaj të gjithë u gëzuan. 21. Kishte shumë dhembje, por kurrë nuk rënkonte. 22. Dëgjo dy herë dhe fol një herë. 23. Vendin e huaj ta lavdofshin, por këmbët mos ta kërkoftshin. 24. E keqja vjen me këmbët e kalit dhe ikën me këmbët e breshkës. 25. Sot për sot na ka nevojë, prandaj kërkon miqësinë, pa ndryshe s'na flet me gojë, gjithë bota atë e dinë. 26. Kënga ka dalë nga shpirti i popullit, ndaj ajo ka diçka nga gjerësia dhe thellësia e tij.

PYETJE PËR PËRSËRITJE DHE DISKUTIM:

1. Për cilat fjali themi se janë në marrëdhënie bashkërenditëse?
2. Me cilat lidhëza bashkohen fjalitë këpujore?
3. Çfarë ngjyrimesh mund të shprehen me fjalitë këpujore?
4. Cilat fjali quhen kundërshtore?
5. Ç'ngjyime shprehen me fjalitë kundërshtore?
6. Me cilat lidhëza bashkohen këto?
7. Cilat janë fjali veçuese dhe pse quhen kështu?
8. Si mund të jenë lidhëzat që shërbejnë për t'i bashkuar fjalitë veçuese?
9. Me cilat lidhëza kundërshtore shprehen marrëdhënie me përjashtim tërësor e me cilat marrëdhënie me përjashtim alternativ?
10. Ç'shprehin fjalitë përmbyllëse?
11. Me çfarë lidhëzash bashkohen fjalitë përmbyllëse?
12. A mund të kthehet fjalia përmbyllëse në ndonjë fjali tjetër bashkërenditëse apo nënrenditëse?

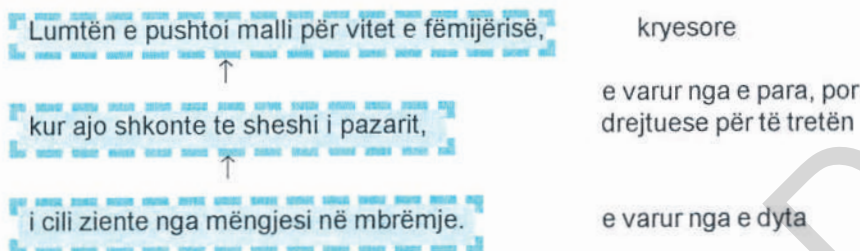
FJALITË E NËNRENDITURA (HIPOTAKSORE)

Periudhë me fjali të nënrenditura quhet periudha që përbëhet prej dy a më shumë fjalishë me marrëdhënie të pabarabarta. Nga këto njëra mund ta kryejë vetë funksionin e kumtimit si njësi sintaksore kumtuese e vetëmjaftueshme dhe ajo quhet fjali kryesore apo drejtuese. Ajo është bazë organizuese e periudhës. Por në periudhat me fjali të nënrenditura kemi edhe fjali, të cilat janë pjesë e një njësie komplekse, përkatësisht e periudhës, por, të veçuara nga fjalia kryesore, nuk kanë kuptim dhe nuk mund të funksionojnë si njësi kumtuese, sepse nuk janë të vetëmjaftueshme. Prandaj këto quhen **fjali të nënrenditura, të varura, apo edhe hipotaksore**.

Periudhat me fjali të nënrenditura formojnë një sistem më vete. Edhe këto periudha janë njësi kumtuese dhe karakterizohen nga një vijë intonacionore e vetme, që do të thotë se kanë intonacion mbarimi. P. sh.: **Kush ka miq ka dy palë krahë. Çelësi që punon nuk ndryshket. Kur shter pusi, atëherë i dihet vlera. Tymi shkon nga të fryjë era.**

KARAKTERISTIKAT E PERIUDHËS ME NËNRENDITJE

Edhe periudhat me nënrenditje të paktën përbëhen prej dy njësish kllëzuesore, nga të cilat, siç u tha, njëra është kryesore a drejtuese e tjetra e varur. Por në periudhat me më se dy njësi kallëzuesore edhe fjalia e varur mund të plotësohet nga një fjali tjetër e varur dhe atëherë ajo është drejtuese. P. sh.:

Fjalia e varur mund t'i referohet një gjymtyrë të fjalisë kryesore, ose gjithë fjalisë. P. sh.: *Koha që ikën, nuk kthehet prapë* – fjalia e varur *që ikën* i referohet kryefjalës *koha*. Dhe:

Ku është plakui, mbahet konaku – fjalia e varur *ku është plakui*: i referohet gjithë fjalisë kryesore *mbahet konaku*.

Në periudhat me fjali të nënrenditura me më shumë se dy fjali mund të ndodh që dy fjali ose më shumë të varen prej së njëjtës gjymtyrë të fjalisë kryesore. P. sh.:

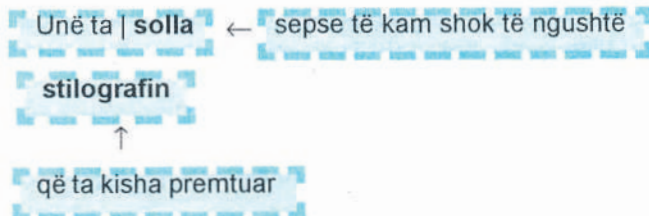
Kur tufani e çthuri fenë
Kur tirani e krrusi atdhenë,
Mbi një breg të Dragobisë,
Priret Flamuri i lirisë.

Në vargjet e mësipërme fjali kryesore është vargu i fundit *Priret Flamuri i lirisë*, kallëzuesi i së cilës *priret* plotësohet njëkohësisht nga dy fjalitë kohore të dy vargjeve të para: *Kur tufani e çthuri fenë* dhe *Kur tirani e krrusi atdhenë*, të cilat në mes tyre janë të barabarta, do të thotë të bashkërenditura.

Por dy a më shumë fjali të nënrenditura mund të varen edhe prej gjymtyrëve të ndryshme të fjalisë drejtuese. P. sh.:

Unë ta solla stilografin që ta kisha premtuar, sepse të kam shok të ngushtë.

Në këtë periudhë fjalia e parë *Unë ta solla stilografin* është fjali kryesore, ndërsa dy të tjerat janë të varura. Nga këto fjalia e dytë *Që ta kisha premtuar* është fjali e varur përcaktore dhe varet nga kundrina e fjalisë kryesore *stilografin*, ndërsa fjalia e tretë *sepse të kam shok të ngushtë* është fjali e varur shkakore dhe varet nga kallëzuesi i fjalisë kryesore *solla*. Grafikisht skema e kësaj periudhe duket kështu:

Fjalitë e nënrenditura bashkohen me fjalinë, nga e cila varen me:

– lidhëza të ndryshme nënrenditëse: **se, që, sepse, posi, nëse, në** etj.

– përemra lidhorë e pyetës: **që, i cili, kush? cili?** si edhe me ndajfolje lidhore: **sa, si, ku, kur;**

– me shprehje lidhëzore: **për arsye se, për shkak se, me qëllim që, me kusht që, në rast se** etj.

Përveç këtyre, fjalitë e nënrenditura, në shumë raste i karakterizojnë edhe fjalët e bashkëlidhura apo fjalët korrelative. P. sh.: *Do të shkojë atje ku e kërkon puna.*

Veçori karakteristike e fjalive të nënrenditura është se pjesa më e madhe e tyre në periudhë nuk kanë vend të ngulitur siç ndodh me fjalitë e bashkërenditura. Do të thotë, ato mund të përdoren para fjalisë kryesore si: **Edhe kur ka re, dielli ndrit;** pas fjalisë kryesore: **Dielli ndrit edhe kur ka re si edhe** të hyjnë në mes të gjymtyrëve të fjalisë drejtuese: **Dielli, edhe kur ka re, ndrit.** Ja edhe një shembull: **Po të mos kishte krahë, s'fluturonte zogu. S'fluturonte zogu po të mos kishte krahë. Zogu, po të mos kishte krahë, s'fluturonte.**

Ndërkaq disa lloje fjalish, siç do të shihet më poshtë, kanë vend të ngulitur pas fjalisë kryesore, siç janë fjalitë rrjedhimore, ndërsa fjalitë përcaktore vendosen edhe në mes të fjalisë kryesore, por jo edhe para saj.

KLASIFIKIMI I FJALIVE TË NËNRENDITURA

Klasifikimi i fjalive të nënrenditura bëhet sipas disa kriterëve. Njëri nga këto kriterë është edhe ai funksional, i cili bazohet në funksionet sintaksore të fjalive të nënrenditura në marrëdhënie me fjalinë kryesore.

Për t'i klasifikuar fjalitë e nënrenditura në lloje sipas këtij kriteri, mbështetemi në paralelizmin e periudhës me fjalinë, përkatësisht në paralelizmin e funksionit të fjalive të nënrenditura dhe të gjymtyrëve të fjalisë së mëvetësishme. Kështu disa fjalitë të nënrenditura në periudhë luajnë rolin e gjymtyrëve kryesore, të kryefjalës e të kallëzuesit e pjesa më e madhe kryejnë funksione të gjymtyrëve të dyta. Prandaj, shikuar nga kjo pikëpamje, fjalitë e nënrenditura ndahen në:

1. fjali kryefjalore
2. fjali kallëzuesore
3. fjali kundrinore
4. fjali përcaktore
5. fjali rrethanore

Shënim: Disa gjuhëtarë fjalitë e nënrenditura i klasifikojnë sipas pjesëve të ligjeratës në: **fjali emërore, fjali mbiemërore dhe fjali ndajfoljore.**

FJALITË E NËNRENDITURA KRYEFJALORE (SUBJEKTORE)

Fjali e nënrenditur **kryefjalore** quhet fjalia e varur, që në periudhë kryen funksionin e kryefjalës së fjalisë, nga e cila varet. Në raste të kështilla fjalia kryesore nuk e ka të shprehur kryefjalën me ndonjë emër a fjalë emërore ose togfjalësh, kështu që këtë funksion e kryen një fjali e tërë. P. sh.:

Kush zgjohet herët, kurrë nuk pendohet. Ai që heq dorë nga teprimet, shpëton nga mungesat.

Në shembujt e mësipërm fjali kryefjalore janë **Kush zgjohet herët** dhe **Ai që heq dorë nga teprimet.** Këto mund të kthehen edhe në kryefjalë të mirëfilltë: **Heraku kurrë nuk pendohet dhe heqja dorë nga teprimet na shpëton nga mungesat.**

Pra në disa raste fjalia kryefjalore mund të zëvendësohet me një kryefjalë të thjeshtë dhe anasjelltas: një kryefjalë e thjeshtë mund të zgjerohet në një fjali kryefjalore. P. sh.: *Dihet kur fillon mësimi* dhe: *Dihet fillimi i mësimi*. *U pa trimëria e tij* dhe: *U pa sa trim është*.

Fjalitë kryefjalore u përgjigjen pyetjeve *ç'?*, *çfarë?*, *kush?*: *Ç'u pa?* – *U pa sa trim është*.

Për nga ndërtimi, përkatësisht sipas mjeteve të lidhjes me fjalinë kryesore, dallohen tri lloje fjalish kryefjalore:

- fjali kryefjalore lidhëzore,
- fjali kryefjalore përemërore dhe
- fjali kryefjalore të pyetjes së zhdrejtë

Fjali kryefjalore lidhëzore janë ato që ndërtohen me anë të lidhëzave ffilluese *se* dhe *që*: *Dihet se e drejta fiton*. *Herët u kuptua që do ta fitojmë lirinë*.

Fjali kryefjalore përemërore janë ato fjali që bahkohen me kryesoren me anë të përemrave të pacaktuar *kush*, *çka*. P. sh.: *Kush skuqet, nuk ka zemër të zezë*. *Ç'fluturon s'halet*.

Në shumë raste përemri i pacaktuar *kush* mund të zëvendësohet me një përemër dëftor *ai* dhe me përemër lidhor *që*: P. sh.: *Kush përton, dëshiron = Ai që përton, dëshiron*. Madje shpesh fjalitë kryefjalore edhe ndërtohen me këta përemra. Ja disa shembuj: *Ai që s'kursen, nuk vlen*. *Ai që flet mbjell, ai që dëgjon korr*. *Trim është ai që di të ruhet*.

Po kështu këto fjali ndërtohen edhe me përemrat *kushdo që*, *cilido që*, *cilado që*: *Kushdo që punon, fiton*. *Cilido që erdhi, mbeti i kënaqur*.

Fjalitë kryefjalore përemërore bashkohen edhe me përemrat *gjithë sa*, *gjithë ç'*. P. sh.: *Gjithë sa erdhën, u kthyen prapë*. *Gjithë ç'shihni, përsëri do të çelin në pranverë*.

Fjali kryefjalore pyetëse të zhdrejta janë ato fjali që bashkohen me kryesoren me përemrat pyetës, *kush*, *cili*, *çfarë*, *se*, me ndajfoljet pyetëse *ku*, *nga*, *kur*, *si*, *qysh*, *pse* etj. si edhe me pjesëzën pyetëse *a*. P. sh.: *Nuk u shpall cili e zuri vendin e parë*. *S'dihet ç'ndodh deri nesër*. *Nuk u kuptua si kaluan gjatë udhëtimit*. *S'dihet nga të vjen e mira*.

Fjalitë kryefjalore janë kryefjalë e disa foljeve kallëzues:

a) e foljeve që tregojnë të ndodhur në vetën e tretë njëjës si: *ndodh*, *qëllon*, *ngjan*, *rastis* etj.: *Qëllon që të mos takosh asnjëri*. *Ndodh që ndonjëherë të vonohemi*.

b) e foljeve që tregojnë të thënë si edhe format e njohjes, po kështu në vetën e tretë njëjës, në diatezën pësore: *flitet*, *thuhet*, *pëshpëritet*, *tregohet*, *duket*, *shihet*, *dihet*, *kuptohet a merret vesh*, *mendohet* etj. P. sh.: *Shihet se ka përparuar mjaft në mësim*. *Nuk dihet kush do të fitojë në garat e sivjetme*. *U kuptua pse nuk erdhi dje*.

c) e disa foljeve të tjera që tregojnë vlerësim dhe gjendje shpirtërore si: *vlen*, *bën*, *meriton*, *shkon (më, të, i) pëlqen* etj. P. sh.: *Nuk vlen të lodhesh kot*. *Artanit i pëlqen shumë të vizatojë*. *Nuk bën ta kalojmë kohën pa punë*.

ç) e disa shprehjeve me foljen *jam* e *vij* në vetën e tretë njëjës dhe një mbiemër në gjininë femërore, një emër a ndajfolje si: *është e ditur (dihet) është e qartë, është e kuptueshme, është e natyrshme, është e pëlqyeshme* etj. si edhe: *është çudi, është nder, është krenari, është turp, s'është shaka, është vështirë, është zor, është e udhës, është mirë, s'është keq* etj. *Ishte e qartë se do të arrijmë me kohë*. *Është e natyrshme t'i mbrojmë të drejtat tona legjitime*. *Është turp të mos u përmbahemi këshillave të prindërve e të mësuesve*. *Është mirë çdo ditë të bëjmë gjimnastikë*. *Më vjen turp të shkoj në shkollë i papërgatitur*.

Shënim:

Nga shumë shembuj të përmendur më sipër shihet se fjalitë kryefjalore në shumë raste bashkohen me fjalinë drejtuese edhe drejtpërdrejt me formën e lidhore: *Më vjen mirë të rri me shokët*. Shpesh ndodh të ndërpritet *ryma elektrike* etj. Në raste të këtilla nënkuptohet dhe mund të përdoret lidhëza ffilluese *që*: *S'më pëlqen (që) të rri pa punë*. *Nuk e vlen (që) të shkosh deri atje*.

Fjalitë kryefjalore që varen nga foljet që tregojnë të ndodhur, të thënë, të menduar etj. zakonisht përdoren pas fjalisë drejtuese: *Mendohet se këtë vit do të ketë shumë borë. Kërkohet të mësojmë shumë. Ndodh të mos vijë asnjëri.*

Ndërkaq fjalitë kryefjalore të tipit përemëror zakonisht përdoren para fjalisë drejtuese dhe ndahen me presje: *Kush mbjell erë, korr stuhi. Ai që s'ka turp, të turpëron.* Por këto mund të përdoren edhe pas fjalisë drejtuese: *Të turpëron ai që s'ka turp.*

Për theksim, edhe fjalitë kryefjalore të tipit lidhëzor mund të përdoren para fjalisë drejtuese: *Që nuk është ashtu, mund të provohet në shumë mënyra. U kuptua me kohë kush ishte ai. Dhe: Kush ishte ai, u kuptua me kohë.*

USHTRIMI 9:

Janë dhënë periudha me fjali të nënrenditur kryefjalore. I analizoni dhe thoni me çfarë mjetesht janë bashkuar.

1. Vetëm ai që s'punon ka kohë. 2. Kush derdh djersë, do të fitojë. 3. Ai që kërkon ka një faqe të zezë, ai që s'jep i ka të dyja. 4. Kush ndjek marrëzinë, del i turpëruar. 5. Kush nderon popullin, nderohet nga ai. 6. Është i lig e i pabesë kush tradhton mëmëdhenë. 7. Nuk është e vërtetë se të rinjtë e çojnë kohën kot. 8. Ai që vjedh një vezë, vjedh edhe një buall. 9. Është e udhës t'i respektojmë më të moshuarit. 10. Nga të gjithë nxënësit kërkohet të mësojnë sa më shumë.

USHTRIMI 10:

Në periudhat e mëposhtme dalloni fjalitë kryefjalore lidhëzore, përemërore dhe të pyetjes së zhdrejtë.

1. Dihet se Toka rrotullohet rreth Diellit. 2. U kuptua që çështja nuk ishte ashtu. 3. Kush s'ka ecur, nuk di të vrapojë. 4. Dy herë fiton ai që e mund vetveten. 5. Flitet se së shpejti do të fillojnë garat e nxënësve të qytetit në atletikë. 6. Duket se të gjithë ishin të kënaqur me suksesin e arritur. Nuk dihet si do të përfundojë ndeshja futbollistike. 7. U kuptua pse veproi ashtu Flutura. 8. Është e mrekullueshme të jesh modest, por jo edhe indiferent.

USHTRIMI 11:

I kopjoni periudhat e mëposhtme, ndani me vizë pingule fjalitë kryefjalore dhe thoni çfarë foljesh dhe shprehjesh foljore janë kallëzuesit e fjalive, prej të cilave varen ato.

1. Në mbledhje u tha se rendimentet këtë vit do të jenë shumë të larta. 2. Duket qartë se është bërë një përparim i madh. 3. Është e ditur se punëtori kudo çmohet. 4. Nuk mund të ketë miq besnikë ai që nuk është vetë besnik. 5. Nuk e vlen të humbësh shumë kohë për një punë të vogël. 6. Është mëkat të mos shfrytëzohet koha si duhet. 7. Askujt s'i pëlqen të dëgjojë fjalë të liga për shokun. 8. Është e arsyeshme që të ndihmohen më të dobëtit. 9. U ishte bërë zakon që çdo të shtune të shkonin në qytet. 10. Ende nuk u kuptua cili u zgjodh kryetar. 11. Më i forti i njerëzve është ai që mund ta përmbajë vetveten. 12. Dhelpira që fle nuk zë pula. 13. Kush merr shtatë e prish tetë, s'ka nevojë për kuletë. 14. Të jesh i pakënaqur me vetveten, është dobësi, të jesh tepër i kënaqur me vetveten, është marri. 15. Kush e ka barrën të rëndë, e ka hapin të shkurtër. 16. Kush mëshiron gjarpërin, torturon njerëzinë. 17. Kush lexon libra, kuvendon me filozof, me letrarë dhe me njerëz të famshëm. 18. Kush punon në rini, nuk vuan në pleqëri. 19. Ai që vrapon të vrasë dy lepuj, ngel pa asnjë. 20. Ai që flijohet për të nesërmen jeton edhe pastaj.

USHTRIMI 12:

Shkruani nga dy periudha me fjali kryefjalore lidhëzore, me fjali kryefjalore përemërore dhe me fjali kryefjalore të pyetjes së zhdrejtë.

PYETJE PËR PËRSËRITJE DHE DISKUTIM:

1. Cilat fjali quhen të nënrenditura?
2. Pse fjalitë e nënrenditura nuk mund të përdoren të veçuara nga fjalia kryesore?
3. Me çfarë mjetes bashkohen me fjalinë, kuptimin e së cilës e plotësojnë?
4. Si klasifikohen fjalitë e nënrenditura sipas kriterit funksional?
5. Cilat fjali quhen kryefjalore?
6. Cilave pyetje u përgjigjen fjalitë kryefjalore?
7. Cilat fjali kryefjalore janë lidhëzore, cilat janë përemërore dhe cilat janë fjali të pyetjes së zhdrejtë?

FJALITË E NËNRENDITURA KALLËZUESORE (PREDIKATIVE)

Fjali **kallëzuesore** quhet fjalia e nënrenditur që në periudhë kryen funksionin e kallëzuesit emëror si edhe të përcaktorit kallëzuesor. P. sh.: *Eugjeni është nga ata që nuk përkulen. Dardani shtirej sikur s'dëgjonte* etj.

Në këto periudha fjalitë kallëzuesore fare lehtë mund të kthehen në kallëzues emëror, përkatësisht në përcaktor kallëzuesor: *Eugjeni është i papërkulshëm. Dardani shtirej si i shurdhër.*

Nga ana tjetër edhe përcaktori kallëzuesor mund të kthehet në fjali kallëzuesore si, p. sh.: *Ermali u bë mendjemadh dhe: Ermali u bë të shesë mend.*

Edhe fjalitë kallëzuesore bashkohen me kryesoren me lidhëzat fylluese **se, që**, me lidhëzen **sikur** si edhe me përemra të pacaktuar, me përemra lidhorë dhe me ndajfolje lidhore. P. sh.:

Habia që se askush nuk ishte njoftuar. Disa dukeshin sikur tërë natën s'i kishin mbyllur sytë. Liria është ajo që i bën të lumtur njerëzit. Kjo detyrë quhet sikur është kryer.

Shpesh në fjalinë kryesore mund të ketë edhe fjalë të bashkëlidhura e këto zakonisht janë përemrat dëftorë **ai, ajo** dhe lidhen me përemrin lidhor **që**. P. sh.: *Krenari është ai që do ta luajë rolin kryesor. Rinia është ajo që i kreu me sukses të gjitha aksionet.*

Shënim:

Në periudhat me fjali të nënrenditura kallëzuesore është karakteristikë se ndonjëherë kallëzuesi i fjalisë së varur në vetë dhe në numër përshtatet me kryefjalën e fjalisë drejtuese ose me përemrin **ai, ajo, ata, ato**. *Ishim ne që e sollëm lajmin e mirë. Tani janë faktet që flasin. Jeni ju që na u drejtuat neve.* Shpesh përshtatje me kryefjalën e fjalisë drejtuese kemi edhe kur shprehet fjala e bashkëlidhur. *Ti je ai që punoje natë e ditë.*

Disa nga fjalitë kallëzuesore kanë vend të ngulitur pas fjalisë drejtuese e këto janë fjalitë që bashkohen me lidhëzat **se, që, sikur**: *Shtirej sikur s'kuptonte.*

Disa fjali kallëzuesore mund të përdoren edhe para, edhe pas fjalisë drejtuese: *Si e mendoja, ashtu ishte Vlora. Dhe: Vlora ishte ashtu si e mendoja. Si e dini, qoftë, si është, mos qoftë etj.*

USHTRIMI 13:

Lexoni periudhat, gjeni fjalitë e nënrenditura kallëzuesore dhe vëreni me ç'mjete lidhëzore janë bashkuar.

1. Ajo që na dallon nga bota shtazore është ndërgjegjja. 2. Ç' është ushqimi për trupin është leximi për mendjen. 3. Rinia jonë është si na e do zemra. 4. Armiku më i rrezikshëm është ai që harrohet. 5. Asnjëri s' është bërë që t'i japim lëmoshë. 6. Mrika ishte ta pish në gotë. 7. Puna doli si e kishim menduar. 8. Tani Mentori nuk është ai që ka qenë.

FJALITË E NËNRENDITURA KUNDRINORE (OBJEKTORË)

Fjali **kundrinore** quhet fjalia e varur, e cila në periudhë kryen një funksion të ngjashëm me atë të kundrinës. Do të thotë fjalitë kundrinore e plotësojnë kuptimin e foljes kallëzues të fjalisë kryesore si një kundrinë e zgjeruar. P. sh.: *Pishtari i historisë tregon se drejtësia shkon paralel me paqen. Keqbërësit s'mund të besojnë se ekziston mirëbërja.*

Fjalitë e nënrenditura kundrinore në shumë raste, për nga ndërtimi, kanë elemente të përbashkëta me fjalitë kryefjalore. Kështu ato bashkohen me kryesoren me të njëjtat lidhëza dhe mjete lidhëzore.

a) me lidhëzat ftilluese **se** dhe **që**, (me rrallë me lidhëzat **si**, **sikur**): P. sh.: *Dëshmoi se puna nuk ishte ashtu. Na porositën të nisemi më herët. Shumë herë shohim sikur bien yjet.*

b) me përemra lidhorë të pacaktuar: **kush**, **cili**, **çfarë**, **sa**, **me se** etj. P. sh.: *E kuptuam kush ishte ai. U treguam cili të vijë me ne. Askush nuk e di ç'sjell e nesërmja.*

Me ndajfolje e pjesëza pyetëse **ku**, **kur**, **si**, **qysh**, **nga**, **a**, p. sh.: *Ne e dimë ku do të shkojmë, si do të veprojmë dhe sa do të rrimë. Nuk na treguan a arritën.*

Shënim:

Fjalitë kundrinore mund të kthehen në fjali kryefjalore kur foljet kallëzuese të fjalisë drejtuese kthehen nga diateza veplore në diatezën pësore: *E pamë cili doli i pari.* (ç'pamë? = fjali kundrinore) dhe: *U pa cili doli i pari* (ç'u pa? – fjali kryefjalore).

Edhe fjalitë kryefjalore, edhe ato kundrinore u përgjigjen pyetjeve: **ç'? çfarë? çka?** P. sh.: *E dinë malet ç'është dëbora.* (Ç'farë, çka) dinë malet? = Ç'është dëbora.

Në gjuhën shqipe fjalitë kundrinore shpesh bashkohen me kryesoren vetëm me anë të pjesëzës të të lidhës: *Të gjithë duan të jetojnë të lirë dhe të jenë të lumtur. Mësuesi i porosit nxënësit të rrinë urtë dhe të mos dalin nga klasa.*

Siç shihet, me fjali kundrinore plotësohen disa lloje foljesh:

a) folje që tregojnë të thënë si: **dëftoj**, **lajmëroj**, **rrëfej**, **tregoj**, **them**: *Nuk tregoi ç'ka ndodhur.*
b) folje që tregojnë dëshirë a vullnet: **dua**, **dëshiroj**, (**kam dëshirë**), **lakmoj**, **uroj**; **kërkoj**, **lejoj**, **ndaloj**, **këshilloj**, **porosit**, **urdhëroj** (**jap urdhër**) etj. *Dëshironte ta vizitonte gjyshen në fshat.*
c) folje të tipit **përfundoj**, **shtoj**, **deklaroj**, **dëshiroj**, **kujtoj**, **përmend**, **theksoj**, **vërtetoj**, **shoh**, **vërej**, **mendoj**, **marr me mend** etj. P. sh.: *E marr me mend sa janë gëzuar. Kujtoj se kanë mbetur të kënaqur. Deklaroi se garat morën fund etj.*

Fjalitë kundrinore mund të jenë edhe fjali dëshirore a urdhërore të zhdrejta. Në raste të këtilla kallëzuesi përdoret në mënyrën lidhore dhe plotësojnë kuptimin e foljeve që tregojnë dëshirë, si: **dëshiroj**, **dua**, **ëndërroj**, **kërkoj**, **uroj**, si edhe të foljeve që tregojnë lejim, lutje, urdhër etj. P. sh.: *Genti ëndërronte të bëhej pilot. Të gjithë dëshironin që Niku të kthehej sa më parë në shtëpi. Kujdestari i klasës uroi që asnjë të mos e përsëriste klasën.*

Po kështu fjalitë e nënrenditura kundrinore mund të jenë edhe fjali thirrmore të zhdrejta. Këto bashkohen me kryesoren me fjalën **sa** e **si**, të cilat, përveç të tjerave, shprehin edhe ngjyime emocionale të habitës e të admirimit. P. sh.: *Dëgjo **sa** bukur, këndojnë bilbilat! Shiko **sa** borë paska rënë mbrëmë! Vështro **si** janë mbuluar malet me mjegull!* etj.

Si fjalitë kryefjalore ashtu edhe fjalitë kundrinore që bashkohen me përemrat lidhorë të pacaktuar **kush, cili, çfarë, sa, me se** dhe me ndajfoljet **ku, kur, nga, prej nga, si, qysh**, janë fjali pyetëse të zhdrejta. P. sh.: *Ku vajti?* – fjali pyetëse e drejtë dhe: *Nuk e kuptuam **ku** vajti*, – fjali kundrinore me brendi pyetëse, por që e ka humbur intonacionin pyetës dhe quhet edhe fjali pyetëse e zhdrejtë. Por ndonjëherë pas fjalive pyetëse nxitëse fjalitë kundrinore shqiptohen me intonacion pyetës: *Më thuaj, **ku** ishe dje? A e di pse mungon Adelina?*

Zakonisht fjalitë kundrinore përdoren pas fjalisë kryesore, sidomos ato që bashkohen me lidhëzat **se, që** dhe përbëjnë një tërësi intonacionore e ritmore, prandaj edhe nuk ndahen me presje. Por, për theksim, mund të përdoren edhe para dhe atëherë kemi një pauzë dhe veçohen me presje. P. sh.: ***Sa larg** kishte shkuar, nuk e dinte edhe vetë ai. **Ç'bënë** ata, ju mos bëni. **Që** nuk është ashtu, e dimë të gjithë.*

USHTRIMI 14:

Analizoni periudhat e mëposhtme, dalloni fjalinë kryesore dhe fjalinë e nënrenditur. Thoni me ç'mjete është bashkuar dhe funksionin e cilës gjymtyrë e kryen fjalia e nënrenditur.

1. Pas një kohe ndjeu se kishte temperaturë dhe se duart i kishin djersirë. 2. Kuptuam se në këtë vend do të ngrihet një fabrikë e re. 3. Një fshatar na tregoi se vite më parë një bimë gruri kishte mbirë brenda një gëzhoje. 4. S'thonë më kot se kritika është ilaç i hidhur, por që shëron. 5. Ne e kuptuam mirë përse luftonim dhe ku po shkonim. 6. Arditi s'di t'ia prishë qejfin askujt. 7. Vështro sa i bukur duket liqeni në mbrëmje. 8. Të gjithë u habitëm sa bukur këndonin nxënësit në kor.

USHTRIMI 15:

Janë dhënë disa periudha me fjali të nënrenditura. Dalloni cilat janë fjali të nënrenditura kryefjalore e cilat kundrinore. Thoni cilat janë përdorur pas fjalisë kryesore e cilat para.

1. Atje në fshat di ç'mbjell, po s'di ç'korr. 2. Visarit dikur vonë i ra ndërmend ç'i kishte ndodhur atë ditë. 3. Në faqet e kodrave të larta shoh si po zbresin ende grupe-grupe fshatarët e vonuar. 4. Kush erdhi në këto vende me shpatë, vdiq po nga shpata. 5. Ç'ta bën koka, s'ta bën bota. 6. Dukej sikur gjithësia përcillte buzagaz diellin. 7. Kishte shumë dëshirë të shohë si lind dielli në det. 8. Është e domosdoshme të mësojmë nga përvoja e të tjerëve. 9. Mos shiko ç'thotë ai për vete, por dëgjo ç'thotë bota për të. 10. Kush mbjell hardhi, ka rrush në shtëpi. 11. Vendosëm që rrugën e fshatit ta asfaltojmë me vetëkontribut. 12. Ai që lakmon shumë është më i varfër. 13. Nuk e morëm vesh nga vinte ky kundërmim i lehtë. 14. Ai që s'kënaqet me pak, gjithmonë do të jetë rob. 15. Na thanë se këtë vit pushimin do ta bëni në det. 16. Ai që e njeh veten në të gjitha format, është me të vërtetë i mençur.

USHTRIMI 16:

Lexoni periudhat, gjeni fjalitë e nënrenditura dhe thoni funksionin e cilës gjymtyrë të fjalisë së mëvetësishme e kryejnë ato.

1. S' ke bletë e shet mjalhtë. Si mund të të besoj se s'je kusar? 2. Detyra jonë kryesore ndaj njerëzisë është të mësojmë vetë dhe t'i mësojmë edhe të tjerët. 3. Njeriu do të jetojë shumë, por nuk do të plakët. 4. Të dish të dëgjosh, është art më vete. 5. E di dhelpra kush është gjuetari. 6. Nata ishte pa hënë dhe Egzoni s' dinte nga të shkonte. 7. Kush lexon libra, bisedon me filozofë. 8. Fshehtësia e mësimi është të mendosh shumë e të flasësh pak. 9. Ai që s'ka sukses në jetë, vetë është fajtor për këtë. 10. Di vetëm atë që s' di asgjë. 11. Kush lexon shumë bëhet dijetar, kush punon shumë, bëhet i pasur; kush kujdeset për higjienën, bëhet i fuqishëm; kush ka sjellje të mirë bëhet i lumtur. Ai që i plotëson të gjitha këto, bën jetë të vërtetë në botë. 12. Të pasurit secili dëshiron t'i bëhet fq. 13. Është lehtë t'ia presësh bishtin ujkut të ngordhur. 14. Lauresha klithi përsëri dhe shkoi e u ul majë një guri që të shohë më mirë se ç' rrezik po u kanosej fëmijëve të saj.

FJALITË E NËNRENDITURA PËRCAKTORE (ATRIBUTIVE)

Fjali e nënrenditur **përcaktore** quhet ajo fjali që në periudhë kryen një funksion të ngjashëm me atë të përcaktorit të shprehur me mbiemër, me emër a përemër. P. sh.: *Të gjitha të vërtetat që heshten, bëhen helmuese (që heshten = fjali përcaktore) dhe: Të gjitha të vërtetat e heshtura bëhen helmuese (e heshtura = përcaktor i shprehur me mbiemër).*

Pra, meqë kemi një ngjashmëri të dukshme funksionale, shpesh një përcaktor mund të zgjerohet në fjali përcaktore dhe anasjelltas – një fjali përcaktore mund të kthehet në përcaktor.

Sikurse përcaktori ashtu edhe fjalitë përcaktore plotësojnë, përkatësisht përcaktojnë kuptimin e një emri, përemri, të një fjale të emëruar apo togfjalëshi.

Fjala që përcaktohet nga fjalia përcaktore quhet **paraprijës**. Në shembullin e mësipërm paraprijës është mbiemri i emëruar **të vërtetat**.

Me paraprijësin fjalitë përcaktore bashkohen me mjete të ndryshme dhe sipas këtyre mjeteve ato ndihen në:

- a) **fjali përcaktore lidhore** dhe
- b) **fjali përcaktore lidhëzore**.

Fjali përcaktore lidhore janë ato që bashkohen me kryesoren me përemrat lidhorë **që, i cili, e cila**. Siç dihet, përemri **që** përdoret në formë të nguros, ndërsa përemri **i cili** gjatë përdorimit shërben edhe si mjet lidhës, edhe si gjymtyrë e fjalisë së nënrenditur dhe merr trajta të ndryshme sipas gjinisë, numrit dhe rasës. Sipas rastit, përdoret i shoqëruar edhe me parafjalë të ndryshme.

Si gjymtyrë e fjalisë përemrat lidhorë të fjalisë përcaktore mund të jenë në funksion të kryefjalës, kundrinës, rrethanorit a përcaktorit. P. sh.: *Shoku që (kryefjalë) e takuam në rrugë, është sportist. Bukuria e njeriut përbëhet nga bukuria e fjalës që (kundrinë) e flet. Më tej shtrihet një fushë pjellore, ku (rrethanor) çante mes për mes rruga automobilistike. Përvoja është një shkollë, mësimet e së cilës (përcaktor) kushtojnë shtrenjtë.*

Shënim:

Përemri **që** përdoret vetëm në funksion të kryefjalës e të kundrinës së drejtë e kur i referohet ndonjë emri që tregon kohë, përdoret edhe me funksion të rrethanorit të kohës si, p. sh.: *Ditën që hyri, prilli zuri e këndoi bilbili.*

Fjalitë përcaktore lidhore bashkohen me fjalinë kryesore edhe me ndajfoljet lidhore **ku, nga, prej ku, prej nga, kur**. Në raste të këtilla, ndajfoljet mund të zëvendësohen me një përemër lidhor me parafjalë. *Llamba e varur në një anë të oxhakut, mezi ndriçonte vendin ku (në të cilin) punonin. Do të vijë dita kur (në të cilën) të gjithë do të gëzohen. Lumtën e pushtoi malli për vitet e fëmijërisë kur ajo shkonte deri te sheshi i pazarit. U hap dera, prej nga (nga e cila) dolën të gjithë jashtë etj.*

Sipas kuptimit fjalitë përcaktore mund të jenë:

- a) dalluese
- b) përshkruese dhe
- c) fjali përcaktore ndajshtimore.

Fjali përcaktore **dalluese** janë ato që shërbejnë për të dalluar një send nga sendet e tjera dhe kështu e individualizojnë atë. P. sh.: *Koha që ikën, nuk kthehet më. S'ka gënjeshtër që plaket. Lumi që fle të mbyt.*

Këto fjali lidhen ngushtë me fjalën që e përcaktojnë dhe shqiptohen pa pauzë, prandaj në të shkruar nuk ndahen me presje.

Fjali përcaktore **përshkruese** janë ato që nuk lidhen aq ngushtë me paraprijësin, kështu që edhe mund të hiqen pa e prishur kuptimin. Në ligjërim bëhet një pauzë në mes të fjalisë kryesore dhe fjalisë përcaktore, ndërsa në të shkruar ndahen me presje. P. sh.: *Në treg Fatmiri e takoi Besianin, i cili jep mësim në një shkollë të qytetit. Në dhomë binin rrezet e fundit të diellit, që ishte gati në të përfunduar.*

Fjalitë përcaktore **ndajshtimore** në periudhë kryejnë funksionin e ndajshtimit të veçuar: *Naimi, i cili me të drejtë është quajtur bilbili i gjuhës shqipe, është poeti më i madh i Rilindjes Kombëtare Shqiptare. Ne që fituam ndeshjen e parë, do ta fitojmë edhe të dytën.*

Fjali përcaktore **lidhëzore** quhen ato fjali që bashkohen me fjalinë kryesore me lidhëzat ftilluese **që, se** dhe shërbejnë për të ftilluar kuptimin leksikor të emrit paraprijës. Për një ftillim të mëtejshëm të kuptimit kanë nevojë emrat e tipit: **besimi, dëshira, fjala, ëndrra, lajmi, mendimi, përgjigjja, porosia** etj. P. sh.: *Lajmi se do të shpërndahet misër, doli nga zemra e dheut. Shprehu bindjen se do të korrin sukses. Dëshira që i biri t'i ndiqte studimet e larta iu plotësua etj.*

Fjalitë përcaktore përgjithësisht përdoret pas fjalës paraprijëse. Kur paraprijësi përdoret në fund të fjalisë kryesore, fjalia përcaktore vjen pas fjalisë kryesore: *Burrë është ai që e mban fjalën e dhënë. Nuk i besohet atij që premtonte shumë.*

Kur paraprijësi ndodhet në fillim apo në mes të fjalisë kryesore, fjalia përcaktore hyn në mes të gjymtyrëve të saj: *Bujku që nuk lëron ugar, blen bukë në pazar. Një fjalë që e dinë dy vetë, e di gjithë bota.*

USHTRIMI 17:

Lexoni periudhat e mëposhtme, gjeni fjalitë përcaktore dhe vëreni me ç'mjete lidhëzore janë bashkuar.

1. Tre vetë që ndihmojnë njëri tjetrin çojnë një peshë më të madhe se gjashtë vetë që kërkojnë t'ia lënë barrën njëri-tjetrit. 2. Që nga thellësitë e grykave e të përrenjve, që shtriheshin nga lindja, po ngjiteshin dalëngadalë majave hijet e murrme. 3. Në fytyrën vezake bojë gruri nxinin vetullat e holla e të larta që bashkoheshin mbi hundën e vogël e të drejtë. 4. Asnjë dritë nuk dukej në

shtëpizat që humbnin midis ullinjve. 5. Dhelprës që fle asgjë s' i vjen gati në gojë. 6. Shtet i lumtur është ai ku të poshttrit nuk mund të urdhërojnë. 7. Lumturia u takon atyre që janë të kënaqur me vetveten. 8. Paraja është gjë e madhe, e cila njerëzit i bën të vegjël.

USHTRIMI 18:

Kopjoni periudhat, fjalitë përcaktore dalluese i nënvizoni me një vijë, ndërsa ato sqaruese e ndajshimore me dy vija.

1. Në kujtesën e popullit mbetet vetëm ai, të cilin populli e ka dashur. 2. Dikur vendet më të pasura kanë qenë ato, ku natyra ka qenë më e mirë, sot më të pasura janë ato vende, në të cilat njeriu është më punëtor. 3. Mbajeni mend: nga të gjitha plagët të pashërueshme janë vetëm ato që i shkakton gjuha dhe shikimi, përqeshja dhe urrejtja. 4. Koha është e vetinja pasuri, për të cilën mund të tregohesh koprac pa u turpëruar. 5. Ne ecim midis pishave që zhurmojnë mbi kokat tona me një shushurimë të fuqishme, të freskët. 6. Ne që fituam luftën me pushkë, do ta fitojmë edhe luftën me kazmë. 7. Ditën kur u çlirua Atdheu ynë s' do ta harrojmë kurrë. 8. Rëndësi ka fakti që, bashkë me trasenë, lindën edhe shumë këngë e poema. 9. Gruaja që qan, kali që djersitet e burri që bën be, s' i duhen askujt. 10. Vështrohte e menduar rrugën ku shkonin me zhurmë makinat.

USHTRIMI 19:

Lexoni me kujdes periudhat, gjeni fjalitë e nënrenditura dhe thoni cilat janë lidhore dhe cilat janë lidhëzore.

1. Daullja bie për ata që kanë veshë. 2. Floriani nguli këmbë në propozimin që të organizonin një ekskursion jashtë qyteit. 3. Njollat që i ngjiten trupit tonë lahen me ujë, njollat e shpirtit s' ka gjë që i pastron. 4. Në qytet ishte përhapur fjala se aeroplanët do të vinin përsëri. 5. Mirësia që bën njeriu, mirësi është, por ajo nuk e zhdruk ligësinë që ka bërë. 6. Dërgoi porosinë që kështjella të rruhej me çdo kusht. 7. Spiunët dhe agjentët e fshehtë janë miza që lëshojnë larva në plagët që i janë hapur trupit të shtetit. 8. Në fjalën e tij kujdestari shprehu bindjen se suksesi do të arrihet në çdo mënyrë. 9. Më i poshtri njeri është ai që kërkon mirësi nga një i poshtër. 10. Pas një dite i erdhi lajmi që i biri kishte arritur në vendin e punës. 11. Zilia është tërbim që s' e duron të mirën e të tjerëve. 12. Porosinë që të mësojnë natë e ditë nuk do ta harrojmë kurrë. 13. Rreziku më i madh për marrëdhëniet në mes të njerëzve është kur ata i shkaktojnë padrejtësi njëri-tjetrit. 14. Afrimi s' e kishte dëgjuar lajmin se lufta kishte përfunduar. 15. Mësimi është si barka që ecën në drejtim të kundërt të rrjedhës së lumit: po nuk eci para, shkon prapa.

USHTRIMI 20:

Shkruani tri periudha me fjali përcaktore lidhore, nga të cilat një me fjali përcaktore dalluese, një me fjali përshkruese dhe një me fjali përcaktore ndajshimore si edhe dy periudha me fjali përcaktore lidhëzore.

USHTRIMI 21:

Janë dhënë disa periudha. Gjeni fjalitë e nënrenditura dhe thoni funksionin e cilave gjymtyrë të fjalisë e kryejnë ato.

1. Historia është roman, autor i të cilit është populli. 2. Dritëroi ndonjëherë shtiret sikur s'kupton. 3. Ai që nuk di, është si ai që nuk sheh. 4. Ç'sheh mbi shokë, prite mbi kokë. 5. Koha vjen për atë që di ta presë. 6. Nuk ishim vetëm ne që u gjendëm aty. 7. Shtëpinë ku lindi poeti, e vizitojnë shpesh nxënësit dhe studentët. 8. Iliri dëshironte ta dëgjojë edhe një herë atë melodi të bukur. 9. Kush formulon një ligj jo të drejtë, bëhet vrasës i miliona njerëzve. 10. Ç'sjellin përrenjtë, i presin detet. 11. S'dihet mirë kur u ndanë këta yje nga dielli. 12. Solli ndër mend ç'i kishte ndodhur rrugës. 13. Faji më i madh në botë është t'i mbash anën atij që s'ka të drejtë. 14. Të dish të dëgjosh është art më vete. 15. Kënaqësia më e madhe e shpirttrave të vegjël është të zbulojnë të metat e shpirttrave të mëdhenj. 16. Ekziston një dashuri, e cila kurrnjëherë nuk do dhe nuk mund të tradhëtojë: kjo është dashuria e nënës. 17. Ç'të bluash, do të gatuash. 18. Njerëzit më të mëdhenj në botë janë ata që kanë lënë vepra të mëdha. 19. Le ta kuptojnë të gjithë si luftohet për liri! 20. Vetëm ai që s'punon ka kohë.

USHTRIMI 22:

Lexojeni tekstin, analizoni periudhat, gjeni fjalitë e nënrenditura e të bashkërenditura dhe thoni çfarë lloji janë ato.

Unë rritesha dhe në fantazinë time rritej përditë edhe fytyra e Halimit. Rriteshin në fantazinë time fytyrat e atyre trimave që kudo më shoqëronin.

Një ditë, aty mbi Ujë të Ftohtë të Vlorës, unë me disa vërsnikë kishim dalë për të shëtitur. Qëndruam lart, nën Shashicë dhe shikonim varret e ushtarëve italianë. Unë i dija përmendsh emrat që mbanin kryqet prej çimentoje. Andej kaloi një burrë i hijshëm, që të ndillte respekt. Na pa dhe u ndal. Na pyeti se ç'bënim aty. Pastaj na ftoi të uleshim pranë tij dhe ne u bindëm. Poshtë nesh shtrihet gjiri i Vlorës. Deti ishte i qetë. Dhe qetësia nën hijen e goricës ku ishim ulur rreth atij burri me mustaqe të zeza, i ngjante qetësisë së varrezave të ushtarëve italianë.

Na pyeti se të kujt ishim. Na pyeti se ç'kishim ngrënë atë ditë. Pastaj, me marifet, na futi në kohën e luftës së Vlorës. Ai tregonte dhe ne e dëgjonim. Unë nuk kisha vënë re se aty ishin ulur edhe katër barinj të tjerë. Edhe ata dëgjonin ç'rrefente dhe tundnin kokën.

PYETJE PËR PËRSËRITJE DHE DISKUTIM:

1. Ç'funksion kryejnë në periudhë fjalitë kallëzuesore?
2. Me çfarë mjetesh bashkohen me fjalinë kryesore?
3. Cilat fjali të nënrenditura quhen kundrinore?
4. Cilave pyetje u përgjigjen fjalitë kundrinore?
5. Ç'tregojnë foljet, të cilat plotësohen me fjali kundrinore?
6. Cilat fjalë shërbejnë si mjete lidhëze për t'i bashkuar me fjalinë kryesore?
7. Si mund të kthehet një fjali kundrinore në fjali kryefjalore dhe anasjelltas?
8. Ç'vend zënë fjalitë kundrinore në periudhë?
9. Cilat fjali quhen përcaktore?
10. Me cilat fjalë bashkohen me kryesoren fjalitë përcaktore lidhore dhe me cilat ato lidhëzore?
11. Si mund të jenë fjalitë përcaktore sipas kuptimit?
12. Si quhet fjala që përcaktohet nga fjalia përcaktore?

FJALITË E NËNRENDITURA RRETHANORE (ADVERBALE)

Fjali të nënrenditura **rrethanore** quhen fjalitë që tregojnë rrethanat, në të cilat kryhet veprimi i shprehur nga kallëzuesi i fjalisë kryesore. Do të thotë këto fjali bëjnë punën e rrethanorëve të ndryshëm.

Me përjashtim të rrethanorit të sasisë, i cili nuk mund të kthehet në fjali sasiore, funksionin e të gjithë rrethanorëve të tjerë në periudhë e kryejnë fjalitë përkatëse rrethanore.

Sipas funksionit, dallohen këto lloje të fjalive rrethanore:

1. fjali vendore
2. fjali kohore
3. fjali mënyrore
4. fjali qëllimore
5. fjali shkakore
6. fjali kushtore
7. fjali lejore
8. fjali krahasore

FJALITË VENDORE (LOKALE)

Fjali **vendore** quhet fjalia që tregon vendin ku zhvillohet a ndodh veprimi i shprehur në fjalinë kryesore. Ajo tregon marrëdhënie vendore a hapësinore.

Në periudhë kryen funksionin e rrethanorit të vendit dhe u përgjigjet pyetjeve: **ku? nga? për ku? deri ku?** etj. P. sh.:

Tymi shkon nga të fryjë era. Nga shkon tymi? – Nga të fryjë era. Shkoi deri ku i thanë. Deri ku shkoi? – Deri ku i thanë.

Ndonjëherë mund të zëvendësohet me rrethanor vendi: *Lavdërimi shkoi atje ku ishte Liridoni.* Dhe: *Lavdërimi shkoi te Liridoni.*

Fjalitë vendore bashkohen me kryesoren me lidhëzat vendore **ku, nga, tek**, si edhe me shprehjet lidhëzore: **kudo që, ngado që, tekdo që, që nga, gjer ku, deri ku.** P. sh.:

Ku s'ka pula, mos bëj ish. Tek ka rrjedhur, do të pikojë. Shkoi nga i kishin thënë. Dritanin e gjeje kudo që të shkoje.

Marrëdhëniet hapësinore mund të tregohen në mënyrë të përgjithësuar dhe në mënyrë të papërgjithësuar.

Në mënyrë të përgjithësuar tregohen kur bashkohen me mjetet lidhëzore **kudo që, ngado që, tekdo që**: *Kudo që shkeli, Nënë Tereza la mesazhe paqeje dhe dashurie. Ngado që të hedhësh sytë, sheh kopshte të gjelbëruara.*

Në mënyrë të papërgjithësuar marrëdhëniet tregohen kur fjalitë bashkohen me lidhëzat e zakonshme vendore **ku, nga, tek** etj.: *Ku ka bletë, ka edhe mjaltë. Tek s'të pyesin, mos fol. Syri shkon nga dëshiron.* Në fjalitë e këtilla vendore ideja e vendit mund të përforcohet edhe me rrethanorë vendi të tipit **atje, aty, këtu, andej** etj.

Të gjitha këto, kur përdoren para fjalisë së varur vendore, janë fjalë të bashkëlidhura. P. sh.: *U takuan aty ku takoheshin gjithnjë. Rrënjët e së keqes forcohen aty ku nuk shkulen me kohë. Vëre librin aty ku e more. I doli prej andej nga nuk e priste.*

Shënim:

Kur këto ndajfolje përdoren pas fjalisë vendore, nuk merren si fjalë të bashkëlidhura: *Ku është besa, aty është edhe shpresa. Ku është bashkimi, atje është ngadhnjimi.*

Në periudhat me fjalë të bashkëlidhura fjalitë vendore përdoren pas ose në mes të fjalisë kryesore: *E gjetëm atje ku s'e prisnim.*

Në periudhat pa fjalë korrelative, fjalitë vendore mund të përdoren në të tri pozicionet: para fjalisë kryesore: P. sh.: *Ku fluturon zemra, fluturon syri. Ku është mjeshtëria, s'ka vend varfëria.* Mund të përdoren pas fjalisë kryesore: *Gjuha shkon ku dhemb dhëmbi. Peri këputet ku është i hollë.* Mund të hyjnë edhe në mes të gjymtyrëve të fjalisë kryesore. *Arin, ku e njohin, atje e çmojnë. Zogu, ngado të vejë, prapë kthehet në follenë e tij. Era, ku zgjidhet, nuk lidhet.*

Kur përdoret pas fjalisë kryesore, nuk veçohet me presje; kur përdoret para saj veçohet rregullisht me presje e kur hyn në mes të gjymtyrëve të fjalisë kryesore, vihet midis dy presjesh.

USHTRIMI 23:

Në periudhat e dhëna gjeni fjalitë vendore, vëreni në ç'pozicion janë përdorur dhe dalloni në cilat ka fjalë korrelative dhe në cilat nuk ka.

1. Ku këndon pula, mallkohet gjeli.
2. Poeti mund të arrijë ku nuk arrin dielli.
3. Atje ku ka pak fjalë, ato kanë peshë.
4. Ku hyn dielli, nuk hyn mjeku.
5. Tek hyri të pirët, la shëndet të mirët.
6. Vetëm këmbët e mia mund të më çojnë atje ku dua unë.
7. Ngado që kthehej, e ndiente aromën e manushaqeve të brishta.
8. Grupi i alpinistëve qëndroi aty ku ngushtohej përroi.
9. Kudo që të shkoj, malli i vendlindjes s'më hiqet.
10. Ku fillon rrena, fillon turpi.
11. Trimat aty ku bien, varrosen.
12. Rrufeja, ku bie, rrënon.
13. Në dimër, ngado që të shikosh, sheh vetëm borë.
14. Ku ka shumë nuse, dhoma mbetet pa fshirë.

USHTRIMI 24:

Më poshtë janë dhënë disa periudha të bashkuara me lidhëzën **ku**. Lexoni me kujdes dhe thoni cilat janë fjali vendore dhe cilat janë fjali kundrinore, kryefjalore e përcaktore.

1. Në një shtëpi ku ka shumë të parë, nuk shkojnë punët mbarë.
2. Ku ka edhe do të ketë.
3. Të gjithë e dinë ku u mbajt Kongresi i Alfabetit të gjuhës shqipe.
4. Nuk dihet ku u shtyp Meshari i Gjon Buzukut.
5. Më mirë të rrish në një kasolle të vogël ku qeshin, se në një shtëpi të madhe ku qajnë.
6. Ku ta kërlesh, e gjen. Kjo është shkolla ku mësuam katër vjet.
7. E dimë mirë ku na çon kjo rrugë.
8. Aty ku plepat rreshtoheshin si mur, ndodhej një shesh i vogël.

USHTRIMI 25:

Në shembujt e mëposhtëm dalloni fjalitë e nënrenditura vendore, vëreni me cilat mjete lidhëse janë bashkuar me kryesoren dhe thoni në ç'pozicion janë përdorur.

1. Kaloi andej nga ishte hapur shtegu.
2. Atje ku bie trimi, ngre dhe një llogore të historisë.
3. Ngado që shkoi, e pritën me nderime dhe me gëzim.
4. Tek hyri dredhia, u zhduk miqësia.
5. Gjaku ju ndjek pas kudo që shkon.
6. Armiqtë ikën prej nga erdhën.
7. E ndjek pas ngado që shkon.
8. Ku vete, e merr me vete.
9. Tek shkelte, tundej dheu.
10. Nga shkon, shtëpinë e ka me vete.
11. Ku të duan le të venë.
12. Me shikimin e tyre përqafojnë vendin deri atje ku mjegulla u dilte si mur përpara.

13. Tek buron ujët e ftohtë edhe fryn veriu në verë.
Tek mbin lulja me gaz shumë dhe me bukuri e me erë.
Ku i fryn bariu xhurasë, tek kullosin bagëtia.
Ku mërzen çjapi me zile, atje i kam ment e mia.
14. Tek këndon thëllëza me gaz dhe zogu me dëshirë.
Tek hapet trëndëfili, atje ma ka ënda të jem.

USHTRIMI 26:

Analizoni periudhat dhe dalloni fjalët e bashkëlidhura.

1. Njerëzit e ndershëm kalben aty ku lartësohen lajkatorët. 2. Që larg, atje ku derdhej lumë i fshatit në Osum, si një jhonë e nëndheshme vinte regëtimin e traktorit. 3. Burg është kudo ku ka pushtues. 4. Mos prit të dalë flaka aty ku sheh tym për të kuptuar se ka zjarr. 5. Atje ku binte hija e pishave, rëra dukej më e errët. 6. Ullinj shekullorë humbnin tutje, ku syri nuk shkonte dot më. 7. Të gjithë u kthyen andej nga kishin ardhur. 8. Uji rridhte tatpjetë me një farë shpejtësie dhe më tej ku fillonin plepat e gjatë.

FJALITË KOHORE (TEMPORALE)

Fjali e varur **kohore** quhet ajo fjali, e cila tregon konën kur kryhet veprimi apo kur ndodh ngjarja në fjalinë kryesore. P. sh. **Kur je i lumtur, libri të zbukuron, kur je i mjerë, të ngushllon. Vesi është ves, gjersa të vdesë.**

Fjalja kohore në periudhë kryen funksionin e rrethanorit të kohës dhe u përgjigjet po atyre pyetjeve, me të cilat gjendet rrethanori i kohës: **kur?, deri kur?, që kur?:** Kur të zbukuron libri? – **Kur je i lumtur.** Kur të ngushllon libri? – **Kur je i mjerë.** Deri kur vesi është ves? – **Gjersa të vdesë.**

Fjalja e varur kohore mund të bashkohet drejtpërsëdrejti me foljen kallëzues të fjalisë kryesore si, p. sh.:

Liria vjen kur s'i druhash vdekjes. Sa të rrosh, do të dëgjosh.

Por mund të bashkohet me kallëzuesin e fjalisë kryesore edhe nëpërmjet të një rrethanori të kohës, i cili në raste të këtylla mund të jetë fjalë e bashkëlidhur. Si fjalë e bashkëlidhur zakonisht përdoret ndajfolja **atëherë** kur i prin fjalisë kohore si, p. sh.: *Urani u nis atëherë kur e kuptoi se kishte mbetur vonë. Do të vijmë atëherë kur të kemi mundësi.*

Por, nëse rrethanori i kohës përdoret pas fjalisë kohore, nuk merret si fjalë e bashkëlidhur dhe në raste të këtylla fjalja kohore e saktëson kuptimin e rrethanorit të kohës. P. sh.: **Kur shter pusi, atëherë i dihet vlera. Në mbrëmje, kur arrita në shtëpi, Fatosi ishte kthyer nga shkolla.**

Ndërmjet fjalisë kryesore dhe fjalisë së varur kohore dallojmë këto marrëdhënie:

- periudha me marrëdhënie njëkohësie,
- periudha me marrëdhënie paskohësie dhe
- periudha me marrëdhënie parakohësie.

1. Marrëdhënie **njëkohësie** kemi atëherë kur veprimi i fjalisë kryesore kryhet a ndodh në të njëjtën kohë kur kryhet edhe veprimi i fjalisë së varur, ose gjendja në të zgjat sa zgjat edhe në fjalinë e varur.

Njëkohësia mund të jetë e plotë ose e pjesërishtme. Përputhje të plotë kemi atëherë kur bashkohet me kryesoren me lidhëzat **kur, tek, sa, ndërsa, sa kohë që**. Në raste të këtilla foljet kallëzues mund të jenë në të tashmen, si: *Hekuri rrihet sa është i nxehtë. Kur zihen qentë, i ha ujku dhentë*; në të pakryerën: *Tek ecte, fërshëllinte i gëzuar. Sa të rrosh, do të mësosh* (folja e fjalisë kohore është në të tashmen e lidhore, ndërsa folja e fjalisë kryesore në të ardhmen e dëftores).

2. Marrëdhënie **paskohësie** kemi atëherë kur veprimi i fjalisë kryesore kryhet pas veprimit të shprehur në fjalinë e varur, e cila bashkohet me kryesoren me lidhëzat kohore **kur, tek, si, pasi, sa, posa a porsa, sapo**. P. sh.: *Pasi u la, u shtri në zall. Si i kreu punët, u kthye në shtëpi. Porsa e mori pak veten nga sëmundja, vazhdoi t'i ndjekë rregullisht mësimet. Tek e pa të shëruar, mjeku buzëqeshi*.

3. Marrëdhënie **parakohësie** kemi atëherë kur veprimi i fjalisë kryesore kryhet para veprimit të fjalisë së varur. Këto lloj fjalish bashkohen me fjalinë kryesore me lidhëzat **para se, përpara se** dhe foljen e kanë në mënyrën lidhore: *Para se të bëjë mjaltin, bleta e bën dyllin. Përpara se të largohet nga vendlindja, u takua me të gjithë miqtë e të afërmit*.

Nga shembujt e mësipërm shihet se fjalitë kohore bashkohen me fjalinë kryesore me këto mjete lidhëzore: **kur, që kur, sa, deri sa, ndërsa, sapo, posa, porsa, para se, përpara se, si, pasi, mbasi që, sa herë, sa kohë që**.

Fjalja kohore në periudhë mund të vendoset në të tri pozicionet, do të thotë mund të përdoret para fjalisë kryesore dhe në këto raste ndahet thujtë rregullisht me presje: **Kur vjen pranvera, çelin lulet**. Mund të përdoret pas fjalisë kryesore dhe në këtë pozicion, në pjesën më të madhe, nuk ndahet me presje si: *Në punë arritën para se të fillonte turni i parë. Çdo gjë e çmojmë kur s'e kemi*. Por kur fjalitë janë të gjata, edhe në këtë pozicion ndahen me presje: *Skënderbeu do të niste luftën kundër turqve, posa t'i jepshin ndihmat e nevojshme ushtarake e financiare. Ky zë më zgjon çdo mëngjes, porsa rrezet e para të diellit puthin dritaren time*.

Fjalitë kohore shpesh hyjnë në mes të gjymtyrëve të fjalisë kryesore dhe në raste të këtilla vihen në mes dy presjesh. P. sh.: *Dhelpra, si mbeti vetë pa bisht, kërkoi të bëjë edhe shoqe të tjera. Limoni, sa ka lëng, ka vlerë. Plaka, pasi iu vodh shtëpia, e mbylli derën*.

Fjalitë që bashkohen me lidhëzën **tek** shprehin edhe marrëdhënie shkakut, kushti etj. dhe në vend të saj mund të përdoren lidhëzat **që, nëse, po të**. *U prek shumë kur (që) u nda nga shokët. Nuk këndon bilbili kur (nëse) ia vë sorren pranë. Kur (nëse) dy zihen, i treti gëzohet*.

Shënim 1:

Disa autorë si fjali kohore i marrin edhe ndërtimet me forma të pashtjelluara, kur fjalja kohore ka kryefjalë të ndryshme nga ajo e kryesores: *Valoni u nis pa dalë drita (para se të dilte). Me të arritur (posa arriti) në kurbet, iu kujtua vendlindja dhe të gjithë të afërmit*.

Shënim 2:

Në fjalitë kohore zakonisht kallëzuesi përdoret para kryefjalës e shpesh kështu ndodh edhe në fjalinë kryesore si, p. sh.: *Kur bëjnë shamatë minjtë, kanë dasmë macet. Kur rriten fëmija, ngushtohet shtëpia. Kur bën diell, nuk duket hëna*. Por, për arsye stilisike, mund të kemi edhe rend të anasjelltë: *Kur Floriana arriti në shkollë, zija kishte rënë*.

USHTRIMI 27:

Lexoni periodhat e mëposhtme, gjeni fjalitë kohore, vëreni me ç'mjete janë bashkuar dhe ç'vend kanë zënë fjalitë e varura. Thoni në cilat periodha janë përdorur edhe fjalët korrelative.

1. Karakteri i njeriut njihet vetëm atëherë kur bëhet epror. 2. Nxënësit u kthyen nga marshimi, kur mugëtira ende nuk ishte shpërndarë. 3. Njeriu i paedukuar njihet kur i bëhet nderim, i edukuari njihet kur nuk nderohet. 4. Miqtë e rremë na ndjekin pas si hije sa kohë që ne ecim në diell dhe menjëherë largohen sapo hyjmë në një hije. 5. Doli nga rreshti atëherë kur e urdhëroi komandanti. 6. Kur bën vapë, dhentë mrizojnë nën hije. 7. Atëherë kur s'kishte shkolla, shumë të rinj alfabetin e gjuhës shqipe e mësonin ilegalisht. 8. Tek shkonte rrugës, sytë i vajtën në një kopsht me pemë e me lule. 9. Që kur u emërua Agroni drejtor, punët shkojnë mbarë. 10. Ne do të largohemi vetëm atëherë kur të marrim leje. 11. Përroi, si gjithmonë kur s'binte shi, e kishte ujin të kulluar dhe krejt pa ngjyrë. 12. Tani që mbeti vetëm, ai e kuptoi sa shumë ishte lodhur. 13. Kur më ftuat për këtë vepër nga shërbimi i sulltanit, kisha në zemër atë dëshirë që kishit edhe ju. 14. Posa shkela këmbën këtu, posa ma dëgjuat emrin, rendët të gjithë, më dolët përpara kush e kush më shpejt, sikur të ishin ngritur nga varret etërit, vëllezërit edhe bijt tuaj. 15. Përpara se të filloni të shkruani, mësoni të mendoni.

USHTRIMI 28:

Në periodhat e dhëna dalloni fjalitë kohore dhe thoni në cilat shprehen marrëdhënie njëkohësie, paskohësie dhe parakohësie. Vëreni edhe rendin e gjymtyrëve të fjalisë në këto periodha.

1. Druri, kur është i vogël, kthehet si të duash, po si të rritet, më s'kthehet. 2. Njeriu duhet të mendojë para se të veprojë. 3. Ende nuk kishte arritur postjeri kur dha ballë Gimi. 4. Anita dhe Ardiani qëndruan në sallë derisa mbaroi muzika. 5. Punëtori i mirë, kur rri, lodhet; kur punon gëzohet. 6. Armiku, kur është ngushtë, të bie në gjunj e kur është i lirë, të ngul në hunj. 7. Kur mendt shkojnë në majë të flokëve, punët zbresin në majë të këmbëve. 8. Fjala dhe plumbi, kur dalin, s'kthehen më. 9. I urti mendon para se të flasë, i marri pasi flet. 10. Kur pushoi gjajda dhe kënga, atëherë u dëgjua qartë tingëllimi i çiftelisë. 11. Kur arrinin netët e gjata të vjeshtës e të dimrit, fshatarët tuboheshin te fqinjët. 12. Ditëve të verës, kur bënte shumë vapë, ne freskoheshim në lumin e fshatit.

USHTRIMI 29:

Më poshtë janë dhënë periodha me fjali të ndryshme të varura. Lexoni me vëmendje, dalloni llojet e tyre, vëreni me ç'mjete janë bashkuar dhe thoni në ç'pozicion janë përdorur fjalitë e varura.

1. Dashuria ndaj popullit tënd nuk kërkon nga ne që të mos i duam popujt e tjerë. 2. Kush mbjell hardhi, ka rrush në shtëpi. 3. Ai që është në fuqi mbahet se çdo gjë di. 4. Astriti shpesh shtiret sikur s'kupton. 5. Ç'shëh mbi shokë, prite mbi kokë. 6. Vjosa nuk është nga ato që i bëjnë bisht punës. 7. Derisa i mençuri mendon, i marri e kryen punën. 8. Bëji miqtë kur nuk të duhen, se kur të duhen nuk i bën. 9. Kur të thonë ngordhi ujku, atëherë ruaje gomarin. 10. Rilindësit punuan shumë për shkollën shqipe, e cila u ngrit e u mbajt me gjak. 11. Kujuan okllagia, nuk korritet shtëpia. 12. Sa e hapi derën, i ra në sy kopshti i rregulluar e plot lule. 13. Kur hyn në luginë, vargu i maleve përreth i përngjan një amfiteatri natyror. 14. Luli atë ditë takoi një shok që s'e kishte parë moti. 15. Arta u premtoi prindërve se do të kalojë shkëlqyeshëm. 16. Është e ditur se njerëzit e çmojnë të bukurën. 17. Puna nuk doli si e mendonim. 18. Në natyrë ka plot bimë mjekësore që mund t'i shfrytëzojnë njerëzit. 19. Autobusi u ndal aty ku pritnin udhëtarët. 20. Qymyrxhiun, kur e bënë pasha, "Ç'qenka ky mal për qymyr", tha. 21. Njeriu kur është i ri, ka tepër kohë për punët e tij e kur plakët ka tepër punë për fuqinë e tij.

USHTRIM:

Hartoni vetë nga dy periudha me fjali të varura kryefjalore, kundinore, kallëzuesore, përcaktore, vendore dhe kohore.

PYETJE PËR PËRSËRITJE DHE DISKUTIM:

1. Cilat fjali quhen rrethanore?
2. Ç'tregon fjalia vendore?
3. Me ç'mjete bashkohet fjalia vendore me kryesoren?
4. Kur merren si fjalë të bashkëlidhura disa ndajfolje vendi?
5. Në ç'pozicion mund të përdoren fjalitë vendore?
6. Ç' funksion kryen fjalia kohore në periudhë?
7. Çfarë marrëdhëniesh mund të shprehen me fjalitë kohore?
8. Me cilat lidhëza e mjete lidhëzore bashkohen me fjalinë kryesore?
9. Si është rendi i gjymtyrëve në fjalitë kohore?
10. Ç'vend zënë fjalitë kohore dhe kur veçohen me presje?

FJALITË MËNYRORE (MODALE)

Fjali **mënyrore** quhet fjalia e varur që në periudhë kryen funksionin e rrethanorit të mënyrës, do të thotë që tregon mënyrën e kryerjes së veprimit të shprehur në fjalinë kryesore. U përgjigjet pyetjeve **si? qysh?**, me të cilat gjendet edhe rrethanori i mënyrës. P. sh.:

1. Artani veprimi **si deshi vetë**. Si verpoi? – **Si deshi vetë**.
2. Të gjithë duhet të sillemi **si na ka hije**. Si të sillemi? – **Si na ka hije**.

Fjalitë mënyrore bashkohen me fjalinë, prej së cilës varen me lidhëzat **si, siç, ashtu si, ashtu siç, sikur, sikurse**.

Ja edhe disa shembuj:

Detyra nuk u kuptua si duhet.

Nuk doli ashtu siç ishte parashikuar.

Secili vepron ashtu si e ka zakon.

Ecte ngadalë sikur t'i dhembte gjithë trupi.

Ata qeshnin siç qeshin lulet pas shiut.

Në fjalinë kryesore, fjalive mënyrore u përgjigjen fjalët e bashkëlidhura, përkatësisht ndajfoljet e mënyrës **ashtu, kështu** kur fjalia e varur mënyrore përdoret para fjalisë kryesore: **Ashtu si ju kujtoja, ashtu ju gjeta**. Vërtet **ashtu** ndodhi, **si na tha Petriti**. **Kështu** duhet të veprohet, **si na kanë mësuar të parët** etj.

Foljet kallëzues të fjalive mënyrore zakonisht përdoren në mënyrën dëftore: **Teuta bënte si e mësonte e ëma**. Në mënyrën lidhore: **Mbillet fara si të jetë ara** e më rrallë edhe në mënyrën dëshirore e habitore: **Si e befshin e gjetshin**. Këtu çdokush bëka **si dashka**.

Foljet përgjithësisht tregojnë të menduar, të thënë, dëshirë, vullnet etj.: **mendoj, them, dua, dëshiroj, porosit** etj.

Nuk ndodh gjithnjë **si dëshirojmë ne**. Merre **si të duash**, po e vërteta është e vërtetë. **Si thotë mjeku**, ashtu vepron ndihmësi. Atë ditë nuk u kthye herët në shtëpi, **siç e kishte zakon**. Iu përmbajt këshillës **si e porositën prindërit**. Bëj **si të të urdhërojë zemra**.

Shënim 1:

Ndërtimet me formën e pashtjelluar mohore dhe me atë të përcjellores: **U largua pa u përshëndetur**. Po vjen **duke vrapuar** etj. që janë sinonimike me fjalitë mënyrore, merren si rrethana mënyre.

Fjalitë mënyrore zakonisht përdoren pas fjalisë kryesore dhe në të shumtën e rasteve nuk ndahen me presje: *Fjalët e gjyshit i kujtoheshin si t'i dëgjonte tani*. Por, kur ajo është më e gjatë, në të ligjëruar bëhet pushim dhe në të shkruar veçohet me presje si, p. sh.: *Me nxënësit sillej shumë mirë, ashtu si sillen pedagogët e vërtetë*.

Shpesh përdoren edhe para fjalisë kryesore dhe në raste të këtilla ndahen me presje: **Si e bëftë, e gjetë. Si e paramendoja**, ashtu ndodhi.

Ndonjëherë rrallë përdoren edhe në mes të gjymtyrëve të fjalisë kryesore dhe vihen në mes dy presjesh: *Turma udhëtarësh, sikur të nisen diku për festë, mbushnin vagonin gëzueshëm*.

Shënim 2:

Disa fjali mënyrore janë të afërta dhe shpesh edhe shumë të ngjashme me fjalitë krahasore, prandaj disa gjuhëtarë i trajtojnë si fjali të varura krahasore, sepse mënyrën e zhvillimit të veprimit e tregojnë nëpërmjet të krahasimit. Kështu fjalitë krahasore të tipit: *Fjala e rilindësve u përhap anembanë siç përhapet drita e diellit dhe Ai rrinte sikur do ta nxirrnin në fotografi*, nuk kanë kurrfarë ndryshimi nga fjalitë mënyrore, prandaj ato mund të quhen edhe fjali mënyrore-krahasore.

USHTRIMI 31:

Në shembujt e mëposhtëm gjeni fjalitë e nënrenditura mënyrore. Thoni cilës pyetje i përgjigjen dhe a ka në ndonjërin fjali kryesore fjale korrelative.

1. Miqtë i presim ashtu siç e kemi zakon.
2. Visari e kreu me kohë detyrën, ashtu si u zotua.
3. Kënga e popullit ka lindur pas çdo rrebeshi, ashtu siç shfaqet ylberi pas furtunës.
4. Dhembja e kokës i pushoi menjëherë, si t'ia hiqte dikush me dorë.
5. Ky shqetësim tashti po shuhej ngadalë, ngadalë, si shuhet një thëngjill i vetmuar në vatrën pa dru.
6. Ai e ndjeu veten atë ditë sikur e kishte zënë qiellin me dorë.
7. E donte makinën, ashtu siç i duan prindërit fëmijët.
8. Pasi u kthye nga puna, pushoi një copë herë, siç bënte zakonisht.
9. Ashtu siç ka kërkuar kryengritja popullore kundër pushtuesve heronj të luftës, ashtu tani epoka e krijimit kërkon heronj të punës.
10. Të gjithë u mblodhën menjëherë, si t'i kishte thërritur dikush.
11. Vajza ecte përmes portokalleve lehtë-lehtë, si ta shtynte era prapa.
12. Besniku e gjeti librin mbi tryezë, ashtu si e kishte lënë në mbrëmje.
13. Rëra e hollë kërciste nën shojet e këpucëve, ashtu sikurse kërcet dëbora e ngrirë.
14. Përtej kodrave doli hëna dhe mbyti fushën me dritë, si të rridhte një përrua i argjendtë.

USHTRIMI 32:

Lexoni periudhat, gjeni fjalitë mënyrore, thoni në ç'pozicion janë përdorur ato dhe dalloni mjetet lidhëzore, me të cilat bashkohen me fjalinë kryesore.

1. Plaku ishte zhytur në mendime si t'i ishin mbytur gjemitë në det. 2. Orë e çast valët luanin me të sikur donin ta mbytnin. 3. Mësuesja e menduar i shtrëngoi duart sikur të donte të lutej. 4. Filloi një rrëke e madhe sikur dikush të derdhte ujë me shtëmbë. 5. Nëna më përqafoi fuqishëm sikur të shkonte në rrugë të gjatë. 6. Fshatarët e Skraparit e çmojnë shkollën dhe kulturën, astu si e çmojnë trimërinë. 7. Vendlindjen e gjeti të ndërtuar e të përparuar, ashtu siç e kishte ëndërruar shumë kohë. 8. Ne sillemi ashtu si na kanë mësuar edukatorët tanë. 9. Zërat e këngëtarëve ngrihen të imprehtë e tronditës përmes isos së gjerë, ashtu siç ngrihet një gjuhë flake mbi një zjarr të madh. 10. Këtë rrëfim po jua tregoj ashtu si e kam dëgjuar. 11. Ajo fytyrë u fiksua në ndërgjegjen e tij, siç fiksohen objektet në shiritin e filmit të një aparati fotografik. 12. Ylli xixëlloi sikur të përshëndeste nxënësin e vogël. 13. Frika e vdekjes nuk e trembte, ashtu siç nuk e trembin shqiponjën lartësitë e mëdha. 14. Që të katër ne e kthyem kryet drejt gishtit të tij, sikur të ishim të urdhëruar prej një suste. 15. Sulmi ishte i rreptë siç ngjet në çdo luftë. 16. Ajri ishte i thatë, ashtu siç ishte e gjithë toka e përvëlur nga dielli i nxehtë. 17. Nga thellësia e errët jehona erdhi e shurdhër sikur doli nga themelet e tokës. 18. Flokët i kishte përhimë sikur kishte mbetur mbi to hiri i zjarrit. 19. Rreth tij do të vërtitet i tërë veprimi, ashtu si vërtitet kali rreth strumbullarit. 20. Misërishtet zhurmuan sikur të kishte vrapuar në mes tyre ndonjë egërsirë.

USHTRIMI 33:

Ndërtoni katër periudha me fjali mënyrore duke i përdorur këto në pozicione të ndryshme.

USHTRIMI 34:

Janë dhënë disa periudha me fjali të ndryshme të nënrenditura. Lexoni me vëmendje dhe dalloni llojet e tyre.

1. Shoferit i dukej sikur erërat do ta rrëmbenin makinën e lehtë e të vogël, sikur do ta hidhnin poshtë greminave. 2. Hapësirën e fushës që ishte e larë me argjend, e përshkon tej e mbanë një fishkëllimë e imprehtë dhe e zgjatur. 3. Pas dy orësh, kur iu afruam buzës së një përroi të madh, qëndruam për t'u shpłodhur. 4. Dielli po ulej ngadalë, atje ku vija e horizontit bëhej njësh me detin. 5. Dritat e një makine kishin zbuluar pa prituri një pjesë të rrugës dhe të plepave që dukeshin si të platintë. 6. Murishtet e qytetit të lashtë dhe amfiteatri ku ishin luajtur tragjeditë greke, gjithashtu ishin aty poshtë nën këmbët e tij. 7. Ecte sikur po maste gjerësinë e dyshemesë. 8. Ademi kishte shkuar vetë vullnetarisht në këtë betejë ashtu siç shkon luftëtari i ndërgjegjshëm në luftë pa urdhër e pa komandë. 9. Ku binte hija e pishave, rëra ishte e errët. 10. Kur doli për herë të tretë në krye të grupit, ai e ndjeu se ishte lodhur. 11. Fjalën e mirë, ku ta gjesht, merre. 12. Për të kryer gjëra të mëdha, duhet të mendosh sikur nuk do të vdesësh kurrë. 13. Me secilin sillu sikur të presësh ndonjë mysafir të lartë e shumë bujar.

FJALITË QËLLIMORE (FINALE)

Fjali e varur **qëllimore** quhet fjalia e varur që tregon qëllimin, për të cilin kryhet veprimi i fjalisë kryesore: *Sazani shpejtoi që t'i arrinte shokët.*

Në periudhë kryen funksionin e rrethanorit të qëllimit dhe u përgjigjet pyetjeve: **përse?, me ç'qëllim?, për çfarë qëllimi?**, të cilat përdoren për të gjetur edhe rrethanorin e qëllimit: *Do pleh ara, që të mbijë fara.* Përse do pleh ara? – **Që të mbijë fara.** Njerëzit e ligj bëjnë ndonjë të mirë që të bëjnë poshtërsira pa u ndëshkuar. Me ç' qëllim bëjnë ndonjë të mirë? – **Që të bëjnë poshtërsira pa u ndëshkuar.**

Fjalitë qëllimore bashkohen me kryesoren me anë të lidhëzave nënrenditëse qëllimore **që, me qëllim që, në mënyrë që**: *Mentori i përplaste këmbët për toke që t'i ngroheshin. Fliste me zë të ulët me qëllim që të mos i pengonte të tjerët. Të rinjtë kaluan mes qytetit, në mënyrë që njerëzit të shihnin vendosmërinë e tyre.*

Siç shihet, folja kallëzues në fjalitë qëllimore përdoret rregullisht në mënyrën lidhore, madje janë të shpeshta rastet kur lidhja me fjalinë drejtuese realizohet vetëm me pjesëzën e lidhore **të**: *Ngutu pak t'i arrish shokët. Burimi shkoi ta thërrasë Luanin. U përpoq të thotë diçka.*

Në disa raste të rralla folja përdoret edhe në formën e pashtjelluar të paskajores në trajtën pësore kur fjalia e varur ka kryefjalë të ndryshme nga ajo e fjalisë drejtuese si, p. sh.: *I uli perdet për të mos u dukur (që të mos duken) njerëzit brenda.* Ndërkaq ndërtimet vetëm me një kryefjalë të tipit *Bekimi shkoi në fshat për t'i vizituar prindërit*, edhe pse është sinonimike me formën *Bekimi shkoi në fshat t'i vizitojë prindërit*, nuk merren si fjali qëllimore, por si rrethanor qëllimi.

Fjalitë qëllimore mund të përdoren pas, para dhe të hyjnë në mes të gjymtyrëve të fjalisë kryesore. Vetëm pas përdoren kur lidhen drejtpërdrejt me pjesëzën të të lidhore dhe nuk ndahen me presje si edhe kur bashkohen me lokucionin lidhëzor **në mënyrë që** dhe ndahen me presje. P. sh.: *Bëj mirë të gjesh mirë. Ne i kishim hapur të dy kanatet e derës, në mënyrë që njerëzit të hynin më lehtë.*

Fjalitë qëllimore që bashkohen me lidhëzën **që**, e cila ka një përdorim shumë të gjerë përdoren para, pas dhe në mes të fjalisë kryesore: **Që ta arrinte trenin**, *Bardhyli u ngrit herët. Bardhyli u ngrit herët që ta arrinte trenin. Bardhyli, që ta arrinte trenin, u ngrit herët.*

Kështu ndodh edhe kur bashkohen me lokucionin lidhëzor **me qëllim që**: **Me qëllim që ta thyente vullnetin e popullit shqiptar për luftë**, *armiku dinak vuri në përdorim edhe mjete e armë të tjera. Armiku dinak vuri në përdorim edhe mjete e armë të tjera, me qëllim që ta thyente vullnetin e popullit shqiptar për luftë dhe: Armiku dinak, me qëllim që ta thyente vullnetin e popullit shqiptar për luftë, vuri në përdorim edhe mjete e armë të tjera.*

Siç shihet, kur përdoren para, ndahen me presje e kur hyjnë në mes, vihen midis dy presjesh. Nëse fjalia drejtuese është e gjatë, ndahen me presje edhe kur përdoret pas kryesores: *Sot ne derdhim djersën e ballit mbi këtë tokë, që këta kalamaj të mos njohin mjerim.*

Shënim:

Në disa ndërtime mohore rrallë bashkohen edhe me lidhëzën **se**, e cila, në të shumtën, nuk shprehet, sepse nënkuptohet: *Vështroi me bisht të syrit (se) mos po gjente ndonjë shteg.*

USHTRIMI 35:

Në shembujt e mëposhtëm gjeni fjalitë e nënrenditura qëllimore, tregoni me ç'mjete lidhëzore janë bashkuar me kryesoren dhe thoni cilat janë përdorur para, cilat pas dhe cilat në mes të fjalisë kryesore. Vëreni përdorimin e presjes.

1. Koprraci i marrë vdes nga uria, që të kursejë për të jetuar. 2. Mullisi kokën e mbante të zgjatur, që të shohë kush kalon. 3. Të rinjtë punonin pa ndërprerë, në mënyrë që ta realizonin planin. 4. Duhet shumë mend që të mund të shoqërohesh me njerëz pa mend. 5. Të gjithë vrapuan t'i uronin mirëseardhje mësuesit të ri. 6. Ujkun po e qethnin që t'i vijnë mendt, ai thoshte: "Shpejt se më ikën dhentë". 7. Punon fatziu, të hajë fatbardhi. 8. Kurse të voglën që ta kesh të madhen. 9. Në fillim të korrikut, Muzakë Topia, me tre mijë kalorës dhe me dy mijë këmbësorë u nis që të rrethonte kalanë e Beratit dhe të zgjidhte vendet e pushimit. 10. Nga i flohti i madh bariu i përplaste këmbët për toke që t'i ngroheshin.

USHTRIMI 36:

I lexoni periudhat e dhëna, gjeni fjalitë qëllimore dhe thoni cilat prej tyre mund të përdoren në të tri pozicionet.

1. Dritani doli herët në mëngjes që ta takonte drejtorin. 2. Çdo gjë duhet të ndahet drejt, në mënyrë që të gjithë të jenë të kënaqur. 3. Artistët po thellohen në njohjen e traditave të popullit tonë, me qëllim që të krijojnë vepra të shëndosha për edukimin e moshave. 4. Afrimi thërriti me zë të lartë, që ta dëgjonin të gjithë. 5. Mbollën të tjerët, hëngre ti, mbill ti të hanë të tjerët. 6. Mbill sa je i ri, të hash në pleqëri. 7. Njeriu, që të bëhet i zoti, nuk duhet ta harrojë atë që ka mësuar. 8. Çdo lloj gënjeshtre është e neveritshme, por më e neveritshme është kur i vihet një njeriu të lartë me qëllim që të shkatërrohet. 9. Artani bënte ç'mos që t'i argëtonte shokët. 10. Mirjeta, që të mos e lagte shiu, e hapi çadrën qysh pa dalë nga shtëpia. 11. Ha që të rrosh, jo rro që të hash. 12. I ligu pret ditën të të ngulë thikën. 13. Puno në arë, që të mbushësh hambarë. 14. Detyra më e rëndësishme e qytetërimit është ta mësojë njeriun të mendojë.

USHTRIMI 37:

Janë dhënë disa periudha me fjali të ndryshme të varura. I lexoni dhe i klasifikoni sipas funksionit që kryejnë në periudhë. Thoni cilave pyetje u përgjigjen dhe me çfarë mjetesh sintaksore janë bashkuar me kryesoren.

1. Posa e ndërtuam shtëpinë e re, filluan të vijnë miqtë që të na urojnë. 2. Atë mëngjes dukej sikur gjithësia përcillte buzagaz diellin. 3. Në errësirën e natës u nis kolona, e cila i ngjante një gjarpri të madh që rrëshqet pa zhurmë. 4. Atje mbeti vetëm një skuadër, që të mbronte tërheqjen e shokëve. 5. Ai hyri brenda në shtëpi, si të ishte një mik i zakonshëm i asaj shtëpie. 6. Të gjithë e dinë çfarë të mirash sjell puna. 7. Në sy i ndriçuan dy margaritarë që pak më vonë i rrëshqitën teposhtë. 8. Bukuria e ditës bilbilit i jepte gëzim dhe kurajo, që t'i derdhë akordet e gëzimit. 9. Atje ku ishte rrëzuar aeroplani, rrinte vazhdimisht një ushtar. 10. M'u vërsul sikur unë të isha fajtori kryesor i hallevë të tij. 11. Mësuesi e kishte kuptuar shumë mirë se çlirimi kombëtar mund të arrihet vetëm me luftë të armatosur kundër pushtuesit. 12. Aty-këtu rrezet e diellit binin mbi xhamat e dritares, që, kur i shikojë, t'i vërbonin sytë. 13. Skënderbeu e tërhoqi ushtrinë më në veri, nga mund të vrojtonte lëvizjet e mundshme të sulltanit. 14. Nëpërmjet gjetheve të vogla e mishtake, kokrrat e kuqe të shegës dukeshin si sfera të ndezura flakë, kurse më tej fiku me hijen e tij të dendur dukej sikur kishte mbështjellë një copë natë dhe e ruante. 15. Duhet të mësosh shumë që të kuptosh se di pak. 16. Natyra jo më kot i ka dhënë njeriut dy veshë, dy sy një gojë, që të dëgjojë më shumë, të shohë më shumë e të flasë më pak. 17. Budallallëku del përpara që ta shohin, mençuria rri prapa që të shohë. 18. Njeriu është krijuar që të mendojë e të punojë.

USHTRIMI 38:

Janë dhënë disa fjali me rrethanorë dhe gjymtyrë të ndryshme. Gjymtyrët dhe rrethanorët zgjeroni në fjali të varura përkatëse duke i përdorur edhe lidhëzat e duhura.

1. Fjala e mirë s'ka vdekje kurrë. 2. Shkenca është mirëbërëse e njerëzimit. 3. Në pranverë kthehen dallëndyshet. 4. Veprat e Ismail Kadaresë janë përkthyer në shumë gjuhë të botës. 5. Çdo ditë malësorët shkojnë në pyll për dru. 6. U drejtua andej nga qyteti.

Shembull: Dihet se fjala e mirë s'ka vdekje kurrë.

USHTRIMI 39:

Ndërtoni dy periudha me fjali qëllimore me lidhëzën **që** dhe nga një periudhë duke i përdorur shprehjet lidhëzore **me qëllim që, në mënyrë që** si edhe një periudhë, në të cilën fjalia qëllimore lidhet me kryesoren vetëm me pjesëzën të të lidhore.

FJALITË SHKAKORE (KAUZALE)

Fjali shkakore quhet fjalia e varur që tregon shkakun ose arsyen e asaj që thuhet në fjalinë kryesore. Këto lloj fjalish në periudhë kryejnë funksionin e rrethanorit të shkakut: *Nuk fjeti tërë natën nga zhurma e makinave* (rrethanor shkakut) dhe: *Nuk fjeti tërë natën, sepse makinat bënë zhurmë* (fjali shkakore).

U përgjigjet të njëjtave pyetje, me të cilat gjendet edhe rrethanori i shkakut: **pse?, përse?, për ç'arsye?, për ç'shak, për çfarë shaku**. P. sh.: *Nuk erdhi (pse?), sepse ishte i zënë.*

Fjalitë shkakore bashkohen me fjalinë, kuptimin e së cilës e plotësojnë, me anë të lidhëzave dhe shprehjeve lidhëzore shkakore: **se, pse, sepse, meqenëse, duke qenë se, ngase, nga shkakut se, për shkak se, për arsye se, nga frika se mos, që, meqë, nga shkakut që, meqenëse, duke qenë që** si dhe me lidhëzat e lokucionet kohore: **kur, si, pasi, mbasi, gjersa, derisa, përderisa, që kur, qëkurse** etj.

Siç shihet, shumica e këtyre lidhëzave janë sinonime: *Fan Noli mbetet i pavdekshëm, se, (pse, sepse) është figurë madhore e kulturës sonë* etj. Ja edhe disa shembuj: **Meqë (meqenëse, meqenë që, duke qenë që, duke qenë se, pasi) bie shi, sot nuk do të dalim në shëtitje. Të gjithëve u ishën skuqur sytë nga që, (nga shkakut se, për shkak se, se, sepse, për arsye se) tymonte koftori. Mos u qaj nga shiu, se ka edhe breshër. Rinia është e lumtur, sepse e ka të ardhmen përpara. Atë ditë u kthye më herët, pasi ashtu e kishin porositur. Nuk kaloi mirë në provim, ngaqë nuk ishte përgatitur. Meqenëse rruga ishte e lagët, të gjithë u grahnin makinave ngadalë dhe me kujdes. Gjersa sillet keq, s'e do askush. Qëkur, (qëkurse) mëson rregullisht, Gentiana me siguri do të korrë sukses.**

Fjalitë shkakore që bashkohen me lidhëzat **se, sepse, pse, për arsye se, nga shkakut se, nga shkakut që** kanë vend të ngulitur pas fjalisë drejtuese: *Pa dashur, i dolën disa pika lotë, sepse e mundonte diçka thellë në shpirt. Çdo grua duhet të jetë e arsimuar, për arsye se fëmija së pari nga nëna i merr mësimet.*

Vend të ngulitur pas fjalisë drejtuese kanë edhe fjalitë shkakore, të cilat bashkohen me kryesoren me lidhëzën **që** dhe plotësojnë kuptimin e foljeve kallëzues që tregojnë një gjendje të brendshme si: **gëzohem, kënaqem, dëshpërohem, zemërohem, pendohem, më vjen mirë, më vjen keq, më vjen turp, më vjen inat** etj. P. sh.: *Të gjithë u gëzuan që korrën sukses. Merita u pendua që nuk mori pjesë në festival. Të gjithëve na erdhi inat që humbi skuadra jonë. Na vjen mirë që nuk na keni harruar.*

Fjalitë shkakore që bashkohen me lidhëzat e tjera përdoren në të tri pozicionet: mund t'i prijnë fjalisë kryesore, të përdoren pas saj dhe të hyjnë edhe në mes të gjymtyrëve të saj dhe ndahen me presje e kur hyjnë në mes, vihen midis dy presjesh. P. sh.: 1. *Unë isha në krye të karvanit, **meqë i dija rrugët**.* 2. ***Meqë i dija rrugët**, unë isha në krye të karvanit.* 3. *Unë, **meqë i dija rrugët**, isha në krye të karvanit.*

Shënimi 1:

Me lidhëzat shkakore, **se, pse, sepse, ngase, ngaqë për shkak se, për arsye se** ndërtohen **fjali shkakore konstatuese**. Argëtimin e duan të gjithë **se është i ndershëm**. Ndërkaq, me lidhëzat **meqë, meqenëse, duke qenë se** ndërtohen **fjali shkakore arsyetuese**. *Portëza, ngaqë ishte shumë e vjetër, kishte marrë një ngjyrë të hirtë.*

Shënimi 2:

Fjalitë shkakore bashkohen edhe me lidhëzat kohore: **kur, tek, si, pasi, gjersa, derisa, që kur, qëkurse** etj. , me të cilat po kështu mund të tregohet edhe shkak apo motivi i veprimit të shprehur në fjalinë kryesore: **Kur (gjersa, pasi, që kur, qëkurse) s'ka mësuar, s'mund të kalojë lehtë.**

USHTRIMI 40:

Shkruani periodhat e mëposhtme, i analizoni, gjeni fjalitë e vaura shkakore, thoni cilave pyetje u përgjigjen dhe vëreni me çfarë lidhëzash janë bashkuar.

1. Mos e nga të ligun pa punë, se e bën trim me përdhunë. 2. Na digjet zemra prej dëshirës që ta shohim atdheun sa më të lumtur. 3. Afërditës iu bë zemra mal që u ndodh përsëri mes grave të fshatit. 4. Ngaqë dielli digjte fort që në mëngjes, ai ngrihej vonë. 5. Mos iu gëzo faljes, se të kërkon dyfish. 6. Duhet të shfrytëzohet mirë koha, sepse jeta nga koha përbëhet. 7. Mbishkrimet romake, bizantine dhe turke mezi dalloheshin, për shkak se pllakat ishin ende të papastruara mirë nga balta. 8. Punën e sotme mos e lër për nesër, se dita që vjen ka punë tjetër. 9. Pra, nga shkak se rreshjet në një vit të caktuar janë nën normë, mundësia që rezervat nëntokësore të plotësohen si zakonisht, është e vogël. 10. Ruaju nga lumi dhe nga plumbi, se të hanë pa e ditur. 11. Punët bëhen të këqija, pse u shërbejnë interesave. 12. Të gjithë i japin këshillat falas, sepse askush nuk i blen. 13. Armiqtë barbarë i dogjën fshatrat, për arsye se nuk u gjunjëzuan.

USHTRIMI 41:

Janë dhënë disa periudha. Lexoni me kujdes, gjeni fjalitë e varura shkakore; në bazë të lidhëzave dalloni cilat janë konstatuese e cilat arsyetuese, vëreni në ç'vend janë përdorur në periudhë dhe thoni cilat prej tyre kanë vend të ngulitur pas fjalisë drejtuese.

1. Prindërit u gëzuan që Batoni u kthye me kohë. 2. Pasi egoisti nuk do asnjëri përveç vetes së tij, as atë nuk e do kurrkush. 3. Dinit i bëri përshtypje përshëndetja e tij, ngaqë atë djalë nuk e kishte parë ndonjëherë. 4. Duke qenë se Diana po vonohej, e motra filloi të shikonte fotografitë e njohura në mur. 5. U nisëm më herët për në shtëpi, për arsye se filloi të rigojë një vesë shi. 6. Meqë nata ishte pa hënë, ne mezi i dallonim siluetat e shokëve. 7. Pylli i bredhave, me atë hije të rëndë dhe të errët, heshte si i ngrirë dhe i nemitur ngaqë dëbora i kishte përkulur degët gjer përdhe. 8. Pazotësia e shumë njerëzve rrjedh ngase duan të tregohen jashtëzakonisht të zotët. 9. E falënderova për zemërsisht Blerimin që ma solli librin. 10. Pikat e ujit, duke u ngritur lart, kthehen në kokrriza të vogla akulli, për shkak se temperatura e ambientit është e ulët.

USHTRIMI 42:

Në periudhat e mëposhtme të përbëra me më se dy fjali, dalloni fjalinë kryesore e fjalitë e nënrenditura dhe i klasifikoni sipas pyetjeve, të cilave u përgjigjen dhe sipas funksionit që kryejnë në periudhë.

1. Çdo ditë e jetës sate është një faqe e biografisë sate; kujdesu ta shkruash mirë, sepse një faqe e keqe e ndyn gjithë librin. 2. Nga lindja përtej maleve ngjyrë jorgovani, dukej sikur po digjeshin male të tëra, sepse gjithë qielli ishte përflakur. 3. Mos u prish me shokët e tu që t'i mbash anën një njeriu me pozitë, sepse, po të ndahesh nga ky, s'ke ku të strukesh. 4. Jeta e një shteti dhe lumturia e një kombi sigurohet vetëm me bashkim dhe barazi. Ata që janë në krye të punës, po bënë dallime, janë armiq të shtetit dhe të kombit, sepse kështu bëhen shkak grindjeje e këto janë helmi më i rrezikshëm për një shoqëri. 5. Kur do të nisësh një punë, mos mendo për vështirësitë që do të hasësh, sepse vendimi i prerë dhe vullneti mundin çdo vështirësi dhe të dërgojnë ku dëshiron. 6. Mos i trego përralla atij që beson shumë, sepse i merr për të vërteta. 7. Ngatërrestari gjithmonë u futet njerëzve të mirë, sepse s'mund të fitojë gjë nga të ngjashmit e vet. 8. Njeriu pa mend ankohet se nuk e njohin njerëzit, ndërsa njeriu me mend ankohet se nuk i njeh njerëzit. 9. Si u mbarua dasma. Skënderbeu shteti tërë mbretërinë me të shoqen, meqë populli donte ta shikonte. 10. Pasi nuk dinte ç'rrugë të merrte, ai u ndal gjersa kaloi andej një udhëtar. 11. Po unë sillesha me atë mënyrë, se ashtu e deshte shpëtimi juaj dhe imi, se puna ishte e tillë që duhej bërë e jo thënë, se shikoja që kishit më tepër nevojë për fre se sa për shtyrje. 12. Kur ecte rrugës, përpak nuk u përplas në një shtyllë, sepse e mbante kokën lart që t'i lexonte tabelat.

USHTRIMI 43:

Me lidhëzat dhe me shprehjet lidhëzore të poshtëshënuara formoni nga një periudhë: **që, sepse, meqenëse, për arsye se, sepse, ngaqë, pasi, për shkak se.**

FJALITË RRJEDHIMORE (KONSEKUTIVE)

Fjali rrjedhimore quhet fjalia e varur që tregon marrëdhënie ndërmjet një shkaku të shprehur në fjalinë kryesore dhe rrjedhimit a pasojës së shprehur në fjalinë e varur.

Me një fjalë, fjalia rrjedhimore tregon rrjedhimin e asaj që është thënë në fjalinë kryesore, përkatësisht tregon përfundimin logjik të një fakti të shprehur në fjalinë kryesore.

Fjalitë rrjedhimore bashkohen me kryesoren me lidhëzat nënrenditëse **sa, saqë, aq saqë, kështu që**.

Fjalët e mësuesit u dhanë aq shumë zemër fëmijëve, saqë të gjithë brofën nga gëzimi. Ngjarja ishte e atillë, që i tronditi të gjithë. Flutura tërë ditën e kalonte nën hije, kështu që s'e ndiente fare vapën.

Fjalitë rrjedhimore janë dy llojesh:

- a) korrelative dhe
- b) jokorrelative.

Korrelative janë atëherë kur në fjalinë kryesore përdoren fjalët e bashkëlidhura: **aq, kaq, i e (a)tillë** si edhe shprehjet **gjër atje, në atë gradë, në atë pikë, mjaft** etj. P. sh.: *Era ishte aq e fortë, sa përmbysi gjithçka. Analiza që kaq e imtë, sa zgjati plot tetë orë. Situata ishte e tillë, që askush s'gjente dot rrugëdalje. Puna vajti gjër atje, sa u mblodhën të gjithë për t'u marrë vesh.*

Jokorrelative janë ato fjali rrjedhimore, të cilave në fjalinë kryesore nuk u përgjigjet ndonjë fjalë e bashkëlidhur. Bashkohen me kryesoren me lidhëzat e shprehjet lidhëzore **që, aq sa, kështu që**. Në periudhat e këtyra fjalia drejtuese për nga kuptimi është relativisht e plotë. P. sh.: *Për pesë vjet kishte ndryshuar krejt, aq sa nuk e njihje. Nuk kam bërë ndonjë faj që të më dënojnë. Atë natë kishin ndenjur vonë, kështu që as dy orë gjumë s'i kishin bërë.*

Fjalitë rrjedhimore, siç shihet nga shembujt, përdoren pas fjalisë kryesore dhe ndahen me presje, me përjashtim të ndonjë rasti kur bashkohen me lidhëzën **që të** dhe kur periudha është e shkurtër si: *I sëmuri ende ishte tepër i dobët që të linte shtratin.*

Shënim:

Kur ndërtohen me lidhëzën **sa**, fjalitë rrjedhimore janë shumë të ngjashme me fjalitë krahasore. Në këto raste dallimi bëhet në bazë të funksionit të fjalisë së varur. Kështu në periudhën *Dritëroi u përgjigj aq bukur, sa i habiti të gjithë*, është fjali rrjedhimore, sepse habia është rrjedhim i përgjigjes *bukur*, ndërsa në periudhën *Atë vit dimri kishte qenë aq i ftohtë, sa kishte qenë i nxehtë behari* është fjali e varur krahasore. Ndonjëherë janë të ngjashme edhe me fjalitë kohore. P. sh.: *Thirri sa u ngjir* – fjalia e varur, *sa u ngjir* mund të merret edhe si rrjedhimore, edhe si kohore. Dallimi bëhet vetëm në bazë të kontekstit.

USHTRIMI 44:

Añalizoni periudhat, dalloni fjalitë rrjedhimore, tregoni me çfarë mjetesh janë bashkuar me kryesoren, vini re në ç'vend janë përdorur dhe cilat janë ndarë me presje.

1. Joni e shtrëngoi aq shumë pushkën, saqë kondaku ia tundi krahun. 2. Pjergulla ishte rritur kaq shumë, sa dritaret e katit të sipërm mezi dukeshin nëpërmjet fletëve të gjelbra. 3. Dhoma ishte mbushur plot, aq sa të zihej fryma. 4. Burini ishte i madh, sa gurgullonte tatpjetë me zhurmë. 5. Ishte

shumë i varfër sa shpesh herë vinte zbathur në shkollë. 6. U emocionua aq shumë saqë i dolën lot nga gëzimi. 7. Rugica ishte shumë e ngushtë, kështu që ishin të detyruar të ecin njëri pas tjetrit. 8. Ushtarët e Skënderbeut thërritën aq fort, sa oshtinë gjithë malet. 9. Atë natë ishte aq errët, saqë nuk dukej kurrëgjë. 10. Ruga ishte shumë e dëmtuar, kështu që makinat ecnin ngadalë. 11. Krenari ishte zhytur shumë në lexim, kështu që nuk vërente asgjë. 12. Aty nga dreka, nën rrap bëhej një hije aq e gjerë, sa mund të mërzenin në të gjithë bagëtitë e imta të fshatit.

USHTRIMI 45:

Shkruani periudhat e mëposhtme, dalloni fjalitë rrjedhimore dhe i ndani në dy grupe: a) me fjalë të bashkëlidhura dhe b) pa fjalë të bashkëlidhura.

1. Makina bënte kaq zhurmë, sa gjëmonte tërë luginë. 2. Nuk është i humbur që ta marrin nëpër këmbë. 3. Era ishte aq e lehtë dhe e pafuqishme, saqë fletët e pemëve të rënduara nga pluhuri mezi lëviznin. 4. E kishte zënë shumë ngushtë, kështu që s'kishte nga t'ia mbante. 5. Nuk është i marrë që t'i bjerë murit me kokë. 6. Treni bënte një zhurmë të tillë monotone, saqë çdo murmuritje e mbulonte. 7. Situata ishte acaruar në atë shkallë, sa të gjithëve u kishte hyrë tmerri. 8. Në pak kohë Naimi krijoi kryevepra, aq sa shqiptarët e quajtën, "poet i kombit". 9. Aq shumë e donte të nipin, sa s'mund të rrinte pa të. 10. Në sallë nuk kishte vend për të gjithë, kështu që disa u kthyen. 11. Rrahja e mortajave ishte aq e egër, sa e gjithë toka dridhej. 12. Pëllitja ishte e fuqishme, sa e zgjoi tërë lagjen. 13. Dritaret e shtëpive ishin aq të vogla, saqë nëpër to asnjëherë nuk hynte drita e diellit. 14. Atë ditë kishte punuar shumë, kështu që fletoret e tjera i la për të nesërmen. 15. Zhurma që e tillë që fëmijës iu ngritën mornica në trup. 16. Atje ujërat gufojnë aq me forcë dhe aq me shumicë, sa zhurma e atij shpërthimi të lëngshëm dëgjohet një mijë hapa anembanë.

USHTRIMI 46:

Më poshtë janë dhënë disa periudha me më se dy fjali. Dalloni fjalinë kryesore, fjalinë rrjedhimore dhe përcaktoni llojet e tjera të fjalive të varura.

1. Kur shkua në fushë, pamë se tufat e shavarit ishin rritur aq shumë, sa ishin përhapur grumbuj-grumbuj në formë harqesh. 2. Treni kaloi si një gjarpër i madh me një shpejtësi të tillë, saqë fëmijët u habitën, sepse gjer atëherë nuk kishin parë tren. 3. E ëma, duke i mjekuar, qantë dhe fliste ngadalë ca fjalë aq prekëse, saqë ta copëtonte zemrën. 4. Në vendet e veriut mishi i harushës së vvarë duhet copëtuar menjëherë, sepse ngrin dhe ngurroset aq, sa nuk pritet as me thikën më të mprehtë. 5. Nata ishte kaq e qetë dhe e butë, sa të vinte të shtriheshë rrëzë mullarit e të bëjë një gjumë të këndshëm. 6. Pasi kishte vetëm katërmbëdhjetë vjet, shtabi nuk donte ta pranote, por ai iu lut komandantit, sa ky nuk pati zemër ta kthejë. 7. Babai kishte dalldisur kaq shumë pas pemëve tani që po plakej, sa do të fthoshe se tërë dhemshurinë që nuk e derdhte dot gjetkë, se fëmijët i ishin rritur dhe nuk mund t'i përkëdhelte më, e kishte të pemët. 8. Fshatari plak vaji për punë në qytet, por atje u ndal aq shumë, saqë u detyrua të kthehej natën vonë në shtëpi, kur më s'luante njeri. 9. Gënjeshttrat janë aq pjellore, saqë vetëm nga një mund të lindin një mijë të tjera.

USHTRIMI 47:

Në bazë të shembujve që janë dhënë më sipër, formoni dy periudha me fjali të varura rrjedhimore pa fjalë të bashkëlidhura në fjalinë kryesore dhe katër periudha me fjalë të bashkëlidhura.

FJALITË KUSHTORE (KONDITIONALE)

Fjali **kushtore** quhet fjalia e varur që tregon kushtin, nga përmbushja e të cilit varet realizimi ose mosrealizimi i asaj që thuhet në fjalinë kryesore. Do të thotë në pikëpamje kuptimore kushti mund të jetë i mundshëm a real dhe i pamundshëm ose joreal.

Kur kushti është i mundshëm, edhe veprimi i shprehur në fjalinë drejtuese është i mundshëm: **Po shkoi e fshehta në dy veshë, doli në shesh. Nëse jemi të gjithë të bashkuar, askush s'na thyen dot. Në qoftë se punojmë me zell, punët do të na shkojnë mbarë. Në u vonofsha sonte, mos u bëni merak.**

Kur kushti është i pamundshëm, i pamundshëm është edhe realizimi i veprimit të fjalisë drejtuese: **Po të isha nisur para një ore, do ta arrija trenin. Sikur ta kisha thënë këtë para dhjetë vjetësh, askush nuk do ta besonte.**

Periudhat, në të cilat kushti është i pamundshëm, quhen edhe joreale, ndërsa ato, në të cilat kushti është i mundshëm, quhen reale.

Veçori e periudhave me fjali kushtore të pamundësisë është se folja kallëzues e tyre përdoret ose në të pakryerën, ose në më se të kryerën, ndërsa kallëzuesi i fjalisë drejtuese përdoret në të tashmen e kushtores: **Sikur të kishin luftuar mbretërit e Bizantit si Skënderbeu, Stambolli nuk do të kishte rënë në duart e turqve. Të kishe arritur pak më parë, do ta gjeje librarinë hapur.**

Sipas ndërtimit, përkatësisht sipas mjeteve të lidhjes, fjalitë kushtore ndahen në dy grupe:

në fjali kushtore lidhëzore dhe

në fjali kushtore jolidhëzore.

1. Fjali kushtore lidhëzore janë ato që bashkohen me anë të lidhëzave e lokucioneve lidhëzore kushtore: **në, në është se, në qoftë se, nëse, në rast se, po qe se, po të jetë se, sikur, me kusht që, me konditë që, mjaft që, kur.**

Nga këto lidhëzat **në qoftë se, po, sikur** përdoren për të ndërtuar periudha me fjali kushtore edhe të mundësisë, edhe të pamundësisë.

Fjalitë kushtore që ndërtohen me lokucionet lidhëzore **në është se, në qoftë se, në rast se, po të jetë se, po qe se, nëse** foljen kallëzues e kanë në mënyrën dëftore. Fjalitë që bashkohen me lokucionet **me kusht që, me konditë që, mjaft që** dhe me lidhëzën **sikur** foljen e kanë në mënyrën lidhore, ndërsa pas lidhëzave **po** dhe **kur** foljet mund të përdoren edhe në mënyrën lidhore, edhe në dëftore. Ndërkaq pas lidhëzës **në** zakonisht përdoren në mënyrën dëshirore, por edhe në atë dëftore.

Shënim 1:

Fjalitë që bashkohen me lidhëzën **kur** në pikëpamje funksionale, krahas marrëdhënieve kohore, shprehin edhe marrëdhënie kushtore e shkakore, prandaj shpesh janë shumë të afërta.

Shënim 2:

Në disa fjalë të urta brendi kushtore kanë edhe disa ndërtime pa lidhëza si: *I ra zjarri fqinjës, lage shtëpinë tënde. U bëre qengj, të hanë; u bëre ujk të vranë. Ndoqe fillin, gjete lëmshin. U shkul huri, u prish gardhi.* Në ndërtimet e këtilla, foljet kllëzues përdoren zakonisht në të kryerën e thjeshtë.

2. Fjali kushtore jolidhëzore janë fjalitë që bashkohen me kryesoren vetëm me mënyrën lidhore pa lidhëzën **po**, e cila nënkuptohet dhe mund edhe të vihet para foljes. P. sh. (Po) *Ta dëgjonte Kastriotin, nuk do të gabonte. (Po) Të isha në vendin e tij, ndryshe do të veproja.*

VENDI I FJALIVE KUSHTORE NË PERIUDHË

Fjalitë kushtore që bashkohen me lokucionet lidhëzore **me kusht që, me konditë që, mjaft që** kanë vend të ngulitur pas fjalisë drejtuese. *Po ta jap librin me kusht që të ma kthesh shpejt.*

Fjalitë kushtore që ndërtohen me lidhëzat dhe lokucionet e tjera lidhëzore kanë vend të lirë, do të thotë mund t'i zënë të tri pozicionet, por vendi më i zakonshëm është pararendësja: *Të mos kishte krahë, s'fluturonte zogu. S'fluturonte zogu, të mos kishte krahë. Zogu, të mos kishte krahë, s'fluturonte.*

Fjalitë kushtore ndahen rregullisht me presje e kur hyjnë në mes të fjalisë kryesore, vihen ndërmjet dy presjesh.

USHTRIMI 48:

Dalloni fjalitë kushtore e kryesore, thoni me ç'mjete lidhëzore janë ndërtuar dhe në ç'pozicion janë përdorur.

1. Çdo gjuhë do të mbetej e thatë, pa kripë, sikur të mos kishte frazeologjinë e saj, të folurit metaforik, shprehjet popullore. 2. Po që se nuk i respektojmë rregullat dhe shenjat e komunikacionit, mund të ndodhin aksidente të rënda. 3. Po të kishin qenë ortiqe, do t'i kishte shkruar zhegu i vapës. 4. Ulliri, po s'e shtrydhe, nuk qet vaj. 5. Të dëgjohej duaja e qenve, s'do të kishte mbetur gomar në këmbë. 6. Po të shtosh fjalë mbi fjalë, edhe detin e bën dhallë. 7. Të kishte biseduar më parë me kujdestarin, nuk do të ndodhte kështu. 8. Të mos ishte gjë e gjallë, njeriu s'rronte dot. 9. Po të mos luajmë të mobilizuar, ndeshjen mund ta humbim. 10. Në qoftë se keni kaluar ndonjëherë nëpër luginën e Pollogut, do t'ju kenë rënë në sy bukuritë dhe majat e larta të malit Sharr. 11. Në botë do të bëheshin shumë pak punë të këqija, sikur këto të mos bëheshin në emër të punës së mirë. 12. Nëse je në pozitë të lartë, nuk e njeh vetveten; nëse nuk je, askush nuk të njeh. 13. Po të lëvdosh një gjë që nuk është për t'u lëvdur, e ke sharë, po të qortosh një gjë që nuk është për t'u qortuar, e ke qortuar veten tënde. 14. Qymyri që blihet me borxh, nëse të ngroh në dimër, të mërdhin në verë. 15. Kohën që e harxhojnë gratë me fjalë të kota, po ta përdorin për të qepur, nuk do të mbetej njeri i zhveshur në botë. 16. Nëse edukon burrin, edukon vetëm atë, nëse edukon gruan, edukon tërë familjen. 17. Mësimi është si barka që ecën në drejtim të kundërt të rrjedhës së lumit: po nuk eci para, shkon prapa. 18. Edhe toka më pjellore, po të mos punohet, prodhon ferrat më të egra. 19. Po të vësh syze të huaja, do t'i prishësh sytë e tu.

USHTRIMI 49:

Lexoni periudhat e mëposhtme, dalloni fjalitë e varura kushtore dhe thoni në cilat kushti është i mundshëm e në cilat është i pamundshëm. Vëreni në cilën mënyrë janë përdorur foljet kallëzues.

1. Në u deshtë edhe gjaku im për të vaditur rrënjët e lirisë, jam gati. 2. Haram të qoftë qumështi im, në rast se armikut i tregon shpinën. 3. Po të mos kishte robëri në botë, as që do të dihej emri liri. 4. Po të jesh i drejtë, edhe hija e trupit do të jetë e drejtë. 5. Në rast se njeriu ecën në dëborë për orë të tëra pa mbajtur syze, ndjen dhembje të mëdha në sy, tamam si saldatorët. 6. Sikur këtë ta

bëjmë bashkë, do ta kemi shumë më lehtë. 7. Po s'perëndoi dielli, s'dalin yjet. 8. Në qoftë se pret të vijë koha për t'i bërë mirë njerëzisë, asnjëherë s'ke për t'i bërë. 9. Në qoftë se të sotmen e shfrytëzon mirë, do të varesh më pak nga dita e nesërme. 10. Po të përgjoje me vemendje, do të dëgjoje se si fërshëllente era nëpër halat e gjelbra të pishave. 11. Po të nderoheshin e çmoheshin dijetarët kur janë gjallë ashtu sikundër lartësohen pas vdekjes së tyre, nuk do të mbetej njeri pa u bërë dijetar në botë. 12. Nëse në botë ka diçka të pagabueshme, kjo është përvoja. 13. Genti rrinte aty me orë të tëra pa lëvizur, mjaft që të kishte ndonjë libër për të lexuar. 14. E gjithë ajo që mësohet nga librat nuk vlen asgjë nëse nuk e përdorim në jetë. 15. Këta filiza, në qoftë se nuk do t'i priste kush, pas tridhjetë – dyzet vjetësh do të mbushnin vendin me drurë të lartë e të drejtë. 16. Po të bashkohen dy tufa të vogla, bëhet një tufë e madhe. 17. Të isha njëzet vjet më i ri, le të kisha borxh një mijë flori. 18. Nëse tërë ditën nuk bën asgjë të keqe, mos u frikëso nga trokitja e derës në mesnatë. 19. Po të kishte frikë bujku nga krimbat në arë, nuk do të mbillte kurrë farë. 20. Nëse nuk mund të jesh i bukur dhe i pasur, mund të jesh i mirë dhe i ndershëm. 21. Në qoftë se pushon gjatë, do të ndryshkesh shpejt. 22. Vlera e syve është e vogël, po të jetë se mendja është e verbër. 23. Po s'pate mik, kërkoje, po pate ruaje. 24. Të mirën, në e hedhsh prapa, e gjen përpara.

USHTRIMI 50:

Janë dhënë disa periudha të ndërtuara me lidhëzën kohore **kur**. Lexoni dhe dalloni cilat janë kohore, cilat janë kushtore dhe cilat janë shkakore.

1. Kur falet e liga, dënohet e mira. 2. S'mund të kalojë, kur s'ka mësuar fare. 3. Bëji miqtë kur nuk të duhen, se kur të duhen nuk i bën. 4. Kur vunë re njeriun prapa tyre, kuajt rendën t'i largoheshin atij sa më shumë. 5. Kur s'më bën nder, mos më bëj qeder. 6. Kur s'di not, mos u fut në ujë. 7. Kur ke shëndet, ke gjithçka. 8. Kur ka shporta fiq, gjithë botën i bën miq. 9. Njeriu, kur s'ka para, është si zogu pa krahë. 10. Kur nuk bën punë fjala, duhet palla. 11. Kur njerëzit nuk janë të aftë për punë, duhet t'i ndihmojmë. 12. Na bëhet zemra mal kur dëgjojmë fjalë të mira për ty. 13. Gjysma e punës është e kryer, kur ajo fillon me dëshirë. 14. I gufonte zemra kur lexonte ndonjë reportazh të bukur. 15. Kur të lavdëron armiku, dije se gabon. 16. Zjarri, kur s'mund ta djegë një gjë, e nxin. 17. Kur s'dëgjohej i pari, nuk shkon puna për së mbari. 18. Kur ta japësh fjalën, duhet ta mbash. 19. Kur lakmia për famë dhe madhësi pushton shpirtin, nuk lë vend për asnjë ndjenjë tjetër. 20. Fjalët janë të tepërta kur një gjë duket qartë.

FJALITË LEJORE (KONCESIVE)

Fjali lejore quhet ajo fjali e varur që tregon një veprim, i cili pritet ta pengojë realizimin e veprimit të fjalisë drejtuese, por nuk arrin ta pengojë dhe lejon të realizohet:

Jetoni, megjithëse banonte larg shkollës, kurrnjëherë nuk vonohej. Arjeta, ndonëse filloi me vonesë, për një kohë të shkurtër i arriti shoqet.

Fjalitë lejore bashkohen me fjalinë drejtuese me anë të lidhëzave dhe lokucioneve lidhëzore lejore: **edhe pse, edhe se, megjithëse, megjithëqë, ndonëse, sado, sado që, sido, sido që, pavarësisht se, paçka se**, të cilat në shumë raste janë sinonime dhe mund të përdoren në vend të njëra-tjetrës: **Megjithëse kishte diell, dje bënte mjaft ftohtë. Adelina, megjithëqë vjen e para, kthehet e fundit. Edhe pse binte shi, Luli e vazhdoi rrugën. Sado ta fshehësh të vërtetën, ajo del në shesh. Ndonëse i folën të gjithë, ai nuk u bind. Pavarësisht se filloi të mësojë vonë, Burimi nuk ngeli prapa shokëve. Sido që të bëhet, gjallë nuk do të na zënë.**

Fjalitë që ndërtohen me lidhëzat **edhe pse, megjithëse, megjithëqë, ndonëse, pavarësisht se** janë fjali lejore të mirëfillta a reale.

Si lejore merren edhe ato që ndërtohen me ndajfoljet lidhore **kudo, ngado, kurdo**, të cilat mund të ndiqen nga **që**—ja shpjeguese: *Kujtimi, kudo që ta çosh, nuk të turpëron. Kudo të bjerë, nuk vritet. Kurdo që ta pyesësh, përgjigjet i ka gati.*

Po kështu ato ndërtohen edhe me përemrat e pacaktuar **kushdo, cilido, çfarëdo** që luajnë rolin e kryefjalës apo të kundrinës në fjalinë e varur: **Kushdo që të jetë, duhet ta kuptojë drejt detyrën ndaj atdheut. Çfarëdo që t'i thonë, ai s'e ndërron qëndrimin.**

Këto fjali si edhe ato që ndërtohen me ndajfoljet **sado që** e **sido që**, kanë karakter përgjithësues dhe përbëjnë tipin e fjalive **lejore përgjithësuese**.

Ndërkaq fjalitë që tregojnë një lejim pavarësisht nga kushti përbëjnë tipin e fjalive **lejore-kushtore**. Këto ndërtohen me lidhëzat **edhe, dhe**, të cilat u paraprijnë lidhëzave kushtore dhe përbëjnë lokucionet **edhe në, edhe në qoftëse, edhe nëse, edhe në rast se, edhe po, edhe po që se, edhe sikur: Garat do të mbahen edhe sikur gjysma e klubeve të mos marrin pjesë. Edhe në rast se do të mbahej mbledhja, Arditi nuk do të diskutonte për asnjë pikë. Edhe në qoftë se vdes, amanetin do ta çoj në vend.**

Fjali lejore janë edhe ato që ndërtohen me lokucionin **në vend që**: *Makina, në vend që të kthehej majtas, hyri në një rrugë pak të rrahur.* Po kështu me funksion leJOR përdoret edhe lokucioni **vërtet që**: **Vërtet që u munduat, por kjo e vlente.** Edhe ndërtimet me pjesëzën **le** para lidhores kanë funksion leJOR: *Shpëtimi, le të frynte e le të bënte ftohtë, e vazhdonte rrugën.*

Fjalitë lejore mund të përdoren në të tri pozicionet, por rendi më i zakonshëm është paravendosja. Përrjashtim bëjnë fjalitë që ndërtohen me shprehjen **vërtet që**. Këto kanë vend të ngulitur para fjalisë drejtuese.

Në të gjitha pozicionet ndahen me presje e kur hyjnë në mes të fjalisë drejtuese, vihen në mes dy presjesh: **Sado që të dalë, përroi sa lumi s' bëhet. Përroi s'bëhet sa lumi, sado që të dalë. Përroi, sado që të dalë, sa lumi s'bëhet.**

USHTRIMI 51:

Lexoni periodhat e mëposhtme, gjeni fjalitë e nënrenditura lejore, vëreni mjetet e lidhjes, përdorimin e presjes dhe vendin që kanë zënë në periodhë.

1. Ushtarët e luftës çlirimtare luftuan trimërisht, edhe pse nuk ishin të armatosur si pushtuesi. 2. Sado që kishte dhembje të mëdha nga plaga, Zamiri, nuk nxori asnjë zë. 3. Megjithëse njerëzit e mëdhenj zhduken fizikisht, idetë e tyre mbeten në veprat e tyre dhe bëhen të pavdekshme. 4. Ndonëse e kishte shkuar tërë jetën në beteja dhe kishte vlarë me qindra armiq me dorën e vet, Skënderbeu nuk ishte plagosur veçse një herë të vetme në shpatull. 5. Ai që ka fituar mërinë e popullit, edhe sikur të bëjë një shërbim, nuk pëlqehet nga asnjëri. 6. Çfarëdo fatkeqësie që të ishte, ai do të bëhej i fortë. 7. Megjithëqë punoi shumë, nuk pati fitime të mëdha. 8. Edhe pse të gjithë thoshin se Fjolla nuk do t'i ndjekë studimet e larta, ajo e para u regjistrua në fakultetin e mjekësisë. 9. Megjithëqë ishte zbardhur, projektorët e kamionëve hidhnin ende fasha drite. 10. Shpresa, sado gënjeshtare të jetë, na çon të paktën deri në fund të jetës nëpër një rrugë të këndshme. 11. Shumë persona janë të dashur, edhe pse kanë të meta e shumë të tjerë janë të mërishëm, edhe pse kanë merita. 12. Egoistit, edhe sikur të vdesë nga uria, nuk i dhimbset njeriu. 13. Njeriu i madh edhe hijen e ka të madhe, kurse harabelat, sido që të kërcejnë, hije të madhe nuk bëjnë. 14. Gomarit, edhe me ar sikur ta veshësh, do t'i duken veshët.

USHTRIMI 52:

Shkruajini periodhat e mëposhtme, gjeni fjalitë lejore dhe dalloni fjalitë lejore të mirëfillta, përgjithësuese dhe fjalitë lejore-kushtore.

1. Të ligut, edhe top t'i japësh, trim s'bëhet. 2. Sido që është ndodhur, fshatarit kurrë s'i ka munguar sofa e shtuar, fjala e çmbël për mikun. 3. Edhe po të mos këndoje qyqja, vjen pranvera. 4. Megjithëqë ata sy shkëlqenin shumë, në thellësi të tyre vihej re një farë trishtimi. 5. Njeriu, sido që të bëjë, nuk e kapërcen dot hijen e tij. 6. Agronomit të ri i dukej se, megjithëse në gjithë fermën përdorej punimi i rrafshit, do të kishte qenë më mirë që këto toka të ishin punuar kurdoherë në formë kurriz peshku. 7. Edhe të qash, s'ti fshin lot njeri. 8. Ata vazhduan të ecin edhe për një kohë, ndonëse shiu nuk pushonte. 9. Dhe për tokë kur ecën zogu, do të rrëfejë se është me krahë. 10. Djalit të mirë edhe të mos i lësh pasuri e vë, të ligut edhe po t' i lësh, e prish. 11. Megjithëqë një herë të vetme kam kaluar këndeje, më duket vetja si mik i vjetër i këtij pylli. 12. Njeriu shpirtmadh dhe me shumë merita nuk është i shëmtuar edhe po të ketë tipare të shëmtuara në fytyrë. 13. Kudo që të ndodhemi, nuk duhet t'i harrojmë të afërmit. 14. Dini, megjithëse në dhomë s'kishte hyrë ende mëngjesi, nuk e ndizte dritën.

USHTRIMI 53:

Në shembujt e mëposhtëm janë dhënë periudha me dy fjali dhe me më se dy fjali. Dalloni fjalitë dhe thoni çfarë funksioni kryejnë ato dhe me çfarë mjetesh lidhëzore janë bashkuar.

1. Ka shumë njerëz që qajnë pse i dhemb koka një personi në pozitë të lartë, por kur ai e humb pozitën, nuk qan njeri për të edhe sikur të vdesë. 2. Gënjeshtra, sado mjeshtëri të ketë, mbetet gënjeshtër. 3. Të gjithë ata që gjendeshin aty, edhe pse digjeshin nga dëshira për t'u hedhur plotësisht në mes të këtij gazi, prapëseprapë përmbaheshin. 4. Mentori, sado që nuk kishte qenë i pranishëm, e kuptoi nga të tjerët se së shpejti do të organizohej një shëtitje jashtë qytetit. 5. Njeriu i poshtër dhe ngatërrestar, sado që të ketë pozitë të lartë, prapëseprapë bën poshtërsi. 6. Megjithëqë rinia jonë ka bërë një hap të madh përpara, ajo duhet të punojë edhe më shumë, në mënyrë që të pajiset me dituri të shëndoshë e kulturë të lartë. 7. Sado që frika është e dëmshme, të kesh frikë nga ligji dhe opinionin publik, është e dobishme për individët dhe për shoqërinë. 8. Megjithëse mëngjesi i prillit ishte i freskët, njerëzit, të shtrënguar pas njëri-tjetrit, filluan të kenë vapë dhe të djersinë. 9. E vëreta është një lloj ujë i nxehtë që del nga toka, i cili e shkrin dëborën dhe akujt që ka përqark, i bën për vete dhe shtohet duke shkuar dhe, sado që mund të ngrijë duke u ftohur ajri, pa kaluar shumë kohë, prapë bëhet siç ka qenë, ujë i rrjedhshëm. 10. Trupi, sado i fortë, i bukur dhe i shëndoshë të jetë, prapëseprapë një ditë tokë do të bëhet. 11. Sado gjatë të kesh punuar si mësues, në shkollë gjen kurdoherë diçka të re që të kënaq. 12. Milosaoja martohet me Rinën, sado që s'i pëlqente s'ëmës, sepse e donte sa s'bëhet. 13. Nata, sado e gjatë që të jetë, një agim do të ketë. 14. Me një shok të tillë, sido që të vinte puna, mund të ecje pa frikë në valën e jetës. 15. Sido të bjerë macja, më këmbë do të bjerë. 16. Ndonëse armiq të ishin të harbuar, ai qëndronte në pozicionin e qetë dhe shtinte me mitraloz. 17. Vajza, në vend që të nisej në mëngjes, u nis në drekë. 18. Edhe sikur të mos e shoqëronte askush, ai do ta vazhdonte rrugën, sepse ua kishte dhënë fjalën shokëve.

USHTRIMI 54:

Lexoni periudhat, dalloni fjalinë kryesore dhe fjalinë e varur, analizoni lidhëzat dhe lokucionet lidhëzore dhe vini presjen atje ku duhet.

1. Megjithëse u munduan shumë ta pengojnë Ylberi ia arriti qëllimit. 2. Xha Meta edhe pse ishte në moshë të thyer ecte me kurrizin drejt dhe pa shkop. 3. Ndonëse pëshpëritnin me zë të ulët unë e dëgjova gjithë bisedën. 4. Megjithëqë vrapoi shumë nuk e arriti autobusin. 5. Edhe pse ishte ditë vjeshte dielli sikur derdhte argjendin e fundit mbi gjethet e praruara. 6. Goni u mundua ta ruante gjakftohësinë sado që ishte shumë vështirë. 7. Kudo që të më futin unë do të gjej një mënyrë për të fluturuar te ti. 8. Ngado që të shkosh ai s'të ndahet. 9. Kushdo që të ishte fjalët e nënës do ta preknin thellë. 10. Besniku nuk largohet nga rruga që ka marrë çfarëdo pengesash që t'i dalin. 11.

Tradhtari ikën si dhelpra pa qenë i ndjekur nga askush i drejti edhe sikur ta rrethojë gjithë bota qëndron me kurajo si luan dhe nuk tundet nga vendi. 12. Ai që qëndron me këmbëngulje në punën e tij sado fatkeqësi që t'i ngjajnë prapësëprapë nuk e humb toruan.

USHTRIMI 55:

Shkruani nga një periudhë me fjali të nënrenditura lejore me lidhëzat: *ndonëse, edhe pse, megjithëse, sado që, pavarësisht se, kushdo që, kurdo që, ngado që, çfarëdo që.*

FJALITË KRAHASORE (KOMPARATIVE)

Fjali **krahasore** quhet fjalia e varur që shërben për të krahasuar veprimin a gjendjen e shprehur në fjalinë drejtuese me veprimin a gjendjen e shprehur në fjalinë e varur. P. sh.: *Fjala e rilindësve u përhap anembanë siç përhapet drita e diellit. Sa shteret deti, aq shteret fuqia e popullit. Hidhe vrapin sa e ke çapin.*

Fjalitë krahasore bashkohen me kryesoren me anë të lidhëzave *se, sesa, seç, si, siç, sikur, sikurse, ashtu si, ashtu siç*, me ndjfoljen *sa*, me përemrat *sa* dhe *ç'* të prirë nga parafjala *nga (nga sa, nga ç')*.

Edhe fjalitë krahasore, sipas përbërjes, mund të jenë: a) fjali krahasore të bashkëlidhura dhe b) fjali krahasore jo të bashkëlidhura.

1. **Të bashkëlidhura** janë ato që në fjalinë drejtuese i kanë edhe fjalët e bashkëlidhura *aq, kaq*. Këto mund të jenë:

- fjali krahasore **të barazisë**,
- fjali krahasore **të pabarazisë** dhe
- fjali krahasore **të rritjes përpjesëtimore**.

Të barazisë janë ato fjali krahasore që tregojnë barazi a ngjashmëri ndërmjet veprimit a gjendjes së shprehur në fjalinë krahasore dhe veprimit a gjendjes së fjalisë kryesore: *Sa njerëz janë, aq dëshira kanë. Ashtu si ju kujtoja, ashtu ju gjeta. Kumi, sa nxehej ditën, aq ftohej natën.*

Fjalitë krahasore **të pabarazisë** tregojnë ndryshimin që ekziston ndërmjet fjalisë drejtuese dhe fjalisë së varur: *Gazmendi më shumë u befasua se u gëzua. Më shumë pushuan sesa punuan. Drita e dobët i tregonte muret më të errëta nga ç'ishin.*

Fjali krahasore **të rritjes përpjesëtimore** janë ato që tregojnë se veprimi i shprehur në fjalinë drejtuese ndryshon në po atë masë sa ndryshon veprimi a gjendja e shprehur në fjalinë e varur. Në periudhat e këtilla kemi një varësi të ndërsjellë shkak-pasojë: *Sa më shumë ta trazosh zjarrin, aq më shumë merr flakë. Sa më i thellë të jetë lumi, aq më i qetë është. Sa më e fortë të jetë disiplina, aq më i mirë do të jetë suksesi i klasës.*

2. Fjali krahasore **jo të bashkëlidhura** janë ato, në përbërjen e të cilave nuk shprehen, por, në të shumtën e rasteve, nënkuptohen e madje edhe mund të përdoren fjalët e bashkëlidhura. Dallohen nga fjalitë e bashkëlidhura për arsye se në to nuk mund të shprehen raportet e rritjes progresive, por edhe në këto lloje periudhash mund të shprehen marrëdhënie barazie dhe pabarazie.

Bashkohen me fjalinë drejtuese me të njëjtat lidhëza si fjalitë e bashkëlidhura: *Tingujt e çiftelisë e shoqëronin, siç e shoqëronin dhe zilet e dhenve. Sa di i zoti i shtëpisë, nuk di i tërë fshati. Bota të jep sa t'i kesh dhënë.*

Fjalitë krahasore mund të përdoren në të tri pozicionet. Megjithatë, fjalitë krahasore të rritjes përpjesëtimore thuhetse përdoren rregullisht para fjalisë drejtuese e ndonjëherë futen edhe në mes të saj si, p. sh.: *Grerëzat, sa më shumë t'i ngacmohet, aq më shumë egërsohen.*

Kur hyjnë në mes, vihen ndërmjet dy presjesh, ndërsa kur përdoren para fjalisë kryesore, presja vihet pas fjalisë krahasore. Kur përdoren pas fjalisë kryesore dhe bashkohen me lidhëzat **sa, se, sesa, se ç'** nuk ndahen me presje: *Më mirë të dish **se të kesh**. Shtëpia nxe, **sa do i zoti**. Dukej më i ri **se (nga) ç' ishte**.*

USHTRIMI 56:

Lexoni periudhat, gjeni fjalitë e nënrenditura krahasore, thoni në ç'vënd janë përdorur dhe me ç'mjete janë bashkuar.

1. Shumë qytete pas luftës u ndërtuan dhe u bënë më të bukura nga ç'kishin qenë më parë.
2. Më mirë të mbetet i akuzuari pa u dënuar sesa të dënohen të pafajshmit.
3. Më mirë është të flet pa darkë sesa të ngrihesh me borxh.
4. S'ka më keq se të shkosh i papërgatitur në shkollë.
5. Ato që bëhen vegël e mizorive të një mizori, janë më të ligj se ai vetë.
6. Më vështirë është të ruhet fama e fituar se ta fitosh.
7. Nuk ishte aq vonë sa pohonte Mimoza.
8. Minatori dukej më i moshuar nga ç' ishte.
9. Vështirëci thoshin më shumë nga ç' mund të thoshin fjalët.
10. Më mirë të të rrahë nëna se të të uthur njerka.
11. Gënjeshtrat janë më të rrezikshëm kur i ke miq sesa kur i ke armiq.
12. S'ka gjë më të bukur sesa të takohesh me miqtë e dashur.
13. Më mirë është të qash me të mençurin, sesa të këndosh me të marrin.
14. Asgjë nuk na kushton më pak dhe asgjë nuk çmohet më shumë sesa sjellja e mirë.

USHTRIMI 57:

Më poshtë janë dhënë disa periudha me fjali të nënrenditura krahasore. I dalloni ato dhe thoni cilat janë të bashkëlidhura, cilat janë jo të bashkëlidhura dhe cilat janë fjali të barazisë, të pabarazisë dhe të rritjes përpjesëtimore.

1. Aq sa ngjanin në fytyrë e në shtat, aq nuk ngjanin në karakter.
2. Aq sa u gëzua Emira nga ky lajm, aq e ndjeu veten të tronditur.
3. Sa bëhet ylli hënë, aq bëhet njerka nënë.
4. Sa më lart shkonim, aq më therës bëhej cikna e malëve.
5. Mësa bëhet mushkëria jehni, aq bëhet horri zotëri.
6. Sa më i madh të jetë lisi, aq më shumë e rreh era.
7. Sikurse që trupi ka nevojë për pastërti, ashtu edhe shpirti ka nevojë për arsim.
8. Sa më shumë të kundërshtohet një ide, aq më e fortë bëhet.
9. Sa më lart të ngjitet reja, aq më e ftohtë dhe më e ngurtë bëhet.
10. Më mirë sontë të vdesim, se në turp të madh të mbesim.
11. Sa më shumë pengesa të më dalin përpara, aq më tepër duhet të luftoj për t'u bërë ballë.
12. Më mirë të pish ujë i gëzuar sesa të hash mjaltë i hidhëruar.
13. Shumë më mirë është të jeni përherë të çmuar sesa të jeni vetëm ndonjëherë të adhuruar.
14. Mendja sa më e hollë të jetë, aq më e madhe është.
15. Sa e ëmbël është mëshira, aq e hidhur është ta kërkosh.
16. Sa më me vështirësi të shtihet në dorë një gjë, aq më e vlefshme duket.
17. Kjo ndodhi me një thjeshtësi më të madhe nga sa e kishte menduar ai me shokët e tij.
18. Sa më shumë ushtronte terror armiku, aq më shpejt i vinte fundi pushtimit barbar.
19. Miqësia mes të rinjve u vendos më shpejt sesa mendohej.
20. Sa më shumë u afroresh brezoreve, aq më tepër e ndien madhështinë e këtyre vendeve.
21. Hekurani kurrë nuk ka diskutuar aq bukur siç diskutoi mbrëmë.
22. Për udhëtarin është më lehtë të ecë një ditë se të kthehet mbrapsht një orë.

USHTRIMI 58:

Në periudhat e mëposhtme me më se dy fjali gjeni fjalinë drejtuese dhe fjalitë e nënrenditura dhe thoni ç' funksion kryejnë ato.

1. Ai që pranon këshilla është më i madh se ai që jep, sepse sa lehtë është të japësh këshilla, aq rëndë është t'i pranosh. 2. I huaji nuk trokiti në portë, sepse e pandehte veten akoma në fshatra të panjohura dhe i pëlqente më tepër të jetonte si të mundej, sesa të dëgjonte fjalë të vrazhda. 3. Sa më lartë të jetë vendi ku ndodhet njeriu, aq më e rrezikshme bëhet rënia e tij. 4. Forca e mendimit hyn në punë më shumë se tehu i shpatës, prandaj ruaje dhe përdore në kohën e duhur. 5. Ashtu sikundër shuhet zjarri kur mbetet pa dru, ashtu zhduket edhe intriga po të mos ketë gojëkëqinj. 6. Rrena është si topi i borës; sa më shumë të rrokulliset, aq më e madhe bëhet e kur ndalet, shkrihet. 7. Sa më shumë që shkoj përpara, aq më shumë e shoh se s'ka asgjë më të ëmbël se ndërgjegjia e qetë. 8. Nëse dëshirojmë një jetë më të lirë e më të lumtur, duhet ta rindërtojmë atdheun tonë e ta bëjmë më të bukur sesa ka qenë më parë. 9. Zemërimi dhe mllëfi ynë na bëjnë dëm më shumë sesa na bën vetë shkaku që na ka zemëruar. 10. Më mirë të rrish në një kasollë të vogël tek qeshin, sesa të rrish në një kasollë të madhe tek qajnë. 11. Do të ishim të gjithë të lumtur sikur ta çmonim nderin dhe diturinë aq sa i japim rëndësi pasurisë, pozitës dhe dinjitetit. 12. Po të kishte dëshiruar çdo njeri të jetë i ditur aq sa të jetë i bukur, nuk do të kishte injorantë në botë. 13. Emri i tij kishte qenë emri i pushtetit, i atij pushteti të rëndë e të mykur që, sa më shumë afrohet koha që të shembet, aq më i rrezikshëm e më i egër bëhet. 14. Sa më i mençur e më i mirë është njeriu, aq më shumë vë re të mirën të të tjerët.

PERIUDHA ASINETIKE

Përveç periudhave, në të cilat, si fjalitë e bashkërenditura ashtu edhe ato të nënrenditura bashkohen me anë të lidhëzave dhe fjalëve lidhëse, ka edhe periudha, fjalitë e të cilave bashkohen pa lidhëza, do të thotë vetëm me anë të intonacionit në të ligjëruar e me shenja pikësimi në të shkruar.

Periudhat **asinetike**, përveç mungesës së lidhëzave, i karakterizon edhe rendi i ngurosur i fjalive, bashkëlidhja e trajtave kohore dhe mënyrë e foljeve kallëzues etj.

Pika gremis murin, fjala e vret burrin. Plaga shërohet, fjala s'harrohet. E bën burri vendin, s'e bën vendi burrin.

Edhe me anë të periudhave pa lidhëza mund të shprehen disa lloje marrëdhëniesh si: marrëdhënie **numërimi**, marrëdhënie **shtesore**, **sqaruese**, **përqasore**, **përcaktore**, **kryefjalore** etj., por përdorim më të shpeshtë kanë periudhat asinetike me marrëdhënie numërimi, me marrëdhënie shtesore e sqaruese, sidomos me marrëdhënie përqasore e kushtore.

Periudhat asidentike me marrëdhënie numërimi a këpujore i karakterizon intonacioni i numërimit me uljen e plotë të zërit në fjalinë e fundit. P. sh.: *Sytë iu dogjën, zemra iu përvëlua, buzët iu drodhën. Qielli ishte i kthjellët, liqeni shkëlqente nga drita e hënës, yjet vizëllonin si llamba të vogla elektrike.*

Marrëdhënie sqaruese kemi atëherë kur një a më shumë fjali e sqarojnë kuptimin e fjalisë së parë: *Atë ditë reparti dukej i zbrazët, disa punëtorë nuk kishin ardhur fare në punë, disa ishin kthyer prapë që në mëngjes.*

Marrëdhënie përqasore: *Trupi shëndoshet me të punuar, mendja ndriçohet me të mësuar. Prindi të rrit, shkolla të ndrit.*

Marrëdhënie kryefjalore: *I ra ndërmend: librin ia kishte dhënë Shpresës. Pak më vonë u bë e qartë: diçka kishte ndodhur në qendër të qytetit.*

Marrëdhënie kundrinore: *Të gjithë menduan: ndeshja do të jetë shumë interesante.*

Marrëdhënie kushtore: *E humbe besën, e humbe shpresën. Ndoqe fillin, gjete lëmshin etj.*

Me periudha asinetike mund të shprehen edhe marrëdhëniet shkakore, rrjedhimore, kohore lejore etj.

USHTRIMI 59:

Fjalët e urta që janë shënuar më poshtë janë periudha asindete. Lexoni me kujdes, analizoni dhe thoni cilat lidhëza bashkërenditëse dhe nënrenditëse mund të përdoren nëse i kthejmë në periudha sindetike dhe në bazë të tyre thoni ç'marrëdhënie shprehin. Vëreni në cilën kohë dhe mënyrë janë përdorur foljet kallëzues.

1. Gëzohu pa masë, duro sa mund. 2. Nuk punove në rini, rri e qaj në pleqëri. 3. Prindi të rrit, shkolla të ndrit. 4. Qerozi mos pastë thonj, i ligu mos pastë fuqi. 5. Mos u shqetëso nga zemërimi i të drejtit, kij frikë nga heshtja e tiranit. 6. Librat ndriçojnë shpirtin, lartësojnë njeriun, zgjojnë në të aspiratat më të mira, mprehin mendjen, zbusin zemrën etj. 7. Jeta krijon rregullin, jo rregulli jetën. 8. Puna e pakryer është barrë nabi shpinën e njeriut, puna e kryer është kolltuk i butë. 9. Doli prej dhëmbësh, u bë katërkëmbësh. 10. Në det ta hedhësh, me ujë nuk ngihet. 11. E djathta i bën punët, e majta i mba unazat. 12. Lufta vë në provë trimin, zemërimi të urtin, nevoja mikun. 13. Shigjeta plagos trupin, fjala plagos shpirtin. 14. Dashuria e vërtetë është e rrallë, miqësia e vërtetë është edhe më e rrallë. 15. Në erësirë duhet dritë, në fatkeqësi duhen mend. 16. Dituria është thesar, puna është çelësi i saj. 17. Për t' u habitur, mjafton një minutë, për të bërë një gjë të habitshme, duhen shumë vjet. 18. Virtyti duhet nderuar, moskorrektesa duhet dënuar. 19. Inati të plak e qeshura të rinon. 20. Mësohu të pyesësh me mend, të dëgjosh me vëmendje, të përgjigjesh i qetë, të pushosh së foluri kur nuk ke ç'të thuash më. 21. E bën bujku arën, s'e bën ara bujkun. 22. Të vegjlit i hanë kumbullat, të mëdhenjve u mpihen dhëmbët. 23. Punove, fitove. 24. Të lëvdoi armiku, prit qortim nga miku. 25. Doli fjala nga dhëmballa, e mësoi e gjithë mëhalla. 26. Hakmarrja të barazon me armikun, falja të lartëson.

FJALITË E NDËRMJETME (INTERKALE)

Fjali të **ndërmjetme** quhen fjalitë që hyjnë në mes të një fjalie tjetër a periudhe pa u lidhur organikisht me gjymtyrët e saj.

Në ndërtimet e kështilla nuk kemi as marrëdhënie bashkërenditëse, as marrëdhënie nënrenditëse. Me fjalë të tjera, ato kryejnë funksionin e fjalëve dhe të togfjalëshave të ndërmjetëm: **Puna, këtë e dimë të gjithë, sjell fatbardhësi. Letërsia, ta themi thjesht, është art i fjalës.**

Siç shihet, si fjalët e togjet e ndërmjetme ashtu edhe fjalitë e ndërmjetme, shqiptohen me një intonacion të veçantë dhe ndahen me pauza në të ligjëruar dhe me presje në të shkruar dhe, meqë nuk lidhen ngushtë me fjalinë brenda së cilës përdoren, ato edhe mund të hiqen lehtë pa u prishur kuptimi: **Bardhyli, me sa duket, ishte kthyer me kohë dhe: Bardhyli ishte kthyer me kohë.**

Nga ana ndërtimore dallojmë:

a) Fjali të ndërmjetme **pa mjete lidhëse**: **Njeriu, thoshte shpesh mësuesi, ka nevojë për arsim ashtu siç ka bima për ujë dhe:**

b) Fjali të ndërmjetme **me mjete lidhëse**: **Toka, siç është e ditur, rrotullohet edhe rreth boshtit të vet, edhe rreth Diellit.**

Mjetet lidhëse që përdoren para fjalive të ndërmjetme janë: **si, siç, sikurse, sikundër, në mos, në qoftë se, që, me sa, nga sa,** të cilat në raste të kështilla nuk i vënë këto fjali në marrëdhënie varësie.

Në pikëpamje kuptimore, me anë të fjalive të ndërmjetme mund të shprehet: – shkalla e vërtetësisë: **Kalaja, kjo është më se e vërtetë, nuk shembet me pështymë;**

– vlerësimi emocional: **More bir, të pastë nëna, sot u vonove shumë;**

– burimi i kumtimit: **Nderi, thotë një fjalë poulllore, s'blidhet me para.**

Shumë fjali të ndërmjetme kanë karakter të thënies: **Ta them të drejtën**, dje tërë ditën u endëm kot lart e poshtë. Agroni, **si të thuash**, lexon vazhdimisht në bibliotekën e qytetit.

Disa fjali të ndërmjetme shërbejnë për lidhjen e kumtimit si: p. sh. *Atdheu ynë, siç e dini, ka shumë vende të bukura turistike.*

Këto lloj fjalish më shpesh përdoren në mes të fjalisë, por mund të përdoren edhe në krye dhe në fund. Ja edhe disa shembuj: *Vjosa, në mos gabohem, dje ishte kujdestare. T'ju them të drejtën, moti e kemi kuptuar se natyra s'jep kurrgjë pa punë. Me durim të tërë bëhen, thotë një fjalë e urtë.*

Shënim:

Si në ligjërimin e folur, ashtu edhe në ligjërimin e shkruar, përdoren edhe fjali të tjera të palidhura sintaksorisht me fjalinë, brenda së cilës hyjnë. Këto shërbejnë për të dhënë shpjegime plotësuese lidhur me atë që është thënë në fjalinë ku ndërfiten: *Nga i ftohti i madh – ishte fillimi i shkurtit, – i kishin ngrirë këmbët. Kur dilte me shokët në shëtitje (kjo ndodhte shumë rrallë), e ndiente veten të lumtur.*

Këto fjali quhen të **ndërkallura** a parantezore, sepse në shkrim vihen në kllapa ose veçohen me viza pushimi. Në dallim nga fjalitë e ndërmjetme, fjalitë e ndërkallura kanë kuptim edhe po të hiqen nga fjalia ku janë ndërshtënë.

USHTRIMI 60:

Në ndërtimet e mëposhtme gjeni fjalitë e ndërmjetme dhe i dalloni nga fjalitë e ndërkallura. Thoni cili është funksioni i tyre sipas anës kuptimore. Vëreni në ç'vend janë përdorur.

1. Njeriu i lig s'bëhet mik, thotë një fjalë e urtë.
2. Kapiteni i mirë, siç është e ditur, njihet në fortunë.
3. Në pranverë, të them të vërtetën, ato kodrina në të dy anët e Devollit gjelbëronin e merrnin një bukuri të rrallë.
4. Mënyra se si fliste mësuesi (kishte një zë të qetë e të ëmbël) i preku dhe i bëri për vete të gjithë.
5. Alma, siç më njoftuan, kishte kaluar shkëlqyeshëm.
6. Kur luftonte, si na thanë ata që e kishin parë, përvishte mëngët për të përdorur më lirisht shpatën e jataganin.
7. Edhe pse me ndryshim të madh moshe dhe larg njëri – tjetrit, – Shiroka i shkroi vjershat e tij kryesisht në Misir dhe Gurakuqi kryesisht në Itali, – të dy i lidh rryma e gjerë e Rilindjes Kombëtare dhe tradita e përbashkët letrare e Shkodrës.
8. Agoni ma tregoi arsyen e mungesës, po, ta them të vërtetën, s'ia vura yeshin.
9. Librat e Naimit (ai i ruante në fshehtësi se ishte rrezik po t'i gjente turku) Guri i dinte gati përmendsh.
10. Historia e Skënderbeut e Naimit, – e njihni sigurisht këtë poemë të Rilindjes sonë, – tingëlloi si një kushtrim që u bënte thirrje shqiptarëve për luftë kundër pushtuesit.
11. Zilia i gëlltiti të gjitha veprat e mira, ka thënë një i ditur.
12. Në shkollë (ajo gjendej në mes dy fshatrave) shumë nxënës shkonin me biçikletë.
13. Siç thekson profesor Çabej, ka prova të pakundërshtueshme që shqipja është bijë e ilirishtes.
14. Kur vështronte të tjerët, ai shpinte buzën më gaz, megjithëse sytë, – e nuk duhej shumë për të kuptuar, – rrefënin se mendja i punonte gjetkë.
15. Atëherë, të mos e zgjat shumë, nuk punohej kështu.
16. Arbeni, siç më informoi kujdestari, do të kalojë shkëlqyeshëm.
17. Në mos më kanë gënjyer sytë, ai nuk ishte Fatosi, po Luani.
18. Xha Ganiu tundi kokën e u dha mustaqeve me shpinë të dorës (në të vërtetë fshihi sytë, po bëri sikur fërkoji mustaqet).
19. Liria, kuptohet vetvetiu, nuk dhurohet, po fitohet me gjak.
20. Jeronim de Rada, mund të themi lirisht, tregoi interesim të madh për folklorin shqiptar.
21. Kur nis puna për mbarë, i thonë një fjalë, ashtu edhe do të mbarojë.
22. Afërdita, mbaje mend këtë, është nxënëse shembullore.
23. Bukuria e njeriut, siç është e ditur, është sjellja në shoqëri.
24. Lakmia e tepërt, thuhet me të drejtë, ia ha kokën të zotit.

LIGJËRATA E DREJTË DHE E ZHDRJTË

Termi ligjëratë ka disa kuptime leksikore: fjalim për një çështje të caktuar, mësim për ndonjë temë etj.

Ndërkaq, në sintaksë me termin ligjëratë kuptojmë ritregimin apo riprodhimin e fjalëve të përmendura më parë nga dikush apo edhe nga vetë folësi. Këto fjalë përbëjnë pjesën përmendëse, ndërsa fjalët që nuk hyjnë në riprodhim përbëjnë pjesën lajmuese. Do të thotë ligjëratë përbëhet prej dy pjesësh: a) prej **pjesës përmendëse** dhe b) prej **pjesës lajmuese**. Pjesa lajmuese janë fjalët e autorit, ndërsa pjesa përmendëse janë fjalët e thëna më parë që riprodhohen. Të dyja së bashku formojnë një tërësi kuptimore.

Riprodhimi i fjalëve të përmendura më parë mund të bëhet pa bërë kurrfarë ndryshimesh dhe në formë pak të ndryshuar. Varësisht nga kjo, dallohen këto lloje ligjëratash:

ligjëratë e drejtë

ligjëratë e zhdrejtë

ligjerata e zhdrejtë e lirë

LIGJËRATA E DREJTË

Ligjëratë e drejtë quhet riprodhimi i fjalëve ashtu siç janë thënë pa bërë kurrfarë ndryshimesh si në pikëpamje të kuptimit ashtu edhe në pikëpamje të formës. *Mësuesi shpesh na porosiste: "Gjithnjë të jemi të përpiktë, të ndershëm e të sjellshëm". Të dyja qytetaret mbetën shumë të kënaqura: Paska në fshat edhe njerëz të mirë, jo vetëm të këqinj si ata që më erdhën në shkollë! – tha e gëzuar Afërdita.*

Në shembullin e parë fjalët *Mësuesi shpesh na porosiste* nuk hyjnë në pjesën përmendëse dhe ato përbëjnë pjesën e ashtuquajtur **lajmuese** që ndryshe quhet edhe **ligjëratë e autorit**. Ndërkaq fjalët e riprodhuara në thonjëza *"Gjithnjë të jemi të përpiktë, të ndershëm e të sjellshëm"* janë pjesë **përmendëse**, përkatësisht **ligjëratë e drejtë**.

Në shembullin e dytë pjesë lajmuese janë fjalët: *tha e gëzuar Afërdita – Paska në fshat edhe njerëz të mirë, jo vetëm të këqinj si ata që më erdhën në shkollë!*

Pjesa lajmuese mund të përdoret para pjesës përmendëse, pas dhe mund të vihet edhe në mes të saj.

Kur përdoret para, pas saj vihen dy pika, ndërsa pjesa përmendëse vihet ndërmjet thonjzash e në fund vihet pikë. P. sh.: Një fjalë e urtë thotë: *"Gënjeshtra ecën shpejt, po s'e bën të gjatë"*. Ndërmjet këtyre dy pjesëve në ligjërime kemi një pauzë të theksuar.

Kur pjesa lajmuese përdoret pas fjalëve përmendëse, pjesa përmendëse vihet midis dy vizave ose midis thonjzave dhe fillon me shkronjë të madhe. Nëse fjalia e ligjëratës së drejtë është dëftore, në fund vihet presje e vizë dhe pas fjalëve lajmuese vihet pikë:

– *Do ta lërojmë, nuk e lëmë lëndinë këtu, – tha Bidoja.* Por në këtë pozicion në vend të vizave mund të përdoren edhe thonjëzat: *"Jeta ime i përket atdheut"* – *tha djaloshi me zë të lartë.*

Nëse pjesa përmendëse është fjali pyetëse, në fund vihet pikëpyetje dhe vizë.

– *Do ta bëjmë vetë pjesën që na caktuan, apo do t'ua lëmë djemve? – pyeti Etleva.*

Ndërsa në fund të fjalive thirrmore e dëshirore, edhe në kuadër të ligjëratës së drejtë, vihet pikëçuditje:

– *Sa na gëzuat që erdhët! – tha Besa.*

Pjesa lajmuese mund të hyjë edhe në mes të pjesës përmendëse dhe ndahet njëkohësisht edhe me shenjë përkatëse të pikësimit (presje, pikë, pikëpyetje), edhe me vizë.

– *I thuaj, – ia kujtoi Arbeni, – të ma sjellë librin. – Ju lumtë! – u dha zemër djaloshi. – Ju e paskeni kryer gjysmën e punës.*

Në dialog fjalët lajmuese zakonisht mungojnë.

Ligjëratë e zhdrejtë quhet po kështu riprodhimi i fjalëve të thëna më parë, por me pak ndryshime në formë por jo edhe në përmbajtje. Do të thotë dallimi kryesor në mes të ligjëratës së drejtë e të zhdrejtë qëndron në formën e lidhjes së pjesës lajmuese me pjesën përmendëse. P. sh.:

Mjeku e këshilloi Ylberin: "Derisa të shërohesh t'i pish rregullisht hapet dhe të mos dalësh nga shtëpia!" – ligjëratë e drejtë dhe: *Mjeku e këshilloi Ylberin që, deri sa të shërohej, t'i pinte rregullisht hapet dhe të mos dilte nga shtëpia* – ligjëratë e zhdrejtë.

Siç shihet, ligjëratat e zhdrejtë zakonisht ndërtohet me lidhëzat ftilluese **se, që** pas të cilave pjesa përmendëse merr formën e një fjalie të varur kryefjalore, kundrinore a përcaktore dhe nuk veçohet nga pjesa lajmuese me shenja pikësimi.

Përveç kësaj, kur ligjëratat e drejtë kthehet në ligjëratë të zhdrejtë ndodhin edhe disa ndryshime të tjera.

Veta e parë dhe e dytë e foljeve, e përemrave vetorë e pronorë kthehen në vetën e tretë, e cila mbetet e pandryshuar:

– *"Nuk më kujtohet titulli i filmit"* – tha Agnesa. Agnesa tha se nuk i kujtohej titulli i filmit.

Koha e tashme kthehet në të pakryerën. Ndërkaq, koha e pakryer, koha e kryer dhe e kryera e thjeshtë kthehen në më se të kryerën:

– *Nuk jemi tubuar (nuk u tubuam) për kot në këtë ditë të shënuar,* – tha Kastrioti" dhe: *Kastrioti tha se nuk ishin tubuar për kot në këtë ditë të shënuar.*

Koha e ardhme kthehet në mënyrën kushtore: – *Fitorja do të jetë jona!* – tha Flamuri dhe: *Flamuri tha se fitorja do të ishte e tyre.*

Mënyra urdhërore e dëshirore kthehen në mënyrën lidhore:

– *Nisemi më shpejt,* – u tha Zana shokëve.

Zana u tha shokëve të nisen më shpejt.

– *Dalshi faqebardhë!* – uroi nëna.

Nëna uroi të dalin faqebardhë.

Në krahasim me ligjëratën e zhdrejtë, ligjëratat e drejtë ka mundësi shumë të mëdha shprehëse.

Në këtë lloj ligjërate gjejmë shprehje edhe ngjyrimet emocionale si edhe tërë bota shpirtërore e personazheve, sidomos në letërsinë artistike. Përveç të tjerash, kjo arrihet edhe me përdorimin e thirrorit, të pasthirmave, të mënyrave specifike të shqipes, përkatësisht të dëshirores, habitores, urdhërores etj. si edhe me zhvendosjen psikike të riprodhuesit nga e tashmja në të kaluarën. P. sh.:

Skënderbeu u mbajti këtë ligjëratë krerëve dhe popullit të mbledhur:

"Kapitenë dhe ushtarë trimë, s'është as e re as e papritur pamja që kam sot përpara syve. Ashtu si ju kujtoja ashtu ju gjeta: stërnipër të thjeshtë të një race të vjetër dhe bujare."

Siç shihet, riprodhuesi në ligjëratën e drejtë vihet psikologjikisht në rolin e ligjëruesit të parë, ndërsa dëgjuesit vihen në rolin e dëgjuesve të parë dhe fjalët riprodhohen pa asnjë ndryshim.

LIGJËRATA E ZHDREJTË E LIRË

Ligjëratë e zhdrejtë e lirë është një mënyrë e veçantë e riprodhimit të thënies së mëparshme. Sajohet nga kombinimi i ligjëratës së drejtë dhe të zhdrejtë. Nuk është ligjëratë e drejtë, sepse fjalët e personazheve nuk thuhën nga ata vetë, por nga riprodhuesi, prandaj në shkrim para saj përdoret pika. Në ligjëratën e zhdrejtë të lirë sikurse në ligjëratën e drejtë, ruhen fjalët pyetëse e thirrmore, pasthirmat, thirrori etj. e nga ana tjetër ajo u nënshtrohet rregullave të ndryshimit të trajtave vetorë e kohore të foljeve e të përemrave vetorë e pronorë sikurse në ligjëratën e zhdrejtë. P. sh.: Ligjëratë e drejtë: – *Ta respektoni normën drejtshkrimore,* – i porositi mësuesi nxënësit.

Ligjëratë e zhdrejtë: – *Mësuesi i porositi nxënësit që ta respektonin normën drejtshkrimore.*

Ligjëratë e zhdrejtë e lirë: *Ta respektonin normën drejtshkrimore, i kishte porositur mësuesi nxënësit.*

Ligjëratë të zhdrejtë të lirë kemi edhe në shembujt:

U mendua pak dhe iu kujtua. Në botë nuk ka gjë më të fortë dhe më të padurueshme se fjala.

Të dy gratë shtangën. Ku e dinte ai shtëpinë e tyre? Emrat e tyre? Hallin e tyre?

Pamja e jashtme e Lulit e preku shumë Migjenin. Sa të mjerë që janë e në ç'kushte jetojnë malësorët e gjorë! Duhet të bëhen përpjekje që t'u ndihmohet atyre.

Ligjëratë e zhdrejtë e lirë është e lidhur ngushtë me pjesën lajmuese, prandaj shpesh është vështirë të dallohet prej saj.

USHTRIMI 61:

Lexoni ndërtimet sintaksore, dalloni ligjëratat e drejta dhe të zhdrejta, thoni me ç'mjete është bashkuar pjesa përmendëse me pjesën lajmuese, në ç'pozitë është përdorur pjesa lajmuese dhe çfarë shenjash pikësimi janë përdorur.

1. Babai e përqafoi dhe e uroi Jetnirin: "Të lumtë, bir, që na e zbardhe faqen. 2. Kjo është e vërtetë, – tha komandanti, – sonte duhet të kalojmë disa kilometra që të arrijmë me kohë. 3. Fol, mor agronom! Do ta mbarosh fjalën ti, apo të presim sa të këndoje këndezi? – iu drejtua Ganoja. 4. Plaka ngriti kokën dhe tha:– Lodhet gjithë ditën duke luajtur me shokët dhe, kur vjen darka, bie si i vdekur. 5. Ç' thua o derëzi! – i thashë. – Ai plugu ynë mund ta çajë edhe shkëmbin mes për mes. 6. – Aha! Jam keq. nip! Kam marrë të ftohur të rëndë! – u ankua plaku. 7. Një fjalë e urtë thotë se tymi në atdhe është më i mirë se zjarri në dhe të huaj. 8. Në një fjalë të ertë siriane thuhet se askush nuk do të ankohej po të zgjohej herët. 9. Mjeku na këshillon që gjithnjë të kujdesemi për shëndetin dhe për pastërtinë personale dhe atë shoqërore.

USHTRIMI 62:

Në shembujt e mëposhtëm ligjëratat e drejta i ktheni në ligjëratë të zhdrejta dhe ato të zhdrejtat kthejini në ligjëratë të drejta.

1. Blodari më tha se më së shumti i pëlqen letërsia. 2. Një shkrimtar i madh ka thënë: "Të mirën që ua bën të tjerëve shkruaje mbi rërë. Të mirën që ta bëjnë të tjerët gdhende në mermer. 3. Flutura i tha Mirushes se filmi i kishte pëlqyer shumë. 4. "Populli shqiptar – deklaroi Ismail Qemali – na zgjodhi dhe na dërgoi në këtë mbledhje, që të këshillohemi për shpëtimin e atdheut". 5. Më në fund komandanti Rapo dha urdhër që robërit të përcilleshin gjer poshtë luginës dhe batalioni të nisej për udhë. 6. "Skënderbeu ka goditur dhe ka shkatërruar karvanet e venedikasve, që po na sillnin furnizimet" – tha kryeqilharxhi. 7. Pas disa ditësh shefi i premtoi Agronit se do t'i gjente një vend pune më të mirë. 8. Duhet ta kemi gjithnjë të qartë se zemërimi është këshilltar i keq. 9. – Do ta marrim me forcë dhomën e Drizës. Nesër do t'i shpiem bankat! ia bëri Piroja i nevrikosur. 10. Isa Boletini iu drejtua miqve të tij se ai nuk do të ndahej kurrë nga populli.

SHENJAT E PIKËSIMIT (INTERPUNKSIONI)

Përveç shenjave të zakonshme që përbëjnë alfabetin e një gjuhe, në sistemin grafik kemi edhe shenja të tjera të posaçme që shërbejnë për të paraqitur atë që s'mund ta shprehin shkronjat, numrat etj.

Këto shenja janë: **pika, pikëpyetja, pikëçuditja, presja, pikëpresja, dy pikat, shumëpikëshi, thonjëzat, kllapat dhe viza.**

Të gjitha këto shenja janë shumë të rëndësishme dhe luajnë rol të madh në ligjërimin e shkruar për të shprehur në mënyrë sa më të saktë e më të plotë mendimet, dëshirat, ndjenjat, emocionet etj. Kjo arrihet duke e ndarë tekstin e shkruar me anë të këtyre shenjave në fragmente të vogla a të mëdha të mëvetësishme.

Shenjat e pikësimit ndihmojnë për të shënuar pauzat, ngritjen dhe uljen e zërit. Pra atë që paraqet intonacionin në ligjërimin e folur, atë e paraqesin shenjat e pikësimit në ligjërimin e shkruar. Përveç kësaj, këto shenja luajnë rol të madh edhe në kuptimin e drejtë të asaj që është shkruar si edhe në leximin e rrjedhshëm dhe emocional të një teksti. Me një fjalë, me përdorimin me vend të shenjave të pikësimit, mund të shprehen të gjitha nuancat modale: dëshira, pyetja, habia, urdhri, nxitja etj. si edhe marrëdhëniet e ndryshme sintaksore të gjymtyrëve të fjalisë, të fjalive në periudhë dhe të vetë periudhave. Siç është përmendur, në shkrim ndodh që vetëm në bazë të shenjave të pikësimit të kuptohet drejt qëllimi i kumtimit të një fjalie: *Arriti.* (fjali dëftore). *Arriti!* (fjali thirrmore) *Arriti?* (fjali pyetëse). Madje në disa raste, sidomos në shprehjet lakonike, edhe vendi i përdorimit të një shenje ia ndryshon krejtësisht kuptimin fjalisë: *Të dënohet, jo të lirohet! Dhe: Të dënohet jo, të lirohet!*

PIKA (.)

Pika shënon mbarimin e një fjalie të mëvetësishme dëftore dykryegjymtyrëshe a njëkryegjymtyrëshe, të plotë apo të paplotë si edhe mbarimin e një periudhe me fjali dëftore: *Fati ndihmon mendjet e përgatitura. Po agon. Vapë. Vapë gushti. Ku shkoi Drita? – Në shkollë. Kush shkruan, lexon dy herë.*

Pika përdoret edhe në fund të disa fjalive a periudhave nxitëse jothirrmore: *Mos beso në të pamundshmen. Fol pak e dëgjo shumë. Mos ta mësoftë e liga derën.*

Pika vihet pas numrave romakë dhe arabë kur shënojnë radhën e një kreu, një paragraf ose radhën e pikave të një çështjeje:

I. *Fjalëformimi në gjuhën shqipe.*

II. *Sistemi i zanoreve dhe i bashkëtingëlloreve*

1. *Mënyra dëftore*

2. *Mënyra lidhore.*

– Pika vihet në datat e plota pas numrit: *Dita e mësuesit është 7. 3. 1887, ose 7. III. 1887.* Pika vihet në disa shkurtime si: pas shkronjës a shkronjave të para të emrave të personave: *I. Kadare (Ismail Kadare). P. N. Luarasi (Petro Nini Luarasi), N. Frashëri (Naim Frashëri)* etj.

– pas shkronjave të para të fjalëve që shënojnë, gradë a profesion: akad. (akademik), prof. (profesor), dr. (doktor) gjen. (gjenerl), kol. (kolonel) etj.

– pas shkronjës a shkronjave të para të disa fjalëve të shkurtuara: bot. (botanikë), lat. (latinisht), f. (femëror), mjek. (mjekësi), anat. (anatomi), f. (faqe), b. f. (bie fjala), d. v. (dora vetë) etj.

Nuk përdoret në shkurtime e emrave të njëjësive të masave si m (*metër*), kg (*kilogram*), l (*litër*), km (*kilometër*) etj. ; pas simboleve të elementeve kimike: H (*hidrogjen*) Cl (*klor*), N (*nitrogjen*) etj. ; pas shkurtimeve të emrave të pikave të horizontit: L (*lindje*), P (*perëndim*) si edhe pas shkurtimeve të emërtimeve

të përbëra që shënojnë shtete, organizata, institucione etj. SHBA (Shtetet e Bashkuara të Amerikës), OKB (Organizata e Kombeve të Bashkuara) ASHA (Akademia e Shkencave dhe e Arteve) LSHAGJLSHM (Lidhja e Shoqatave të Arsimitarëve të Gjuhës dhe Letërsisë Shqipe në Maqedoni) etj.

Pika nuk vihet as pas titujve të librave, revistave, artikujve etj.: "Kështjella", "Bagëti e bujqësi", "Rasat e emrave" etj. Po kështu pika nuk vihet edhe në fund të fjalive të ndërkallura: Vështërsitë për të krijuar shtypshkronja me këtë alfabet, – sepse duheshin shumë shpenzime, – e penguan punën për një alfabet të përbashkët.

Edhe pas ligjëratës së drejtë nuk vihet pikë:

– Të ranë hallet mbi kokë, o bir, – mendonte gjyshe Zylka duke ngrënë pa oreks fasulet me misërnike.

PIKËPYETJA (?)

Pikëpyetja është shenjë pikësimi që përdoret në fund të fjalive pyetëse të drejta: *Kur arritët? Si kaluat? Cili e ka radhën? Pse heshtni?*

Pikëpyetja përdoret edhe në fund të periudhës me fjali pyetëse të bashkërenditura veçuese: *E pe vetë këtë apo ta tha dikush? Do të nisemi apo do të pushojmë pak?* Në fund të periudhës vihet edhe kur intonacioni pyetës shtrihet edhe në fjalinë e varur: *Si u soll kur e pa mësuesin? Çka do të studiosh pasi ta kryesh shkollën e mesme?*

Pikëpyetja përdoret rregullisht pas fjalive pyetëse të paplota të shprehura me përemra pyetës, me ndajfolje pyetëse si edhe pas fjalëve të tjera që përdoren si fjali pyetëse të paplota:

Kush? Cili? Me kë? Ku? Kur? Pse? Si? Mirë? Ashtu? Me të birin? Natën? Edhe sot? etj.

Pikëpyetja përdoret rregullisht në fund të pyetjeve retorike, të cilat, siç është thënë më parë, kanë edhe fuqi shprehëse emocionale. P. sh.: *A ka njeri që e harron vendlindjen? A mund të ekzistojë një komb pa gjuhën e tij?*

Pikëpyetja vihet edhe në fund të titujve të veprave, të artikujve, të poezive etj. kur përdoren në formë të pyetjes së drejtë: *"A ka jetë në Mars?", "Pse e mësojmë gjuhën?", "Ç'është letërsia?"* etj.

Kjo shenjë pikësimi përdoret edhe në fund të ligjeratës së drejtë kur pjesa përmendëse është një fjali pyetëse e drejtë: – *Sa vetë do të regjistrohen? – pyeti sekretarja. – Pse dridhet kështu traktori yt? – pyeti Vjollca. – Kush tha se s'do t'ju lënë? – pyeti Etleva* etj.

PIKËÇUDITJA (!)

Pikëçuditja përdoret në fund të fjalive a periudhave që shqiptohen me intonacion thirrmos, përkatësisht në fund të fjalive që shprehin ndiesi të fuqishme gëzimi, hidhërimi, habi e urdhër. Do të thotë, kjo shenjë vihet në fund të fjalive dëftore – thirrmore, nxitëse – thirrmore dhe dëshirore: – *Gjithnjë ta doni popullin dhe atdheun tuaj! – u thoshte mësuesi nxënësve. Më iku! Më iku nga duart! Qyqja ç'na gjeti. ! Ah, ç'u çmalla këtë! Të largohemi sa më parë! Ç'kopsht i bukur! U lumtë pushka luftëtarëve të lirisë! Ata rrofshin sa malet! Ju lumshin këmbët që na erdhët. Dalshi faqebardhë! Ik prej këtu! Shporru sa më parë! Përfashta!*

Pikëçuditja përdoret pas një pasthirme, onomatopeje ose një thirrori kur përdoret më vete, qoftë në krye apo në fund të fjalisë:

O ditët e djalërisë! O moj kohëz e të rit tim! Gëzohu, o njeri!

O popo! Ç'më gjeti, o shokë! Haj, e zeza jetë, haj! Aha! Ashtu a! Heu! E paskan zbuluar! Ku-ku! Ku-ku! – këndonte një qyqe. Ham! Ham! – filloi të lehë qeni. Pam! Pam! – u dëgjuan dy krisma.

Në fund të fjalive pyetëse retorike përdoret njëkohësisht edhe pikëpyetja, edhe pikëçuditja.

Ku ka gjë më të shtrenjtë se liria?! E si t'i thosha ndryshe?! Ku ta dish si përfundon?!

Shënim:

Në fund të fjalive pyetëse të zhdrejta nuk vihet pikëpyetje, po pikë: *Nuk e pamë cili hyri. Nuk dihet si do të kalojnë.*

USHTRIMI 63:

Lexoni me intonacionin e duhur fjalitë e mëposhtme, vëreni çfarë shenjash pikësimi janë përdorur në fund të tyre dhe dalloni fjalitë sipas llojit të kumtimit dhe përbërjes.

Qyteti im! Ky qenka qyteti im? Vitet dhe koha e kanë ndryshuar. Dikur ka qenë më i vogël, më i dashur. Paska qenë si një foshnjë e njomë? Tani qenka rritur edhe ai si unë. Është thinjur. Nuk paska asnjë bukuri! Ku janë njerëzit e parë? Ku janë ëndërruesit e tij? I njihja të gjithë. Ishim pak. Tani jemi shumë. Asnjë nuk më njeh më. Nuk paska më njerëz të njohur? Edhe ata që njiheshim, nuk njihen më. Ndoshta i kujtohem njëri-tjetrit, por nuk i flasim shoqi-shoqit. Ndryshuakan edhe qytetet si njerëzit. Por edhe qyteti nuk mbetka po ai!

USHTRIMI 64:

Lexoni vargjet, thoni pas cilave gjymtyrë është përdorur pikëçuditja.

Lamtumirë!

Lamtumirë, o ju shokë, lamtumirë!
Lamtumirë, o miq për kokë, lamtumirë!
Lamtumirë male, fusha e burime!
O moj tokë, o livadhe plot blerime!
Lamtumirë, o qiell, diell, yj me dritë!
O atdhe, moj kohë, o moj natë e ditë!
Silli tokës hirin tënd, o moj pranverë!
Më kujto pastaj edhe mua ti njëherë!

.....

USHTRIMI 65:

Në vargjet e bukura të poetit tonë të madh N. Frashërit shprehen ndjenja të fuqishme shpirtërore. Shpjegoni çfarë shenjash pikësimi ka përdorur poeti për t'i shprehur këto ndjenja dhe çfarë fjalish janë sipas llojit të kumtimit.

Një lule e vishkur

Pse mba mëri? S' e marr dot vesh,
Përse s' më flet si një herë?
Pse s' më shikon? Pse nuk qesh?
Ç' rri kokunjur dhe e mjerë!

Sa e qeshur më qe dje!
Të zbardhte gusha si kartë;
Buza me gaz ç' të kish hije!
Më ishte si fill i artë!

Popo! Si më je shëmtuar!
Të ka zënë varfëria.
Më je tretur e kulluar!
Ku flutroi bukuria?

Qiej vishuni në të zi!
Edhe ju yj më mos ndrini!
O hënë, mos dil përsëri!
Gjith të helmuar rini.

Nxihu, o diell i shkretë!
Ditë, rrobën e natës hidh!
Thahu edhe ti dhe për jetë,
Ti lumë qetohu, mos klith.

USHTRIMI 66:

Janë dhënë fjali të ndryshme sipas llojit të kumtimit. I dalloni ato dhe vini në fund të tyre shenjën e duhur të pikësimit.

1. U qoftë hallall qumshti i nënës luftëtarëve që na e sollën lirinë 2. Dimër i ashpër 3. Borë 4. Furtunë 5. Dhe njerëz. Ngado njerëz të thjeshtë, të panjohur 7. Le të jehojë kënga 8. Le të buçasin malet 9. Ç'ke në valixhe 10. – Libër 11. Ku i çon 12. Kur do t'i lexosh të gjithë këta 13. Sa mirë është të lexosh 14. Ah, sa dëshirë kam pasur të shkollohem 15. Aha 16. Ashtu a 17. Heu 18. E paskan gjetur 19. Ham Ham – filloi të lehtë një qen 20. Fiuuu – u dëgjua një fishkëllimë 21. Pupu, ç'natë e errët 22. Bretkocat dëgjoheshin gjer larg Kuak Kuak 23. T'u bëftë dita një mijë Ismail bej 24. Vallë ka gjë më të shtrenjtë se kombi dhe gjuha 25. Nga ç'thellësi shpirti kanë dalë këto vargie kaq të bukura 26. Sa i lumtur jam kur punoj.

PRESJA (,)

Është shenjë pikësimi që shënon një pauzë të shkurtër në mes dy fjalëve, dy togjeve dhe dy fjalive. Ka një përdorim shumë të gjerë si në fjali ashtu edhe në periudhë.

Në fjali **presja** shërben për të veçuar **gjymtyrët homogjene**

– në funksion të kryefjalës: *Skënderbeun kishin dalë ta presin burra, gra, pleq, djem e vasha. Njerëz, kafshë, shpezë, fletë, pyje, shkëmbinj, fusha, male, të gjithë janë të qetë.* ;

– në funksion të rrethanorit: *Kudo është bukuria: në qiej, në dhe, në hënë, në diell, në shenjë, në yje, ndër lule, ndër drurë, ndër pyje.*

– në funksion të përcaktorit:

– *E dini që është jashtë / Një plakë e dobëtuar,
E përgunjur, e lashtë / E mjerë, e dëshiruar;*

– në funksion të kundrinës: *Bujku në ara mbjell grurë, misër, thekër, elb, tërshërë etj.*

Me presje ndahen fjalët që përsëriten si edhe gjymtyrët e veçuara: *Bilbili, bilbili këndon. I bukur, i bukur sa s'bëhet. Beni, vëllai më i vogël i Burimit, u nis i pari. Krenari, i mahnitur nga pamja e bukurisë, u ndal të sodiste kodrinat e gjelbëruara.*

Presja përdoret për të veçuar edhe thirrurin dhe fjalët e ndërmjetme: *Lumja ti, moj Korçë, që i le pas shoqet e tua. Boboo, ç'më paska bërë! Besimi, me një fjalë, i plotëson të gjitha kushtet.*

Me presje veçohen edhe fjalët që bashkohen me lidhëzat kundërshtore **po, por**: *Nuk ishte Besa, po Drita. Nuk jeton më në qytet, po në fshat. Po kështu me presje veçohen edhe gjymtyrët që bashkohen me lidhëzat e përsëritura **edhe, as, ose, o**: Edhe natyra, edhe qielli, edhe pemët tregonin se pranvera po afrohej. Nuk do të marrë pjesë as Fitorja, as Entela. Do të zgjidhet ose Genci, ose Ermali.*

Po kështu me presje ndahen pjesëzat **po, jo**: *Po, ashtu është. Jo, pleqëria s'është rini.*

PËRDORIMI I PRESJES NË PERIUdhË

Edhe në periudhë presja ka një përdorim shumë të gjerë. Me presje ndahen:

– Fjalitë e bashkërenditura këpujore pa lidhëza si edhe me lidhëzat e përsëritura **edhe... edhe, as... as, hem...hem** dhe me lidhëzën dyshe **jo vetëm që ...por edhe**: *Nganjëherë sytë e nxënësve koten, mendja e tyre fluturon larg, fantazia e re futet nëpër labirinte të panjohura. Edhe mishi të piqet, edhe helli të mos digjet. As nuk ha, as nuk pi. Jo vetëm që mëson rregullisht, por është edhe shumë i sjellshëm.*

– Fjalitë e bashkërenditura kundërshtore që bashkohen me lidhëzat kundërshtuese **po(r), kurse, ndërsa, mirëpo**: *Kërko e kërko, po vendin tënd mos e harro. Gëzimi mund të kalohet vetëm, ndërsa mortja do shokë.*

– Fjalitë e bashkërenditura veçuese që ndërtohen me lidhëzat e përsëritura **herë... herë** si edhe me lidhëzën **apo**: *Natën herë binte shi, herë binte borë. Ose nisu herët në mëngjes, ose mos shko fare. Do ta vazhdojmë punën edhe pak, apo do të bëjmë një pushim.*

– Fjalitë e bashkërenditura përmbyllëse që ndërtohen me lidhëzat **andaj, prandaj, pa, pra**: *Ka ndodhur, pa rrëfejnë. Ka shumë merita, andaj e adhurojnë të gjithë. Luljeta nuk kishte qenë kurrë në malësi, prandaj u habit me bujarinë dhe mikpritjen e malësorëve.*

Përdorim shumë më të gjerë presja ka në periudhat me marrëdhënie nënrenditëse. Disa fjali të nënrenditura ndahen me presje nga fjalitë kryesore në të gjitha pozicionet. Por, si parim i përgjithshëm, mund të thuhet se të gjitha llojet e fjalive të varura kur përdoren me rend të anasjelltë, përkatësisht kur përdoren para fjalisë kryesore dhe kur hyjnë në mes të gjymtyrëve të fjalisë kryesore, ndahen rregullisht me presje. Kështu ndodh edhe me fjalitë kryefjalore, kallëzuesore e kundrinore. P. sh.: *Kush mëngoi, bloi (kryefjalorë). Ç'është ushqimi për trupin, është leximi për mendjen (kallëzuesore). Që s'ishte ashtu, e kuptuan të gjithë (kundrinore).*

Shënim:

Përrjashtim bëjnë fjalitë përcaktore, të cilat, në disa raste nuk ndahen me presje edhe kur paravendosen dhe kur hyjnë në mes: *Dëshira që i biri të shkollohet iu plotësua.*

Të gjitha këto fjali, kur përdoren pas fjalisë kryesore e ky është edhe rendi i rëndomtë, nuk ndahen me presje, sepse ritmi është më i shpejtë dhe nuk bëhet pauzë midis tyre. P. sh.: *U pa si përfundoi. E dimë se do të vijë etj.*

Fjalitë e varura rrethimore, edhe kur paravendosen, në pjesën më të madhe të rasteve, ndahen me presje. Kështu ndodh me:

– Fjalitë vendore të bashkëlidhura që saktësojnë një rrethanor vendi: *Ullinjtë shekullorë humbnin tutje, ku syri nuk shikonte dot.*

– Me fjalitë kohore që saktësojnë një rrethanor kohe: *Karvani u nis herët, sapo kishte lindur dielli.*

– Me fjalitë mënyre kur nuk lidhen ngushtë me kryesoren dhe kur saktësojnë një rrethanor mënyre: *U ngrit me vrull, si t'u kishte ndodhur diçka e tmerrshme.*

– Me fjalitë qëllimore kur ndërtohen me lokucionet **me qëllim që** dhe **në mënyrë që**: *Fliste me zë të lartë, me qëllim që ta dëgjonin të gjithë.*

– Me presje ndahen edhe fjalitë shkakore, sidomos ato që ndërtohen me lidhëzat **sepse, meqenëse, për shkak se, për arsye se, meqë, ngaqë**: *Shkoi te mjeku, sepse është i sëmurë.*

– Me presje ndahen fjalitë rrjedhimore: *Ishte lodhur aq shumë, saqë mezi merrte frymë.*

Fjalitë krahasore që ndërtohen me lidhëzat **se, sesa, se ç'** dhe nuk lidhen drejtpërdrejt me kallëzuesin e fjalisë kryesore: *Më mirë ta durosh të keqen, sesa të bësh keq.*

Shënim:

Kur fjalia krahasore lidhet drejtpërsëdrejti me një mbiemër a ndajfolje në shkallën krahasore, nuk ndahet me presje: *Suksesi është më i mirë nga ç'pritnim.*

Me presje ndahen edhe fjalitë lejore: *Nuk u bind, ndonëse i folëm të gjithë.*

Presja përdoret për të veçuar fjalitë e ndërmjetme: *Me sa di unë, Jehona është kthyer nga pushimi. Atë ditë, për fat të mirë, s'ra shi.*

USHTRIMI 67:

Në vargjet e mëposhtme ka mjaft gjymtyrë homogjene. Gjeni ato, thoni çfarë funksioni sintaksor kryejnë dhe vëreni përdorimin e presjes.

1. Det i paanë i mirësisë!... fali njeriut urtësinë, mirësinë, njerëzinë, butësinë, miqësinë, dashurinë, vëllazërinë; epu shesheve lule e bar, pyjeve gjethe e fletë; fali erë trëndelinës, manushaqes trëndëfilin.

2. Sa më pëlqen blegërina, zëri i ëmbël, i bagëtisë,

Qengji edhe keci i bukur, që rri në gjunj e pi sisë!

Përhapur bagëtia nëpër sheshe, nëpër brinja,

Nër lajthi e nëpër dushnja, ndër kuriza, në dëllinja,

Bien zilet e këmborët, dhe fyelli e xhuraja...

...Veç një njeri shoh pa punë dhe të mjerë e të brengosur

Të këputur, të mejtuar, të grisur e të rreckosur.

USHTRIMI 68:

Në fjalitë dhe periudhat e dhëna dalloni fjalët e ndërmjetme, thirrurin dhe fjalët e veçuara. Vëreni përdorimin e presjes.

1. Naimi, para së gjithash, u përpoq të ngjallte dhe të forconte te të gjithë shqiptarët ndërgjegjen kombëtare. 2. O burra shqiptarë, të marrim dituritë, se s'është kohë e parë. 3. Lumi, si gjithmonë, gurgullonte, gurgullonte dhe ne kënaqeshim. 4. Mirë se erdhët, trima! 5. Nxënës, sot do të flasim për prejardhjen e gjuhës shqipe. 6. Me gjithë kundërshtimet e udhëtarëve, shoferi e ndaloi makinën. 7. Rruga zgjati shumë, afër pesë orë. 8. Na gëzove, more bir, që korre sukses. 9. Djema, na presin

edhe shumë punë. 10. Bariu i binte fyellit, atje në pyjet me ahe. 11. Si zakonisht, Ylli çdo mëngjes bënte gjimnasikë. 12. Fundi i fundit, meritojmë një pushim më të gjatë. 13. Sidoqoftë, ne i kryejmë me kohë detyrat. 14. Qyteti i vogël, i rrethuar me male e gryka, kishte gjithnjë mbi krye re të murrme. 15. Të nesërmen, malet i kishin lënë prapa dhe tani dukeshin si ca valëzime vigane blu në horizontin kaltërosh. 16. Duke ecur, të zhytur në atë errësirë të thellë, s'dinin ku të shkelnin. 17. Plaku i kënaqur nga shakatë, tundte kokën dhe qeshte. 18. Dashuria e nënës është e plotfuqishme, jetësore, e vetme dhe e painteres. 19. Padituria është nata e mendjes, një natë pa hënë e pa yje.

USHTRIMI 69:

Analizoni periudhat, dalloni llojet e fjalive të bashkërenditura dhe thoni me ç'mjete janë bashkuar dhe ku është përdorur presja.

1. Çdo rrugë u bë rrëke, çdo breg u bë varr, çdo kullë u bë shkumb. 2. Ne arritëm, ata u nisën. 3. Vendi i ngritur pengon rrjedhjen e ujit, mendja e madhe pengon punën. 4. Shqiptari e do mikun, e pret me fisnikëri, e nderon pa masë dhe nuk e ha në besë. 5. Kënaqësia e trupit është shëndeti, ndërsa kënaqësia e mendjes është dituria. 6. Herë digjej një depo, herë vritej një spiun, herë asgjësohej një repart i tërë. 7. Literatura shkencore i shpëton njerëzit nga padituria, letërsia artistike i shpëton nga banaliteti dhe vrazhdësia. 8. Aroma më e mirë është ajo e bukës, shija më e mirë është ajo e kripës, dashuria më e mirë është ajo e fëmijëve. 9. As pushkë s'po dëgjohehin, as flakë nuk po shiheshin. 10. Gjyshi tregonte, ne dëgjonim, më të vjetrit miratonin me kokë. 11. Në letërsinë tonë të re, jo vetëm që u rrit numri i problemeve të trajtuara në art, po u ngrit edhe niveli estetik i trajtimit të tyre. 12. Flokët çoheshin përpjetë, dallgë-dallgë, përkuleshin, përdridheshin zgjateshin, shtriheshin dhe nxitonin përpara në një ballë gjarpërues, duke iu afruar një pylli të ri.

USHTRIMI 70:

Lexoni periudhat e mëposhtme, dalloni llojet e fjalive të nënrenditura dhe thoni cilat janë veçuar me presje. Vëreni ç'pozicion kanë zënë fjalitë e varura.

1. Ata që dinë të flasin, flasin shkurt. 2. Ç'e bie sahati, s'e bie gjithë viti. 3. Librat janë anije të mendimit, që enden nëpër dallgët e kohës dhe e bartin barrën e tyre të çmueshme nga një brez te tjetri. 4. Atje ku lumi është i thellë, gurgullon më pak. 5. Kur s'bie shi, çdo çati është e mirë. 6. Gjëja që gjendet rrallë është e shtrenjtë. 7. Edhe e drejta, është e shtrenjtë, pse gjendet rrallë. 8. Ngaqë s'gjeti dot fjalë për ta vazhduar bisedën, filloi të ecte poshtë e lart nëpër dhomë. 9. Lirimi, me qëllim që ta kuptonin më mirë shokët, ua shpjegoi edhe një herë gjerësisht mësimin. 10. Megjithëse po afrohej qershori, majat e maleve zbardhonin ende nga bora. 11. Kishte rënë aq shumë shi, saqë kishin vërshuar të gjithë përrënjtë.

USHTRIMI 71:

Analizoni periudhat, thoni ç'funksion kryejnë fjalitë e varura dhe vini presje ku duhet.

1. Që Bashkimi kishte shkuar shumë larg e kuptuan të gjithë. 2. Se do të fitojmë e dinim që moti. 3. E takova shokun i cili banon në lagjen time. 4. Bledari kudo që të ndodhej s'e liqte nga supi çiften. 5. Kur mjegulla filloi të shpëritej nga ujrat e fjetura të kënetës nisen të duken shkoqur kodrat përballë. 6. Aty ku dallgët e dobëta përkëdheleshin e llopaçiteshin pas ranishtës një djalosh me sy të lëbyrur nga dielli qëndronte në këmbë. 7. Të gjitha këto biseda bëheshin në pushimet midis

bombardimeve atëherë kur tymi i bombave fillonte të ngrihej ngadalë lart e më lart. 8. Në mëngjes meqë kishte rënë mjegull e dendur ndezën një zjarr të madh. 9. Nata ishte jo fort e errët sepse yje të panumërt vezullonjës ndriçonin në qiellin e dritë pa një re. 10. Nga ana tjetër ai punonte me masën e studentëve shqiptarë me qëllim që t'i përgatiste për luftë. 11. Edhe toka më pjellore po të mos punohet prodhon ferrat më të egra. 12. Po të kem punuar ditën ndihem i qetë natën. 13. Që të bëhesh artist duhet të kesh një burrëri të hekurt. 14. Sa ka pritur e ka përcjellë si ti kjo kasolle aq të mira qofshin. 15. Sa të qajë nëna ime le të qajë nëna jote. 16. Ata vazhduan të flisnin aq ngadalë sa zërit të tyre ia kalonte edhe fëshfërima e lehtë e gjetheve të ullirit. 17. Sa më shumë që shkoj përpara aq më shumë e shoh se s'ka asgjë më të ëmbël se ndërgjegjja e qetë. 18. Flora vështroi përreth me kureshtje ashtu siç vështroi kushdo vendin e ri. 19. Fati kur s'do të jetë fat bëhet lugat. 20. Kur e lëvdojnë dikë pak kush beson e kur e kritikojnë të gjithë e marrin si të vërtetë. 21. Arsimi dhe qytetërimi i ngajjnë diellit i cili kur lind i ndriçon vetëm majat e maleve të larta me një dritë të zbehtë pa shkuar shumë kohë i forcohet drita dhe nga shkëlqimi i tij përfitojnë përrënjtë më të thellë si edhe fushat e luginat. 22. Kur druri jep pemë ose bën hije secili shkon e rri nën të po u thye e ra në tokë menjëherë e bëjnë copë-copë. 23. Nuk është faj i madh të mos e dish të vërtetën, por është faj i madh ta përbuzësh pasi ta kesh mësuar. 24. Pasi egoisti nuk do asnjëri përveç vetes së tij as atë nuk e do kurrkush.

USHTRIMI 72:

Lexojeni tekstin, gjeni periudhat, i dalloni ato me marrëdhënie bashkërenditëse, ato me marrëdhënie nënrenditëse si edhe ato me marrëdhënie të kombinuara. Analizoni edhe fjalitë e mëvetësishme dhe shenjat e pikësimit që janë përdorur.

Veliu u pendua që nuk e ndaloi makinën, por tani ishte vonë, pasi kishte marrë kthesën. Në vend që ta frenonte, i dha gaz më shumë. Fenerët ndriçonin asfaltin e lagur nga shiu. Gjithë natën kishte rënë shi. Dy muaj më shiu thuaj nuk kishte pushuar. Ndoshta koha mund të hapej, pasi frynte erë e lehtë. Veliu hapi derën dhe u mundua të shihte qiellin, por nuk pa asgjë veç errësirës së lagur, që kishte pushtuar tërë hapësirën. E mbylli derën dhe e pushtoi me të dy krahët timonin, i mërzitur. Ky shi po i pengonte pushimet.

Kur arriti pranë lumit, pa se vullnetarët e prisnin me lopata ndër duar. Ai nuk kishte si të vinte re buzëqeshjen në fytyrat rinore të vullnetarëve, por e ndjeu se ata buzëqeshin dhe kjo e mbushi me gëzim. E futi kamionin pranë grumbullit të zhavorrit, shoi gazin e sakaq u hodh jashtë e qëndroi pranë vullnetarëve.

Mirëmëngjesi, trima! – u tha.

Mirëmëngjesi, trim! – i thanë ata.

Të gjithë? – pyeti ai

Njëri nga vullnetarët bëri një hap përpara, mori qëndrim gatitu dhe gjysmë me të qeshur e gjysmë serioz raportoi:

– Skuadra e hekurudhës është gati të fillojë sulmin. Asnjë mungesë! Veçse... kryesorja... mungon i nderuari ekskavatorist.

– Të rinjtë ia dhanë të qeshurit e, bashkë me ta, qeshi edhe shoferi.

– Këtij gumashi tonë të dashur duhet t'i këputni një fletërrufe mbi ekskavator.

– Marrim guximin t'ju themi se ai meriton një fletë lavdërimi mbi ekskavator. Ka një javë që e lë punën në mesnatë.

PIKËPRESJA (;)

Pikëpresja përdoret zakonisht për të veçuar fjali të gjata, por edhe togje e gjymtyrë të zgjeruara të fjalisë. Me pikëpresje shënohet një pushim pak më i gjatë se me presje, por më i shkurtër se me pikë. Do të thotë pikëpresja zë një vend të ndërmjetëm midis pikës dhe presjes.

Me pikëpresje ndahen:

– Gjymtyrët homogjene kur janë të zgjeruara e sidomos kur brenda tyre është përdorur presja: *Kapedanët më të dëgjuar që morën pjesë, ishin këta: Gjergj Arianiti i Kaninës; Andrea Topia, stërnipi i Karl Topisë, kryezot i Skurisë; Teodor Korona, kryezot i Beratit; Gjergj Stres Balsha, i nipi i Skënderbeut; Pali dhe Nikolla Dukagjini, kryezotët e Dukagjinit...*

– Fjalitë e zgjeruara të një periudhe asindetike: *Aty u rrita, në fshatin tim, mbi kodrën me plepa rrëzë shkëmbit; aty ngava qetë e lërova tokën; aty luajta dhe i ruajta dhentë e dhitë.*

– Grupet e fjalive a periudhat me fjali të një fare që formojnë tërësi, por që nuk ligjërohen me intonacion të mbaruar: *Këtë fortesë dhe këtë qytet nuk jua dhashë unë, po ma dhuruat ju; armët nuk jua ngjesha unë, po ju gjeta të armatosur; lirinë e kishit kudo në krahavor, në ballë, në shpatë dhe në ushtat...*

– Pikëpresja përdoret shpesh në letërsinë shkencore si edhe në aktet zyrtare, në shtjellime numëruese ku rreshtohen një pas një fakte të shprehura me togfjalësja e me fjali si edhe me periudha: P. sh.:

Rrethanor i kohës mund të jetë:

a) një emër i rasës kallëzore: **Të enjten** do të mbahen garat e nxënësve në recitim;

b) një emër i rasës rrjedhore: **Verës** në kryeqytet bën shumë vapë.

Këshilli botues i redaksisë ka këto kompetenca kryesore: shqyrton dhe përcakton politikën e botimeve të redaksisë; cakton shkallën e kompensimit material të autorëve e bashkëpunëtorëve; vlerëson punën e redaksisë në zbatimin e politikës botuese;...

DY PIKAT (:) :

Dy pikat janë shenjë pikësimi që paralajmëron numërimin, sqarimin, fjalët që riprodhohen në ligjëratën e drejtë etj. Me një fjalë, dy pikat përdoren:

– Në numërimet para gjymtyrëve homogjene:

Tri gjëra e shtojnë kthjelltësinë e të parit: gjelbërimi, uji që rrjedh dhe fytyra e bukur.

– Në ligjëratën e drejtë pas pjesës lajmuese:

Një fjalë e urtë thotë: "Në qoftë se armiku ka sjellë një trëndafil, e sjell për të na shpuar me gjembin dhe jo për të na kënaqur me erën e tij".

Kinezët thonë: "Fruti bie vetë, por nuk bie në gojë".

– Përdoren për të shpjeguar e sqarua më tej kuptimin e një fjalie në periudhat pa lidhëza:

Popullariteti është si rinia: Kur kalon një herë, nuk kthehet më. Shpirtërat e mëdhenj janë si retë: mbledhin që të derdhin.

– Dy pikat përdoren pas fjalëve p. sh.: **si, siç** kur paralajmërojnë numërim:

Në vendin tonë veprojnë disa shoqata kulturore–artistike, si: SHKA "Xheladin Zeqiri", SHKA "Haki Stërmilli", SHKA "Valët e Liqenit", SHKA "Besa" etj.

– Përdoren për të paralajmëruar ilustrimin e një rregulle me shembuj: *Koha e ardhme formohet me pjesëzën do dhe të: Këto ditë do të fillojë festivali "Këngë jeho".*

USHTRIMI 73:

Në shembujt e mëposhtëm janë përdorur, përveç të tjerash, edhe pikëpresja dhe dy pikat. Analizoni dhe shpjegoni çfarë ndan pikëpresja dhe çka paralajmërojnë dy pikat.

1. Ndryshe, do të derdhej gjak më kot, edhe përfundimi do të ishte një robëri më e keqe se e para.
2. – Ç'të bëj, Afërditë, u treta si qiri: tërë natën i kam ndenjur mbi kryet; teto Kata tërë ditën i nomatis. 3. Atë mbrëmje, e mbuluar nën jorgan, ajo mendoi për të gjitha. Kujtoi jetën e saj: fëmijërinë, kur këmbëzbathur bridhte udhëve të fshatit: nënën plakë e të dobët gjithnjë të heshtur; babanë punëtor, të ndershëm, po përherë të mbyllur në vetvete; vëllanë e dashur, po të largët. 4. Një ditë, dashur pa dashur, do t'ia thyejë brinjët buldozheri, ta dish; më mirë largohemi me kohë. 5. Te ne kanë ndodhur shumë ndryshime: në fshat janë ngritur shkolla, ka ardhur agronomi; njerëzit që e duan shumë tokën, kanë filluar të mësojnë më shumë për të; u ngrit spitali. 6. Populli thotë: – Atyre që ndërtojnë kështjella në erë, jeta u merr qira të madhe. 7. Dy janë tragjeditë: të mos kesh ç'të do zemra në jetë dhe t'i kesh të gjitha. 8. Borxhet u ngjajnë gjithë kurtheve të tjera: është shumë lehtë të biesh në to, por është mjaft vështirë të dalësh prej tyre. 9. – Mor çudi me ju, zoti kryetar: ju e dini mirë se unë nuk flas në tym; mësuëska nuk është vajzë e ndershme: nuk është, besomëni! 10. Flora këndonte dhe vështronte pamjet që parakalonin përtej dritareve: toka të sapopluguara, me plisa të errët; një përrua gjarpërues mes zallishtes së hirtë; kodra ku zbardhnin disa shtëpi dhe dukeshin ullinj të rrallë; një tufë dhensh që kërcenin hendekun anësor dhe përmbi të gjitha këto, qielli i plumbtë i muzgut, disi i përflakur andej nga perëndimi.

SHUMËPIKËSHI (...)

Me anë të **shumëpikëshit** shënohet një pauzë më e madhe e zërit dhe në shkrim kjo paraqitet me tri pika. Përdoret kur, për ndonjë arsye, e ndërpresin rrjedhën e thënies.

Shumëpikëshi përdoret:

– Për të treguar se fjalia a kumtimi nuk ka marrë fund dhe i lihet lexuesit ta plotësojë fjalinë e paplotë ose ta marrë me mend se ç'ka dashur të thotë autori. P. sh.:

Po ti iu rrite babait, moj bijë, e do të na lësh. Atëherë si do të bëjë babai pa... Deshi të thotë "pa ty", po Vita nuk e la ta mbaronte fjalën.

– Për të treguar ndërprerjen e një fjalie:

Po pastaj? Ç'do të bëhet në qoftë se... M. Çelebiu nuk guxoi të thoshte "në qoftë se kalaja nuk merret".

– Përdoret në shkurtimet e fjalëve kur s'duam t'i themi të plotë:

– *Ti, djalosh, nga je?*

– *Nga rrethi i T...*

– Me shumëpikëshin tregohet shkurtimi i një citati në fillim, në mes apo në fund: " ...nga një etapë në tjetrën, si çdo gjë, shkolla jonë do të pësojë ndryshime në formë e në përmbajtje".

"Duhet të ngulim këmbë energjikisht për lartësimin profesional, teorik të të rinjve. . . "

– Shumëpikëshi përdoret në ushtrimet gramatikore e aritmetike në vend të një shkronje, rokjeje, fjale, numri a shenje aritmetike që duhet të plotësohet nga nxënësit:

Ai që f... et, mbjell, ai që d...gjon korr. Mës...si më i mirë është përv...ja.

THONJËZAT („ “ » «)

Thonjëzat janë një shenjë e posaçme e pikësimit që tregojnë se fjalët e përdorura brenda tyre dallohen nga fjalët e tjera ose fjalia e përdorur brenda thonjëzave është e një natyre tjetër.

Thonjëzat përdoren në këto raste:

– Në ligjeratën e drejtë për të veçuar pjesën e riprodhuar nga fjalët përmendëse: *Sami Frashëri, shkencëtari dhe veprimtari më i shquar i Rilindjes Kombëtare thotë: „Kombet mbahen me gjuhët; një komb që humbet gjuhën e vet, është i humbur e i harruar”.*

– Për të veçuar citatin:

»Njësia e gjuhës është njësia e kombit« – thotë gjuhëtari ynë i shquar, Aleksandër Xhuvani.

– Për të veçuar emrat e përveçëm a të përbërë që emërtojnë tituj gazetash, revistash, librash etj.: *Gazetat „Fakti”, „Koha Ditore” si edhe revista „Jehona”, revista „Studime filologjike” etj. lexohen me ëndje. Në Teatrin „Aleksandër Mojsiu” këto ditë u shfaq drama „Nita” e Josip Relës.*

– Në mes thonjëzash vihen fjalët me ngarkesë shprehëse apo me kuptim ironik: *Fjalën „Atdhe” e përmendte me krenari. Tani e kemi të qartë ç’do të thotë „patriotizëm komunist”.*

Shënim.

Nëse brenda një teksti të mbyllur midis thonjëzash duhet të dallohet e të theksohet një fjalë nga të tjerat, atëherë përdoren të dyja llojet e thonjëzave: Porosia e parë e mësuesit ishte: „*Të gjithë ta lexoni romanin »Gjenerali i ushtrisë së vdekur«, sepse kjo është një nga kryeveprat e letërsisë sonë*”.

USHTRIMI 74:

Vëreni në çfarë rastesh janë përdorur thonjëzat dhe shumëpikëshi.

1. „Historia e gjuhës është historia e popullit që e flet atë gjuhë” – thotë dijetari i shquar, E. Çabej.
2. Në qetësinë e plotë të dhomës përdhese u dëgjua përsëri zëri i tij: »...S’ka mëshirë për spiunët, agjentët e...«.
3. Shpesh dëgjojmë: »Tani s’ mund të jetojmë si më parë!«
4. Ditët e nxehta të verës i kaluam në brigjet e freskëta të liqenit të O....
5. Njomëza hyri në klasë dhe u tha shokëve: “ Të mërkurën kemi hartim”.
6. „Çështja e vendit që zë shqipja në rrethin e gjuhëve i. e. , mund të shtrohet në dy rrafshë: në rrafshin bashkëkohor dhe në rrafshin historik” – thotë prof. Shaban Demiraj.
7. Mos vallë... beu... dëshiron të.... prandaj silltet ashtu!
8. Kur pa prituri pa menduar... bilbili vdiq. Vdiq me këngë në gojë.
9. Akoma edhe sot, s’kam marrë vesh nëse librari foli seriozisht apo deshi të bëjë „humor”...
10. „Po, po, e mbaj mend”, ia preva i hutuar.
11. Shqiptari nuk e lë hakun pa ...dhe ajo po e merr dita – ditës!... shtriga.
12. Liria është një dhe e vetme..., pa të cilën s’ka kuptim jeta njerëzore.
13. Kur e dëgjoji Sulltan Murati, tha: “ Një luan të këtillë nuk do të lindë më dheu askurrë!” Dhe pastaj shtoi: „Tani Evropa dhe Azia janë të mia! Mjerë Krishterimi, se i humbi shpata dhe mburoja!”

USHTRIMI 75:

Lexojeni me intonacionin e duhur tekstin, vëreni me kujdes shenjat e pikësimit dhe shpjegoni përdorimin e tyre.

– E, a i morët vesh të rejat e mbrëmjes? Na paska ardhur një mësuese! – u thoshte Shëga, e bija e kryeplakut, disa shoqeve të saj, që ishin mbledhur rreth pusit me kova ndër duar për të mbushur ujë...

– Si, moj, si? – ia bënë vajzat dhe vunë veshin më mirë.
 – Ja, moj kështu si ju thashë: babai më tha se mbrëmë erdhi nga Korça një plakë me një vajzë sa unë. Vajza na qenka mësuese edhe e paska dërguar qeveria, që të mësojë djemtë e çupat e fshatit.
 – Si moj, vajzë të dijë aq shumë?! – pyeti me habi një nga fshatarkat.
 – Jo, moj, jo se na tall Shega. Këtu nga Korça s’ka ardhur asnjë shtrigë, jo të vijë vajzë! E pse: për mësuese! – kundërshtoi një vajzë tjetër.
 – Për kokën e babait, që ju them të vërtetën...
 – Dale, moj, dale! – thirri me shpoti njëra nga vajzat duke lidhur gjelmet e opingave. – Pa na thuaj a është e bukur mësuesja, cilës i ngjan, a ka si opingat tona, a ka marrë edhe litar për t’u ngarkuar!
 – Uh, t’i dashke të tallesh me mua. Shko pyete vetë, në qoftë se ja paske ngenë! – murmuriti Shega.
 Vajzat e tjera filluan të hahen njëra me tjetrën: jo ka ardhur mësuese, jo s’ka ardhur, jo gënjen Shega, jo tha të vërtetën, Erdhi edhe Shpresa.
 – E, moj Shpresë, a ke marrë vesh gjë ti?
 – Si jo: babai mbrëmë solli nga Korça një plakë e një vajzë...
 – Atëherë qenka vërtet! Psherëtinë të gjitha fshataret.
 Fshati i tërë sakaq e mori vesh ardhjen e mësueses.
 – Erdhi një vajzë korçare!
 – Pa le, tani edhe çupkat do të shkuakan në shkollë!...
 Të gjithë e zgjatnin kuvendimin si tërkuzë rreth mësueses.
 – Mashalla, mashalla, se ç’po na dëgjojnë veshët e ç’po na shohin sytë! Vajzë të vijë të mësojë nipërit tanë! E pastaj të venë në shkollë edhe vajzat e Grykasit! De, botë, de: edhe sa do të na shohin sytë! – bëlbëzonin pleqtë.
 Nëpër dyert e shtëpive vashat grupe – grupe kuvendonin dhe kthenin kryet sa andej – këndeje:
 – Kush e di sa e mirkëz do të jetë!
 – Qytetare më, si do të jetë!
 – Oh, çudi, vajzë të dijë aq shumë!
 – Pse ju duket aq çudi? Në Tiranë kam parë vajza, more vajza, që bënin gjimnastikë si ushtarë! u thoshte shokëve një djalë. Të tjerët e dëgjonin edhe tundnin kryet me habi.
 – Po në Korçë a s’keni parë gjithë ato vajza aq të mëdha kur dalin – togje – togje nga shkolla? Ato të tëra një ditë do të bëhen mësuese?

KLLAPAT ()

Kllapat janë shenjë pikësimi që shërbejnë për të veçuar fjalë, togje a fjali e më rrallë edhe periudha, të cilat nuk lidhen ngushtë me pjesën tjetër të fjalisë a të periudhës.

Kllapat zakonisht përdoren:

– Për të veçuar fjalë, togje fjalësh, e fjali të ndërkallura që shërbejnë si sqarime plotësuese për ndonjë fjalë a për fjalinë, brenda së cilës ndërfiten: *Edhe kur mungonte ndonjëherë (kjo ndodhte shumë rrallë), Gjeraqina mësimit i merrte nga shokët dhe kurrë nuk shkonte e papërgatitur në shkollë.*

– Për të veçuar treguesit skenikë në veprat dramatike, përkatësisht për të treguar veprimet e personazheve, përshkrimin e vendit e të ngjarjes, veshjen etj., nga fjalët e personazheve. Në dallim nga fjalët e fjalitë e ndërkallura, fjalët dhe fjalitë që veçojnë treguesit skenikë, fillojnë me shkronjë të madhe dhe mbarojnë, sipas rastit, me pikë, pikëpyetje dhe pikëçuditje brenda kllapës:

LILA (gruaja e bukur, e përshtatshme, e gëzuar i afrohet Tinit, ia mbyll me duar sytë) Qëlloje kush jam!

TINI (ia prek duart): Ti je, ti je... Efa!

LILA (ia shtyn kokën): Ti dreq po luan me mua!

TINI (duke qeshur): Kush ka dashur të vijë këtu, të më kapë e të m'i mbyllë sytë?

– Në kllapa mbyllen edhe fjalët që zbërthejnë një emërtim të shkurtuar si edhe fjalët e plota që sqarojnë shkurtime e ndryshme: OKB-ja (Organizata e Kombeve të Bashkuara) është faktor i rëndësishëm për ruajtjen e paqes në botë. Aleks Stavre Drenova (ASDRENI) është autor i himnit kombëtar.

– Në kllapa mbyllen shënimet plotësuese në tituj: Eqrem Çabej (1908 – 1980). Naim Frashëri (1846–1900). Gjergj Fishta (1871 – 1940).

Shënim:

Vetëm me kllapën mbyllëse veçohet një numër arab si edhe një shkronjë e vogël kur radhitim nëntituj. P. sh.: Fjalitë e bashkërenditura janë:

1. fjalitë këpujore (kopulative)

2. fjalitë kundërshtore etj.

Në mënyrë të veçantë Tubimi u bën thirrje:

a) shkollave...

b) redaksive...

c) autorëve

VIZA (–)

Edhe viza është shenjë pikësimi që kryen disa funksione.

Ajo përdoret më së shumti krahas presjes në dialog për të veçuar pjesën lajmuese nga pjesa përmendëse, përkatësisht për të veçuar fjalët e autorit kur këto përdoren pas ose në mes të ligjeratës së drejtë. P. sh.:

Kur u afruan pranë kullës, Gjika i tha Aliut:

– Ja, këtu brenda janë hambarët!

– Demek këtu brenda është mbyllur buka e fshatit – përsëriti Aliu.

Përdoret në vend të kllapave për të veçuar fjalët, togjet e fjalëve dhe fjalitë e ndërkallura:

Studiuesi i njohur i gjuhës shqipe, K. Kristoforidhi, krijoi një mori fjalësh – rreth pesëqind – duke ndjekur ligjet e gjuhës sonë. Blerta, – e vetmja vajzë nga fshati që i ndiqte mësimet në shkollën e mesme të qytetit, – gjatë pushimit zhvillonte aktivitete të ndryshme në fshat.

Po kështu viza përdoret në fillim të kryerreshtit kur radhiten argumente, përfundime, detyra etj.:

Në bazë të shkallës së ngritjes së gjuhës drejt qiellzës, zanoret ndahen në:

– zanore të ngritjes së ulët;

– zanore të ngritjes së mesme;

– zanore të ngritjes së lartë.

Viza përdoret në thënie e fjalë të urta në vend të foljes këpujë jam: I mërguari – i dënuari. I përtuari – i mjeruari. Mendja e madhe – e zeza e kresë. Mbrojtja e atdheut – detyrë mbi detyrat.

Shënim:

Përveç vizës së zakonshme, në disa raste përdoret edhe një vizë më e shkurtër, e cila quhet edhe **vizë lidhëse (-)** që përdoret në disa togfjalsha të qëndrueshëm si: *anglo-amerikan, fjalor shqip-frëngjisht, dy-treqind metra, gjatë periudhës 1972-1976* etj.

USHTRIMI 76:

Shpjegoni çka veçojnë kllapat dhe vizat në shembujt e mëposhtëm.

1. Deti, i cili atë pranverë dukej sikur ishte afruar (atëherë shquheshin gjer shkumëzimet e bardha të dallgëve dhe barkat e vogla të peshkatarëve), tani që larguar përsëri e nuk zinte në horizont veçse një vetull gjë .

2. Një ditë (dita s'më kujtohet dot) ishin mbledhur plot burra në mes të fshatit.

Nëno! – Biri i nënës. – Dua bukë! Nëna hesht.

Nëno! – Xhani i nënës. – Më ngrinë këmbët! Nëna psherëtin.

Daktilografja (shtyp në makinë).

Dila (hesht si sfingë).

Gjykatësi (daktilografes): Thërrite dëshmitarin Dalon.

Daktilografja (del e thërret): Dëshmitari Dalo! (dhe kthehet).

Një natë tek hanim darkë – më duket se ishte e shtunë mbrëma – ai i thotë t'etë:...

Fjala-fjalë e besa-besë.

USHTRIMI 77:

Lexojeni këtë fragment dhe analizoni përdorimin e shenjave të pikësimit.

– Por... – thoshte Semi – pse të mos ia shtrëngojmë ca rripat djalit të Zalos e të Zakes?

– S'pyet Zaloja për të birin, jo! – tha Ferhati. – sonte e kemi mbledhjen për tjetër çështje!

– Ç'tjetër? Puna e shamivë përpara asaj të kooperativës?! Unë, vetëm se s'desha t'ia prishja shokut Jani, se ...

– Hë?

– Punë boshe më duket. E shamitë? Jo lidhni ashtu, jo lidhni kështu! Ç'do të fitojmë prej saj?

– Ja... do të arrijmë atë, që ti Semi, të mos kesh turp të rrish pranë së fejuarës, e cila e ka ulur kokën atje në qoshe dhe shih vetëm dhogat e dyshemesë! Duam të arrijmë atë që Aishja të rrijë pranë teje dhe të të shohë drejt e në sy! – tha Ferati.

– I fejuar qenke ti, Sem? – pyeti Etleva.

– Po!... – u përgjigj me gjysmë zëri ai.

– S'të kemi parë kurrë me të fejuarën. – Ajo atje!... – tha ai dhe tregoi me kokë një vajzë, afër dritares.

– Cila është?

– Ajo atje! ...

LETËRSIA

PROSVETNO DELO

PANORAMË E LETËRSISË MODERNE SHQIPTARE

Koha

Në prag të çlirimit nga perandoria osmane dhe të përfundimit të Luftës së Parë Botërore u bënë ndryshime të mëdha në situatën politike – shoqërore dhe ekonomike të shumë popujve. Kësaj posaçërisht i ndihmoi thellimi i krizës ekonomike, e cila në vitet e tridhjeta do t'i kalojë të gjitha parashikimet. Pas revolucionit socialist të Tetorit të shumë popuj u ngjallën shpresat për një lumturi në të ardhmen, por kjo shprehej në formë të një utopie.

Kjo kohë deri në Luftën e Dytë Botërore karakterizohet me një zhvillim të dobët të industrisë, kurse ekonomia bëhet treg dhe pronë monopolite e huaj. Në vitet e tridhjeta si pasojë e thellimit të krizës ekonomike botërore paraqitet edhe mungesa e bukës, e cila shkakton paraqitjen e epidemive që bënin kërdi në popuj, të cilëve iu mungonte pakujdesia shëndetësore.

Nuk mund të kalohej në heshtje pranë argatit, çirakut e bujkut të patokë e punëtorit të papunë dhe të mos vrojtohej në jetën e jetesën e tyre, sepse fizikisht ishin të shkallmuar dhe ishin gati në prag edhe të shkatërrimit moral. Përballë tyre, nëpunësit shtetërorë jetojnë në bollëk, me rroga të majme e me parazitizëm. Burokracia, fajdexhillëku, hipokrizia bëhen pjesë e pandarë e sistemit shtetëror që kishte zhytur popullin në parapambeturi të madhe, analfabetizëm, mjerim ekonomik e social. Edhe morali nuk shpëtoi pa u prekur: u krijuan institucione të prostitucionit, që përballë patriarkalizmit, zakoneve e dokeve prapanike dukeshin anakronike. Këto janë rrathët tematike nëpër të cilët do të duhej të kalonte letërsia shqiptare prej çlirimit nga Perandoria Osmane e deri në prag të Luftës së Dytë Botërore.

Veçoritë stilistike-përshkrimore

Në letërsinë shqiptare në mbarim të shekullit XIX dhe në fillim të shekullit XX paraqiten tendenca të reja letrare, të cilat ndryshojnë prej atyre të mëparshmeve edhe me tendencat e pasqyrimit utopik të ambientit jetësor. Në këtë letërsi hudhet anash patetizmi i theksuar romantik dhe futet disponimi kritik e mohues ndaj disa dukurive shoqërore.

Letërsia shqiptare e kësaj periudhe, si pasojë e kontaktit me lëvizjet letrare evropiane – perëndimore dhe evropiane – lindore, njeh dy tendenca kryesore të shprehshmërisë së disponimit

poetik: **modernen** dhe **avangardën artistike**. Moderna në letërsinë evropiane paraqitet në funksion mohues të tendencave të mëparshme letrare: të iluminizmit, romantizmit e realizmit; kurse në letërsinë shqiptare pranohet në heshtje, pa ndonjë konfrontim. Arsyet e paraqitjes së tendencave të reja lidhen me zhgënjimin e përgjithshëm që pason pas Luftës së Parë Botërore, e cila konsiderohet kasaphanë e madhe e njerëzimit. Ideat e Rilindjes Kombëtare merren nëpër këmbë dhe s'dukeshin kurrfarë shenjash përmirësimi. Përkundrazi fashizmi dhe nazizmi kishin dalë në sipërfaqe dhe i kanoseshin njerëzimit me një rrezik të ri shfarosës.

Letërsia e modernes karakterizohet me **hibriditetin e formave dhe strukturave stilistike, ndihet një pluralizëm stilistik me elemente të romantizmit, sentimentalizmit e neoklasicismit; mandej parnasizmit, simbolizmit e ekspresionizmit, futurizimit e impresionizmit**. Në letërsinë shqiptare këto tendenca kryesisht depërtojnë nëpërmjet letërsisë italiane. Zbatohen koncepte të ndryshme estetike: **koncepti i të bukurës dhe harmonisë klasike në parnasizëm e simbolizëm; koncepti kubist në ekspresionizëm**. Edhe letërsia jonë e modernes ndërtohet mbi kategorinë e mohimit, që e karakterizon gjithë lëvizjen intelektuale e mendore të Evropës.

Mitologjia, trashëgimia kulturore kombëtare është në funksion të krijimit të idealit kritik! **Moderna është patriotike** siç pohon Aleksandar Flakeri, **në kuptim negativ: „shkrimtari nuk e ngriti idealin sentimental – idilik, por e mohon gjendjen në të cilën është ndodhur atdheu, për ç’ arsye patriotizmi modern bëhet patriotizëm i idhët”**. Ky tip përshkrimi del në dy forma: të modelit kritik ndaj të kaluarës dhe të sotmes; dhe të modelit të estetizimit e të stilizimit dekorativ të tyre.

Shkrimtarët shqiptarë që krijuan modernen, nisen nga **tradita romantike**. Me këtë tipar dallohen nga letërsinë evropiane, sepse në to lind si pasojë e dezintegrit (shprishjes) të realizmit dhe në kundërshtim me të. Në letërsinë shqiptare realizmi kritik nuk kishte arritur të konstituohet si strukturë stilistike. Te Çajupi p. sh. pranë elementeve realiste – kritike, gjejmë edhe elemente klasiciste. Modelet stilistike të modernes evropiane, të shprehura me neoklasicism, parnasizëm, simbolizëm, ekspresionizëm, neoromantizëm gërshetohen në letërsinë shqiptare nganjëherë tek i njëjti shkrimtar. **Moderna do të kërkojë strukturim origjinal gjuhësor të lëndës jetësore; do t'i kushtojë rëndësi muzikalitetit të vargut – në përputhje me konceptin simbolist të gjuhës poetike; gdhendjes dhe latimit të figurës artistike – në përputhje me konceptin parnasist mbi të bukurën: stilizimit dekorativ të simboleve antike e biblike; dhe copëzimit kubist të pamjeve sintetike të jetës**. Moderna si vetëdije e re historike, përveç krijimit të formave të reja letrare, rivitalizoi edhe **tingëllimën, trioletin, poemën, sintezën, aleksandrinin, skicën, tregimin e shkurtër**.

Proza rrëfimore e kësaj kohe trajtoi anë të ndryshme të jetës shoqërore; zbulohen dhe shqyrtohen probleme të jetës shoqërore. Veprat e tyre karakterizohen me **dhimbje, keqardhje, mëshirë dhe shqetësim**. „Poezia moderne – thotë Bajram Krasniqi – nuk do të krijojë modelin se si duhet të jetë heroi, cilat virtyte e ideale duhet t'i ketë, po si nuk duhet të jetë njeriu”. Te shkrimtarët tanë të modernes dhe në përgjithësi të atyre që krijojnë pas Rilindjes në dy dhjetëvjetëshat e parë të shekullit të njëzet, përveç modeleve të reja vazhdojnë të mbizotërojnë elementet stilistike të strukturave të kaluara, p. sh. tek Asdreni – pranë parnasizmit e simbolizmit edhe romantizmi; te Fishta – pranë parnasizmit, neoklasicismit edhe neoromantizmi; te Noli – pranë simbolizmit, protorealizmit edhe romantizmi; te Konica – parnasizmi, futurizmi, artizmi, secesionizmi dhe romantizmi.

Format poetike

Letërsia shqiptare e kësaj periudhe, meqë ndoqi tendencat e letërsive evropiane, përdori edhe forma të ndryshme poetike, me të cilat pasuroi fondin e strukturave poetike të historisë së letërsisë shqiptare.

Kështu kultivohen: **poemat e gjata – epopetë** (Fishta, Koliqi, Ali Asllani, Ilo Mitkë Qafëzezi); **balada, romanca, rondeli, trioleti** (Lazgush Poradeci, Fishta, Noli, Asdreni); **tingëllima me temë historike** (Lazër Shantoja); **oda, himni** (Koliqi, Fishta); **poezia lirike** (Lazgushi, Fishta, Haxhiademi, Koliqi); **marshi** (Noli, Konica, Postoli, Greblleshi); **romani, sidomos historik e dokësor** (Nikaj, Zef M. Arapi, I. Thaçi, A. Frashëri); **melodrama** (Ndre Zadeja, Zef M. Arapi, Fishta, Floqi); **komedia** (Ndre Zadeja, Ilo Mitkë Qafëzezi, Floqi); **komedia në vargje e satira** (Floqi, Fishta, Noli); **tragjedia** (Fishta, Haxhidemi, Noli).

Në këtë periudhë u zhvilluan edhe format e tjera të prozës, sidomos **eseu (Faik Konica), fejttoni, artikujt letrarë, polemika letrare e publicistike-politike, studimet historike-letrare e gjuhësore.**

Mblidhet e botohet letërsia gojore. Hartohen e botohen **libra të leximit dhe antologji** për shkollat fillore dhe të mesme (Justin Rrota, Kolë, Kamsi, Karl Gurakuqi). Përkthehen shkrimtarë të letërsisë botërore, si Virgjili, Dante, Gëte e të tjerë.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë kushtet historike-shoqërore dhe politike në të cilat lind dhe zhvillohet letërsia e modernes shqiptare? Nën cilat drejtime dhe lëvizje evropiane zhvillohet? Ç'ë karakterizon këtë letërsi që e ndan nga tradita?
2. Cilat janë tiparet dalluese të kësaj periudhe me letërsinë evropiane? Cilat **tema** dhe **motive** trajtohen në letërsinë shqiptare të kësaj periudhe dhe cilat janë format më të preferuara poetike?
3. Cilat janë kërkesat programore, ç'kërkon moderna nga poeti dhe ç'qëndrim mbahet ndaj traditës letrare?

GJERGJ FISHTA (1871 – 1940)

Në historinë e letërsisë shqiptare emri i Gjergj Fishtës u bë sinonim i poetit të madh, i cili në veprën e tij letrare sintetizoi qëndresën heroike të malësorëve, në luftën e tyre epike dhe synimet çlirimtare. Në veprën poetike të tij u gërshetuan edhe synimi për jetë më të lumtur edhe dëshira për vullnet të lirë, edhe dashuria për atdhe, edhe lufta për ideal të lartë. Në historinë e letërsisë shqiptare është krijuesi i epopesë kombëtare, sepse si *Iliada* dhe *Odiseja* të Homerit edhe *Lahuta e Malësisë* e Fishtës u paraqit në kohën më të përshtatshme dhe u bë sinonim i dashurisë për jetë dhe i vullnetit për liri personale e kolektive; u bë symbol i unitetit letrar me ngjarjet historike, e identifikimit të heroit letrar me heroin historik, i njësimi të krijimit gojor me krijimin e shkruar. Gjergj Fishta, në historinë e letërsisë shqiptare u bë i njohur si poet i epopesë kombëtare, si poet satirik, dramaturg, prift i devotshëm, diplomat e patriot i madh.

Gjergj Fishta

Shënime bio-bibliografike

Zefi (emri i pagëzimit) u lind në Fishtë të Zadrimës më 23 tetor 1871 si fëmijë i familjes së Ndokë Simon Ndoci dhe Prendë Lazër Kaçit. U shkollua në Kuvendin e Troshanit, nën mbikëqyrjen e atë Marjanit, të njohur si „*Marjan pasha*” dhe në Shkodër, nën kujdesin e Leonard de Martinos (1830 – 1923). Studimet i ndoqi në Bosnjë (Gusja Gora, Sutjeskë, Livno, Kreshevë) dhe shugurohet prift më 25 shkurt 1894.

Punoi si mësues në Seminarin e Troshanit, e mandej si famullitar në Gomsiqe të Mirditës, ku futi shqipen si gjuhë mësimi. Bashkë me abatin e Mirditës, Preng Doçin (1846 – 1917), dom Ndoc Nikajn dhe me atë Pashk Bardhin (1870 – 1947) në janar të vitit 1899 themeloi Shoqërinë Letrare „*Bashkini*” në Shkodër, e cila u mor edhe me botimin e librave. Më 1902, në Zarë, botoi veprën *Mrizi i zanave*, më pas, më 1905, me ndërmjetësimin e Faik Konicës, botoi një këngë të kryeveprës së tij *Lahuta e Malësisë* dhe *Anzat e Parnasit* (1907), që e bënë shumë të çmuar në qarqet intelektuale kulturore dhe letrare shqiptare të dhjetëvjetëshit të parë të shekullit XX. Më 1908 e gjejmë krytar të Komisionit të Alfabetit në *Kongresin e Manastirit* dhe më 1916, bashkë me Luigj Gurakuqin, themeluan *Komisinë Letrare*, e cila duhej të kujdesej për gjuhën letrare kombëtare. Më 1913 themelon revistën *Hylli i Dritës*, e cila botohet deri më 1944

(ridalja e saj filloi prap në Shkodër më 1993) dhe më 1921 themelon Gjimnazin „*Illyricum*” në Shkodër.

Veprimtaria diplomatike e Fishtës është e dendur: më 1919 merr pjesë në **Konferencën Paqësore** në Paris, pastaj në **Ansamblenë e Kombeve të Bashkuara** në Nju-Jork (1922) dhe në konferencat ndërballkanike: në Athinë (1930), Bukuresht (1931), Stamboll (1931), ku mbrojt çështjen kombëtare shqiptare.

Me shkrime nisi të merret që në Bosnjë. Besohet se vjershën e parë e ka shkruar para vitit 1890. Shkroi shumë dhe në gjini të ndryshme: vjersha lirike, poema të gjata, shkrime të ndryshme në prozë, drama dhe përktheu shkrimtarë të huaj, por mbi të gjitha e bëri të përjetshëm *Lahuta e Malësisë*. Shkrimet e veta i botoi në revistën **Albania** të Konicës, që nga fillimi i daljes së saj dhe në **Hyllin e Dritës**.

Njihte shumë mirë klasikët helenë (Homerin – thuhet se e dinte përmendësh), romakë (Virgjilin), italianë (Danten) dhe shkrimtarët kroatë (Andrija Kačić Miošićin – pat shkruar një poemë për Skënderbeun sipas Barletit, Ivan Mazhuraniçin, Gërگا Martiçin). Shkrimet e veta nëpër revista e gazeta të kohës i botoi me pseudonime: **Castigat Ridendo**, **Gegë Toska**, **Criticus**, **Mar Pepa**, **Suta**, **Fushk në Dushk**, **Rushman Sokoli**, **Rushmani** etj. Vdiq më 30 dhjetor 1940.

Shkroi dhe botoi shumë, por veprat më të njohura janë: *Lahuta e Malësisë* (1905 – 1937), *Mrizi i Zanave* (1902), *Anzat e Parnasit* (1907), *Pika voeset* (1909), *Gomari i Babatasit* (1922); dramat: *Shqiptari i gjytetnuem* (melodramë e luatur më 1911), *Vllaznia* (dramë triaktëshe e luajtur më 1909), *Shën Luigj Gonzaga* (dramë e shfaqur më 1926), *Juda Makabe* (tragjedi), *Ifigjenia në Aulli* (tragjedi) e shumë të tjera.

Vepra

Gjergj Fishta është shkrimtar shumë produktiv. Ka shkruar vjersha lirike e satirike, poema e drama, në të cilat shfaq gjëninë e vet poetike. Ndër vjershat më të njohura janë përmbledhjet lirike: *Mrizi i Zanave* dhe *Vallja e Parrisit* (parajsit), në të cilat shfaq veprimin filozofik të jetës shqiptare me anë të ligjërit poetik të kushtrimit. Për ta thënë shumësinë kuptimore dhe për ta artikuluar vetëdijen poetike përdor vargje e strofë me strukturë të ndryshme, si shtatërokëshin, nëntërokëshin, 11-rokëshin, strofën sofike, alkeike etj. Kjo veçori e vargjeve dhe e strofave është tipar i vjershave lirike, kurse *Lahutën e Malësisë* dhe vjershat satirike i shkroi në tetërokësh. Ai përdori edhe rimën, si element të poetizimit të vargut, të ndërtimit funksional dhe të efektit emocional të vjershës. Me këtë llojllojshmëri të vargut arrin përsosmërinë më të lartë artistike. Kështu vihet në lëvizje dhe funksionalizohen ndjenjat e njeriut për ta angazhuar imagjinatën deri në një ideal të lartë. Shkroi kryesisht vjersha me tematikë patriotike, në formë të himnit dhe vjersha fetare (në përmbledhjen *Vallja e Parrisit*). Në vjershat e përmbledhjes së parë i thurr himne trimërisë shqiptare, emrit të tyre, gjuhës, mallkon armiqtë që përpiqen t’i copëtojnë e ndajnë shqiptarët.

Në gjininë **e poezisë satirike** Gjergj Fishta, si dhe Faik Konica në prozë e Kristo Floqi në Komedi, dha një kontribut jashtëzakonisht të madh e të çmueshëm për konsolidimin dhe lëvrimin e

kësaj gjine letrare. Është veçori karakteristike e tij, se duke e përdorur rimën dhe elementet melodramatike i krijonte vargjet satirike aty për aty. Ato shquhen për intonacionin e theksuar komik, humor të singertë që duket sikur me zemërgjerësi të lëmon me gazin e vet. Kjo nënkupton se i njihje dobësitë e njerëzve, depërtonte në zemrat e tyre, për ta zhveshur vesin e për ta nxjerrë në sipërfaqe anën qesharake. Ai këndon sipas parimit të Horacit *castigat ridendo* (nga lat. dënon duke qeshur), që është sinonim i preferuar i nënshkrimit të tij, prapa të cilit fshihej. Sidomos janë therrëse, tallëse e sarkastike dukuritë shoqërore të kohës, që i vë në lojë në veprat *Anzat e Parnasit* dhe *Gomari i Babatasit*, në të cilat sulmon qeveritarët, fajdexhinjtë, tregtarët, mehmurët e fodullët anadollakë të kohës. Tehu therrës i ironisë së tij bie në pikat më të dobëta të këtyre tipareve, si:

„*Ka ministra batakxhi / njerëz kopukë të pa far kulture,
Zemrën lepër ment kobure / thoni krrabë e kryet matare,
Të cilt metë si t'kenë pa pare... .*”

Ai lëshon rrufe e shigjeta. Qortimi i tij, siç vëren Engjëll Sedaj, merr trajtën e një kamxhiku dhe bëhet sarkastik, që është karakteristikë e njeriut moralisht të pastër. Thumbi i dobësive njerëzore përfshin paradigmen tejkohore si në vargjet: „*Pse ndër ne kjo kohë ka ardhun / qi një e zezë me u thirrë e bardhë*”.

Arti poetik dhe sensibiliteti ritmik, në poezinë satirike të Fishtës, janë në një shkallë të lartë, gati të afërt me atë të Lahutës. „*Nakdomonipedia*” dhe „*Methamorphosis*” t’i kujtojnë satirat antike greke dhe romake, por janë të vërteta se janë nxjerrë nga jeta shqiptare e kohës.

Vepra dramatike shtrihet në drama, melodrama, komedi e satira, që janë zhanret më të preferuara të tij. Numri i teksteve të kësaj gjinie është shumë i madh. Një pjesë janë përshtatje nga Moliери e ndonjë dramaturg tjetër. Ato u luajtën nga nxënësit e shkollës françeskane që nga viti 1907, por luhen edhe sot. Personazhet e këtyre veprave janë huazuar nga historia biblike ose nga letërsia klasike helene e romake dhe me pendën e Fishtës u bënë klasike në letërsinë shqiptare.

Në dramat dhe në satirat e Fishtës kërkohet të arrihet efekti shoqëror, moral dhe human. Në to ai nuk kurseu t’i sulmojë ata, që interesin personal e kanë vënë mbi interesin kombëtar. Preokupim i tij është mbitheksimi i intersit personal për të mira materiale. Andaj si moto në *Anzat e Parnasit* (pjesa e dytë) ka vënë, siç thotë ai, fjalën e vjetër: „*me t’i pvet kush se ç’ ishte jeta / mik e fis, thuej ktu asht kuleta*”.

Këto dukuri ai i ironizon edhe në planin familjar, siç do të veprojë me komeditë e veta edhe Kristo Floqi, edhe në planin kombëtar, siç do të veprojnë Noli në vjershat e veta dhe Konica në prozën e tij, por edhe në plan ndërkombëtar, që është një mënyrë e turpshme e ekzistencës njerëzore në një shoqëri të korruptuar. Në kontekst të kësaj Fishta pat thënë:

„*e ambël asht deka – për atme e fe
kur emni i fatosit – s’harrohet mbi dhe,
ma mir asht për njeri – nën dhe me vajtue,
se gjallë e me marre – në robni me gjimue*”.

Lëroi kryesisht melodramën, komedinë, tragjedinë, por edhe poemthin dramatik e melodramatik, me të cilat e pasuroi fondin e këtyre llojeve të letërsisë shqiptare. Kontribut më të madh, si vjershëtar, Gjergj Fishta dha në vjershërimin epik, për ç’gjë që quajtur *vjershëtar i kombit*.

Vjershërimi epik

Gjergj Fishta ka shkruar dy vepra të gjata epike: *Lahuta e Malcis* me afro 17. 000 vargje dhe *Mojsi Golemi e Deli Cena*, po ajo që e bëri të njohur dhe i dha vend nderi në historinë e letërsisë shqipe është *Lahuta e Malcis*, e cila është edhe kryevepër e tij.

Lahuta e Malcis është e ndarë në tri njësi të veçanta tematike që shtjellojnë ngjarjet historike të viteve 1858, 1878 dhe 1912. Veprimi i tyre ndërlidhet me shkaqet dhe pasojat që shoqëruan këto ngjarje historike. Ato kanë një strumbullar të vetëm tematik: **fati i shqiptarëve në tregun e fuqive të mëdha botërore**. Vepra është e ndërtuar në formë të *epopesë* dhe është e ndarë në *tridhjetë këngë*, me sasi jo të barabartë vargjeshe dhe pjesëmarrësit rrëfimorë.

Në këtë vepër at Gjergj Fishta punoi mbi tridhjetë vjet 1905 – 1937. Ky fakt flet se ai, në këtë vepër, ka punuar gati tërë jetën, prandaj ajo paraqet kurorëzimin e një pune shumëvjeçare në fushën e letërsisë. Vepra, për gjerësinë tematike, për strukturën poetike dhe frymën luftarake ka qenë objekt studimi nga studiues të ndryshëm shqiptarë dhe të huaj. Është përkthyer në gjermanisht (1948) dhe italisht (1963 – 1972).

Për të janë bërë studime të shumta, në mesin e të cilëve dallohen studimet krahasuese brenda letërsisë kombëtare (me letërsinë gojore shqiptare dhe me autorë të ndryshëm të parakohës dhe të kohës së tij), si dhe me shkrimtarë të huaj. Ndër studimet e para dhe më të rëndësishme të *Lahutës* me shumë interes shkencor është studimi i përkthyesit në gjermanisht profesor Maksimilian Lambertit (*Maximilian Lambert*). Përveç tjerash, ky studiues me famë botërore, ka studiuar ndërlidhjet dhe afritë artistike të *Lahutës* me *Iliadën* e Homerit, si dhe me *Eneidën* e Virgjilit. Nga kjo pikëpamje *Lahuta* i shërbeu studiuesve edhe për ta zbërthyer nyjen e njohur në histori të letërsisë, si *çështje homerike*. Bashkë me të janë bërë edhe studime në fushën e ndikimeve dhe të formimit letrar të Gjergj Fishtës, gjithnjë duke pasur shembull *Lahutën e Malcis*.

Meqë Gjergj Fishta, një pjesë të shkollimeve (ato të larta) i mori në Bosnjë, shpesh herë janë shfaqur mendime se atje edhe është formuar si krijues. Sepse në këto kuvende françeskanësh si mësues letrarë paska pasur Andrija Kačić Miošićin, Ivan Mazhuranićin, Gërgo Martićin e Petër Petrović Njegoshit (tre të parët krijues të letërsisë kroate, kurse i fundit i letërsisë malaziasë). Në këtë drejtim, bile janë bërë edhe studime për ta zbuluar gjoja ndikimin e letërsisë gojore të këtyre popujve në formimin e tij letrar. Rezultatet janë të çuditshme, por edhe nuk duhet harruar se Gjergj Fishta fëmijërinë dhe një pjesë të mirë të jetës rinore e pat kaluar në mjedisin shqiptar dhe nuk qe nevoja ta mohojë krijimtarinë e vet gojore kombëtare e të presë të „huazojë” nga të tjerët në një moshë të rinisë së vonë. Është e vërtetë se nuk mund të përjashtohet krejtësisht mundësia e huazimit të ndonjë elementi përshkrimor nga shkrimtarët e përmendur të arealit gjuhësor kroat e malazias, por disa ngjashmëri mund të jenë vetëm të rastit, ose përputhje temash e motivesh, ose të formës së vargut apo të ndonjë elementi të kompozicionit epik, që nuk janë gjithaq të rëndësishme dhe nuk çojnë peshë përballë gjerësisë dhe shprehshmërisë gjuhësore të shqipes.

Këto vlerësime janë pasojë e botëkuptimit metologjik, që ka qenë aktual atëherë, por që në studimet e sotme teorike konsiderohet i panevojshëm. Në këtë drejtim, për ta pëmbyllur këtë temë përdoren dy fakte, *njëri* është i brendshëm, pra kombëtar, dhe *tjetri* i jashtëm, pra i huaj. *I pari* dhe më bindësi, është kënga epike shqiptare e kësaj periudhe, e cila i kishte regjistruar këto ngjarje historike, u kishte thurrur këngë e tregime dhe i jetësonte në jetën e tij morale bëmat e heronjëve të kësaj periudhe historike të historisë së popullit shqiptar. Këtë këngë e kishte dëgjuar Gjergj Fishta në Troshan, në vendlinjen e tij dhe në fshatrat përreth, që kur kishte mësuar t’i belbëzojë dhe artikullojë fjalët e gjuhës shqipe, ishte rritur e burrëruar me bisedat e gjata netëve të dimrit, në të cilat evokoheshin kujtimet e ëmbla të të vjetërve pjesëmarrës në këto ngjarje dhe natyrisht ishte trimëruar e burrëruar edhe ai vetë kur kishte dëgjuar të këndohet e të flitet për ta. *I dyti* ka të bëjë me një çështje praktike, kur Gjergj Fishta kishte para vetes shkrimtarët e famshëm botërorë si Homeri, Virgjili, Dante (për të cilët thuhet se i dinte përmendësh), pse të huazojë nga shkrimtarë lokalë dhe shumë pak ose krejtësisht të panjohur jashtë kufinjëve të kombit të tyre. Prandaj studimi i dijetarit gjerman Lamerc është shumë i rëndësishëm, sepse formimin letrar të Gjergj Fishtës e zhvendosi nga trolli kroat – boshnjak në atë shqiptar – helen.

Veprat e gjata epike, sidomos ato të traditës evropiane (anglosaksone, apenine, greke – helene, gjermane, provansale, romane, skandinave) dhe ato botërore përshkruajnë ose *bëmat dhe heroizmat* e një individ, që është heroi kryesor i veprës, ose *konfliktin dramatik* të një ngjarjeje historike kombëtare apo ndërkombëtare. Në këtë drejtim *Lahuta* e Fishtës i përket grupit të dytë të veprave epike, sepse aty këndohet trimëria dhe burrëria e shqiptarëve të një periudhe, të një epoke historike, ku marrin pjesë shumë heronj, secili me tipare të veçanta, zënë vend të veçantë, kanë meritat veçake, individualitetin dhe veçoritë specifike. Të gjitha këto veçori dalluese, – theksonte professor Lamerci, – kanë të përbashkët qëllimin: *ruajtjen e nderit vetjak e të fisit, që të mos pësojnë dëme nga armiqitë*. Në këtë drejtim Fishta heronjtë e kësaj periudhe historike i ka veshur me tipare të Mujit, të Halilit e të Gjergj Elez Alisë, kryepersonazhe të *eposit heroik shqiptar*, ku ai është frymëzuar, ka gjetur burim të pashtershëm, formën dhe modelin për ta ngritur artistikisht *Lahutën* e tij.

Në këngët e *Lahutës* harmonizohen cilësitë fizike e morale të Marash Ucit, Oso Kukës, Abdyl Frashërit, Ali Pashë Gucisë, Tringës, Eufrozinës e Dedë Gjo Lulit me veprimet luftarake të tyre, të cilat fitojnë karakteristika mitike, si të Mujit, Halilit, Gjergj Elez Alisë, Lule Frangut, Zukë Bajraktarit të *eposit heroik shqiptar*. Siç pat vërejtur Lazgush Poradeci me elemente të eposit heroik shqiptar është brumosur edhe përshkrimi i fuqisë luftarake dhe vringëllimi i armëve. Edhe heronjtë e Fishtës ndihmohen nga zanat e orët e malit, sikurse ndihmoheshin kreshnikët e eposit. Figurat e Fishtës i ngjajnë edhe kreshnikëve homerikë, patën vërejtur Lamerci, Eqrem Çabej e Engjëll Sedaj. Prandaj në vargun e *Lahutës* së Fishtës frymon vargu i këngëve të eposit heroik, në gjuhën e tij poetike bulëzon shprehshmëria e pasur popullore shqipe.

Në strategjinë rrëfimore të *Lahutës së Malcis* u njësuat dhe u bënë një: *ideali, koha, brezat*. Ngjarjet, ndodhitë dhe veprimet luftarake njësuat strukturën organizative të kompozicionit të veprës, ndërkaq, qeniet e shumta mitike, zakonet e doket e lashta, ritet e trashëguara e të ruajtura me shekuj njësuat funksionimin me shkathtësi estetike të botës së begatë stenografike shqiptare.

Përmes faktit konkret, shkallë-shkallë harmonizohet vetëdija individuale me vetëdijen kolektive. E kaluara shkrihet në të tashmen, kurse e tanishmja duke e ndërsprehur të kaluarën, krijon vizionin e së ardhmes. Me *Lahutën e Malcis* Fishta arrin të shprehë imazhin e plotë të botës shqiptare, që deri në kohën e tij, në atë mënyrë, nuk kishte arritur ta shprehë askush. Harmonizimi i mazhit shpirtëror me atë mitik i krijuar dhe i ruajtur në vazhdimësi të kohëve është i brumosur dhe ndërtuar mbi bazën e kushteve dhe rrethanave konkrete. Ky imazh, si dhe mesazhi që del nga *Lahuta*, bëjnë unifikimin e elementeve qenësore, – thotë Anton Berisha, – të botës dhe të shpirtit shqiptar me përmasa gjithëkohore, mitike, e cila vazhdon të jetojë në vetëdije.

Lahuta e Malcis e ndërtuar mbi ngjarje e ndodhi konkrete, me të dhëna historike për persona e ndodhi konkrete që shpeshherë identifikohen në mes tyre, sjell me vete edhe një realitet letrar fiktiv, i cili në vepër shprehet si qenësi e strategjisë dhe e konceptit krijues të Gjergj Fishtës. Realiteti fiktiv i *Lahutës* përdoret e shfrytëzohet me mjeshtëri e shkathtësi për ta plotësuar realitetin historik, për ta forcuar vetëdijen historike dhe për ta funksionalizuar shprehshmërinë poetike. Këto dy realitete shkrihen në një në veprën e Fishtës poet dhe fitojnë karakterin mbikohor të trashëgimisë disashekullore shpirtërore e morale shqiptare.

Fishta filloi ta këndojë *Lahutën e Malcis* për t'i lartësuar shqiptarët përmes elementeve themelore etnografike me të cilat janë dalluar gjithmonë gjatë historisë. Ndër to përmenden: lidhja me fisin, mikpritja, nderi, burrëria, besa, solidariteti, pavarësia, besimi në qenie mitike e të tjera, të cilat shpeshherë fqinjët i kanë keqtrajtuar dhe shfrytëzuar për qëllime të errta.

Fishta ka lexuar dhe studiuar shumë. Përveç që ishte mishëruar me gjuhën, stilin, metrikën e këngës gojore, njihte shumë mirë klasikët helenë, romakë e italianë, johuri këto të cilat për mrekulli i sendërtoi në vjershërimin e tij. *Lahuta e Malcis*, – thekson Lamberci, – me gjerësinë e madhështinë poetike epike, krijimin e imazheve, cilësimin e personazheve, situatave e veprimeve trimërore e shkathtësive është Homer shqiptar i qindvjetëshit të njëzet. Në ngjarjet e *Lahutës* Fishta si rrëfimtari merr pjesë aktive: gëzohet e vuan bashkë me personazhet e trimat; fton zanat t'i shpalosin kujtimet për ngjarje që kanë ndodhur ose që do të ngjajnë, ta ndihmojnë për hartimin e veprës, t'i ndihmojnë personazhet në veprime.

Përfundimi

Gjergj Fishta jetoi në një periudhë shumë të rëndë të historisë sonë kombëtare, në të cilën i binte barra të jetë në radhët e para. Ai këtë e përmbushi me veprat e veta të shumta, me të cilat i burrëroi bashkatdhetarët e vet: herë duke i qortuar veset e këqija, herë si poet i përmallshëm e këngëtar i ëmbël e herë si hyjnizues i fatosëve të kombit. Veprimtaria shoqërore që mjaft e çmuar dhe i la nder emrit të tij. Sa që gjallë u quajt „poet i kombit”. Atë e çmuan edhe të huajt. Perandoria Osmane i dha dekoratën *Mearif* kl. II (1912); mbreti i Austrohungarisë e dekoroi *Ritterkreuz* (1912); urdhëri françeskan me titullin *Lector Jubilatus* (1929); Greqia me dekoratën *Phoneix* (1931) dhe më 1939 qeveria fashiste italiane e bëri anëtar të Akademisë (1939).

KOHA E RE

(Fragment nga kënga 26 e *Lahutës së Malcis*)

Poeti i gjetur në Manastirin e Lezhës, i frymëzuar nga bukuria e natyrës në pranverë, fton zanën t' i ngjallë forca të reja për të kënduar ngjarje të reja në *Lahutë*. Përshkrimi është idilik, ku del në shesh shpirti lirik i Fishtës. Poeti në një çast ka harruar kreshnikët, zhurmën e luftës, gjakun e padrejtësitë evropiane që jehojnë në telat e lahutës, i kthehet natyrës me lule, gurgullimës së ujit, këngës së bilbilave e trillit të zanave. Në këtë këngë sjell një freski pranverore bashkë me bulëzimin e fushave e të livadheve.

Hej, moj Zan', ty t'kjosha true,
Si s'po t'bje ndër mend për mue,
Pun' të hershme me m'kumtue;
Kangë e valle me m'fillue;
Por më rin tue fluturue 5
Moll' më mollë e ftue më ftue
Me ato shoqe tue këndue,
Me ato shoqe tue vallzue,
Tue vallzue, moj tue lodrue
Npër ledina e npër rudina 10
Np'r ata blej, aha e çetina;
Kû bân çerdhen gjeraçina,
Bulon molla e lulzon thâna
E prijn' valle Orë e Zana
Neper rreze qi lshon hana. 15
Ardhun shtatit si „breshana „,
Rreze diellit dora e llana,
Ftyra shtrue n'flet' drandofilit,
Kamba mat' për gjeth të lilit,
Shartue zâni m'zâ t'bylbylit, 20
Dishka borë e dishka brymë
Si njai hylli me fërflimë:
Mori sumlla shumolllore,
Mori dardha dimënore,
Si t'shko i moti kangë e valle, 25
Kangë e valle e zanamare:
Tash mbas flutrash neper zalle,

Tash mbas lulesh nper livadhe,
 Her' ndiq sutat neper curra,
 Zhytu e mbytu neper gurra, 30
 Ngallit shoqet n'shtigje t'vshtira:
 Si, perzèt, ty t'raft e mira!
 T'raft e mira si t'ká rá,
 Bjeshkë e vrrî qi m'ké shkëlqá!
 A din shka, gërxhelí, 35
 Mori rrezja nper frangi:
 Se mue kripit m'i rá bora,
 Se kah m'lên âsht kamba e dora,
 Se edhë as von', tham, s'ká me shkue
 N'jet' përtej un pa u kalue, 40
 Prej kah s'lân' kend me u kthye dalë...
 Pra ndigjoma ktû nji fjalë:
 Lêni sot, moj Shtojzovallet,
 Lêni flutrat t'marrin zallet,
 Lêni sutat t'marrin mallet: 45
 Shporru vjollzash edhe lilash,
 Shporru gurrash e currilash:
 Se, përzèt, kshtû, moj petritë,
 Tue m'u lá, tue m'u fladitë,
 Herënper hanë e herë nper dritë 50
 Drue po m'ngrihesh akull – ó
 Drue po fik'mue e vedin – ó;
 Edhe lshou prej Dukagjinit,
 Kû m'a shkon të cemtët e dimnit
 Npër biga e zgavrra blinit, 55
 E flutrim neper ajri,
 Si njaj hylli qi shkëndí
 Shkrep' prej mbramjet neper eter,
 Behma ktû n'ket *Lissus* t'vjeter,
 Kû, larg zhurmet e poteret, 60
 Dola edh'un n'ket buz' Prendveret,
 Per me kndue n'*Lahutë t'Malcis*,

Se si u end fati i Shqypnis,
 Kúr pshtoi tkehravet t' Shkjenis
 E duel zgjedhet të Turkís: 65
 Perendija si e kisht' shkruet:
 E zojë m' vedi edhe u ndertue,
 Mbas sa gjakut qi pat dkue.
 Pse kaq njerzit po i'n të kqi,
 Sa qi askundm' ket shekull t' zi 70
 Pá shkue gjaku vi e vi,
 Nuk po gzohej, jo, liri.
 Prandej sod tý t' kjosha falë!
 Mori e Mira rritë në halë,
 Dér në *Lissus* ti me m' dalë, 75
 Per me m' vû kangen per fille,
 E tue m' ndritë menden me kshille,
 E tue m' majtë mbrenda thullis
 Së burrnís e t' bujarís,
 T' bâjsh qi fjala: e butë herherë 80
 Si njaj flladi në Prendverë:
 Tash e fortë, e rrebtë dermuese,
 Si duhija shungulluese:
 T' m' rrjedhë e marë e kund pa neje,
 Qi t' rysë mendet, zemrat t' theje, 85
 T' i reshë gjinden kah e mara,
 Fén e Atdhén t' i lvisë perpara.
 Pse, po m' u end kanga per s' marit,
 Vonë e vonë fisi i Shqyptarit,
 Manà tý ká me t' urue, 90
 Bjeshkë e vrrí me t' u lulzue,
 Si don vetë moti me t' shkue:
 Kangë nper hanë e kangë nper dritë.
 Se edhe as ktû s' ke me u mërztë:
 Me u mërztë' jo cok nuk ké, 95
 Ke në fllad t' ksaj stine s' ré,
 N' jet' natyra tue shpërthye,

Ktû gjên shk t'kande tý:
 Vezullime e xhixhillime,
 Gurgullime edhe blerime, 100
 Me lugina e me kodrina,
 Me ledina e me rudina,
 Hije, kroje edhe currilla,
 Dejka, mjellme e m'shteg kojrla,
 Vjollca, lila e karajfila, 105
 Drandofille në bubuqe
 Flutra t'larme e mollakuqe:
 Kndo bylbylat npeër filiza,
 Këcë dhijzit neper driza
 Tue blegrue kinxhat nper mriza: 110
 Endë hardhija m'qeperiza,
 Lulzon bjeshka e zerdelfja
 Me u shëjë matet m' gem qershija;
 Bleron bunga e bleron vidhi
 Shatorr fiku kokrrat lidhi; 115
 Njethet plepi bregut t'Drinit
 Rahá t'mirë ep lulja e blinit,
 Kerset fyell e zanamare,
 Ushtojn hijes kangë shqyptare:
 Qiella e kalter, toka blerë
 Njeti dimen, ktû Prendverë: 120
 Njimend stinë per Orë e Zana,
 Me prî valet, tue ndritë hana,
 Mal e m'mal, rudinë m'rudinë,
 Jo qi ktu në ket krahinë, 125
 Ku nper molla gemeholla,
 Ku nper male e mriza hale,
 E nper zalle e nper hamalle
 Shum po i kisht'do Shtojzovalle
 Shoqe t'ua, qi po kndojshin: 130
 Qi po kndojshin e lodrojshin,
 Larg e larg m'i u ndi jehona,

Bane ben, si kah Valbona;
 Se ky vend, se mahet mend,
 Po kisht'kenun nji dervend: 135
 Nji log znanash m'nam e n'za,
 Ku viga e katalla:
 Edhe n'kohë para se Iliri
 Vend ktu zu e Arbnori i biri:
 Na i'n ndeshë, na i'n shkelveshë, 140
 Dikur heret m'dhamë tu'u shkye,
 Ma vonë s'largu tuj u msy
 Kush me zhgjetë, kush me baetë,
 Njani m'mzdrak, tjetri m'çomak,
 E me lata, e me supata, 145
 Me tagana e pushkë të gjata;
 Edhe ran shakull per dhe,
 Kush per Atme e kush per Fe.
 Njani cub, tjetri dishmuer,
 Kush gjaksue, kush simahuer. 150

v. 3. *me kumtue*: lajmëroj; v. 10. *rudinë*, – a: fushorë, bregore; v. 11. *çetinë*, – a: lloj pishe e egër; v. 15. *nëpër rreze që lshon hana*: varg i ngjashëm me vargun e Horacit: *iminente luna* (*Carm. Lib. I, Kënga II*); v. 23. *Mori sumblla sumbullore*: mori sumbulla rrumbullake, shprehje për të treguar bukuri; v. 31. *me ngalitë*: me ngacmue. *nxis*; v. 35. *gërxheli*: sybukur; v. 36. *frangi*: dritare e vogël nëpër kulla, sidomos për armë; v. 37. *krip*, – i: flok; v. 41. *prej kah's'lan'kend me u kthye dalë*: Katuli, *illuc unde negant redire quemquam* (kënd. III); v. 54. *të cem't*: të ftoftë, acar; v. 55. *bigë*, – a: vrimë, shpellë; v. 68. *me dkue*: me diktue, me derdhë; v. 70. *cok*: liç; v. 86. *t'i reshë*: t'i drejtojë; v. 107. *molakuqe*, – ja: shpend më flatra të kuqe e njolla të zeza; v. 113. *me u shejë*: thuhet për pemët kur nisin të piquen; v. 133. *Valbonë*, – a: emër mali e lumi në Dukagjin; v. 135. *dërvend*, – i: vend, rrugë e rrahur; v. 140. *me shkelveshë*: dërmoj; v. 143. *baetë*, – a: bahre, hobe, sabe; v. 150. *simahuer*: në Kanun: ata që i bëhen ndihmë e krah cubit ose hajnit.

GOMARI I BABATASIT

Në vitin 1922 Ministria e arsimit merr masat dhe ndërton një muze në Tiranë. Thërret arkeologun e njohur austriak dr. Karl Paç për ta organizuar. Pas një kohe me detyrën e drejtorit ngarkohet „Visk Babatasi”, i cili gomarin e vet, me të cilin vinte në Muze, e lidhte për dritare të Muzeut. Fishta, në këtë, ishte deputet dhe shpesh argëtohej me Babatasin. Në këtë poemë (me pseudonimin „Gegë Toska”) poeti përshkruan gjendjen kaotike të jetës shtetërore të Shqipërisë së kësaj kohe. Babatasi, pas një kohe pushohet nga puna dhe del në treg ta shesë gomarin, por, për mrekulli, gomari shndërrohet në njeri, në S. S. (korrespondent i fletores „Vllaznija”), i cili me një ditiramb kishte vënë në tallje grupin parlamentar të opozitës. Si në të gjitha veprat edhe në këtë vepër vërehet pasuria e madhe e shprehjeve, frazave dhe gjallëria e stilit të Fishtës.

Pra ktu’i herë e pik’ma s’parit
Po i diftoj rodit t’Shqyptarit
Se un ktu s’kndoj burrnin e t’Parit,
Asa trimnit e ndo’i luftarit,
Veç një gaç, një zog gomarit, 5
Qi qyqani, për send tjetër
– N’ dashtë i ri, n’ dashtë i vjetër –
S’ duhet gja, veç se me bartë
E me ngran’ – t’thuesh, si Shqyptartë... 10
M’thot, por, mendja se ndokujt
Ka m’i u duk’, se un mifi n’uj
Me ket’kangë, e se me gjasë
Sod për mue do t’kishte pasë,
Tort’me vjersha ktu me dredhë. 15
Po, por shka se ata e dijn’vetë,
Qi ka cof’mikrobi i shkretë
I burrnis e i trimnis,
E qi sod në Shqyptari,
Besa, ka një t’madhe zi 20
Jo aq për bukë e miredi,
Sa për burra – burra t’dheut
Qi për komb e nder t’Atdheut
Me jetue t’dijnë, e me deké.
Jo, po, asht kot, besa me u rrekë, 25
Se po gjen’burra n’ket dhe –

Burra fjalet e atdhetarë:	
Kta vet, Zot! kjoshin për farë	
Se për tjetër, mbyti n'uj	30
Gja – ma i keq s'i duhej kuj.	
E vertet'qi nji nj'a disa	
Ndër ne flasin fjal' të mdha,	
E na mbahen se ata kjen	
Qi shpëtue na kan Atdhen	35
Sado qi, kur ishte puna	
Me u shpëtue Shqypni kërcuna	
E për te n'luft' me qindrue,	
Ata rrijshin tue gugsue	
Npër Staboll e np'r Anadoll	40
A se villshin m'ndo 'i stjoll	
T' dno i hoteli n'për Europë	
Al k o o l' a, me t'cilin ngopë	
E ki'n barkun si bagtija,	
Dërsa n'gjak lahej Shqypnija...	45
Pse, kujtoj, s'ka kund nevojë	
Qi un t'i za kta ndopak n'gojë;	
Pse për ta „DIELLI” i Bostonit	
Nji epope ka shkrue tash s'vonit,	
Nji epope me kaq do krypë	50
Qi ma mir' s'ke aspak pe e lypë.	
Prandaj mue nuk m'njitte tjetër,	
Veç me kndue ndo'i fatos t'vjetër:	
Ndo'i Bërdyl a ndo'i Kastrjot.	
Po, por shka, se sot me sot	55
Edhe ktyne u ka dal' fryma,	
E si t'ishin do gjygzma	
Të pa fund, jan' lan' m' njan'n anë	
E askush n'goj' ma s'do me i zanë,	
Kuj për ta ndër mend s'i bjen.	60
– Der Tash von', qe, fjala vjen,	
Posta e jon' pat përdorue	
Nji lloj pullash, m't' cilat shkrue	
Ishte ftyra e Skandërbeut,	
Nami e ndera e Atdheut.	65
Tash, kto pulla mbi sergji	

Na jan' ba t' gjith frot' Shqyptarit,
 Edhe pshtetun mbi k o l l t u k ë,
 Kalamuq e si terrçukë,
 Fa mir' barkun me *mastikë*,
 Pa logjik', pa gramatikë 110
 Na pshtyjn' dije e politikë
 E me gisht ngordhun përpjetë,
 I pijn' gjakun kombit t'shkretë
 Jo me hing'z por me s a h a n a.
 Veç se shka, mori lum Zana, 115
 Kah të dirgjesh m'shpin' t'Pegasit,
 Zire' i vishkull n'pyll t'Parnasit –
 Vishkull t'hollë e t'gjat' zaranet
 Pse ksaj her', besa po m'kandet
 Me i a hjekun qaf's dikuj, 120
 Për m'e ba qi za'n t'a shuej,
 Se t'jet gjall'. Due ta marr'vesht,
 Se me buej s'kapet nji plesht. 123

v. 5. *gaç*, – a: visk, zog gomari; v. 15. *me dredhë tortë*: ta bësh tërkuzë, të zgjatet tepër; v. 21. *miredi*: begati, pasuri, mirëqenie; v. 41. *stjoll*, – i: vend ku lahen enët; v. 45. *dërsa*: ndërsa, kurse; v. 66. *sergji*, – a: sergjen, lëpizë; v. 90. *lbozë*, – a: blozë, çagjë, thirr; v. 100. *sandali*, – a: karrige, fron; v. 106. *frotë*, – a: çetë, grumbull, skotë; v. 108. *kalamuq*: gërnuq (lëkurë në trajtë thesi), shakull, rrëshiq; v. 109. *me fa*: ngopje, i ngopur; v. 112. *me u ngordhë*: me ngrehë, me u çuem; v. 114. *hingëz*, – a: lakomicë, – i, piri, honi; v. 117. *vishkull*, – a: thupër e gjatë dhe e hollë.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Me cilat elemente të veprës letrare të Fishtës studiuesi gjerman M. Lamerci e afron me Homerin dhe me cilën vepër të tij?
2. Ç'kritikon Fishta në poezinë satirike dhe cilat janë karakteristikat e kësaj poezie?
3. Gjergj Fishta shkroi edhe drama. Cilin motiv e kishte më të preferuar në gjininë e dramës?
4. Ç'përshkruhet në epopenë *Lahuta e Malcis* dhe ç'e nxiti poetin ta shkruajë këtë vepër?
5. Nga fragmenti i këngës 26 që keni në libër, gjeni vargjet me të cilat shkrimtari i bën jehonë luftëtarëve kreshnikë të heronjve të veprës së vet? Cila është figura qendrore mbi të cilën ngrihet himnizimi që i bën poeti natyrës shqiptare?
6. Nga fragmenti i poemës *Gomari i babatasit* veçoni fjalët me të cilat shihet moskujdesi për trashëgiminë kulturore dhe mosinteresimi i sistemit shtetëror për figurat e së kaluarës!

FAIK KONICA (1876 – 1942)

Faik Konica

Në historinë e letërsisë shqipe Faik Konica u bë i njohur me revistën „**Albania**”, në të cilën botoi shkrime të ndryshme. „**Albania**” konsiderohet ndër revistat më serioze të periodikut tonë të para Luftës së Dytë Botërore, një lloj enciklopedie më vete. Faik Konica në historinë e letërsisë shqipe u bë sinonim i njërit ndër shqiptarët më të formuar intelektualisht. Qysh në faqet e para të „**Albanisë**”, para afro njëqind vjetësh paralajmëroi pluralizmin e mendimeve, pikëpamjeve, botëkuptimeve, koncepteve, formave, metodave të ndryshme të punës. Me të dhe me prozat origjinale i siguroi vetes një vend nderi në historinë e letërsisë shqipe, të kulturës, të publicistikës, të gazetarisë, të etnografisë e të folklorit shqiptar. Sidomos u bë i njohur me lërimin e prozës satirike.

Shënime bio-bibliografike

Faik Konica u lind më 15 mars të vitit 1876 në Konicë, e cila që nga vitet 1912 – 1913 është nën kufijtë e Greqisë. Mësimet e para i bëri në vendlindje, të mesmet në Kolegjin Saverien (Jezuit) të Shkodrës, pastaj Liceun Perandorak të Gallata Sarajit në Stamboll dhe i mbaroi në Dizhon të Francës. Studimet i nisi në degën e Filologjisë Romane në Paris dhe i mbaroi në Universitetin e Harvardit më 1912. Ishte njoftës i shumë gjuhëve, ndër to edhe i gjuhëve ballkanike (gjithsej 15 gjuhë të ndryshme). Më 25 mars të vitit 1897 nisi botimin e revistës „**Albanija**” në shqip e frengjisht, e cila në Bruksel dhe Londër u botua deri më 1909. Nga viti 1909 jeton në Amerikë dhe merret kryesisht me veprimtari diplomatike. Një kohë drejton „**Diellin**” e Bostonit dhe është ndër katër themeluesit e parë të Shoqërisë Panshqiptare „**Vatra**” (1912), si delegat i së cilës do të marrë pjesë nëpër konferenca ndërkombëtare për t’i mbrojtur të drejtat e shqiptarëve. Nga viti 1919 është përfaqësues diplomatik i Shqipërisë në Uashington. Vdiq në një gjendje të palakmueshme më 15 dhjetor të vitit 1942 në Boston.

Faiku pat lënë testament të varroses në Shqipëri dhe kishte siguruar paratë për përcjelljen e kufomës. Por, pasi që Shqipëria e atëhershme dhe e mëvonshmja nuk tregoi gatishmëri ta pranojë, Noli me shokët e mbajtën në frigorifer deri më 15 shtator 1948, kur edhe varroses në Boston. Eshtrat e tij u rivarrosën në Parkun e Madh të Tiranës më 4 maj 1995.

Nëpër faqet e revistës „**Albania**” dhe në fletoren „**Dielli**” Faik Konica botoi një varg artikujsh letrarë – satirike, politike e shkencorë. Më 1895 botoi broshurën politike në frengjisht

Shqipëria dhe Turqit, pason pastaj konfiskimi i pasurisë dhe dënimi me vdekje, në mungesë, nga Perandoria Osmane, me pretekst se „kishte botuar shkrime të urryera” dhe i kishte sjellë dëm mbretërisë. Më 1899 – 1901 në shqip e frengjisht botoi revistën „**Albania e vogël**”, që ishte shtojcë politike e së përkohshmes së madhe „**Albania**”. Më 20 mars 1911 nisi botimin e fletores „**Trumbeta e Krujës**” me tri faqe shqip dhe një anglisht. Në „**Dielli**” nga 8 gushti i vitit 1912 me 25 pjesë deri më 17 nëntor të vitit 1918 boton shkrimin *Jeta e Skënderbeut*, përshtatur sipas Barletit. Më 1915 në frengjisht boton broshurën *Gjermania e Shqipëria*, përktheu pjesë nga *1001 netët* arabe, të cilat i botoi më 1923 me titull *Nën hijen e hurmave*. Që zgjedhur deputet në Parlamentin shqiptar (5 janar 1924), por e refuzoi (më 2 mars 1924). Boton një sërë artikujsh satirikë në 21 numra të „**Diellit**” (nga 16 gushti i vitit 1924 deri në fund të dhjetorit 1924) nën titull të përbashkët *Dr. Gjëlpera zbulon rrënjët e dramës së Mamurasit*, që është fillim romani. Shkruan veprën *Themelet e gjuhës shqipe*, por nuk botohet. Në „**Dielli**”, në 25 numra të vitit 1928, boton një reportazh të gjatë „**Shqipëria si m’u duk**”, me rastin e vizitës që i bëri më 1928. Me porosi të shtëpisë botuese Mc. Bridge Company të Nju-Jorkut, më 1935 – 1939, harton në anglisht veprën *Shqipëria – kopsht i Evropës Juglindore*, e cila mbeti e papërfunduar dhe u botua pas vdekjes (1957).

Vepra

Faik Konica penën e vet krijuese e provoi në të gjitha gjinitë e llojet letrare, nga poezia e proza poetike, skeçi, skica, portreti e proza historike, eseja e pamfleti, deri te tregimi e romani. Kjo krijimtari që e pakët në numër, modeste në sasi, disa herë e pakryer dhe e mbetur në mes. Me të ai provoi të krijojë një letërsi me koncepte e shije bashkëkohore, me vizion të ri, të çliruar krejtësisht nga konvencionalizmi e modelet orientale. Kahu, që ndoqi ai si shkrimtar, shërbeu për konsolidimin e një letërsie kombëtare shqiptare. Në krijimtarinë letrare të Konicës vërehen dy periudha krijuese: koha kur botonte revistën **Albania** (1897 – 19009) dhe vitet ‘20 (1920 – 1925). Në të **parën** janë kërkesat historike të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, nevoja e ngutshme për një letërsi kombëtare, kurse, në **të dytën**, koha e proceseve të vështira politike-shoqërore.

Prozat e botuara në **Albania** sillnin jehonën e një intelektual, vizionin, shqetësimet, nostalgjinë ndaj vargut të lirë dhe prozës së rimuar. Me to shënohet fillimi i prozës moderne shqipe dhe autorit të saj i jep një vend të veçantë në letërsinë shqipe. Faik Konica është prozator i disa profileve: i prozës letrare, publicistike, estetike, historike.

Faik Konica krijimtarinë e vet poetike e nis me proza poetike, e vazhdon me skica letrare, portrete, vizatime, ese, për ta përfunduar me tregimin e romanin. Në një numër skicash përdori strukturën e përrallës, por sukses më të madh pati në eseistikë, jo vetëm se është i pari i këtij lloji letrar – mediativ, por edhe për faktin se në të bashkoi në një studimin me krijimin letrar. Në të derdhi pasuri të mirëfilltë intelektuale, meditime të gjalla e gjykime të mprehta, kërkime e zbulime, përshtypje origjinale nga bota njerëzore e universi kulturor.

Vepra më të gjata, në të cilat në mënyrë më të plotë shprehu optikën e vet krijuese dhe u dallua si lëruës i prozës satirike mbeten: *Shqipëria si m’u duk*, *Shqipëria kopësht i Evropës*

Juglindore, Katër përrallat nga Zullulandi (1922) dhe Doktor Gjëlpera zbulon rrënjët e dramës së Mamurasit.

Shqipëria si m'u duk është vepër që i ngjet udhëpërshkrimit, por është një cikël esesh. Ai në fillim i jep një panoramë udhëtimit, pritjeve protokolare, ndryshimeve që sheh pas gjashtëmbëdhjetë vjetësh mërgimi. Në vazhdim përshkruan gjendjen e shoqërisë shqiptare, të shtetit dhe të dukurive që pengonin progresin në Shqipëri. Ai tronditet e revoltohet kur sheh bashkatdhetarët të mbytur në prapambetje e padije, të zhytur në jetën anadollake, në plogështinë orientale, vullnetin e dobët për punë. Ai shtron detyra imperative para shqiptarëve për të dalë sa më parë nga stadi i prapambeturisë ku e ka lënë padrejtësisht historia. Armiqtë e prapambetjes ai i sheh në tri dukuri negative që përfaqësojnë tre tipa njerëzorë: te eksperti, te robotët dhe te levantinët. Me *ekspertët* nënkupton njeriun që paraqitet se i di të gjitha e s' di asgjë, nëpunësin që fut hundët kudo dhe me djallëzira, shpifje e padrejtësi, sjell dëme të pallogaritshme. Me grupin e dytë *robotët* ai nënkupton aparatin burokratik të Mbretërisë Shqiptare. Në të ai sheh nëpunësin pa kokë, njeriun automat, mehmurin që vepron mekanikisht, robotin, ata që punojnë e dretojnë pa mend, „që pijnë gjakun e Shqipërisë dhe i thajnë burimet e jetës”. Me *levantët* nënkupton njerëzit snobë të kohës, ata që janë kundër çdo gjëje shqiptare. Ky tip tallet e merr nëpër këmbë traditat e zakonet e vendit, poshtëron fjalën shqipe, ka kompleksin e inferioritetit para botës. Në kritikën e tij të rreptë ndaj dukurive negative që konstaton, përdor mjeshtërisht humorin e satirën, deri edhe groteskun.

Në veprën tjetër eseistike *Shqipëria – kopësht i Evropës Juglindore*, të shkruar në anglisht për lexuesin amerikan, me anë të dhjetë eseve jep mozaikun e historisë e të kulturës, të gjuhës e të letërsisë shqiptare, të botës shpirtërore e të vlerave materiale, të psikologjisë e të natyrës së shqiptarëve.

Tiparet e një shkrimtari më të shquar satirik shfaqen në dy tregimet e gjata: *Katër përrallat nga Zullulandi* dhe sidomos në *Doktor Gjëlpera zbulon rrënjët e dramës së Mamurasit*.

Katër përrallat nga Zullulandi janë një cikël tregimesh, prej të cilave vetëm një u botua. Tema e tregimit realizohet në plan satirik. Ngjarjet dhe personazhet e çojnë lexuesin në Afrikë, por problemet dhe shqetësimet, mesazhi që rreh autori nuk janë të huaja për lexuesin shqiptar. Fjala është për zullutë, njerëzit e Zullulandit, një popull i prapambetur e i shtypur nga kolonizatorët e huaj, por me kulturë origjinale e plot energji. Në qendër të veprimit rrëfimor janë dy udhëheqësit e mundshëm që ka nxjerrë lëvizja spontane e zulluve: Denizulla Sepia dhe Pligu. I pari është aventurier i paskrupull, mashtrues e demagog, njeri i fjalëve boshe e i reklamave, përfaqësues i interesave të ngushta të tribuve. I dyti atdhetar i flaktë, bir besnik i popullit të tij, udhëheqës idealist, njeri i ditur e plot virtyte. Konica me mprehtësi ka kapur një dukuri të rëndësishme sociale: *ekzistencën e masës*, si një turmë e pavetëdijshme, e pushtuar nga instikte e delire. Një masë e tillë në jetën e popujve të pazhvilluar, siç janë zullutë, është pre e viktimë e demagogëve, sharllatanëve politikë e njerëzve si Sepia, që e shfrytëzon turmën për qëllimet e veta, të mbrapshta. Turma përshkruhet nëpërmjet situatash tragjikomike, njerëzit ndizen dhe humbasin vetëkontrollin në avazet e këngëve, tantameve e ritualeve të ndryshme dhe kjo gjendje arrin kulmin kur Pligu u tregon të vërtetën. Turma sulet e tërbuar kundër tij, por ai që e njeh psikologjinë e saj, i qetëson dhe e shpëton Pligun me disa vargje të pakuptimta që i shqipton në çast.

Vepra më e rëndësishme letrare e Faik Konicës dhe kryevepër e tij është *Doktor Gjëlpera zbulon rrënjët e dramës së Mamurasit*, në të cilën shtjellohet një dukuri letrare, ekzistenciale e individit të shkolluar në mjedis të pashkolluar dhe injorant. Është kjo një dramë individuale, një temë shumë e trajtuar në letërsinë evropiane dhe do të trajtohet edhe nga autorë të tjerë si Bulka, Gramenua, Migjeni, Postoli, Spasse e të tjerë. Vepra u botua më 1924 në „**Dielli**” të Bostonit në 25 vazhime nga 16 gushti e deri në fund të dhjetorit. Nxitjen për këtë shkrim e mori nga një ngjarje e pranverës së vitit 1924, e cila tronditi mbarë opinionin shqiptar. Fjala është për vrasjen në Mamuras të dy udhëtarëve amerikanë nga njerëzit e Zogut, për qëllime politike.

Për këtë veper të Konicës mendohet se është hyrje në roman, si një veper *sui generis*, e cila në qendër të veprimit epik ka Doktor Gjëlperën – një intelektual shqiptar, i cili pasi jashtë vendit ka mbaruar studimet në mjekësi, me t’u kthyer në atdhe, ballafaqohet me një ambient pa rrugëdalje. Gjendet para alternativës: të qëndronte jashtë, ku e priste një karrierë me perspektivë, apo të kthehej në atdhe e të kontribonte për mëkëmbjen e tij, për përmirësimin e shëndetit të popullit. Triumfon e dyta.

Autori përballë njëri-tjetrit vendos tre mjekë: Doktor Gjëlperën – që ka studiuar në Rusi e Suedi; dr. Emrullahin – që ka studiuar në Stamboll; dhe dr. Protogor Dhallën – që ka studiuar në Athinë. Në qendër të veprës është Doktor Gjëlpera, jeta e të cilit jepet në dy etapa kryesore: koha e qëndrimit jashtë atdheut dhe koha e kthimit në Shqipëri.

Doktor Gjëlpera kudo fiton respekt për karakterin e tij të fortë, për mendimet e pavarura dhe për gjykimet e mprehta. Vend me rëndësi zënë marrëdhëniet me të atin, lidhjet sentimentale me nusen Vera dhe suedezen Ingrid (dy natyra krejt të ndryshme, po që në botën e tij shpirtërore plotësojnë njëra-tjetrën), kontaktet me rrethet e huaja mjekësore, frekuentimi i jetës artistike e kulturore.

Heroi njihet me realitetin shqiptar posa zbret në portin e Durrësit, kur bie në kontakt me njerëzit e administratës lokale. Lexuesit menjëherë i bëhet e qartë se ç’qëndrim do të mbajë më tej, por edhe interesohet se si do t’ia dalë në krye Doktor Gjëlpera. Kudo ballafaqohet me varfërinë e mjerimin, prapambetjen e paditurinë. Në vend të ligjit e moralit vepron dhuna e intrigat. Doktor merr vesh se mbi këtë shtet qëndron një organizatë hajdutësh profesionistë me agentë të shpërndarë në mbarë vendin. Përfaqësues kryesor është ministri Salemboza. Në kryeqytet vëren se qendrat e jetës politike-shoqërore janë kafenetë e fëlliqura e të rrezikshme.

Kontakti me dy doktorët e tjerë në veper nxjerr në pah dy botëkuptime e dy botëra të kundërta, tipa mjekësh e intelektualësh të ndryshëm. Në njërin anë është Doktor Gjëlpera që vjen nga Europa dhe përfaqëson njeriun e mjekësisë moderne, të koncepcioneve dhe metodave të reja; dhe, në anën tjetër dr. Emrullahu e dr. Dhallë, që përfaqësojnë dogmën mjekësore konservatore, kundërshtarë të mjekësisë së re dhe përfaqësues të mjekësisë së prapambetur. Ata me formimin anadollak e bizantin dhe me mentalitetin ballkanik më tepër janë kasapë se sa njerëz të shkencës e të mjekësisë.

Interesante është figura e ministrit Salemboza, i cili është përfaqësues i forcave të prapambetura që drejtojnë fatet e vendit, tip i tiranit anadollak, intrigant dinak e prepotent i zgjuar e

i shkathët. Po kështu përshkruhen edhe fytyrat e Muhedin agait – njeri me natyrë arrogante e çapraz; mandej të Zylfekar Agait – njeri naiv, babaxhan, që janë shembëlltyrë e partisë tiranase, që janë turçeli, secili në mënyrën e vet, si në mënyrën e të menduarit, po ashtu edhe në mënyrën e jetesës. Por përshkruhen edhe njerëz të mirë që ngjallin simpatinë e Doktor Gjëlperës. Të këtyllë janë: plaku martaneshas, polici i doganës, dy vajzat fshatare, Arifeja, Ali Bibiu të cilët gjen virtyte, pastërti e bukuri shpirtërore, zakone fisnike. I bukur është peizazhi i Tiranës si qytet i kopshteve, por edhe bëhet fjalë për peizazhin e gjallë të shpirtit të popullit, për jetën e virgjër zakonore, që flet për shijen e hollë të Faik Konicës për t'i projektuar fenomenet dhe ambientin jetësor me një vërtetësi përshkrimore.

Tema e veprës e ngritur mbi bazën e një sinteze të fuqishme në mes të realitetit dhe heroit të përparuar, siç konstaton edhe Nasho Jorgaqi, i jep dorë autorit për të marrë një qëndrim mohues dhe tallës. Këndej fitohet gjithë ajo pasuri e madhe humoristike, që kalon nga ironia dhe tallja deri te sarkazmi, nga qëndresa e përbuzja deri te satira e rreptë e mohimi total i pamëshirshëm.

Faik Konica me *Doktor Gjëlperën* sjell një kontribut të shquar për pasurimin dhe konsolidimin e modernes në letërsinë shqipe. Hapësirat e veprës janë hapësirat e botës shqiptare në vitet e 20 – ta, ku ndeshet mesjeta me botën moderne. Atë e karakterizon vendosmëria dhe patosi, urrejtja ndaj çdo gjëje të prapambetur.

Në prozën e gjatë të Faik Konicës derdhet begatia, bukuria dhe forca e gjuhës shqipe. Ai njihet si njëri ndër stilistët më të mëdhenj të kohës. Gjuha e tij është e zhdërvjelltë dhe e rrjedhshme, me konstrukte të thjeshta, por me leksik të pasur. Funkzioni artistik i gjuhës shfaqet veçanërisht në individualizimin e gjuhës së personazheve, në përshtatje me pozitën shoqërore, karakterin dhe nivelin kulturor. Mjafton të përmendet gjuha plot barbarizma e dr. Emrullahut dhe dr. Dhallës, apo e Salembosës e ndonjë tjetri.

Përfundimi

Faik Konica për afro pesë dhjetëvjetësha do të jetë një figurë qendrore me rrezatim të gjerë, me peshë specifike në ecurinë përparimtare të letrave tona, në rrjedhat e drejtimet e kulturës sonë moderne. Me Faik Konicën nis periudha e kulturës shqiptare me dimensione evropiane. Faik Konica synoi e punoi që atdheu i tij, duke qenë gjeografikisht pjesë e pandarë e Evropës, të punonte, të ndjehej, të mendonte e të krijonte si ajo. Ndryshe nga rilindësit ai kritikonte ashpër, mohonte e tallte çdo gjë të keqe, i frymëzuar në thelb nga qëllime dashamirëse, që i kalonin kufijtë e kohës dhe të vendit të tij. Lartësia nga e cila vështronte e aspironte Faiku ishte e një kuote evropiane. Ai nuk u vu në rolin e mësuesit e edukatorit të kombit, siç ndodhi me Naimin e të tjerë, por të kritikuesit e të kërkuesit. Kjo pozitë e veçantë e Faik Konicës, siç konstaton edhe Nasho Jorgaqi, luajti një rol të rëndësishëm e të papërsëritshëm në kulturën shqiptare të gjysmës së parë të shekullit tonë.

DOKTOR GJËLPËRA ZBULON RRËNJËT E DRAMËS SË MAMURRASIT

(Fragment)

Kafenetë e Shqipërisë janë vende të fëlliqura e të mërzitura; dhe asnjëri me mendje të hollë s'mund të kërkojë atje dëfrim në mes tymeve, të pështymave dhe zhurmës. Po nga ana tjetër, për vëzhgonjësin e mënyrave, për nxënësin e shpirtit të popullit, kafenetë janë shkolla të vërteta plot me lëndë të vyer dhe me mësim. Dr. Gjëlpera vendosi të shkojë çdo ditë nga dy orë nëpër kafenetë për të studiuar. Kur u shtrua dy orë herën e parë në Kafenenë të Erzenit dhe porositi një të pirë, të cilën natyrisht nuk e ngau, dhe hodhi një sy mi turmën e palarë e të parojtur, – kumarxhinj të ngrysur, spiunë syçakaj, politikanë që bisedonin, jo vetëm me gojë po edhe me duar e me supe – kuptoi se ndodhej në një botë të re, një botë fare të ndryshme nga ajo që kish njohur gjërë ahërë. Një zhurmë e mbytur, e përgjithshme si e ndonjë pazari të ngjeshur me njerëz, mbushte erën. Ngandonjëherë zëri i mprehtë i shërbetorëve që bërtisnin, porosi 'e posa i mirrin, nga frika se mos i harrojnë gjersa të vejnin në tezgë, dilte përmis zhurmën e mbytur, posi zëri i thatë i mitralozit përmis bataret e ushtarëve të këmbës. Ose ndonjë fjalë politikani të zemëruar »Ajo s'bëhet kurrë« shkrepinte posi një urdhër gjenerali. Ngandonjëherë një kumarxhi i ngrysur hidhte zarin me një forcë dhe me një rëndësi aq të madhe, sa dukej sikur fati i botës dhe i njerëzisë varej nga ai zar, dhe vëzhgonjësit me letra i vente mendja padashur te Rubikoni dhe te Jul Qesari. Dr. Gjëlpera shikonte këtë pikturë të rrallë, – kur i doli përpara një njeri i verdhë, i lodhur, me faqe si të enjtura dhe tri a katër ditësh të parojtura dhe me një palë sy prej maçoku të egër, që ndrihtin nën vetullat e zezë dhe të dendura. Një mustaqe e pakrehur, dhe një ballë e rrudhur e mbuluar me një qeleshe të zezë, i jipin ngjyrën e fundit kësaj fytyrë qesharake e të frikshme. Njeriu qeshi me një qeshje të forcuar, duke shfaqur nofullat të verdha me njolla të gjelbra. »Efendëm«. – tha – unë jam dr. Emrullahu, nxënës i dr. Habibullah pashait. Dëgjoj se edhe zotëria juaj jeni mjek«. »Emri im është dr. Gjëlpera, dhe jam nga Universiteti i Upsalës. Gëzohem që ju njoha«. Dhe dr. Gjëlpera u ngrit e i zgjati dorën, të cilën dr. Emrullahu e zuri me një dorë të ftohtë, të dërsirë, pa forcë. U ulnë. »Efendëm, – siç ju thashë dhe më parë, jam nxënës i dr. Habibullah pashait, – dhe me që dr. Gjëlpera s'bzënte, – i meshhur Habibullah pashait«! – shtoi dr. Emrullahu, duke rënduar zërin me fjalën »Meshhur« dhe duke shikuar dr. Gjëlperën me kryelartësi mu në fund të syve. – »Nuk e kam dëgjuar emrin e tij kurrë«, tha dr. Gjëlpera. – »Si? Kurrë«! pyeti dr. Emrullahu i habitur. – »Kurrë«! Ktheu dr. Gjëlpera. – »Ha – ha – ha – ha!« Ne axhaip«! qeshi dr. Emrullahu; dhe duke i folur një grupi kumarxhinjsh, »Arkadashllar«, tha, »buna bakiniz«. Dr. Habibullah, pashanen ismini bile ishtimemish«, dhe qeshi përsëri. Kumarxhinjtë shikuan pa folur dhe u kthyen te puna e tyre. »Dr. Habibullah pashai, – vazhdoi dr. Emrullahu së foluri dr. Gjëlperës, – është i madh; është shumë i madh; aq i madh, sa edhe Evropa, hasusile Allamanja, pyet shumë herë mendimin e tij. Po zotërote s'i paske dëgjuar as emrin. Tuhaf. Sido që në qoftë, dua të di se ku ndodhet ai vend tek i cili kini mësuar: Up-si thatë? – »Upsala, – bëri dr. Gjëlpera, – Upsala. Dhe meqë për ju ky emër është aq i panjohur saqë për mua emri i pashait, të dy mosdijat tona balancohen dhe jemi të larë«. »Afedersiniz, tha dr. Emrullahu me një farë zemërimi, – puna ndryshon tjetër gjë është të mos kesh dëgjuar emrin e mjekut me meshhur të botës, tjetër është të mos kesh dëgjuar se ku ndodhet një qytet e ehmijetsez si Upsala. »E di unë se ku ndodhet, bëri një zë i hollë.

Të dy mjekët u kthyen dhe panë një njeri të thatë, të rrojtur, me mustaqet të lyera me pomadë, dhe me sy prej delie, një kapello fyshkur mi krye. »Upsala« – tha i ardhuri, – është një qytet i Norvegjisë, e kanë themeluar elinët në kohët e vjetra, siç e shfaq dhe emri i tij që ka kuptimin i lartëri«. »Zotëria e tij është një koleg, miku im dr. Protagoras Dhalla«, dhe me këto fjalë dr. Emrullahu u ngrit dhe i paraqiti dr. Gjelpërës të ardhurin. Si u përshëndoshnë, u ulnë që të tre. »Dua t'ju komplimentoj për dijen tuaj mi gjeografinë e mi etimologjinë, – tha dr. Gjelpëra. – Ju falemnderit«, – ktheu dr. Protagoras Dhalla, – e di që jam i fortë, se jam teliofitos tu Panepistimiu ton Athinon«. »Gëzohem fort, – tha dr. Gjelpëra, – dhe s' dua prova të tjera të diturisë suaj«.

Të tre mjekët nisën të fjalosen për gjepura, për kohën e bukur, për ujërat e flohta, për udhëtime, për qejfet; po flisjin me shkel e shko, se cilido e kish mendjen te tjetri. Dr. protagoras Dhalla mejtonte, »Vallë, do të më prishë punë ky o – atimos që doli si fandi spathi në Tiranë? Dr. Emrullahu thosh me vete, »Ky Edepsiz, që ka ardhur nga Evropa, vallë do të më marrë ndonjë myshteri, mua nxënësit të dr. Habibullah pashait? Dhe dr. Gjelpëra pyeste veteveten: »Këta të dy doktorë, që duken sheshit, se nuk e mbajnë trupin e tyre paqme, vallë, a i kanë shpënë mësimet e tyre mjekësore aq thellë, sa të kenë kuptuar rëndësinë e lëkurës së paqme për shëndetin? »Përgjojin njëri – tjetrin me bisht të syrit, dhe vazhdojnë së foluri për gjepura. Po, padashur, bisedimi mori një udhë tjetër. »Kini shumë të sëmure në këtë qytet?«, pyeti dr. Gjelpëra. »Ka mjaft, po shqyrr Perëndisë, i shërojmë«. – tha dr. Emrullahu. »I shëroni?«, pyeti përsëri dr. Gjelpëra me një çudi në zë dhe në sy të tij. – »Vevea i shërojmë« – u përgjegj dr. Protogoras Dhalla. Bisedimi vazhdoi në këtë mënyrë:

Dr. Gjelpëra. – Me ilaçe i shëroni ata të sëmuret?

Dr. Emrullahu. – Tabi me ilaçe.

Dr. Protagoras Dhalla. – Me ilaçe, fisika.

Gjelp. – Ahere jepmëni leje të ju uroj se qenkeni magjistare, dhe ditkeni magji shpëtimtare.

Emr. – Af edersiniz, jemi doktorë.

Prot. Dh. – Mos na shani, qiri e jatre.

Gjelp. – Unë të ju shaj? Përkundër, ju përgëzoj dhe thom se bota duhet të jetë mirënjohëse, nëqoftë se me të vërtetë paskeni shëruar njeri me ilaçe duhet të jenë ilaçe magjie.

Prot. Dh. Aherë s'na besoni?

Gjelp. – Jo nuk ju besoj, më falni që flas hapur. (Dr. Emrullahu dhe dr. Protagoras Dhalla qeshin).

Emr. – Dhe pse s'na besoni, rixha ederem?

Gjelp. – Se s'kam parë kurrë njeri të sëmure, me të vërtetë të sëmure të shërohet me ilaçe, me të vërtetë me ilaçe.

Prot. Dh. – Në qoftë se s'kini shëruar ose s'kini parë të shërohet njeri, ajo provon diturinë tuaj. Unë, omos, unë, teliofi'os tu Panepistimiu ton Athinon, kam shëruar mijëra njerëz.

Emr. – Si dhe unë, nxënësi i dr. Habibullah pashait.

Gjelp. Mund të më dëftoni një njeri që kini shëruar?

Emr. – Jo, një, po mijëra.

Gjēlp. S' dua mijēra, dua një vetēm.

Prot. Dh. – (Efharistos). Ėshtë kētu në Tiranē një njeri që kish ethe gjashtë muaj mē parē, i kam dhēnē kininē me rregull, dhe tani s'ka mē ethe.

Emr. – Mund tē mohoni se kinina ēshtë specifiku i etheve?

Gjēlp. – Jini sigur se njeriu u shērua me tē vērtetē? Besoni se ethet janē një sēmundje e veçantē, apo shenja e një sēmundje tjetēr. Kinina e shēroi vallē, tē sēmurin tuaj, apo zhduku vetēm shenjat e sēmundjes dhe sēmundja vazhdon tinēz sē shkatēruari trupin e tij?

Pastaj, jini sigur se kinina nuk e la sakat njeriun?

Prot. Dhalla – Sakat? Ç' doni tē thoni?

Gjēlp. Dua tē them kētē, që kinina, e marrē dundur, shumë kohē dhe e bērē zakon, dobēton zemrēn. Sa njerēz kam shikuar që janē dhēnē pas kininēs, tē gjithē i kam gjetur me zemrēn pak a shumë sakate, pērvēç kēsaj, shumëve u dobētohet dhe tē dēgjuarit, ngandonjēherē dhe sytē.

Emr. Dr. Habibullah pashai s' mē ka thēnē kurrē nonjē gjē tē tillē.

Gjēlp. Nē mos jua tha duhet ta zbulojit vetē.

Prof. Dh. – Periergon. Zotorote mohon fuqinē e specifikut mē tē njohur.

Gjēlp. – Aspak. Jo vetēm nuk e mohoj fuqinē e kininēs, po thom se ka aq fuqi, sa prish tē qëlluarit e rregullshēm tē zemrēs, prish hollēsiniē e veshit dhe shpesh vē në rrezik sytē. (Dhe kētu dr. Gjēlpēra mbuloi kryet me kapellon që e mbante në dorē, dhe u ngrit mē këmbē).

Prot. Dh. Dhe Emr. – U zemēruat?

Gjēlp. – Aspak. – U ngrita që tē shkojmē tē shohim bashkē tē shēruarin tuaj. Urdhēroni!

Emr. – Pse, myfetish na u bēre zotērote?

Prot. Dh. – Na prosval, zoti doktor.

Gjēlp. – Ju lutēm, mōs e mirri pēr shtrembēr. Unē dua tē nxē s' dua tē ju shaj ose t'ju prish punē.

Dua tē mēsōj pēr veten time. Nē qoftē se njeriu që thoni, ka qenē me tē vērtetē i sēmurē, nē qoftē se u shērua me tē vērtetē dhe nē qoftē se shērimi i tij u mbarua me kininēn që i dhatē dhe jo nga arsyet tē tjera. – ahērē ngjet nga tri gjēra një: ose kini njēsōj kinine tē çuditshme tē panjohur gjetkē, ose trupi i njerēzve kētu ndryshon nga trupi i njerēzve tē tjerē, ose mē nē fund, dini ndonjē magji misterioze dhe i pērmbynsi rregullat e natyrēs.

Po kam shumë frikē se tē shēruarin tuaj do ta gjej edhe tē sēmurē nga sēmundja që ka pasur, ndonēsē ethet – shenja e sēmundjes tij – ēshtë zhdukur; dhe kam frikē se do t'ia gjej zemrēn batall, pērvēç veshit dhe syrit që mund tē jenē kushedi se nē ç'hall.

(Dr. Protagoras Dhalla shikoi dr. Emrullahun me një çudi pyetēsē).

Prot. Dh. – Rini, adhelpē, kemi kohē pēr ato që thoni.

Nuk ēshtë nevojē tē prishim muhabetin pēr gjepura.

Gjēlp. – (Duke u ulur). Gjepura? S'janē gjepura, por janē gjēra me shumë rēndēsī. Nuk erdha kētu pēr gjepura nga çipi tjetēr i Evropēs.

Emr. – Zoti doktor, bēni himnet dhe thonani, ç' do bēni ju vetē, sikur t'ju shpien pērpara një tē sēmuri me ethe tē forta?

(Dhe këtu Dr. Emrullahu i luan syrin doktor Protagoras Dhalla).

Gjël. – T'ju thom. Do ta shikoja me kujdes me të gjithë mënyrat të njohura nga dituria: do t'i merrja gradën e nxehtësisë së trupit, pulsën, të qëlluarit e zemrës; do të vështroja gjuhën, grykën, sytë; do të tretja gjakun, pështymën, të përgërët dhe ujët e tij; do të matja presionin e gjakut; do ta pyesja në ka të dhëmbura gjëkund, ç'ka ngrënë, ç'ka zakon të hajë, që kur e ndjeu veten të sëmurë. Dhe me këto elemente në dorë, do të bëja një diagnozë të hëpërhëshme. Më vonë, po të qe nevoja, do të mirrja një fotografi Roentgen të organeve të brendshme të tij.

Prot. Dr. – Pse, kini makinat e duhura për të marrë fotografi Roentgen, dhe dini t'i përdorni vetë?

Gjël. – Pa fjalë. Ajo është një gjë elementare në ditët tona. Në qoftë se në qytetet e mëdha e të zhvilluara, mjekët nuk i aplikojnë vetë Rezet X. po ua lënë specialistëve atë punë, nuk është se puna është e zorshme, po se është mirë të jetë e ndarë për arsye lehtësie. Në një vend si Shqipëria duhet ta bëjmë vetë. Nuk është gjë aq e zorshme. Po të dëshironi, mund t'ju jap ca mësim.

Prot. Dh. Edhe Emr. Kujt, të më japësh mua mësim? Ha – ha – ha – ha – ha!

Emr. – Na ndjeni që qeshmë. Kur ta zbuloni sëmundjen e të sëmurit në qoftë se vdes i sëmuri gjersa të mbaroni zbulimin tuaj – ç' do të bëni?

Gjël. Në qoftë se vdes, udhë e mbarë. Është faji i tij, se duhet të më kish thirrur para se të arrijë në prag të vdekjes. Po t'ju thom se ç' do t'i bëj të sëmurit.

Dr. Protagoras Dhalla dhe dr Emrullahu. – Pa na thoni, pra si të kuptoni sëmundjen e njeriut me ethe, ç' do të bëni?

Dr. Gjëlpera. – Mund t'i jap ca ilaçe të pakta, në qoftë nevojë, për të lehtësuar mundimet e tij. Dëgjon? Për të lehtësuar mundimet, jo për të shëruar; se, për sa, më përket mua, unë s'di nonjë ilaç që shëron. Si të marrë pak veten i sëmuri, do t'i jap të kuptojë se e vetmja shpresë për të që të shërohet, është të forcojë trupin e tij, se trupi i fortë e mund sëmundjen. Po trupi nuk forcohet me hape, forcohet me një rojtje më të mirë, me erë më të paqme, me diell, me çlodhje, me të ngrënë të arsyeshme.

Emr. – Dhe kujtoni se nuk ua thomi ato këshilla të sëmurëve?

Gjël. – Besoj se nuk ua thoni, ose ua thoni me të tillë mënyrë, që i sëmuri të besojë se kryepuna është të hapet, në ilaçet. Pastaj jam i bindur se nuk i shpjegoni të sëmurit natyrën e sëmundjes tij.

Prot. Dh. – Ahere qenkeni i mendjes që mjeku duhet të jetë dhe mësonjës, duhet çdo të sëmuri t'i japë dhe mësim mjekësie?

Gjël. – Po, jam i mendjes që populli, përgjithësisht, duhet stërvitur në parimet themeltare të shëndetit, po pa përdorur fjalë teknike dhe pa hyrë në hollësira të panevojshme; dhe i sëmuri duhet stërvitur të kuptojë natyrën dhe zhvillimin e sëmundjes së veçantë të tij. Në qoftë se i sëmuri nuk kupton mirë se ç' është dhe si mund të rritet ose të pakësohet e të zhdukët sëmundja e tij, si do t'bashkpunojë me mjekun? Dhe e vetëma udhë e shërimit është bashkëpunimi i të sëmurit me mjekun.

Emr. – Po a e vazhdojnë gjëkund këto sisteme?

Gjël. – Në gjithë vendet e përparuara. Shikoni buxhetet e shteteve moderne, me të vërtetë moderne, dhe do të gjeni në listën e harxheve diturinë e rregullave të shëndetit, në të tjera fjalë

parimet e përgjithshme, të mjekësisë preventive. T'ju jap tani një shembëll të veçantë për një të sëmurë. Pak vjet më parë një i njohuri im, një shqipëtar, konsultoi një profesor, të Universitetit Vjenës, për një parregullsi në të qëlluar të zemrës; më vonë pati rastin të shikohet te një profesor i Universitetit Upsala; dhe ca më vonë pyeti një profesor të Universitetit Harvard. Që të tre profesorët i dhanë këshilla dietetike, i thanë se ç'të hajë e ç'të mos hajë, ç'të bëjë dhe si të rrojë. Natyrisht nuk i dhanë ilaçe. Ky njeri, që të kuptojë se ç'vlejnë mjekët e Ballkanit pyeti edhe një mjek ballkanik, i cili dini se ç'bëri? I dha katër ilaçe, jo më pak se katër ilaçe. Njeriu qeshi me mendjen e tij dhe porsa doli jashtë e grisi recetën.

Emr. – Haj, haj doktori bëri vazifën e tij, profesorët s'kishin nge, dhe e përcollnë njerinë me ca këshilla, Dr. Habibullah pashai jipte krudoherë ilaçe.

Prot. Dh. – Dini shumë bukur se ati i mjekësisë është o Hipokratis, Elini i çkëlqyer dhe unë jam teliofitos tu Panepistiniu ton Athinon. Të mos ishin mirë ta-farmaka, s'do na i kishin thënë kathijtinjtë?

Gjël. – Tani qëllimi im ishte ky: unë – do t'mundohej të ndërroj mënyrën e rrojtjes të ngrënies të këtij populli fuqinë shëronjëse të diellit, të erës së pastër, të ujit, të kulturës fizike të gjellëve naturale dhe të paqme. Ashtu jam i bindur se do të shtie themelet e një race të shëndoshë, të bukur e të lumtur. Nga ana tjetër do të orvatem të bind dhe guvernën, pa ndryshim partie – të pëlqejë një plan të përgjithshëm për të lëftuar mushkonjat dhe morrat, për të tharë kënetat dhe për të çmorritur turmën, për të rregulluar llogarinë, për të dërguar djemurinë të verojë grupe – grupe me çadëre në malet, për të bërë ushtrinë një shkollë praktike të shëndetit, dhe për të marrë shumë masa të tjera. Është një ambicie e madhe dhe e rëndë. Më gënjen mendja se do të jem i zoti ta vërtetoj, në gjefsha përkrahje nga populli dhe nga guverna. Koha e magjisë dhe e hapeve u mbarua; mund të bashkoheni me mua. Në daçi, vazhdoni së dhëni hape.

Të dy mjekët e pritnë fjalët e dr. Gjëlperës me të qeshur. Dhe mateshin t'i përgjigjen, kur u afrua Ibn-el – Kelbi dhe i tha dr. Gjëlperës se po e priste ministri Salembosa. Ashtu ky u ngrit, përshëndoshi të dy mjekët dhe u largua me Ibn – El – Kelbin.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë karakteristikat e veprimtarisë letrare të Faik Konicës? Ç'e dallon atë prej veprave të shkrimtarëve të tjerë të kësaj periudhe dhe me ç'veprimtari u bë më i njohur?
2. Pse revista „Albania” konsiderohet enciklopedi më vete?
3. Në cilat fusha të veprimtarisë letrare ai dha kontribut dhe cilën gjini e lëroi më tepër?
4. Cilat janë vlerat e shkrimit *Shqipëria si m'u duk* dhe cilat të shkrimit *Shqipëria – kopsht i Evropës Juglindore*?
5. Ç'i dallon dhe ç'i bashkon shkrimet: *Katër përrallat nga Zullulandi* dhe *Doktor gjëlpera zbulon rrënjët e dramës së Mamurasit*?
6. Bëni një krahasim ndërmjet përshkrimit të personazheve: **Doktor Gjëlpera** të Faik Konicës dhe Nushi të novelës **Studenti në shtëpi** të Migjenit, si dhe Dodës të novelës **Gjaku** të Ernest Koliqit!

FAN STILIAN NOLI (1882 – 1965)

Fan Stilian Noli

Në historinë e letërsisë shqiptare me emrin e Fan Stilian Nolit lidhen tipare të jetës politiko – shoqërore dhe letrare shqiptare, ballkanike dhe ndërkombëtare. Ai është i njohur si diplomat, ideolog, poet, kritik letrar, përkthyes, publicist, historian, muzikolog, dhe orator. Në historinë e popujve të rrallë janë personalitetet që posedojnë këto epitete të Nolit. Vendi i tij në historinë e letërsisë shqiptare është i rëndësishëm. Fan Noli në letërsinë shqiptare hyri në të njëjtën kohë kur edhe Çajupi, Asdreni, Gramenoja e tjerë.

Shënime bio-bibliografike

Fan Stilian Noli u lind në fshatin Qytezë (Ibrik Tepe) në afërsi të Edrenesë së sotme në Turqi, më 6 janar 1882. (Në këtë rajon, në kohën e Ali Pashë Tepelenës, qenë vendosur shtatë fshatra shqiptarësh, në mesin e të cilëve është edhe ky i Nolit). Shkollimet fillore i ndoqi në shkollën greke të fshatit, kurse gjimnazin grek në qytetin Keshan dhe studimet e filozofisë i filloi në Athinë, por nuk mundi t'i mbarojë. U mor me punë të ndryshme si qerraxhi, sufler, artist në teatro shëtitëse dhe më vonë si diplomat e burrë shteti. Pjesën më të madhe të jetës e kaloi në Amerikë, ku përveç botimit të veprave të ndryshme letrare shkencore studion edhe historinë në Universitetin e Haryardit (1908), që e mbaroi më 1912 dhe me muzikën në Konservatorin e Nju-Inglendit. Më 1934 si temë diplome, në këtë konservator punon poemën simfonike *Scanderberg* sipas motiveve të poemës me të njëjtin titull të shkrimtarit amerikan H. U. Longfellow, kurse më 1947, me studimin *Bethoveni dhe Revolucionin Francez* doktoron në muzikë.

Noli ishte i lidhur me organizatat botërore të kohës dhe synonte një shoqëri socialiste të tipit borgjez. Me rastin e dhjetëvjetorit të Revolucionit Socialist të Tetorit, në nëntor të vitit 1927 merr pjesë në këtë kremte si anëtar i delegacionit të popujve të Ballkanit (dha edhe intervistë në gazetën „Pravda“).

Veprat më të njohura janë: *Israelitë dhe Filistinë* (1907); *Historia e Skënderbeut* (1921, 1948); *Album* (1947); *Autobiografia* (në anglisht, 1960).

Vepra

Krijimtaria e Fan Nolit është e ndryshme. Shkroi drama, libra historikë, poezi dhe vepra muzikore, përktheu nga gjuhë të ndryshme vepra letrare dhe kishtare, mbajti fjalime të zjarrta politike, udhëhoqi gazeta dhe shtetin shqiptar (qershor – dhjetor 1924). Noli, bashkë me Çajupin dhe Asdrenin, përdori motive biblike dhe mitologjike (më tepër të mitologjisë greke dhe kishtare).

Drama në tri akte *Israelitë dhe Filistinë* (1907) është ndër të parat e këtij lloji. Motivi i kësaj drame është huazuar nga ndodhitë e Biblës dhe përpunon konfliktin fetar midis monoteizmit dhe politeizmit, Israelitët si monoteistë, dëshirojnë t’ia imponojnë besimin e tyre filistinëve. Personazh kryesor është Samsoni, njeri me fuqi të mbinatyrshme dhe mençuri të rrallë. Nëpërmjet detyrimit që izraelitët përdorin për t’ia imponuar botëkuptimin e vet fetar filistinëve Noli shtron çështjen e përdorimit të forcës si mjet për përhapjen ideologjike. Konflikti i dramës zhvillohet në raportin midis fuqisë dhe urtisë. Samsoni e të tjerët mendojnë se duhet përdorur urtia, kurse plaku Rabin se duhet përdorur forca. Mbreti i Filistinëve për ta mposhtur Samsonin fton vajzën magjepse Dalila, e cila duhej ta zbulojë sekretin e fuqisë së mbinatyrshme fizike të Samsonit. Me anë të verës Dalila e vë në gjumë Samsonin, në ndërkohë vrapojnë filistinët, e lidhin, ia qethin flokët dhe ia rruanë mjekrrën, ia verbojnë sytë, e lidhin për shtyllën e tempullit dhe fillojnë ta festojnë fitoren. Samsonit nisin t’i rriten flokët dhe mjekrra, kështu i kthehet fuqia dhe përmbys tempullin duke vrarë shumë filistinë. Samsoni tani bindet se ka pasur të drejtë plaku Rabin, kur e këshillonte ta përdorë forcën.

Në figurën e Samsonit Noli ndërtoi kultin e mbinjeriut. Këto janë shenjat e para të botëkuptimit filozofik të filozofit gjerman Fridrih Niçe. Ndërkaq, në figurën e Rabinit është ndërthurur përvoja e regjur jetësore. Noli nuk e përpunoi dramën, kështu ajo mbeti e zbehtë në pasqyrimin e konfliktit dramatik, andaj edhe është quajtur „Skelet drame”.

Poezia

Vjershat e Nolit u botuan në vëllimin *Album* më 1947. Ato janë frymëzuar nga ngjarjet politike të kohës. Pjesa më e madhe e tyre janë **satira politike** dhe **marshe**. Kështu, në vjershat „**Marshi i barabajt**”, „**Kënga e Salep Sulltanit**”, „**Sulltani dhe Kabineti**”, „**Shën Pjetri në mangall**” Noli satirizon gjendjen politike të kohës, kritikon Ahmed Zogun dhe bashkëpunëtorët e tij. Poezia origjinale e Nolit kryesisht është shkruar në vitet kur qëndroi në Evropë, sepse në Amerikë shumë pak do të merret me këtë krijimtari.

Në disa poezi shpreh mallin për atdhe dhe vuajtjet e tij nëpër vende të ndryshme të botës. Kështu, në poezitë „**Rent, or Marathonomak**” dhe „**Anës lumenjve**”, që janë edhe kryevepra të tij, trajton problemin social, të brumosur me ndjenjën e nostalgjisë dhe shfaq simpatinë e vet ndaj socializmit. Në një numër vjershash Noli i përgjithëson mendimet e veta, tanimë „marshet” e Krishtit dhe kryqëzimit janë larg idesë universale të organizimit të fshatarësisë dhe punëtorisë që shprehet në poezinë „**Anës lumenjve**”.

Këto dy vjersha, njëkohësisht shënojnë edhe kulmin e poezisë së tij dhe mbylljen me sukses të vjershave me temë politike të aktualitetit të kohës. Marathonomaku me të gjitha energjitë, mendjen dhe zemrën i është kushtuar revolucionit. Atë s' e mposht as lodhja kapitëse, as etja, sepse në vete bart lajmin e fitores. Në poezinë „**Rent, or Marrathonmak**” Noli shpreh optimizmin për fitore sociale, kurse në poezinë „**Anës lumenjve**” pasqyrohet atmosfera e rëndë dhe e mjeruar, në të cilën jetonte vegjëlja.

Nëpërmjet antitezave arrin të përshkruajë këtë pamje tronditëse. Poeti duke qenë në mërgim të gjatë e të hidhur, endet herë anës Spresë në Berlin, herë anës Elbës në Hamburg, herë anës Rinit në Këln, herë anës Tunës në Vjenë duke shprehur:

*Çirem, digjem i verosur,
sakatosur, çarmatosur,
As i gjall' as i varrosur,
Pres në shenj' e pres një dritë,
Pres me vjet e pres me ditë,
Seç' u tera seç' u mpaka,
Lark prej vatrës dhe prej punës,
Anës Rinit, anës Tunës.*

Poezia „**Anës lumenjve**” është thurrur në trajtën e një monologu. Në vjershë përmes antitezave, simboleve, aliteracioneve dhe simetrive ngrihet figura e heroit lirik që përputhet me figurën e poetit në mërgim.

Në historinë e letërsisë shqipe Noli është edhe themeluesi i elegjisë politike. Në poezinë kushtuar Luigj Gurakuqit shpreh dhembjen për humbjen e shokut dhe bashkëmendimtarit. Në të, në fillim, me nota lirike, e kah fundi me theks epik portretizohet figura morale e Luigj Gurakuqit.

Shkrimet e tjera në prozë

Në fushën e studimeve historike Noli shkroi „*Historinë e Skënderbeut*”, të cilën e punoi dy herë më 1921 dhe 1948. Ai në këtë vepër, në bazë të të dhënave arkivore dhe historike zgjidhi shumë çështje të mitizuara për Skënderbeun, që lidheshin me shekullin XV prej Barletit e këtej.

Në fushën e prozës Noli në anglisht botoi një *Autobiografi*, e cila është e dyta me rradhë në historinë e letërsisë shqiptare, pas asaj të Jeronim de Radës (1898 – 1899). Për nevojat e Kishës Autoqefale Shqiptare përpunoi vepra të shumta muzikore (1951 dhe 1959). Ai pasi që, prej vitit 1908, shugurohet si prift në Amerikë, angazhohet për ndarjen e Kishës Ortodokse Shqiptare nga ajo greke, që zyrtarisht njihet me dekretin e Patriarkut të Konstantinopolit më 12. IV. 1937. Për këtë qëllim përktheu vepra të shumta kishtarë.

Përkthimet dhe kritikak letrare

Fan Stilian Noli dha një kontribut të veçantë dhe të rëndësishëm në fushën e përkthimit. Përktheu klasikët më të mëdhenj të letërsisë botërore. Veprimtaria përkthimore ndahet në dy kahe: në përkthimin e veprave kishtare dhe veprave letrare. Për nevojat e Kishës Autoqefale Shqiptare, ndërmyet viteve 1909 – 1913, përktheu librat e meshës, që i shërbyen si bazë për përkthimin e veprave letrare.

Prej veprave të letërsisë botërore përktheu: komedinë *Martesa me pahir* të Molierit, novelën *Vanina Vanini* të Stendalit, dramën *Armiku i popullit* dhe *Zonja Ingra e Ostrotit* të Ibzenit; *Otello*, *Hamletin*, *Makbethin* dhe *Jul Qesarin* të Shekspirit; *Rubaitë* e Omar Khajamit; *Kasollën* e Ibanjezit; *Don Kishotin* e Servantesit e shumë të tjera.

Përkthimet e Nolit kanë rëndësi të madhe, sepse ai kryeveprat e letërsisë botërore, për nga karakteri aktual i bëri të flasin shqip. Noli përkthimet i përcolli me shënime kritike, të njohura si **Introdukta**, me të cilat ndihmoi zhvillimin e kritikës letrare. Me këto kritika bëri vlerësimin kritik të veprave dhe nënvizoi vlerat e posaçme të tyre, të cilat i inkuadroi në rrjedhat aktuale të letërsisë dhe të kulturës shqiptare.

Përfundimi

Krijimtaria letrare e Nolit ndahet në dy faza: **faza e parë** zgjati deri më 1930, kur merret me publicistikë, poezi, dramë dhe përkthen veprat e letërsisë botërore; kurse **faza e dytë** nis prej këtij viti kur ai heq dorë nga politika, deridiku edhe nga krijimtaria letrare dhe kryesisht merret me muzikë dhe histori. Me krijimtarinë e vet të gjithanshme e pasuroi historinë e letërsisë shqiptare me forma të reja shprehëse.

SYRGJIN – VDEKUR

(Elegji për Luigj Gurakuqin)

Nëno moj, mbaj zi për vëllanë,
Me tre plumba na i ranë,
Na e vran' e na e shanë,
Na i thanë tradhëtar.

Se të deshte dhe s'të deshnin,
Se të qante kur të qeshnin,
Se të veshte kur të ç'veshnin
Nëno moj, të ra dëshmor.

Nëno moj, vajto, merr malin
Larot t'a përmbysnë djaln
Që me Ismail Qemalin
Ngirti flamur trimëror.

Nëno moj, ç'është përpjekur
Gjojë – mjalt' e zemër – hekur,
Syrgjin – gjall' e syrgjyn – vdekur,
Ky vigan Liberator.

Në këtë vjershë Fan Noli përshkruan dhembjen për shokun dhe bashkëluftarin e vdekur Luigj Gurakuqin (1879-1925). Cilat tipare të Luigj Gurakuqit theksohen? Si përshkruhet portreti i tij moral dhe trimëror? Cilat figura artistike ka përdorur dhe cilit tip të poezisë lirike i takon ajo?

ANËS LUMENJVE

Arratisur syrgjynosur,
Rraskapitur dhe katosur,
Po vajtonj pa funt, pa shpresë.
Anës Elëbë-s, anës Spres-së.

Ku e lam' e ku na mbeti
Vaj – vatani e mjer mileti
Anës detit i plarë,
Anës dritës i paparë.

Pranë sofrës i pangrënë,
Pranë dijes i panxënë,
Lakuriq dhe i dregosur,
Trup e shpirt i sakatosur?

Se ç'ë shëmpnë derbederët,
Mercenarët dhe Bejlerët,
Se ç'ë shtypnë jabanxhinjtë,
Se ç'ë shtrydhnë fajdexhinjtë,
Ç'ë shkretuan anëmbanë,
Nënë thundrën e përdhunës
Anës Vjosës, anës Bunës!

Çirem, digjem i verosur,
Sakatosur, çarmatosur,
As i gjall' as i varrosur,
Pres një shenj' e pres një dritë,
Pres me vjet' e pres me ditë,
Se ç'u tera, se ç'u – mpaka,
Se ç'u – çora, se ç'u mplaka,
Lark prej vatrës dhe prej punës,
Anës Rinit, anës Tunës.

Çakërdisur, batërdisur,
Përpëlitur dhe zalisur,
Ëndërronj pa funt, pa shpresë
Anës Elbës, anës Spreesë.

Dhe një zë vëngon nga lumi,
Më buçet, më zgjon nga gjumi,
Se mileti po gatitet, se tirani lebetitet,
Se pëlçet, kërcet furtuna,
Fryhet Vjosa, derdhet Buna,
Skuqet Semani dhe Drini,
Dridhet Beu dhe zengjini,
Se pas vdekjes ndriti jeta,
Dhe kudo gjëmon trumbeta:

Ngruhuni dhe bjeruni,
Korini dhe shtypini,
Katundar' e punëtorë,
Që nga Shkodra gjer në Vlorë!

Ky ilaç ky kushtim
Më bën djal' e më bën trim,
Më jep forc' e më jep shpresë,
Anës Elbës-s, anës Spree-së.

Se pas dimrit vjen një verë
Që do kthehemi një herë
Pranë vatrës, pranë punës,
Anës Vjosës, anës Bunës.

Arratisur syrgjynosur,
Rraskapitur dhe katosur
Brohorit me bes' e shpresë
Anës Elbës, anës Spree-së.

Hamburg, Maj 1930.

Këtë poezi Noli e shkroi në mërgim pas përmbysjes së Revolucionit të Qershorit të vitit 1924. Ç'përshkruhet në këtë poezi? Ç'ka e dallon prej poezive të tjera? Gjendja e kujt përshkruhet në të?

– Komentoni vargjet:

*Dhe një zë vëngon nga lumi,
Më buçet më zgjon nga gjumi,
Se mileti po gatitet,
Se tirani lebetitet,
Se pëlçet, kërcet furtuna.*

- Ç'kuptim shprehin emrat e lumenjve dhe të vendeve?
- Ç'e trimëron poetin dhe ku gjendet ai kur shkruan poezi?
- Ç'motiv përshkruhet në të?

SHËN PJETRI NË MANGALL

Fryn' e ç'fryn veriu,
Ngrin e mërdhin i ziu
Dhe Mangallit i afrohet
Që të ngrohet.
Krishtin brenda e gjykojnë
Dhe pas ligjës e dënojnë,
E goditin dhe e shtyjnë,
E pështyjnë.

S'del askush që ta shpëtonjë,
Roma do t'a kryqëzojnë,
Triumfon Legaliteti
Dhe Laneti.

Kur e rrahin dhe e tallin
Pjetri ngulet mbi mangallin;
Kur e pa, u-koll këndezi
Nga qymezi.

Dhe një shërbetore i tha:
„Je dhe ti një nga ata! „
Po Shën Pjetri proteston,
E mohon.

Kuspull mbi mangallin mblidhet,
Po djek dorën dhe përdridhet;
Se ç'këndon bandill këndezi nga qymezi:

– Simon Pjetër, Ban jona,
Kështu ndahet kjo dynja:
Kryqi andej, këtej bushaku
Dhe allçaku.

„S'ka e s'ka si heroizma,
Edhe si idealizma,
Por kur dimër del behari
S'ka si zjarri”.

„Nga ata je „— thot ajo,
E mohon Shën Pjetri: — „jo!
As e njoh, as e kam parë,
Moj e marrë!”

Kuspull mi mangall mblidhet
Po djek mjekrën dhe përdridhet;
Se ç'këndon bandil këndezi
Nga qymezi:

„Shkab' e shkëmb me poz' e fjalë,
Se ç'na dolle shkrumb e galë,
Në je trim këtu tregojë,
Shko shptoje”.

Thot' ajo: — „Je, mos gënje! „
Pjetri e mohon me be:
„Jo, për Zotin, moj aman,
S'jam e s'jam”.

Kuspull mi mangallin mblidhet,
Po djeg gjuhën dhe përdridhet:
Se ç'këndon bandill këndezi
Nga qymezi:

Seç' e dogje, seç' e fike,
Gjel' me këmbë e këng' armike,
Dhe ndërgjegjen seç' ia çpove,
Seç' ia zgjove.

Seç'vajton Shën Pjetri hidhur,
Lesh – lëshuar, duar – lidhur,
Tri her'e pa gdhirë
Faqe – nxirë

Janar, 1930

Në këtë poezi Shën Pjetri simbolizon bashkëluftarin dhe shokun. Sipas mitologjisë biblike Shën pjetri tri herë e mohoi Jezu Krishtin, i cili ia kishte paralajmëruar tradhtinë. Edhe në këtë poezi dhe në disa të tjera nën Krishtin fshihet vetë poeti, kurse nën Shën Pjetrin shokët e tij.

Si përshkruhet gjendja shpirtërore e Shën Pjetrit? Si e nis përshkrimin poetik dhe si e përfundon? Si reagon shën Pjetri kur e akuzojnë për bashkëpunëtor me Krishtin (për ilustrim të shfrytëzohen strofat, 5, 8, 10 dhe 11)?

– Çka shprehet me vargjet:

*S'del askush që t'a shpëtonjë,
Roma do t'a kryqëzonjë,
Triumfon Legaliteti
Dhe Laneti.*

– Çka simbolizon poeti me këndezin dhe si e komentoni strofën:

*Seç'vajton Shën Pjetri hidhur,
Lesh – lëshuar, duar – lidhur,
Tri herë mohoj pa gdhirë,
Faqe nxirë.*

RENT, OR MARATHONOMAK

Rent, ore rent, rent o u thua
Se u-çthur ordi e huaj, ,
Se betejën e fituam
Dhe qytetin e shpëtuam!
Rent, or rent,
Rent, or Marathonomak.

Ke një plagë, po s' e the,
Djers' e gjak pikon për-dhe:
Do që ti të jesh i pari,
Për triumfin lajmëtari,
Flamur – gjak,
Kuqo, Marathonomak!

T'u – tha gryka, po s' të pihet,
T'u mpi këmba, po s' të rrihet,
Se mileti po të pret,
Ankthi zëmrat ia vret,
Vrer e tmerr,
Shpejt, or Marathonomak!

Kurrë kaq s' dogji djelli
Dhe si plumb s' rëndoi qielli
Kurr' aq ëmbl' e bukur s' ftoj
Hij' e lisit edhe kroj:
Tur-u tej,
Tutje, or Marathonomak!

Vapa mbyt e pluhri nxin
Ferra çjerr e guri grin
Afsha gjoksin përvëlon
Synin avulli verbon:
Ur' e prush,
Furr' o or Marathonomak!

Kap një degë prej dafine
Dhe vërtitesh ndaj Athine,
Nëpër fush' e brek mi brek
Këmba tokën as t' a prek

Hip'e zbrit,
Petrit Marathonomak!

Gryka si gjyrik të çfryn
Prej Vullkani flag'e tym
Seç'vëngon e seç'gulçon,
Zëmra brinjët t'i çkallmon
Me tokmak,
Mbahu, or Marathonomak!

Nëna, motra, nusja djaln,
Ngrehin krahët të të dalin,
Mos se s'jan veç Najada
Magjistrica dhe driada;
Lark, or Lark,
Lark, or Marathonomak!

Hajde, ja Akropolia,
Ja qyteti dhe njerëzia
Që të pan'e që të çquan
Dhe fuqinë t'a rishtuan
Ha dhe pak,
Hajde, or Marathonomak!

Ja arrive, ua the:
Ç'gas e ç'helm qe kjo myzhde!
„E fituam!” brohorite
Dhe për tok'u përpëlite:
Vdiq, or vdiq!
Vdiqe, or Marathonomak.

Rent kudo, dyke bërtitur,
Nëpër shekuj faqe – ndritur,
Se i vogli shtrin viiganin
Dhe i shtypuri tiranin,
Veç e tok,
Tok, or Marathonomak!

Prill 1930

PYETJE DHE DETYRA

1. Marathona është fshat afër Atikës, ku u zhvillua lufta midis Athinës demokratike dhe okupatorëve. Andaj edhe lajmëtari i fitores bart emrin e fshatit, ku triumfoi fitorja e lirisë sociale. Kuptimi figurativ i këtyre vargjeve i drejtohet gjendjes së kohës.
2. Si përshkruhet gjendja shpirtërore dhe fizike e këtij lajmëtari (për ilustrim shfrytëzoni strofën e parë, të katërt, të gjashtë dhe të shtatë!) Kush e pret Marathonomakun dhe si e këshillon poeti të veprojë me to? A arriti Marathonomaku në cak dhe ç'u bë pastaj me të?
3. Duke përshkruar afrimin e Marathonomakut në cak, poeti përdor shprehje të ndryshme: herë turqizma, herë pasthirma, gjeni këto shprehje në tekstin e dhënë.
4. Fan Stilian Noli gjatë jetës së tij u mor me veprimtari të ndryshme: letrare, politike, publicistike, shkencore. Numëroni veprat e secilës fushë.
5. Noli me Çajupin, Fishtën e Nikajn, janë shkrimtarët e parë që në veprat e veta poetike përdorën motive biblike dhe të letërsive të popujve të lashtë. Shpjegoni funksionin letrar të përdorimit të këtyre motiveve në poezitë „**Shën Pjetri në mangall**” dhe „**Rent, or Marathonomak**”.
6. Përgatitni një analizë gojore të këtyre dy poezive. Gjatë interpretimit bazohuni në njërën prej këtyre skemave:
 - a) – prejardhja e motivit (biblik – Shën Pjetri si inspirim, klasik grek – Marathonomaku si inspirim)
 - forma e jashtme e vjershave
 - përmbajtja e bisedës ndërmjet shërbetores dhe Shën Pjetrit, qëndrimet ideore të Shën Pjetrit.
 - populli në **Rent, or Marathonomak** dhe qëndrimi i Marathonomakut ndaj tij:
 - b) – titulli i poezive
 - kompozicioni
 - heronjtë dhe qëndrimet e tyre
 - tiparet lirike dhe epike
 - tiparet stilore të vjershave.
- 7) Në vjershën „**Rent, or Marathonomak**” dhe në „**Shën Pjetri në Mangall**” shtrohen këto çështje:
 - pozita e njeriut në shoqëri,
 - preokupimi i njeriut me probleme të ndryshme,
 - madhëria e shpirtit njerëzor,
 - shpresa titanike për më të ndritshmen dhe jetën më të lire,
 - dobësia shpirtërore e njeriut,
 - qëndrimi i individit në momente kyçe.
- 8) Shpjegoni pyetjet e nënshtruara në kontekst të vjershave dhe merrni qëndrimin tuaj ndaj atyre çështjeve.

MID'HAT FRASHËRI (1880 – 1949)

Mid'hat Frashëri, i biri i politikanit dhe ideologut të Rilindjes Abdyl Frashërit dhe nipi i dy figurave të shquara Naim dhe Sami Frashëri, është një personalitet i rëndësishëm i kulturës shqiptare të gjysmës së parë të shekullit XX. Ai u mor me veprimtari të ndryshme. Botoi gazeta e revista, shkroi pamflete politike, ese kritike si dhe tregime. Konsiderohet njeriu më i informuar për çështjen shqiptare të kohës. Biblioteka e tij e pasur dëshmon anekdotën se kishte njohuri për gjithçka që ishte shkruar për shqiptarët, kudo në botë. Është i njohur me pseudonimet *Mali Kokojka* dhe *Lumo Skëndo*.

Mid'hat Frashëri

Jeta

U lind në Janinë dhe u rrit në Stamboll, në gjirin e Frashëriotëve. Që i ri ndihmoi Skënder Luarasin dhe Kosta Jani Trebickën për botimin e almanakut *Kalendari kombiar*, që shtypej në Sofje. Një vit pas vdekjes së ungjit, me pseudonimin *Mali Kokojka*, botoi në Sofje biografinë *Naim Be Frashëri*. Në vitet 1905 – 1910 punoi si drejtor për çështje politike në administratën osmane të vilajetit të Selanikut. Më 1908, me pseudonimin Lumo Skëndo, nisi në Selanik botimin e fletores së përjavshme *Lirija*, e cila u botua deri më 1910. Mori pjesë në drejtimin e punimeve të Kongresit të Manastirit dhe më 1909, po në Selanik nisi botimin e revistës mujore *Diturija*, e cila nga viti 1916 shpërngulet në Bukuresht, kurse nga viti 1926 deri më 1929 do të dalë në Tiranë.

Mid'hat Frashëri në Klubin patriotik të Selanikut luajti rol pajtues ndaj xhonturqve, për çka qe kritikuar ashpër nga figurat më radikale, si Çajupi e të tjerë. Mirëpo, pas shembjes së Perandorisë Osmane dhe pas shfaqjes së synimeve gllabëruese të fqinjëve ballkanikë ndaj Shqipërisë, veprimtaria e tij politike fitoi karakter më kombëtar. Pas vitit 1912 u bë ministri i parë për punët botërore, më pas konsull i përgjithshëm në Beograd dhe drejtor i përgjithshëm i postave.

Gjatë Luftës së Parë Botërore u internua në Rumani dhe pas lirimit iu përkushtua botimeve. Nga 5 maji 1916 drejtoi të përdyjavshmen e Bukureshtit *L'indépendance albanaise* dhe më pas e gjejmë në Lozanë, ku shkroi një varg artikujsh. Më 1920 emërohet kryetar i Delegacionit Shqiptar në Konferencën e Paqes në Paris, ku jetoi deri më 1922. Atje u mor me veprimtari publicistike duke propaganduar në shtypin francez qëndrimin e Shqipërisë për rikonstruimin e Europës së pasluftës. Artikujt i botoi në organet e famshme si *France – Orient*, *L'Europe nouvelle*, *Revue de Genève*. Më vonë ushtroi disa poste ministrash dhe nga viti 1923 deri më 1926 ishte ambasador i Shqipërisë në Greqi. Gjatë periudhës së Zogut hoqi dorë nga veprimtaria politike dhe hapi një librari në Tiranë. Kishte një bibliotekë jashtëzakonisht të pasur (thuhet se kishte rreth 20.000 vëllime), më e madhja në Shqipërinë e asaj kohe, të cilën më 1938 e ofroi për krijimin e një Instituti Studimesh Shqiptare. Në vitin 1942 rihyri në arenën politike dhe u caktua udhëheqës i *Ballit Kombëtar*. Në vjeshtë 1944 iku në Itali, më pas u vendos në Angli dhe në fund vdiq në Nju-Jork më 3 tetor 1949.

Veprimtaria

Mid'hat Frashëri është autor i shumë librave tematikash të ndryshme, nga ato mësimore, përkthime, artikuj në gazeta, broshura politike dhe rrëfenja didaktike deri te studimet, vjershat dhe tregimet e shkurta. Deri më 1924 kishte botuar rreth njëzet vepra shqip. Nga botimet joletrare janë: *Istori e shkrimit shqip* (botuar më 1901 në revistën *Diturija*); *Këndime për shkollat e para* (Selanik 1910); *Istori e mbretërisë Otomane* (Konstantinopojë 1912); *Letra mi një udhëtim në Zvicër* (Sofje 1915); *Plagët tona* (Tiranë 1924) një traktat 61 faqesh për gjendjen morale, materiale dhe psikologjike të Shqipërisë; dhe *Kalendari kombiar* për vitin 1926.

Ndër veprat e përkthyer janë: *Gjyjom Telli* i Lamartinit (Sofje 1898) dhe *Bëj-e të mirën pa hith-e në det* nga Fanz Hofmani (Sofje 1900). Përktheu një pjesë të *Robinsonit* të D. Defosë (Selanik 1909); pjesë të studimit të dijetarit suedez Johan Tumanit për shqipen dhe shqiptarët; dhe *Psikologji e edukatës* e psikologut Gustav le Bon (Tiranë 1923).

Mid'hat Frashëri shkroi dy vepra kritike, njëra kritike-letrare (*Naim Be Frashëri*) dhe tjetra sociologjike dhe etnike (*Plagët tona*) dhe dy studime, njërin në shqip (*Pritmi i Shpirërisë*) dhe tjetri në frengjisht (*Shqiptarët dhe Sllavët*).

Libri *Naim Be Frashëri* i shkruar në formën e esesë me pseudonimin Kokojka është jetëshkrimi i parë i Naimit dhe i vetmi nga një anëtar i ngushtë i familjes. Në të njihemi së afërmi me pjesën shpirtërore dhe veprimtarinë kulturore e atdhetare të poetit të madh kombëtar. Është libri i parë biografik për historinë e jetës së poetit, në të cilin për herë të parë jepen të dhënat e jetës, shkollimit, mënyra e sjelljes me të afërmit dhe të tjerët. Shumë faqe të librit i kuhstohen përshkrimit të rrethanave jo të zakonshme të ndërtimi të portretit krijues të Naimit. Aty mësojmë se ai kur shkruante shqip ishte i detyruar të ruhet dhe të shkruajë „tinëz nga spiunët turq” dhe se kjo periudhë e jetës së Naimit kap një hapësirë kohore dhjetëvjeçare, sepse pesë vjetët e fundit të jetës poeti qe i sëmurë.

Libri është i rëndësishëm për historinë e letërsisë shqipe edhe për përshkrimin e atmosferës kohore politike e shoqërore në të cilën qe i përfshirë Naimi. Këtë anë të jetëshkrimit të tij Kokojka e vërteton nga dy aspekte: nga *aspekti i ndërlidhjes* me platformën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, nëpërmjet vëllait Abdylit dhe nga *aspekti i bashkëpunimit* me krijuesit e tjerë shqiptarë të kohës, se ai kishte krijuar lidhje të ngushta me të gjitha kolonitë shqiptare të kohës, si me atë të arbëreshëve të Italisë, të Bukureshtit, Kajros, Sofjes dhe, kuptohet, të Stambollit, të cilës i përkiste edhe vetë. Kokojka në këtë drejtim sjell të dhëna shumë të rëndësishme për ta njohur edhe qëndrimin e Naimit që mbante ndaj Lidhjes dhe synimeve të saj dhe se ai ishte pakëz skeptik. Lëvizjen e shihte si „një foshnjë” të pafuqishme për ta jatësuar programin e vet, por jetëdhënëse dhe largpamëse.

Libri *Naim Be Frashëri* i Kokojkës nis traditën e krijimit „të një historie kulturore të shkrimit shqip” – siç do të shprehet studiuesi i njohur kosovar i letrave shqipe Sabri Hamiti dhe, meqë është ndër veprat e para të këtij lloji, edhe ka arol të rëndësishëm për ngritjen e saj në një shkallë më të lartë kulturore.

Plagët tona është libri tjetër i Mid'hat Frashërit, në të cilin shpreh shqetësimin e vet për organizimin e jetës së brendshme shqiptare. Në të, në formën e esesë, shtron problemin e mënyrës së organizimit të shoqërisë shqiptare. Libri është një lloj programi në vijën e preokupimeve të rilindësve

frashëriotë për fatin e kombit e të atdheut. Aty Mid'hat Frashëri sipas mënyrës së shkrimit këshilldhënës të *Shqipërisë* së Samiut dhe në frymën e predikimeve atdhetare të Naimit, ringjalljen e botës shqiptare e sheh në hartimin e një programi me të cilin në radhën e parë do të vendosej ideali i përbashkët kombëtar, para të cilit do të rrafshohen të gjitha dallimet përçarëse dhe do të rreshtoheshin ta përmbushin të gjitha shtresat dhe grupet shoqërore.

Mid'hat Frashëri për çështjen kombëtare shqiptare në frengjisht ka shkruar disa libra. Ndër ta rëndësi të veçantë ka libri *Shqiptarët dhe Sllavët*, në të cilin në mënyrë shkencore dhe me argumente historike, kulturore, etnologjike e demografike përmbysi një nga tezat shpifëse të të huajve për shqiptarët, sipas të cilave ata paraqiteshin si të egër e të paqytetëruar. Për qëndrimet që ka Mid'hat Frashëri në këtë libër Sabri Hamiti konstaton se jo vetëm i ngjan, por i paraprin *Shqipërisë* së Faik Konicës.

HI DHE SHPUZË – Mid'hat Frashëri me pseudonimin Lumo Skëndo botoi librin me tregime *Hi dhe shpuzë* (Sofje 1915), i cili konsiderohet „si kapërcim i prozës shqiptare në trajtën e mirëfilltë letrare” (S. Hamiti). Prozat e këtij vëllimi janë të njëkohshme me krijimet në prozë të Ndoc Nikajt, Mihal Gramenos e Faik Konicës. Ai këto proza i ndan në *proza poetike*, *novela* dhe *kujtime*. Këto janë krijime të cilat më tepër përshkruajnë gjendje shpirtërore se sa ndodhi dramatike. Këto tregime janë interesante për përshkrimin e vuajtjeve të shqiptarëve nën zgjedhën osmane, për gjakmarrjen mes shqiptarëve dhe për luftërat në Ballkan. Ato përshkohen nga një notë e tepruar didaktike.

Prozat e Mid'hatit janë të tipit të *tregimeve etnike*, ku trajtohen tema të jetës shqiptare: *njohja e adhurimi i Shqipërisë, mërgimi, gjakmarrja dhe besa* si kategori morale kombëtare.

Tema e *njohjes dhe adhurimit* të Shqipërisë është përpunuar në tregimet *Ay mal* dhe *Plaku i Ylyncit*. Në tregimin e parë plaku me nipin 12-vjeçar ngjiten në malin e Tomorrit dhe gjatë ngjitjes plaku e porosit dhe e këshillon nipin ta dojë atdheun. Por rruga e njohjes së tij është e mundimshme, ashtu siç është e mundimshme edhe rruga e ngjitjes në majen e Tomorrit. Gjatë udhëtimit Plaku i tregon për topografinë shqiptare nga Janina e deri në Kosovë. Përmenden Drini, Sharri, Shkumbini, Kosova, Çamëria. Porosia dramatizohet në dialogun midis nipit dhe gjyshit. Nipi i thotë: „Atë, sa e vogël qenka Shqipëria!” Plaku i përgjigjet: „Shqipëria është dhuratë e Zotit, tokë e bekuar e të parëve, mëmëdheu”.

Në tregimin *Plaku i Ylyncit* ballafaqohen realiteti i egër me idealin e dashurisë. Në të ndeshen dashuria atdhetare dhe droja, dëshira për jetë dhe katastrofa njerëzore. Në mënyrë simbolike shfaqet fëmija në djepin ku shkruhet *Shqipëria*, i cili luhetet midis jetës dhe vdekjes. Është një aluzion në realitetin politik të Shqipërisë së asaj kohe, e cila „luhatet në teshun e kohës”. Ky tregim i Lumo Skëndos konsiderohet ndër më të arrirët, „ku dramaticiteti zhvillohet nëpërmjet dialogut të ideve, që shqiptohen me figura të simbolizmit” (S. Hamiti).

Tema e *mërgimit* i ka shërbyer autorit t'i ndërtojë tregimet *Udhëtimi, Kënga* dhe *Po kthehenë*. Ndërkaq tema e *gjakmarrjes* paraqet në tregimet *Pika lot* dhe *Or'e fundit*. Mbi temën e *besës* ndërtohet tregimi *Si vdiq Selman Todorusha*, në të cilin përshkruhet vetëvrasia e nuses për shkak të fjalës që ia ka dhënë kunatit se e do aq shumë sa është në gjendje të vdesë për të. Motivimi i personazheve është psikologjik, që i mungon tregimeve të tjera të Lumo Skëndos.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Ç'rëndësi ka veprimtaria kulturore dhe politike e Mid'hat Frashërit?
2. Në cilat fusha e zhvilloi veprimtarinë letrare?
3. Cilat tipare të Naimit si poet e luftëtar i veçon?
4. Ç'qëndrim mban ndaj organizimit të botës shqiptare?
5. Si e shtron çështjen shqiptare në librin *Shqiptarët dhe Sllavët*?
6. Cilat janë karakteristikat e prozës së Lumo Skëndos?
7. Si përshkruhet realja dhe idealja e Shqipërisë në tregimet *Ay mal* dhe *Plaku i Ylynecit*?

SI VDIQ SELMAN TODORUSHA

Si e ngriti dollin' e fundit, Selman Todorusha pshiu mustaqet e zbardhura të gjata, la kupën, shikoj dhe një herë ata që kish pranë:

– Po jo, do të ngre dhe një dollí tjetër. Do të pi për dashurinë që kemi në mes të fëmijës!

Të dy miqtë, i vëllaj, i kushëri, mbushnë kupatë. Zonjat ishinë qasurë se do të ngrihësh tepsija e do të vihësh buka.

– Për shëndet të dashurisë në këtë fëmijë! Edhe sa gjallë me nder!

Pas këti urimi që tregonte gjithë dëshirat e zëmrësë, kupat u qasnë dhe lëngu i bardhë u derdh në gojë.

– Tani ngrini rakinë dhe sill – na – në darkën, – dha urdhër Selmani. – Po as më thoni, kush më do mua mkë tepër?

– Të gjithë të duamë, se veç së mirës nuk' kemi parë gjë tjetër!

Ky zë doli nga gjith gojatë, nga burratë si dhe nga gratë, një zë i trashë e i math që tingëlliti n'odë të madhe, n'atë odë ku flak' e vatrësë që bubullonte hithte një drit' të kuqe më të madhe s' e të dy qirinjet.

Vetëm kunata e vogël s'kish folurë. Si u – bë pushim, la çipin e napësë që po shtronte, ngriti kurrizë, hodhi kokënë prapa dhe shikoj Selmanë.

– Më duketë se unë të dua më tepër, aga.

Selmani vështroj kunatën e vogëlë, e shikoj me sy babaj për të bijën.

Një qeshje plot mirësi i zgjeroj atë fytyrë të nxirë e të rudhosurë ku çdo mot kish lënë brazën e tij.

– A vdes ti për mua, Rako?

– Të roç me shëndet e me të gjitha të mirat aga.

Mësalla ish gati, mishi në mes, thelat bukë ishin'ndarë. Pranë vatrësë buka shkoj gazmore, një darkë plot bekim për këtë fëmijë të lumturë.

M' e çpejtë se nga valët e lumit që buçet, dhe se nga ret' e zeza që shtyn era, m' e tmeruarë dhe nga flaka që breth mi bar të një luadhi të tharë prej gjithë vapëvet të Korrikut gjëm' e vrasjesë

ish përhapurë dhe kish vajturë në shtëpi e Selman Todorushës. Kur shpunë dhe Selmanin të shtrirë, e tërë gjërija ish në vaj dhe shtëpija gimxhitte n'ulurime.

Ish kulm'i shtëpisë, ish plaku i njerëzisë, ky Selman që kish rrojturë me nder e me trimëri pas zakonit të Shqipëtarëve! Edhe tani një plump i vogël e i zi, atë njeri të gjall' e të shëndoshë po e shtrinte në dhë.

Po, jo Selmani édhe s'ka vdekurë. Një gjak i kuq po i rjeth nga ijët dhe i ngjyen fustanin; po syri akoma s'ka humbur dritënë. Kur e vun n'odë të madhe i plagosuri mbante me dorë ijën e djathtë, ku i keqi plump i ka hapurë plagën e kuqe:

– Mos më qani pa vdekurë, gra. Duroni edhe pakë.

Edhe shikoj këto fytyra të dashura që në mes të tyre kish gjetur gaz' e rojtjesë. Një nga një, po gjysëm të mbuluara me një tym të zi, pa jetën e shkuarë, ata gjashtëdhjetë vjeçët e tij. Po nukë ndjeu as fare dobësi në zemërë, se ish trim Selmani.

– Mos mà lini pa marrë shpagënë. Po ku është Rakoja? Ajo thosh se më donte më shumë se të tërë.

– Kish vajturë në stan sot në mëngjes, se...

Fjala s'u mbarua, se një kuje u – dëgjua së jashtmi. Kjo s'ish kuj' e Selmanit, po ish e kunatësë që i sillnin shtanë të rënë prej shëmbit. I plagosuri s'kuptoj ç' po bëhësh. Ngriti kokën e rënduarë dhe fytyra j'u verth më tepërë. – Pse ky ulërim? Pyeti, dhe më s'pat fuqi të flasë më shumë.

Po qenka thënë, o Selman, që të shoq dhe një vdekje tjetër sa pa mbyllurë sytë për jetë. Kur suallë n'odë dhe Rakon e vdekurë, gratë për – një – herë hodhë një klithmë.

Selmani shikoj, u – pshtet mi dorë të mëngjërë, ngriti kokënë, psherëtiti, pastaj foli me zë të kthiellhtë, me zë të plotë sikur atë çast i erth një shpirt i ri; syt tani po hithnin shkëndija.

– Pushoni, gra. Rakoja mbajti fjalënë. Unë vetëm do ta qaj.

Një vaj labërije, një nga këta vaje ku malësorkat t'ona dinë të vënë kaqë poezi ironike, një të tillë qarje në vjershë, nisi i plagosuri, me zë të gadalshëm po të shëndoshë. Gratë kishin urdhër që të mos qajnë, dhe dëgjonin vajin e këti që gjer ahëre s'kish kënduarë veç këngë trimërije.

Po vajtonjësi nukë mbaroj. Zëri për – një – herë j'u – rëndësua, syri humbi çkëlqimin, koka j'u – var më nj'anë, edhe u shtrit. Nga ij' e djathtë një shkumb' e zezë buçiti. Edhe më s'u dëgjua gjë tjetër.

Kështu vdiq Selman Todorusha nga Progonati.

Eren – Qoj, 25 Mars 1912

PYETJE DHE DETYRA:

- Ç'përshkruhet në pjesën e parë dhe ç'përshkruhet në pjesën e dytë të këtij fragmenti të tregimit të Mid'hat Frashërit?
- A është i bindur Selmani në pjesën e parë se Rakoja do ta mbajë fjalën, apo këtë e kupton si hezitim?
- Si e arsyetoni hudhjen nga shkëmbi të Rakos?
- Pse Selmani nuk lejoi ta qajnë Rakon të tjerët, por e qajti ai vetë?
- Ç'mësim nxirri nga ky përshkrim?

LASGUSH PORADECI (1899 – 1987)

Krijimtaria letrare e Lasgush Poradecit, si verb poetik, konsiderohet përfaqësuese e tendencave moderne në letërsinë shqipe. Me të ai inkadrohet në rrjedhat e përgjithshme letrare evropiane dhe botërore. Rëndësia e Lasgushit për historinë e letërsisë shqipe është e madhe.

Shënime bio-bibliografike

Lasgush Poradeci

Lasgush Poradeci u lind më 27 dhjetor 1899 në Pogradec, në një familje zanatçinsh. Mësimet fillestare i mori në vendlindje, të mesmet në Manastir dhe Athinë, kurse të lartat në Bukuresht dhe në Grac të Austrisë, ku do t'i studiojë Artet e Bukura (në Bukuresht të Rumanisë) dhe Filologjinë Romane dhe Gjermane në Grac. Punoi si profesor i artit figurativ në Gjimnazin e Tiranës, mandej si përkthyes në Institutin e Shkencave dhe në Shtëpinë Botuese „Naim Frashëri” të Tiranës. Vdiq më 12 nëntor 1987.

Veprimtaria letrare e Lasgush Poradecit është bërë e njohur me dy vëllimet *Vallja e yjeve* (1933) dhe *Ylli i zemrës* (1937) që u botuan në Bukuresht. Përktheu Pushkinin, Hajnen, Mickieviçin, Brehtin e të tjerë.

Vepra

Lasgush Poradeci është poet lirik, që me të madhe përdori simbolin dhe metaforën. Për krijimtarinë e tij poetike janë dhënë dy palë mendimesh. Njëri grup, në tërësi, ia kanë mohuar vlerën poetike, sepse nuk i është përmbajtur pasqyrimit patetik të gjendjes sociale të kohës, kurse grupi tjetër i mendimeve e kanë mbiçmuar si të vetmin poet, që historia e letërsisë shqipe ia dhuroi asaj evropiane dhe botërore.

Lasgushi në krijimtarinë e vet poetike **trajtoi tre rrathë poetikë** me motive qendrore: **dashurinë, shoqërinë dhe filozofinë** e jetës. Pjesa më e madhe e poezisë së tij i kushtohet motivit të dashurisë.

Poezinë e **rrethit të parë tematik** me **motiv shoqëror** e gjejmë në ciklin „**Vallja e Dherit / Zemra e Dherit**”. Vetë titulli që shënon ciklin, nënkupton angazhimin e poetit për projektimin e jetës shoqërore dhe politike të kohës dhe qëndrimin e tij ndaj tyre. Poezia e tij është verb i veçantë në formë, në disponim poetik dhe në transponimin e ndjenjave shpirtërore. Në poezitë e këtij cikli, përmes simbolesh dhe metaforash, Lasgushi shpreh qëndrimin e vet identifikues, dëshpërues dhe melankolik për dukuri të ndryshme shoqërore të kohës. Në një pjesë të poezive të këtij cikli, si në

„Këngë pleqërishte”, në marshet dhe rapsoditë, shpirtërisht identifikohet me të kaluarën historike dhe, duke u mahnitur me të, dëshpërohet me gjendjen shpirtërore të bashkëvendasve të tij, që nuk marrin kurrëfarë mësimi nga koha e shkuar e heronjve dhe e poetëve, të cilëve u kushtoi vjersha.

Në këtë frymë ai krijoi edhe një varg poezish që në dukje janë përshkrimore, por në esencë janë sociale. Këto vjersha përshkruajnë një jetë të pastër të ambientit jetësor të vendlindjes së tij Pogradecit, jetën e bujkut dhe të bariut, që duket se i afrohet Naimit sipas vargut dhe vizionit romantik të pasqyrimin të botës poetike. Vërtet botëkuptimit të Naimit i afrohet në varg, sepse shkruan në dymbëshjetëroresh, kurse disponimit të jetës së pastër e të qetë të Naimit i kundërvihet ndjenja e dhembjes dhe e pikëllimit, përmallimit dhe dëshpërimit, e melankolisë dhe e frikës për humbjen e një qetësie të këtyllë shpirtërore. Jeta shoqërore përshkruhet në mënyrë ciklike dhe shenjëzohet me kohën: „Mëngjesi”, „Korrik”, „Mbarim vjeshte”, „Dimër”.

Ky disponim poetik i Lasgushit posaçërisht theksohet në vjershën „Naim Frashërit”, në të cilën përmes ironisë polemizon me shkrimtarët dhe poetët, të cilët nuk tregojnë kujdes për gjuhën, e cila ka qenë më e pastër në kohën e Naimit se sa tani në kohën e Lasgushit. Përmes kërkesës së pastërtisë gjuhësore, që shtron Lasgushi, shpreh qëndrimin e vet kritik ndaj një dukurie të jetës shoqërore dhe poetike.

Rrethi i dytë tematik me motiv të dashurisë zë vendin kryesor dhe më të vëllimshëm të krijimtarisë së tij poetike në tërësi. Të këtij tipi janë vjershat e ciklit „Vallja e yejeve” / „Ylli i zemrës” dhe ndonjë tjetër, që është botuar më vonë. Në to ai përpiket ta zbërthejë konceptin e dashurisë, të cilin do ta kuptojë si fuqi të bashkimit ndërmjet njerëzve. Në këtë motiv, Lasgushi, nuk do t’i përshkruajë vetëm ndjenjat dhe përjetimet intime të dashurisë, si koncept i shfrenimit të ndjenjave fiziologjike, por edhe qëndrimin poetik ndaj disa dukurive të jetës shoqërore që lidhen me dashurinë.

Motivi i kësaj poezie është i mbushur me elemente të letërsisë gojore dhe të jetës popullore. Me këtë tipar të poezisë, Lasgushi, identifikohet me krijuesin gojor dhe dashurinë e shpreh ndaj Motrës, Shoqes dhe Vashës, duke theksuar, në të njëjtën kohë, edhe veçantinë dhe origjinalitetin e vet edhe në frymën popullore. Në kuptim metaforik motra përdoret për identifikimin e dashurisë me nënën, gruan, shoqen si kujdestare për vazhdimësinë e jetës së bashkësisë njerëzore. Këtë pasqyrim të ndjenjave e realizon në poezitë: „Balladë”, „E mora shoqëzen”, „Kënga”, „Sytë e lumtur”, „Eja motër” e tjera.

Për Lasgushin dashuria është „Një yll përjetësi”, i cili „u ndes në shpirtin tim”. Në kuptim simbolik – metaforik ylli si dhe dashuria është shenjë e dashurisë që i jep jetë dhe shpresë poetit. Dashuria, e kuptuar kështu, është e pakufi, sepse edhe vetë nocioni dashuri nuk njih kurrëfarë kufijsh.

Dashuria e Lasgushit është ndjenjë e durimit, e përmallimit, e dhembjes dhe e fshehtësisë. Ajo është një „luftim – i – zemrës tinëza”, një „mall i ri”. Këto disponime të poetit shprehen në poezitë „Këng e durimit”, „Oh vanë fletët...”, „Ah, me – atë mall që më ke ti”, „Vallja e yejeve”, „Vallja e luleve” e të tjera.

Në një numër të madh poezish Lasgushi këndon dashurinë si mundësi të mërgimit shpirtëror. Në to më tepër theksohet dashuria si një dëshirë e flaktë e përjetimit vetanak në kujtime dhe përjetime. Ky përjetim i dashurisë shprehet në poezitë: „Më zu një mall”, „Më zu një mall dhe sot”,

„Malli”, „Mërgimi” e tjera. Ky mall për dashurinë është një nostalgji, një dhembje e pafund e poetit për dashurinë si mërgim të shpirtit. Këtu përshkruhet dashuria nga largësia e kujtimeve dhe përmes tyre pasqyrohet projektimi i shpirtit në shpirt dhe akti i flijimit.

Në poezinë e Lasgush Poradecit përshkrimi i dashurisë realizohet me pjesëmarrjen e fenomeneve të natyrës. Ajo nuk realizohet e izoluar nga dukuri të natyrës, por këto janë pjesëtarë të barabartë në përjetimin e saj. Ndër to është edhe poezia – poemth „**Kroj i fshatit tonë**”. Nëpërmjet figurës poetike të hiperbolës metaforike Lasgushi, në bisedë me kroit, si qenie antropomorfe shpreh qëndrimin dhe disponimin e vet edhe për dashurinë në vargjet:

*„Qenke një në botë, s’paskërka të dytë
Ç’na shëroke plagët, ç’na shëroke sytë –”.*

Poezia „**Kroj i fshatit tonë**” është e ndarë në tri pjesë dhe ka tiparet e një poemthi lirik. Në të materializohet kroi si vendtakim i të rinjve dhe si vendshfaqje e dashurisë së tyre, respektivisht vendshërim i plagëve të dashurisë dhe thekson vetitë bëmirëse të tij. Nëpërmjet një përshkrimi simbolik dhe metaforik në **pjesën e parë** përshkruan vajtjen e vashave në krua për të mbushur ujë, të cilat me lëvizjet, pamjen e jashtme fizike nxisin të rinjtë t’i përcjellin. Në **këngën e dytë** do të përshkruajë shkuarjen e trimave në krua dhe pamjen e tyre fizike. Këta nuk venë në krua për të mbushur ujë, por për të pirë ujë, për t’u takuar me vashat dhe për të këmbyer ndonjë fjalë me to. Në **këngën e tretë** Lasgushi përshkruan vetitë e kroit dhe rrjedhën e tij, përshkruan dashurinë e të rinjve që e identifikon me rrjedhën dhe shijen e ujit të kroit.

Një tërësi më vete të poezive të Lasgushit përmbledhin ciklet „**Vallja e përjetësisë / Zemra e përjetësisë**”, dhe „**Vallja e vdekjes / zemra e vdekjes**”, të cilat paraqesin **rrethin e tretë tematik** të poezisë së tij. Në këto dy cikle ai trajton **problematikën filozofike të jetës dhe të vdekjes**.

Në frymën e filozofisë indase, siç pat vepruar edhe Naimi, Lasgushi trajton problemin e krijimit të botës dhe të njeriut. Këtë problem ai e sheh të shkallëzuar nëpër disa faza. Në fillim, thotë, është krijuar **materia**, pastaj **shpirti**, si fazë më e zhvilluar e saj. Cikli i zhvillimit kalon nëpër këto faza: **lënda, fryma, ndjenja, njeriu, përjetësia**. Sikurse Naimi, edhe Lasgushi Zotin e sheh kudo në natyrë, edhe në njeriun vetë. Për ta njohur zotin njeriut, herën e parë, i duhet ta njohë vetveten. Ky proces i vështirë dhe i mundimshëm arrihet përmes **vetëdijëimit / vetëharrimit** (nirvana indase) dhe me subjektivizimin e kohës deri në përjetësi. Me identifikimin e Zotit përmes vetëharrimit Lasgushi shpjegon **procesin krijues poetik**, i cili është ekspikim i krijimit të njeriut në brendësi. Në këtë mënyrë i nivelizon nocionet poet / zot dhe kështu, aktualizon botëkuptimin e prejardhjes hyjnuuese të poetit, që ekzistonte në botëkuptimin pararomantik dhe romantik.

Procesin e **krijimit poetik** ai e sheh si proces të përjetshëm që përsëritet vazhdimisht. Poezia, si kategori e vetënjohjes, realizohet nëpërmjet **trupit, zemrës dhe shpirtit**, të cilët, duke shprehur brendshmërinë, korespondojnë me botën e jashtme të qenies. **Trupi** nëpërmjet **shijimit, prekjes dhe nuhatjes** ndërlihet me botën përreth, zemra me anë të **pamjes dhe dëgjimit** kontakton me botën, kurse shpirti konkretizohet përmes **vetëdijëimit**. Kjo është shkalla më e lartë e korespondimit të qenies njerëzore me mjedisin përreth.

Në ciklin e poezive **për vdekjen** Lasgushi krijon një tripik të poezive simbolike, ku „vdekja është akt që shpaguehet me të mirat që bëhen në jetë” (S. Hamiti). Këto vjersha krijojnë simbolet e flijimit të njeriut për të mirën e përgjithshme. Kështu në vjershën „**Gjeniu i anijes**”, **gjeniu**, simbolizon krijuesin e humbur dhe të flijuar; në vjershën „**Lundra dhe flamuri**” simbolizohet ideali jetësor i njeriut; kurse në vjershën „**Vdekja e Nositit**” – vetësakrificimi për të mirën njerëzore.

Përfundimi

Lasgush Poradeci në poezinë e vet përdori një gjuhë të pasur dhe burimore shqipe. Për të arritur qëllimin poetik aktivizoi shumë fjalë plaka të cilave iu dha konotacion të ri kuptimor, që ndryshon varësisht prej strukturës së veprës. Përveç kësaj, gjuhën poetike të Lasgushit prej shkrimtarëve dhe poetëve të tjerë e dallon edhe mjeshtëria e rrallë për të krijuar sintagma të gjata kompozitore me të cilat shpreh një kuptim. Poezinë e vet e funksionalizoi edhe me shenjat e pikësimit dhe me funksionalizimin fonematik dhe metrikor të vargut. Përdori me përpikëri ritmin dhe rimën. Strofa është zakonisht katërvargëshe, kurse vargu 6, 8, 10 apo 12 rrokësh. Më i përdorshëm është tetërrrokëshi i letërsisë gojore.

Lasgush Poradeci, me këto tipare dhe duke krijuar një sistem të veçantë poetik, zë një vend të rëndësishëm në historinë e letërsisë shqipe.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë tiparet e poezisë së Lasgush Poradecit, me të cilat ai lidh letërsinë shqipe me atë evropiane dhe si u prit nga kritika letrare?
2. Ç'solli të re në poezinë shqipe, në pikëpamje të vargut dhe organizimit të gjuhës shqipe në nivel letrar? Ç'gjuhë përdori dhe ç'e karakterizon gjuhën poetike të tij?
3. Lasgush Poradeci botoi dy përmbledhje poezish: *Vallja e yjeve* dhe *Ylli i zemrës*. Poezitë e botuara në këto vëllime, dhe ato që i botoi më vonë, i ndau në cikle, të cilat formojnë edhe rrathë poetikë tematikë. Tregoni në sa rrathë tematikë ndahet poezia e Lasgushit dhe ç'e karakterizon secilin prej tyre?
4. Motivin e dashurisë Lasgushi e përpunoi në shumë vjersha. Si e kupton ai dashurinë dhe në sa tipa ndahet botëkuptimi i tij për të?
5. Cilat poezi i përkasin motivit social? Shpjegoni angazhimin e veçantë të Lasgushit për pasqyrimin e kësaj tematike dhe tregoni rolin e krijimtarisë së këtij tipi për historinë e letërsisë shqipe.
6. Ç'përshkruan në ciklin e poezive filozofike dhe të atyreve për vdekjen? Si e shpjegon Lasgushi procesin krijues në poezinë me motiv filozofik?

KROJ FSHATIT TONË

I.

Kroj i fshatit t'onë, ujë i kulluar,
Ç'na mburron nga mali duke mërmëruar.

Venë mbushin ujë vashat an'e-mbanë,
Cipëzën me hoja lidhur më-nj'-anë;

Cipëzën e bardhë, cipëzën e kuqe,
Gushën si zëmbaku, buzët si burbuqe.

E si mbushin ujë, bubu! Ç'm'ju ka hije
Ndaj kthehen prapë me hap nusërije:
Ndezur yll'i ballit si yll shentërie.

II.

Kroj i fshatit t'onë, gjyrë-'rgjëndi-i-lyer,
Që nga rrëz-e malit ç'na buron rrëmbyer.

Venë pijënë ujë trimat an-e-mbanë
Takijen me lule përmi sy më-nj'-anë.

Takijen e dliërë, takijen e nxirë,
Buzën më të qeshur... më të psherëtirë...

Mbrëmave kur uji mërmëron nga-dalë,
Vjen t'i thotë trimi vashëz nj'a dy fjalë:

Vashëzënë bujare që po vij më krua
Seç e përshëndeta, seç m'u turpërua
Papo ula kryet e shkova si grua.

III.

Kroj i fshatit t'on, tetë sylynjarë,
Në tetë krahina qënkë kroj i parë;

Qënke një në botë, s'paskërke të dytë,
Ç'na shëroke sytë.

Kroj i fshatit tonë, n'atë mal me fletë,
Derdhet aq i egër, derdhet aq i qetë,
Posi mall'i zemrës mun në gji të shkretë:

Derdhet aq i egër, derdhet aq i qetë,
Posi mall'i vashëz, që djeg me të fshehtë,
Posi mall'i trimit, që buçet përpetë,
Obobo! Si malli që nuk vdes përpetë.

Sipas organizimit strukturor të poezisë veçoni anët e përbashkëta dhe të veçanta të secilës pjesë të kësaj vjershe, duke u përgjegjur në pyetjet:

a) ç'përshkruhet në pjesën e parë, b) në të dytën dhe c) në të tretën?

Pse asnjëra prej këtyre pjesëve nuk kanë numër të njëjtë vargësh dhe nëse kanë tregoni pse?

Si përshkruhet rrjedha e kroit dhe me çka krahasohet?

A është i pranishëm poeti në këtë poezi dhe nëse po, me cilat vargje e shpreh?

VALLJA E LULEVE

Vijna vashat valle – valle
Gushë-e-gji – stolisura.
Një pëllumb, një sy – zorkalle
Se vjen m'e mbollisura.

Ç'mi ka hije shtati'i hedhur,
Hije kraharuari,
Pa fillon me zë të dredhur
Motra së kënduari:

Ju që niseni për lule,
Shoqe moj të mijëza,
Merr-më-ni as edhe mua
Nër pyje-e korijëza;

Pritni moj të vij dhe unë
Maleve, lëndinave,
Ndaj ç'këlqenë pa të përdhunë
Fill-i trendelinave;

Në mos diça të bëj tufë,
Shoqe ju dëgjo-mëni:
Bëni moj një tok me lule
Dhe në to mbulo-më-ni;

Në ju pyeçin për mua:
Ç'u bë flog-banusheja?
Thoni, se më një përrua
E zu gjarpërusheja:

Thoni, se ndaj mburimi
Më t'e patë fluturën:
Thoni, seç e ziri trimi
Atë – bel këputurën.

- Ç'përshkruhet në këtë poezi dhe e cilit motiv është ajo?
- Si përshkruhet dashuria në këtë poezi?
- Veçoni pasqyrimin e ndjenjave në këtë dhe në vjershën „**Kroji fshatit tonë**”.
- Shpjegoni domethënien e përdorimit të tiresë (-) në vargun e dytë të strofës së parë dhe në disa vargje të tjera dhe analizoni funksionin e saj poetik dhe gjuhësor.
- Ç'figurë stilore krijon Lasgushi me vargun: **Merr-më-ni as dhe mua**, shpjegoni arsyen e ndarjes së formës së foljes me anë të vizës (-) dhe tregoni qëllimin e saj edhe në foljet e tjera të strofave në vijim.

GJENIU I ANIJES

Vështroni si shket sipër valash
E tundet anija më nge? –
...Me krismë-e me prush prej stërkalash
Mi të shkrepëtiu një rrufe!...

Ti det, brohori fshehtësire!
Kuptim i potershëm, ti det!
...Po heshtje; ndaj valës së nxirë
Ggjeniu i anijes po flet:

Prej zallit që sot po largohem,
Fillova mërgimin e ri;
Hepohem... anohem... humbohem...
Po sulmën s'e ndal kursesi.

Dh' aspak nuk më tremb zhurmëria.
Ndaj turret me hov vërtik
Mi ballë-e mi k' orie të mija
Nsërsimi-i tallazit armik.

E morti fatkeq në më çiku,
N'u desh tmerrësisht të fundas –
Aspak nuk më thyen rreziku,
Po nis e përmysem me gas:

Se prapa le vazhdën e ndritur –
Q'e hapa me shpirtin fatos: –
Fistonin gazmor ku pat shkitur
Valim-i anijes q'u sos.

.....
Valimi-i anijes së letë
Qetohet, ndalohe, mbaron:
Gjeniu i anijes përjetë
Hepohet... anohet... valon...

– Ç'përshkruhet në këtë poezi dhe ç'simbolizon Gjeniu? Ç'ide shprehet në këtë poezi: individuale apo kolektive? Ç'ritëm ka poezia dhe me ritmin e kujt identifikohet?

– Shpjegoni kuptimin e pikave në strofën e zbrazët dhe në disa vargje të strofave të tjera.

– Shenjat grafike për funksionalizimin vizuel të poezisë përdoren edhe në letërsinë evropiane. Tregoni cilat rrymë letrare i përdori dhe a kanë funksion të njëjtë edhe në poezinë e Lasgushit?

– Si i shpjegoni vargjet:

Se prapa le vazhdën e ndritur –
Q-e hapa me shpirtin fatos: –
Fistonin gazmor ku pat shkitur
Valim – i Anijes q'u sos.

– Shpjegoni kuptimin e vargjeve që shprehin pse (anija) „Qetohet, ndalohe, mbaron”, (kurse Gjeniu i saj „Hepohet... anohet... valon...”?

– Tregoni cilin lloj të rimës dhe të vargut përdori më së tepërmi (duke u bazuar në poezinë e tij).

ALI ASLLANI

(1882 – 1966)

Ali Asllani

Në historinë e letërsisë shqipe Ali Asllani inkadrohet në prag të Luftës së Parë Botërore, në kohën kur shkrimtarët e fundit që krijonin në frymën e Rilindjes ishin në zenit të krijimtarisë poetike. Dhe, duke e pasur afër këtë kohë, krijimtarinë e tij e karakterizojnë tipare të ngjashme me ato të rilindësve të fundit: Çajupit, Asdrenit, Nolit, Gramenos e të tjerë. Mirëpo, si poet i talentuar do të afirmohet midis dy luftërave botërore. Në historinë e letërsisë shqipe zuri vend të rëndësishëm me poemën satirike *Hanko Halla*, e cila është edhe kryevepër e krijimtarisë së tij poetike.

Shënime bio-bibliografike

Ali Asllani u lind më 1882 në Vlorë, në një familje intelektualësh. Aty i mori mësimet e para, kurse të mesmet i vazhdoi në Janinë dhe të lartat (shkencat politike-shoqërore dhe administrative) në Stamboll. Gjatë jetës punoi në vende të ndryshme dhe kishte pozita të larta në Shoqëri, – punoi si administrator në Perandorinë Osmane, si ministër, si diplomat në qeverinë e Zogut dhe si përkthyes në Institutin e Shkencave. Vdiq më 1966.

Me krijimtari letrare nisi të merret mjaft i ri, që nga viti 1902, në gjuhën turke. Kurse në gjuhën shqipe filloi të shkruajë në vitet 1913 – 1914. Shkrimet e veta do t'i botojë pas vitit 1930, kur botoi vjershat „**Dasma Shqiptare**” dhe „**Vajza shqiptare**”. Ali Asllani bëhet i njohur me poemën *Hanko Halla*, të cilën e botoi në vazhdimë në revistën „**Minerva**” prej vitit 1933 dhe si botim të veçantë më 1942. Veprimtaria e tij letrare kryesisht përfshihet në poezinë satirike, me të cilën demaskoi dukuri të sistemit politik-shoqëror të kohës. Veprat më të njohura janë: *Hanko Halla* (1942), *Vidi – vidi pëllumbeshë* (vjersha) dhe *Hanko Halla* (1960); *Vajzat dhe dallëndyshet* (1964) dhe përmbledhja me poezi të zgjedhura *Kur merr zjarr rrufeja* (1966).

Vepra

Ali Asllani me poezinë e vet i këndoi popullit, kritikoi zakonet dhe mentalitetet e vjetëruara, satirizoi funksionarët shoqërorë-politikë dhe politikanët (vjersha „**Nastradini – Musolini**”). Më tepër u shqua si **poet lirik** dhe **satirik**. Poezia e tij trajtoi tema me **motiv patriotik, shoqëror** dhe **erotik**.

Poezia me **motiv patriotik** e Ali Asllanit është e një rilindësi të vonë, sepse ajo është shkruar në atë frymë. Në këtë pjesë të poezisë së tij, përveç vjershave përkushtimore (për heronj

dhe ngjarje të ndryshme) pasqyroj edhe disponimin e vet ndaj dukurive shoqërore – politike të kohës. Këtë motiv të poezisë e përshkon optimizmi dhe besimi për të ardhmen e njerëzimit dhe në disa sosh shqetësimi për gjendjen e krijuar shoqërore-politike.

Poezia me **motiv shoqëror** e Ali Asllanit i thekson dukuritë e jetës së përditshme të sistemit feudal – borgjez të kohës. Në këtë tip ai godet bartësit e këtyre dukurive: **pashain, again, beun, hipokrizinë morale, moralin fetar, konfliktin midis brezave, anarkinë, uzurpimin pa merita të pushtetit** e të tjera. Problemet shoqërore të shumtën e rasteve i pa në mënyrë sipërfaqësore, shpeshherë edhe naivë. Dukuritë shoqërore dhe politike i pasqyroj me sukses në vjershat; „**Dynjallëk, mor tungjatjeta**”, „**Puna bëhej me hatër**”, „**Qeveria është e Pashës**” e tjera.

Ali Asllani në poezitë me motiv shoqëror dha përshkrime të vërteta dhe reale të jetës së aristokracisë feudale, e cila duke kombinuar sistemin patriarkal me sistemin e jetës orientale, edhe më tej zhytej në agoninë e prapambeturisë. Në poezitë e këtij tipi jepen përshkrime autentike të veshjes shqiptare (për të cilën ka meritë të veçantë), pamjen e saloneve të stolisura feudale dhe mënyrën e ahengjeve aristokrate.

Një grup më vete të poezisë me **motiv shoqëror** paraqesin **poezitë satirike**, në të cilat pasqyroj disponimin e vet kundër dukurive të ndryshme shoqërore dhe morale. Si edhe Çajupi e Noli, me sukses, me formë të përshtatshme dhe me theks të veçantë kultivoi **satirën politike**. Në vjershën **Nastradini – Musolini** nëpërmjet anekdotave fantastike të Nastradinit shpreh disponimin antifashist dhe ngrihet kundër ndërhyrjes ushtarake të Italisë në Ballkan. Aventurat dhe aspiratat politike të Musolinit ai i nivelizon me përrallat anekdoteske të Nastradinit. Ndër vjershat e këtij tipi është poezia „**Hakërrim**”. Ai në të demaskon politikanët, që në emër të popullit dhe patriotizmit të rrejshëm bashkëpunojnë me okupatorin dhe mashtrojnë popullin me:

*„Dallavera nëpër zyra, dallavera në Pazar,
dallavera me të huaj, dallavera me shqiptarë”.*

Me ironi dhe hidhërim sulmon këta bataçinjtë të popullit duke i quajtur çakenj, maskarenj, dallkaukë. Një disponim të këtillë e shpreh në poezinë „**Okupatorët**”.

Në poezinë satirike të Ali Asllanit, përveç dukurive zakonore dhe politike, gjetën shprehje edhe dukuri të moralit fetar, të cilat në thumb të karikimit i vendos në vjershën **Imam efendiu**. Në personalitetin e imanit përqesh tipin e klerikut mysliman, i cili për asgjë nuk mbetet prapa pushtetmbajtësve dhe përfaqësuesve të patriarkalizmit të vonuar. Imam efendiu nëpër gëzime, ahengje, dasma, vdekje dhe përgëzime është i pari, aty ku mbushet barku, ndërsa aty ku ndahet mejdani është i paafte dhe natyrisht tërhiqet anësh, sepse:

*Tashti për në luftë radha është e juaj,
Pasi qenka thënë, un'do rri të vuaj!*

Motivi i dashurisë në poezinë e Ali Asllanit zë një vend të rëndësishëm dhe ndër më të preferuarit, si edhe në poezinë e Lasgush Poradecit. Dashuria për të, si për të gjithë rilindësit (Naimin, Çajupin, Asdrenin) është burim i jetës, frymëzim i lumturisë dhe gëzim jetësor. Dashnorja e poetit jeton në një ambient të jashtëzakonshëm. Dashuria si konceptin në poezinë e Asllanit sa ka elemente të lirikës gojore të vendlindjes së tij, po aq i ngjet edhe konceptit të Khajamit.

Poezinë e këtij motivi e karakterizon hovi dhe zjarri që sjell kjo ndjenjë. Edhe pse në veprën e tij dallohen **dy faza të poezisë erotike**, prap ato kanë të njëjtin intensitet. Në **Fazën e rinisë** ai i këndon dashurisë me hov rinor, kurse në atë **të pleqërisë** ky disponim shpirtëror shprehet me anë të kujtimeve dhe shqetësimit. Nëse fizikisht është i plakur dhe balli i është „mbushur plot me rrudha”, shpirtërisht ndjehet i freskët dhe i gatshëm të dashurojë me afsh, ngaqë:

*„sado pak, po fare ndryshe
kam në shpirt një dell të ri”.*

Poezia e dashurisë e Ali Asllanit, përveç që shpreh disponimin ndaj gjinisë së kundërt, ajo ofron edhe përshkrimet më të bukura të pamjes fizike të femrës, e cila me lëvizjet e veta lozonjare tërheq vëmendjen e mashkullit. Kështu, në poezinë e dashurisë kultivoi edhe kultin e bukurisë së jashtme. Në vjershën „**Çupa shqiptare**” i atribuoi vajzës virtytet më të larta morale, fizike dhe shpirtërore, që mund t’i ketë njeriu.

Gjithnjë në frymën e Rilindjes bukurinë e femrës e krahason me bukurinë e kozmosit (yjet, dielli, hëna), me botën bimore dhe shtazore (lulja, thëllëza, dallëndyshja, sorkadhja), me qenie hyjnore (engjujt, xhindet). Kështu ai vepron në vjershat: „**Gugu – gugufu**”, „**Vidi – vidi pëllumbeshë**”, „**Dallëndyshet dhe vajzat**”, „**Katër stina, katër çapa**”. Me një lirizëm tërheqës përshkruan dashurinë si proces njerëzor dhe bukurinë e femrës si shkas i shpërthimit të ndjenjave me hove. Ndjenjat e dashurisë nuk realizohen si diçka e përkohshme, që vjen e shkon, por si përjetime të përhershme, si burim i jetës dhe i lumturisë njerëzore.

Dashuria realizohet në natyrë, është e rrethuar me fenomenet e natyrës që duket sikur je përpara një përjetimi përrallor. Kështu shprehet në poezinë „**Pyeta valët vogëlushe**” ose „**Dallëndyshet dhe vajzat**”, ku lumturia e vajzave krahasohet me lumturinë e dallëndysheve, ose të valëve të detit.

HANKO HALLA

Poema *Hanko Halla* zë njërin ndër vendet më të rëndësishme të poezisë satirike dhe është njëra prej veprave më të shquara që Ali Asllani ia dha letërsisë shqipe. Në të vuri në lojë tipin e njeriut, i cili me këmbëngulje kundërshtonte përparimin dhe qytetërimin. Hanko Halla, kryepersonazh i poemës, jeton me nostalgjinë e së kaluarës patriarkale dhe me dëshirën për ta kthyer prapa të renë që sapo ishte paraqitur. Ajo në vetvete bart tiparet e një bejlereshe që nuk mund të pajtohet me depërtimin e jetës së re përparimtare dhe me zhdukjen e botës së vjetër. Këtë personazh Ali Asllani e tipizon edhe me shprehje gjuhësore.

Poema është e ndarë në katër pjesë dhe në 25 këngë. **Kontaktin e parë** me botën e re Hanko Halla e ka me lajmësin, i cili i kërkon mbesën për grua, kurse **të dytin** e ka me të renë e vet, të cilën nuk mund ta durojë. Veprimi i poemës zhvillohet në formë të vetërrëfimit të Hanko Hallës rreth konfliktit me këta dy individë, porse në fakt përmes tyre ajo nxjerr dukuri të tjera të pakapërcyeshme ndërklasore dhe në të njëjtën mënyrë shpreh qëndrimin e vet kritik për ta penguar depërtimin e së resë. Nëpërmjet përshkrimit të veprimeve të këtyre dy figurave letrare Halla vetërrëfen qëndrimin dhe aspiratat e veta.

Hanko Halla si përfaqësuese e pozitës së privilegjuar shoqërore me përbuzje pret „hadi bilmesin”, nusen flokëprerë dhe „gji e gushë hapur”. Atë e pengon hoxha që është bërë një me priftin, mjeku që jep reçeta, harbuti i tërbuar që i thënka beut „si ti, unë”. Ajo helmohet, shqetësohet dhe revoltohet. Hanko Hallës spara i pëlqente dhe preferonte të jetojë në prapambeturi dhe patriarkalizëm oriental. Ajo kundërshton të renë jo nga pozita e një të padituri, të panjohuri dhe të painformuari, por nga pozita klasore, që nuk mund ta duronte një mënyrë të këtillë të rrafshimit të klasave. Edhe pse është e vetëdijshme, nuk mund t’i lejonte vetes aq lehtë të dorëzohet. Në fund edhe vetëbindet se ka marrë fund koha e iluzioneve të saj. Andaj me shqetësim porosit të birin, t’i kërkojë falje nuses, sepse kryelartësia nuk i lejon të ballafaqohet me ndryshimet shoqërore që po ndodhin. Ali Asllani me *Hanko Hallën* paraqiti shembullin tipik të mjedisit shoqëror të kohës së vet dhe, në këtë mënyrë, krijoi fytyrën më tipike të shoqërisë së kohës.

Përfundimi

Ali Asllani, me poezinë e vet, ndoqi traditën poetike të Rilindjes dhe me format poetike shënoi një rrugë të re në letërsinë tonë. Në sistemin metrikor përdori strofa dhe vargje të ndryshme që qenë përdorur edhe në poezinë e Rilindjes. Vargu më i përdorur është tetërrokshi të shumtën e rasteve i dyzuar dhe dymbëdhjetërrokshi i rimuar në frymën e letërsisë gojore. Në këtë varg e realizoi poemën **Hanko Halla**. Përsëritjet e shpeshta të tingujve të zgjedhur, vargjeve apo gjysëmvargjeve ose edhe ndërrimi i pozitës së ndonjë vargu, shtojnë efektin emocional dhe ritmik muzikor.

Në rrafshin figurativ zakonisht përdori krahasimet, antitezat, hiperbolat, simbolet, ironinë dhe sarkazmin. Gjuha është toskërishtja letrare e kohës, që ngjyroset me koloritin lab. Për ta pasqyruar ambientin oriental, si edhe Noli, dhe për ta tipizuar personazhin, përdor fjalë turke, arabe, greke.

HANKO HALLA

(Fragment)

Xhiko Xhevahirja, Halla dhe Xhixhia
Krushko Hanko Shega xho Inxhia,
Bulla Qeribaja, dadara, gegera
zonjat e mëhallës që na vin' nga hera
veshur kadifera, veshur me shalira,
rroba rrob' Stambolli s' paska më të mira!
S' paska më të mira, po, për sy të ballit,
bora më e pastër është' në maj' të malit,
rroba më e pastër është' mbi trup të Hallës,
mu si shkumë e bardhë mu në sup të valës!

Edhe rrethi i Hallës, rrethi i atij gjiri,
ruaj, Zot, nga syri, mu si prush floriri.
Duket derë e parë, bukuri e derës,
shquan mbi katër stina, stina e pranverës!

Ngulur mbi shiltera, gjithë ato shiltera,
Hapur gjer te dera, shumë shumë' të vyera,
me ishat Janine lule ylyver,
dy mexhiede topin Halla i ka bler'!

Pa dëgjoni, zonja, – nisi halla plak; –
do ju them një fjalëz, fjalë pa kapak!
Erdhi kohë e keqe, koha e flamosur,
na u prish dynjaja, bota është' marrosur!

Sot një lajmës erdhi, e mir' se na erdhi
pati çar nuk pati një nga një i derdhi,
lajkat më të rralla, lajkat më të holla...
mbret mbi pem' limoni, mbretëresh' dhe molla...

Fjala vine rrotull, rrotull e vërdallë,
ç' do t' i thot' limonit mollë e kuqe vallë?
Thuaj e thuaj edhe shumë' përralla,
herë i terej zëri, herë i terej fjala,
herë i terej fjala, her i terej zëri,
dale me ngadale mos këputej përi,
herë i çelej buza, herë i çelej gazi,
dha e dha e mbushi... pasandaj e zbrazi:

Qenka mos na qenka, një hadi bilmes,
na e do për nuse çupën time mbës'!
Fët e fët e mora një kongjill nga zjarri,
nxora dhe nga xhepi një gjerdan prej ari:

„Na – i thash – trazoi” nuk trazohen kurrë,
njëri për në gushë, tjetri për në furrë.
U! më mart’ të keqen, dhe m’u bëft’ kurban
farefis i tija anemban’ ku jan’!

Pjesa e dytë

I.

Hallës nuk i hahet, Hallës nuk i pihet
me të renë e saj fare s’po i kihet,
Nusen nuk e dashka sa në od’ s’e qaska
dhe që kur se erdhi hal’ në sy e paska.

Dhe që kurse erdhi Halla paska thënë:
Nuk më duket nusja nuse për të qënë,
Lum’ shtëpi e babës diti dhe e nxori,
mjer shtëpi e burrit, ra në lak e mori!

Tani – vazhdon Halla – si do ja bëj hallit?
Çar t’i bëj zemanit, po për sy të ballit
do t’i thoshja djalit jepi pek e hak
edhe ktheje prapa, bosh me tre tallak!
Shko andej nga erdhe, edhe kot së koti,
se paraja kallpe vete te i zoti!

Çar t’i bësh zemanit, shum’ zeman i keq,
shumë i rënd’ për plaka, shumë i rënd’ për pleq.
Hoxha nuk trazohet, kadi nuk na mbeti,
me të tilla femra hall i madh na gjeti!

Hall i madh me nuse, hall i madh me çupa,
një lëkur kuna dhe hedhur përmbi supa
tunden dhe lëkunden dhe në mes këputen,
nëpër duat të shkasën, po në zemra futen!

Punë e tyre vetëm lahen edhe lyhen,
edhe nëpër valle venë e vijnë e thyhen;

femra me një mashkull, vallja vetë i dytë,
plasur dell' i ballit, më u plaçin sytë!

Gjith' me flok' të prera,
jo alla garsonë, jo alla behera,
me një llër' të freskët nëpër diell të thekur,
me një trup të zeshkët nëpër kum të pjekur,
gji e gusha hapur digjen ylyver
me një mes të hollë gati për t'iu thyer
më një buz' të kuqe shumë shumë' të nxehur
dhe me atë vetull tejprtej të mprehur,
me ato vështrime mu sikur të lutet
gjan se hallëmadhes shpirti i këputet;
me ato kapele varur gjer në vesh,
zjarri i xhenemit doli krejt në shesh!

Jo, moj xhane, kurrë s'mundem që ta heq
që të thon' se nusja ka një huq të keq;
na flë e na ngrihet kur asaj i teket
dhe i bën qepallat sikur qan e meket!

Brenda s'e mban vendi, gjan se u shkallos,
jasht' na shkon përpara si një korcollos;
me ditë e me ore zgjatet e mbufatet
me hije të saja afër darkës matet!

Pjesa e katërt

IV

Hanko Halla isha, Hanko Halla jam,
hal' në sy i kisha, hal' në sy i kam.
nuk më mbushet syri, nuk më mbushet zemra,
nuk më piqet ylli me të tilla femra!

Mir'po – vazhdon Halla – edhe psherëtiti, –
aty nga del fjala do më dal' dhe shpirti;
pra do them të drejtën se më bëhet derte,
cilido gjynahun le ta ket'për vete,
kur i pash'të parat, desh më zuri frika,
kur i pash'të dytat... deh, iu rëntë pika!

Ato mos qofshin, këto për të qenë...
 duket pemë e bukur që ka mbir' me hënë;
 duket pemë e bukur që me hënë ka mbirë
 dhe që asaj dite ish sahat i mirë;
 porosita djalit: – Nëse të kam djalë,
 ik e i thuaj nuses të ma bëj hallallë!-

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilës shtresë shoqërore i takon Hanko Halla? Si përshkruhet gjendja e saj psikike kur takohet me të renë: kur i varfëri i kërkon mbesën për nuse dhe nusja e djalit nuk sillet si nuset e „vaktit”? Pse halla është e shqetësuar dhe kundër kujt? Ç'kërkon Hanko Halla, a i përgjigjet koha në të cilën jeton?
2. Pasi ta keni lexuar poemën **Hanko Halla** përgjigjuni në pyetjet si e nis poeti rrëfimin e poemës dhe si e mbaron? Veçoni elementet me të cilat poeti e tejbart rrëfimin e ndodhisë prej vetvetes të Hanko Halla. Gjeni shprehjet me të cilat përshkruhet pakënaqësia e Hanko Hallës ndaj botës në të cilën jeton.
3. Ç'kritikon Halla në jetën morale, ç'të keqe sheh ajo te meshkujt, krerët e fesë dhe ç'bëhet me jetën e tyre humane? Ç'kritikon te hoxhët?
4. Ç'kritikon Halla te femrat, ç'nuse kërkon ajo dhe ç'punë kërkon prej saj? Si e mendon ajo komunikimin me të renë e vet?
5. Ali Asllani në këtë poemë përveç që kritikon jetën patriarkale, kritikon edhe disa dukuri të botës së re dhe, sikur thotë se depërtimi i shpejtuar i civilizimit dhe përparimit, sjell edhe dukuri negative. Gjeni elementet me të cilat poeti, përmes gojës së Hanko Hallës, shpreh qëndrimin ndaj depërtimit të së resë pa pasur ndonjë fazë përgatitore.
6. Si përshkruhet plaku i Hanko Hallës, me çka e krahason këtë ndryshim, cilat momente të plakut të Hanko Hallës veçohen në poemë? Ç'qëndrim merr Hanko Halla ndaj popullit, përparimit dhe emancipimit?
7. Ali Asllani nëpërmjet zhdukjes së dukurive prapanike angazhohet edhe për rrafshimin e konflikteve klasore. Në ç'mënyrë ai e sheh këtë?
8. Gjeni shprehjet me të cilat në poemën **Hanko Halla** poeti angazhohet për këtë qëllim dhe përpikuni mendimin tuaj ta ilustroni me shembuj?

Për orientim shfrytëzoni vargjet:

Populli si deshi bëri një kanun

Që t'i thot'agait bujku: „Si ti un!”

9. Shpjegoni individualizimin gjuhësor të Hanko Hallës.

ERNEST KOLIQI

(1901 – 1975)

Ernest Koliqi

Ernest Koliqi është cilësuar si njëri ndër prozatorët më të mëdhenj shqiptarë të periudhës së midis dy luftërave botërore. Mendimi kritik, derisa Konicën e cilëson „nismëtar të prozës moderne shqipe”, atë e shënon „themelues të prozës moderne shqipe”. U bë i famshëm si poet, prozator, dramaturg, studiues letrar e përkthyes. Krijimtaria e tij njihet dy faza: *njëra* i përket periudhës deri në Luftën e Dytë Botërore, kur brenda dy dekadave shkruan veprat më të mira dhe njihet si faza më e plleshme e krijimtarisë së tij letrare, kurse *tjetra* i përket periudhës pas kësaj lufte, kur në tri dekadat e fundit të jetës ai vazhdon të shkruajë vepra letrare, por mbizotërojnë studimet letrare dhe shkencore.

Shënime bio-bibliografike

Ernest Koliqi u lind në Shkodër më 20 maj 1901, në një familje të njohur patriotike. Më 1918 – 1921 ndoqi shkollimet në një kolegji të Bergamos dhe në Milano të Italisë. Me t’u kthyer në Shqipëri, dy vjet më pas, së bashku me atër Anton Harapin dhe Nush Topallin, themelon revistën „Ora e Maleve”. Gjatë vitit 1924 merr pjesë aktive në Shoqërinë patriotike „Bashkimi”, e krijuar nga Avni Rustemi.

Revolucioni i Qershorit të vitit ‘24 kishte sjellë në skenë intelektualët opozitarë të Zogut, të cilët propagandonin një Shqipëri demokratike dhe properëndimore. Ashtu si një pjesë e mirë e bashkëkohësve të tij intelektualë, edhe Koliqi po shihte të realizuar, nën qeverinë fanoliane një pjesë të idealeve që kishte besuar deri në ato momente. Në këtë rrjedhë të re ngjarjesh, pranoi me dëshirë të rreshtohet në qeverinë, fillimisht, në postin e sekretarit personal të afruar prej Luigi Gurakuqit në Ministrinë e Arsimit dhe më pas edhe në detyrën e sekretarit të Ministrisë së Brendshme, të drejtuar prej kolonel Rexhep Shalës. Por ëndrra për ndryshimet e shumëpritura nuk zgjati. Dhe së bashku me marshimin në Tiranë të trupave të Ahmet Zogut, u regjistrua në listën e revolucionarëve të përndjekur edhe emri i Ernest Koliqit. Një vendim i forcave të rikthyera në pushtet të Ahmet Zogut, e vlerësonte si një element të rrezikshëm për lidhjet që kishte pasur me drejtuesit e revolucionit dhe për pjesëmarrjen në administratën e Nolit. Si zgjidhje më e mirë për të ishte internimi për pesë vite në Tuzla të Bosnjë – Hercegovinës. Në vitin 1929 kthehet në Shqipëri për të punuar si mësues, fillimisht në Shkollën Tregtare të Vlorës dhe më pas në gjimnazin e vendlindjes në Shkodër. Katër vjet më pas regjistrohet në Universitetin e Padovës, ku më 1937 diplomohet me tezën „*Epika popullore shqiptare*” dhe u zu me punë në Padovë. Më 1939 emërohet në katedrën e gjuhës dhe të letërsisë shqipe të Romës. Në vitet 1939 – 41, pas aneksimit ushtarak të Shqipërisë punon si ministër i Arsimit dhe, me këtë rast ndihmoi arsimin shqiptar duke dërguar mësues (200 mësues) dhe duke hapur për herë të parë shkolla shqipe në Kosovë e Maqedoni dhe u kujdes për shkollimin

e të rinjve të këtyre anëve, me bursa shteti, në Itali dhe Austri. Tregoi kujdes për strehimin dhe shpëtimin e Norbert Joklit (1877-1942) nga duart e nazistëve të albanologut të shquar austriak me prejardhje çifute. Në vitet 1942-1943 ishte kryetar i Institutit të Studimeve Shqiptare, paraardhës i Akademisë së Shkencave. Duke qenë në këtë funksion ai ndihmoi për hartimin dhe botimin e një antologjie të rëndësishme të historisë së letërsisë shqiptare në dy vëllime, *Shkrimtarët shqiptarë* (Tiranë 1941). Më 1940 themeloi dhe drejtoi të përmuajshmen letrare e artistike *Shkëndija* në Tiranë. Pas kapitullimit të Italisë fashiste, më 1944 Ernest Koliqi ia doli të arratiset në Itali, ku punoi si profesor i albanologjisë në Universitetin e Romës. Më 1957 emërohet drejtues i Institutit të Studimeve shqiptare, i krijuar në këtë vit si pasues i Katedrës së Gjuhës Shqipe në Universitetin e Romës. Në këtë vit, nis të botohet edhe revista letrare në gjuhën shqipe e Koliqit „Shejzat”, e cila përcolli për 18 vjet me radhë (deri më 1973) zhvillimet letrare në botën shqipfolëse dhe u bë tribunë e letërsisë arbëreshe. Me këtë revistë Koliqi „shërbeu, – thotë Robert Elsie, – si një zë i largët opozitar ndaj shkatërrimit kulturor të Shqipërisë nën sundimin enverist”. Vdiq në Romë, më 15 janar 1975, i nderuar nga i gjithë komuniteti shqiptar në migrim, por i mohuar nga vendi i tij.

Ndër veprat e tij janë: „*Kushtrimi i Skanderbeut*” (1924), poemë dramatike; dy pjesë me novela të tituluara „*Hija e Maleve*” (1929) dhe „*Tregtar flamujsh*” (1935), si dhe poezitë lirike „*Gjurmata e Stinve*” (1933), poemthin *Symfonia e shqypeve* (1936), prozat poetike *Pasqyra e Narçizit* (1936). Pas Luftës së Dytë Botërore, në Itali, botoi vëllimin *Kangjelet e Rilindjes* (1959), romanin *Shija e bukës mbrëmje* (1960).

Ernest Koliqi përktheu me sukses nga italishtja poetët më të mëdhenj Italianë: Danten, Petrarkën, Arioston e Tasson; Parinin, Montin, Carduccin, Pascolin, Foskolon e Manconin, veprat e të cilëve i botoi në dy vëllime nën titullin *Poetët e Mëdhej t'Italis* (I-1932, II-1935), si dhe shkrimtarë shqiptarë në italisht: Gjergj Fishtën, Mjedën, Naimin, si dhe monografite: *Poezia popullore shqiptare* (Firencë 1957), *Antologjia e lirikës shqiptare* (Milano 1963), studimin enciklopedik *Albania* (1965), *Sprova për letërsinë shqiptare* (Firencë 1972), si dhe një numër të madh studimesh për letërsinë e kulturën shqiptare.

Veprimtaria krijuese e Ernest Koliqit përmbledhet në dy gjini kryesore: në gjininë e poezisë dhe në gjininë e prozës. Në historinë e letërsisë shqiptare është pranuar mendimi se ai në të dyja këto gjini i qëndroi besnik parimit që kultura dhe letërsia shqiptare duhet ta kultivojë dhe ruajë veçantinë dhe autenticitetin e vet dhe duke ndjekur Gjergj Fishtën ishte i mendimit se vlerat e moçme duhet të shërbejnë bazë për ndërtimin e krijimeve të reja. Ndaj në stilin e krijimtarisë së tij poetike ndeshim gërshetimin e traditës shqiptare me kërkesat e reja stilore të letërsisë së atëhershme moderne evropiane.

Ai rrënjët e kulturës shqiptare i shihte te Jeronim de Rada, Naim Frashëri dhe Gjergj Fishta. Prandaj në stilin e *Milosaove* të De Radës do të shkruajë poemën në shtatë pjesë *Kangjelet e Rilindjes*. Ndërkaq në veprën e parë poetike, në poemthin dramatik të titulluar *Kushtrimi i Skanderbeut*, kushtuar shokëve të Shoqërisë së Avni Rustemit ndërton një dialog midis të kaluarës, përhershmërisë dhe aktualitetit shqiptar. Për këto çështje ai bisedon me Naimin, Kristoforidhin, Pashkë Vasën, Bogdanin, Themistokli Gërmenjin, Mustafa Qullin, Dedë Gjo Lulin, Ismail Qemalin, Skënderbeun. Kështu, ai dëshiron t'i ringjallë energjitë kombëtare.

Vepra *Symfonia e Shqipeve* trajton trashëgiminë shqiptare nga gjeneza deri në kohën e tij. Është ndërtuar në katër kohë: *parailire, ilire, të Arbërit dhe shqiptare*. Në të i këndohet edhe mitologjisë dhe historisë së shqiptarëve. Ai është i bindur se kultura është thelbi i themelimit të kombit. Ndaj vasha e bukur ilire nuk dalldiset aspak nga dashuria e romakut, as nuk jepet pas poezisë greke të Safos, por dashuron dhe kultivon këngën dhe vallen ilire.

Pretendime më të mëdha artistike Koliqi shfaq në vëllimin *Gjurmat e Stinëve* (1933). Artistikisht më të arritshme janë poezitë e strukturuar në formë të tingëllimit. Ai jo vetëm që i këndon *tingëllimit* si formë poetike, të cilit i patën kënduar edhe Dante e Petrarka të Italianët, por edhe bashkëvendasi i tij Ndre Mjeda. Tingëllima të bukura, ku shprehet dashuria ndaj vendlindjes janë ato që i kushtohen Shkodrës. Në to ai përshkruan mallin që ndjen për vendin ku ka kaluar fëmijërinë, rininë dhe pjesën më të bukur të jetës. Prandaj ai Shkodrën e sheh gjithnjë „*âmbël tue lulzue*”.

Kulmin e krijimtarisë së tij letrare Koliqi e arriti në gjininë e tregimit. Me tri librat e tregimeve: *Hija e maleve, Tregtar flamujsh dhe Pasqyrat e Narçizit* u bë themelues i prozës moderne shqiptare dhe prijës i novelës moderne shqiptare. Në to trajtohen tema të ndryshme: morali i malësisë dhe tragjizmi i jetës në ndeshje midis mentalitetit kanunor dhe atij qytetar. Secili nga librat e Koliqit në prozë kanë veçoritë e tyre karakteristike. Kështu në *Hija e Maleve* është e pranishme nota fateliste tragjike, në vëllimin *Tregtar flamujsh* ndihet toni humoristik therrës, i cili largohet nga tragjizmi i vëllimit të parë. Ndërkaq në vëllimin *Pasqyrat e Narçizit* ndihet depërtimi i shkollës simboliste. Proza e Koliqit duke ndjekur një traditë të varfër pararendëse dëshmon se proza shqiptare është në gjendje të gjejë modele të reja e të veçanta të shprehjes poetike, me të cilën përfshihet në prozën moderne.

Në novelën *Gjaku* trajtohet një temë e ndërlikuar e jetës shqiptare në vitet e tridhjeta: nevoja e transformimit të saj duke kaluar nëpër pengesa të pakalueshme. Kjo temë është e pranishme te të gjithë krijuesit e kësaj periudhe të letërsisë shqiptare: nga Gjergj Fishta e deri te Migjeni e Sterjo Spasse. Është një temë shumë e përpunuar edhe në letërsinë e tjera evropiane, që erdhi si pasojë e mosgjatësisë së ndonjë zgjidhjeje të kënaqshme të jetës së njeriut si idnivid dhe si pjesëtar i një bashkësie më të madhe pas përfundimit të Luftës së Parë Botërore. Intelektuali i kësaj periudhe u gjet para një dileme të pazgjidhshme jetësore. Kjo dilemë në letërsinë shqiptare u ndesh me traditën zakonore dhe me patriarkalizmin e theksuar, kurse në letërsinë e tjera evropiane më tepër ishte pasojë e lindjes së ideologjive të reja politike, si nazizmi e fashizmi, që nuk mbetën pa u reflektuar edhe pse sipërfaqësisht dhe tepër në mënyrë të zbehtë edhe në mjedisin shqiptar.

Edhe në tregimin *Tregtar flamujsh* ballafaqohen dy personazhe që i ofron jeta e qytetit, njëri idealist dhe tjetri materialist, njërit poet dhe tjetrit tregtar. Konflikti ndërtohet midis poetit Hilush Vilza, i cili fantazon të bukurën, idealen dhe tregtarit Gaspër Tragaçi, i cili kapet pas fitimit, sepse ideali nuk është mall dhe nuk i shitet, njësoj si flamujt, me të cilët e ka dhomën të mbushur përplot por nuk i shiten se nuk i blen askush. Për të flamuri është një send përfitimi dhe jo simbol kombëtar, përkundër poetit Hilush për të cilin flamuri, poezia dhe Shqipëria janë të shenjta. Prandaj për tregtarin krijimet janë përralla e ëndërra, kurse për poetin dyqani është varr i tregtarit. Mospajtimi midis tyre mbetet i pazgjidhshëm, sepse, këto dy pikëpamje, këtë mënyrë e jetonin në Shkodrën e kohës Ernest Koliqit.

Në tregimet e Ernest Koliqit ndihet depërtimi në botën psikologjike të personazheve, me të cilën ai bëhet shembull i ndërtimit të konfliktit poetik modern dhe bëhet gjuhë e tregimit artistik modern. Hyrja është e thjeshtë, që në frazat e para lexuesi njoftohet me tonin e rrëfimit. Komentet e autorit i përngjajnë ligjërimi poetike dhe jo shpjegimeve të ideve. Gjuha e tij, siç vëren edhe Dr. Josephh Orosh, karakterizohet me largimin e qëllimshëm nga „shkodranishtja” tepër e theksuar e shkrimtarëve të asaj periudhe. „Gjuha e tij ishte më e përgjithshme, më e pasur, me një stil aristokrat. Mbiemrat plot ngjyra i japin gjallëri të mëtijshme gjuhës e stilit të tij artistik”, – kujton Oroshi.

TREGTAR FLAMUJSH

(Fragment)

Nji ndiesi e errët, si nji neveri e paspjegueshme mbante larg Hilush Vilzën nga dugaja e Gaspër Tragaçit. Kur i duheje domosdo me ra atypari, ecte rrazë dugajve kundruell, shpejt e shpejt, pa sjellun kryet, pezull në frigë mos po del tregtari ke dera m’ e thirrë. E nji ditë ai nji tjetër ai e pritte kët punë, sepse i a kishte borxh nji vizitë mikut të vjetër të shtëpis. Edhe mbas dekës së t’ et të Hilushit, Gaspri ruejti miqsin si përpara, vinte për festa e për emna edhe u kujdesue në rasi të ndryshme për shtëpi, ndërsa djali banonte jashta Shqipnije m’ u shkollue. E Hilushi, tashti qi u kthye në Shkodër, i përkitte m’ u pa me te e me ndejë. Gjallnisht e ndiente at deturë. Vendonte përditë me shkue. Por diç e shtrëngonte me shty ditë në tjetër.

Nji ditë s’ pat ma kah me ikë.

Tue kalue anës kundruell me Remzi Frashnjetin (kur ndodhte me ndonji shok i dukej veti ma trim) ndëgjoi nji krizëm xhami t’ asaj dugaje. I u desht me i sjellun syt e pau tregtarin, mbas xhamit të dritores së parë ku mbante tryezën, tue i ba shej me këthye. Me nji shqetësim në zemër, qi ai vetë quejti vetimeveti qesharak, u da prej shokut edhe hyni aty mbrendë.

Gaspri rrinte në kambë mbas tryezës në krye të dugajës.

– Po ti hajde! – bani miqasish tue i shtri të dyja duert kah i riu. – Pse m’ ikë? Ku je qi s’ vjen? S’ më ke gja borxh...

Qeshte tue i thanë këto fjalë. Ai të qeshun nuk i a zbutonte aspak ngursin e ashkës së synit, e cila rrinte përherë ngulë në nji ftoftësi arenzi. Hollak, me flokë gadi krejt të thimun, ndonse jo fort i shtym në mot, flitte me shpirt e me energji, por kumbimi i zanit ashtu si ahkja e synit qëndronte i ftoftë edhe ndër fjalët ma miqsore.

Hilushi u ul në nji ndejse para tryezës edhe nisi tue belbëtue të çfajësohet për vonesën e asaj vizite të detyrëshme. Tregtari, pa i a vu veshin çfajësimeve të tija, vazhdoi:

– A i mbarove krejt shkollët? Të lumët! Sot po lypet, pra, dija. Jam gëzue shum qi ke gjetë nji nëpuns të mirë e të rahatshme. A e pin duhanin?

Hilushi mbështolli nji cingare në kuti qi ai i paraqiti.

– Mue më fal se nuk ulem ndejun; e kam adet e rrij në kambë.

Heshti sa grimë, mbandej prap nisi:

– Ti je djali i mikut ma të ngushtë qi kam pasë.

Zani këtu i mori një tingull të çuditëshëm përmallimi, por vetëm për një ças.

– Yt – at (dritë pastë!) kur diq t'i la shumë ngatrrueshëm punët e shtëpis. Pat ba disa gabime. Nejshe! Më fal qi po të flas kështu. Flas për të mirën t'ande. E kam një farë të drejte; si thue? Do punë, sa kje përjashta, t'i kam rregullue; tjerat ke me i ndreqë vetë tash qi këtheve. Dishroj qi të vehesh për fije një herë e mirë: a po kujtohe?

Djaloshi u falnderue përshtjellueshëm. ndiente vërevërte mirnjohje epër kujdesin qi tregtari u kushtoi punve të tij kur ndodhej tepër i ri në moshë e larg shtëpis, por i lëvite përmrenda edhe një dell kundrështar për at mënyrë aspak të njomë me të cilën ai përmendte emnin e të t'et dhe ndernat e bame. S'dij shka kishte dhanë n'at ças mos me i pasë detyrë ato falnderime qi, pa ndonji arsye të caktueme, i u dukeshin shumë të randa.

– Sa e ke rrogën?

Djaloshi çuditej vetimeveti për butësin me të cilën epte përgjegje ndërsa në shpirt ndiesija kundërshtarë i shndrohej n'urrejtje të hovshme.

* * *

Gaspër Tragaçi, pa u kujtue për shikim plot neveri qi i flakuroi djaloshi, shkoi e mori një prej gypave qepë me beze, nxori me kujdes një flamur të mbështjellun, këthei kah Hilushi qi qëndronte afër derës s'odës edhe nisi me shtjellue, cohën e mirë të tij me shqipe të zezë punue mjeshtrisht, tue rrotullue ndër duer shtizën.

– Gjynah me mbetë pa u shitë ky farë malli!

Ndërsa me dorën e rrëmakët mbante shtizën, rroku me atë të djathtën një kind të pelhurës së kuqe e i u afrue djaloshit tue e ndukë.

– Shif sa cohë e mirë!

Po të vronte dy duer të ndyta tërbue n'epsh shtasarak tue u shtri kah trupi i një krijatyre të njomë e të dashun, përqeshje ma e rreptë s'i a kish tronditë mishin e shtatit. Befas e me rrëmbim vërviti duert përpara e i a hoq përhurën tregtarit. Ky zgerdhuci syt.

Hilush Vilza tha me za t'ultë, por të ndezun:

– Mos e prek me ato duer.

Tregtari, varë në çudi e në pezmatim, bani:

– Ke dalë meç – a? Shka të gjet?

Një ironi e thellë i shpërthente të riut ke buza.

– Bukur, besa, e paske mendue... hani, ju mësuesa të rij, me folë, me shkrue për atdhe: ku jeni? s'po shiten aspak flamujt.

Gaspër tragaçin e kish ngri çudija në vend. Djaloshi vazhdoi:

– Posi... U ba Shqipnija. Dalin të marrët e vikasin: Rrnoftë Shipnija! Ti, i meçëm, përgjegjë tue bërtitë në kupë të qiellës: Rrnoftë, po! e shpejt me porosityë flamujt. Na shkyeju: rrnoftë! e ti shit, ban pare tue tregtue mbi ndiesit t'ona. Lojë e bukur, por s'të ka dalë.

Gaspër Tragaçi lëshoi shtizën e u avit kërcnueshëm kah djali. Flamuri ra për tokë. Hilushi s'luejti vendit. Shikonte syt e ftohtë qi lëshojshin shkëndija idhnimi. Tregtari undal para tij.

– Mos me kenë hatri i miksis së moçme qi kam me shtëpin t'ande, dij un...

Iriu i a priti:

– Për hatër t'asaj miksiye tash qesh bejta me t'u shitë flamujt.

Me za qi dridhej prej pezmit, tjetri i a këthei:

– Po, zati ti s'din veç me qitë bejta. Jeto me pralla, bieru mbas andrrave. Më vjen keq për gjind të tuej se tash i qet në rrugë të madhe, më shka shof un. Hajt, hajt, qit bejta e dueje Shqipnini: bejta e Shqipnija kanë me të qitë në dritë...

U afrue edhe ma tepër e pëshpëriti si në një fishkullimë:

– U shitne a s'u shitne flamujt, qëndroi a s'qëndroi Shqipnija, un kam mjaft, shyqyr, me jetue: a more vesht? e tash, jashtë...

– Kadalë... – i a priti djaloshi me t'egër e syt i vetuen: – dal vetë, s'asht nevoja me më qitë jashtë ti. Por edhe një fjalë due me t'a thanë e të lutem vire në vesh si at këshill qi më dhae par në dugajë. Ti thue se jeton, por rrehesh. Ti je shlye prej numrit të të gjallve qyshse je ndry në kët dugajë mbushë me mall. Ky asht vorri yt. E sa për Shqipni, po të siguroj un se ka me qindrue. Prandej mos ban marak se edhe flamujt kanë me t'u shitë krejt. Por rueje shpirtin t'and mos t'i a shitish dreqit.

E Hilush Vilza doli, lehtësue në zemër nga ai shkrim, me thithë ajr të kulluet n'udhë, sepse era e asaj dugaje mirrte frymën.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë fushat e veprimtarisë së Ernest Koliqit?
2. Shpjegoni modelin shkrimor të Koliqit, cilat janë karakteristikat e tij?
3. Ku i sheh ai rrënjët e kulturës shqiptare?
4. Si i këndon poeti vendlindjes Shkodrës? Cila ndjenjë mbisundon në këto tingëllima?
5. Vëreni se si shkrimtari e bën përshkrimin e takimit, gjoja të rastësishëm të Hilushit me Gasprin. Si përshkruhet takimi i tyre? Pse Hilushi i shmangej takimit me Gaspërin? A vepron mirë tregtari që ia përmend Hilushit të mirat e bëra, si reagon ky dhe a mund të konstatoi karakterin e tij? Ku qëndron moskuptimi i dy personazheve: Hilushit dhe Gasprit?

MITRUSH KUTELI

(1907 – 1967)

Shënime bio-bibliografike

Mitrush Kuteli

Mitrush Kuteli u lind në Pogradec, ku mori edhe mësimet fillestare, ndërsa të mesmet i kreu në Selanik dhe të lartat në Bukuresht të Rumanisë. Pasi mbaroi Akademinë e Shkencave të Larta Ekonomike, më 1934 doktoroi në shkencat ekonomike dhe të financave.

Në Rumani punoi në Ministrinë e Financave dhe në Bankën e Përgjithshme Rumune (si guvernator i saj). Zhvilloi një aktivitet të gjithanshëm dhe të lakmueshëm në koloninë shqiptare të Bukureshtit, posaçërisht u angazhua shumë në shoqërinë e studentëve shqiptarë. Më 1942 kthehet në vendlindje dhe fillon të merret me ekonomi dhe letërsi. Pas Luftës së Parë Botërore i kushtohet krijimtarisë letrare, kryesisht letërsisë për fëmijë dhe përkthimit. Vdiq në Tiranë më 1967.

Vepra

Emri Mitrush Kuteli është pseudonim letrar i Dhimitër Paskos. Veprat e tij më të njohura janë: *Netë shqiptarë* (tregime dhe novela, 1937), *Ago Jakupi* (1943), *Shënime letrare* (kritika 1944) e të tjera. Përktheu M. Emineskun, J. Turgenjevin, S. Shchedrinin, M. Gorkin, M. Ostrovskin e të tjerë.

Përgatiti për shtyp dhe i përcolli me vështirime poezitë e Lasgush Poradecit (*Vallja e yjeve* dhe *Ylli zemrës*, 1937), të Fan. S. Nolit (*Mall e brengë*, 1944) dhe të Mihail Emineskut (1944).

Mitrush Kuteli si **rrëfimtari** afërmohet rreth viteve 1925 – 1940 me vëllimin *Netë shqiptarë* (1937). Veprimtarinë letrare e vazhdon me një varg përmbledhjesh të tregimeve dhe novelave që do t'i botojë në vjetët vijues në të cilët trajtoi tema të ndryshme **shoqërore**, ku mbi të gjitha mbisundon **tema historike** e së kaluarës së largët të popullit shqiptar. Rrëfimet e tij i karakterizon fryma popullore. Krijimtaria letrare e Mitrush Kutelit ndahet në dy faza krijuese:

- a) e paraluftës dhe
- b) e pas Luftës së Dytë Botërore.

Në mënyrë globale kjo ndarje e krijimtarisë së Mitrushit shënon veprimtarinë e tij si poet, rrëfimtari, kritik letrar e përkthyes. Krijimtaria e tij rrëfimtare si dhe ajo kritike e këtyre dy fazave ndryshon esencialisht sipas gjenezës së saj krijuese. Në **fazën e parë** më tepër merret me krijime origjinale, letrare dhe kritike, kurse në **fazën e dytë** do t'i botojë poezitë (*Baltë nga kjo tokë* – poema dhe vjersha, 1973), ndërkah prozën rrëfimtare do ta paraqesë në fushën e përpunimit në

prozë të epikës gojore. Përveç kësaj, Mitrush Kuteli në **fazën e dytë** të krijimtarisë nuk do të botojë krijime të reja, por dorëshkrime dhe më tepër do të merret me përkthime. Faza më e frytshme e krijimtarisë poetike të Mitrushit përqendrohet në pjesën e parë të jetës.

Në **prozën rrëfimore** Kuteli trajton **tematikën historike** të brumosur me **motivin social**. Posaçërisht përpunoi motivin e kurbetit, kundërthëniet shoqërore dhe klasore. Në krijimtarinë e tij ndikim të fortë ka pasur letërsia rumune dhe ruse. Heronjtë e tij, edhe pse të motivuar sociologjikisht (këtë kërkesë e shtronte edhe në krijimet kritike), nuk arriti t'i ngrejë në nivel të karaktereve letrare dhe kështu t'i bëjë zëdhënës të pakënaqësisë dhe protestës shoqërore, të konflikteve sociale të kohës.

Mitrush Kuteli dha një kontribut të rëndësishëm për zhvillimin e **kritikës letrare analitike**. Veprimtaria e tij në këtë zhanër shtrihet në **kritikën publicistike** dhe **vështrimet kritike – letrare**. Shënimet publicistike dhe vështrimet kritike – letrare do t'i botojë në librin *Shënime letrare* (1944), i cili është i vetmi që u botua para Luftës së Dytë Botërore. Në shkrimet e veta kritike, Kuteli, anagazhohet për një kritikë analitike dhe objektive të veprës letrare. Ai kërkon që gjeneza e veprës poetike dhe biografia e shkrimtarit të zërë një vend të konsiderueshëm, kurse analiza e veprës letrare kërkohet të jetë në plan të parë. Këtë qëndrim kritik Kuteli do ta zbatojë në vështrimet për Lasgush Poradecin (*Poeti Lasgush Poradeci*, 1937) dhe për Nolin (*Poeti. F. S. Noli*, 1943) si dhe për M. Emineskun (*Poeti Mihail Eminescu, jeta, vepra dhe shqipërimi i poezive të tij*, 1944).

Në vështrimet për Lasgush Poradecin analizon **formën** dhe **përmbajtjen** e poezisë së tij, që e ndan në dy pjesë. Në **pjesën e parë** analizon këto çështje: fjalorin, përfytyrimet, rimën, ritmin dhe fonologjinë, kurse në **të dytën** përmbajtjen. Në të ai, duke polemizuar me shkrimet kritike të kohës, shtron dy teza: **vërtetimin e autoktonisë** së vargut të Lasgushit dhe pasqyrimin e **tematikës shqiptare** në këtë poezi. Kur flet për fjalorin e poezisë së Lasgushit thekson **kuptimet bazë** dhe **kuptimet metaforike** të poezisë. Me interes është edhe analiza e rimës, ritmit, fonologjisë dhe muzikalitetit të poezisë së Lasgushit.

Në pjesën e dytë të vështrimit, duke analizuar **përmbajtjen** e poezisë së Lasgushit, ndalet në problemin e **dashurisë kozmogonike** dhe **të filozofisë së jetës** dhe **vdekjes**. Analizën e përmbajtjes e bën në bazë të cikleve të poezisë së Lasgushit. **Tezën e autoktonisë** ai e gjen në gjuhë, ritëm, rimë, fonologji, pasqyrimin e dashurisë, filozofi, muzikalitet dhe peizash.

Në vështrimin për krijimtarinë poetike të Nolit shtron problemin e afirmimit të tij si poet. Në pika të përgjithshme flet për Nolin si gazetar, teolog, orator, dramaturg, historian, kompozitor, poet dhe përkthyes të veprave letrare dhe kishtarë. Poezinë e Nolit e klasifikon sipas temave, zhanrit dhe prozedut poetik. Do të konstatojë se poezia e Nolit është personale dhe frymëzohet prej gjendjes politike-shoqërore të kohës. Metodën e vet kritike Kuteli e harmonizon me veprën e Nolit.

Kritika e Kutelit nuk kaloi pa u vërejtur dhe nuk mbeti pa reagime. Ndër reagimet më të zëshme u dallua ai i Kristë Malokit (1900 – 1972). Maloki duke konsideruar kritikën e Kutelit si kritikë negative, konstaton se Lasgushi nuk është poet. Për këtë Kuteli do t'i përgjigjet (më 1944 me shkrimin „**Poetë e detraktorë**”) duke theksuar se është fjala për një mosmarrëveshje ndërmjet tij dhe Malokit.

Mitrush Kuteli, në këto dy vlerësime kritike – letrare, preferon analizën e veprës letrare si objekt të pavarur, si një tërësi më vete. Duket se Kuteli që ndikuar nga formalizmi rus dhe nga intuita e Benedeto Kroçes që në atë kohë ishin aktuale në qarqet intelektuale letrare.

Përfundimi

Në këtë mënyrë, ai, duke ndjekur idetë e reja evropiane për studimin e letërsisë dhe duke i zbatuar ato në analizën e veprës letrare, kontribuoi për zhvillimin e këtij zhanri në historinë e letërsisë shqipe.

Mitrush Kuteli në shkrimet e veta poetike dhe në kritikën letrare përdori një gjuhë të koloritit popullor lokal. Me këtë dhe me krijimtarinë e tij rrëfimtare, për nga përmbajtja dhe forma artistike, zë një vend të çmuar në historinë e letërsisë shqipe.

QYSH E GJETI AGO JAKUPI RRUGËN E ZOTIT

(Fragment)

U hirosnë brigjet, nisë të ndjehen kronjtë e lumi, u ndesnë yjet. Dhe Agaj fjetei sapo unji kryet mi gur – i drejtuar nga gazet e shumta e nga era e malit, nga era e fjerit.

E sapo fjetei ra në një endër. sikur nuk ish as ditë, as natë – një gjë e përzierë – e sikur Ago Jakupi ngjitej për në mal, aty nga udha e vreshtave. Ish si pat qenë dje e nuk ish si dje – se tjetër dritë kish bota. Ecte edhe dëgjonte ai vetë çapat e veta: bumb, bumb, bumb!

Aty në shteg i del përpara një burrë i gjatë, as i hollë fort, i veshur krejt në të bardha: kësulë të bardhë, mëngore të bardhë e tirq të bardhë.

Kish një qostek argjendi derdhur gjoksit edhe mbante dorën e djathtë në silaje. Në dorën e mëngjër kish një krabë të gjatë si të barinjve. Reze drite si ato që të vrasën sytë kish rrotull fytyrës.

Ago Jakupi që s'i trembej syri prej askujt, e pa këtë edhe u tremb se ish njeri e sikur s'ish njeri. Po e mbajti veten. I dha tunjatjetën edhe rrahu të shkojë më tej.

– Dale, o Ago Jakup, se kam dy fjalë për të thënë.

Agaj qëndroj dhe iu afrua mikut.

– Bëj mirë, i tha ay në të bardha, bëj mirë. Aga e mbushe nj'atë thes me dhe. (...)

Nisi të mbushë thesnë. Dheu ish i fortë edhe Agaj u loth e nisi të gulçojë. Po për të mbushur e mbushi.

– Merre tani në krahë.

Ago Jakupi rrahu t'a ngrehë e nuk mundi.

– Nuk munt, o i mirë, plumb i rëndë.

– Dëgjo, o Ago Jakup. – Edhe zëri i tij ish i ashpër, i rreptë. Ti s'mund të ngresh një thes tashi, po si do mbash përpara Zotit një shinik farë toke që e ke zaptuar kur ke luar mezhnikët nga vendi? Më thuaj si e qysh, o Aga?

Ago Jakupit iu drothnë laqet e këmbëve. Dësh të flasë e nuk mundi. I mbahej goja. Belbëzoi gjësënd për aman e derman, por ay miku nuk e dëgjon.

– Pajtoju me njerinë, Aga, që të pajtohesh e me Zotin, e Zoti i sheh të gjitha, i shkruan të gjitha. Edhe si foli këto, burri në të bardha u ngrit përjetë, lart e lart, edhe u tret si një re e bardhë.

Kur hapi sytë, Agaj gulçonte edhe hëna po zbriste përtej brigjeve.

Kronjtë dhe era e malit e shtinë përsëri në gjumë edhe Agaj pa një tjetër endër. (...)

Dhe ish një shkretirë kaq e madhe sa vetë Ago Jakupi u droth. I doli aso here ay në të bardha, edhe i foli:

– Kur ropi i Zotit vuante e vdiste nga uriya, ti Aga i kishe hambaret plot e nuk i zgjate askujt një dorë.

Agaj u hidhërua shumë edhe foli:

– Po, kështu pat qënë, o i mirë.

Edhe njeriu foli:

– Mallë e gjënë që të dha Zoti, amanet ta dha edhe ti nuk e kuptove. Vështro tani këtu!

Agaj vështroi edhe ja se ku pa shtëpitë e tija, hambaret e tija edhe kosharet e tija. Të gjitha ishin plot.

Atëherë i miri zgjati krabën edhe goditi shtëpinë, hambaret, kosharet edhe të gjitha, sa të mbyllësh sytë, u bënë shkrimpë e s'mbeti asgjë.

Njeriu foli:

– Ay që t'i dha a nuk munt të t'i marrë?

Edhe Ago Jakupi qau me lotë edhe foli:

– Po, o Zot...

E njeriu foli përsëri:

– Loj nga vendi, edhe mbaje veften! Unë s'jam Zoti po ay që rri më gjunjë përpara Zotit. Ti përpiqu edhe gjeje rrugën e drejtë me kaq sa të fail Zoti. Se ndryshe të prët zjarr i math, që të djeg e nuk të tret.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Mitrush Kuteli u mor me krijimtari të ndryshme: me poezi, prozë, kritikë letrare, përkthime dhe ekonomi. Në këtë fragment të tregimit novelistik „Qysh e gjeti Ago Jakupi rrugën e Zotit” janë nxjerrë disa skena, të cilat flasin për edukimin moral të tij. Pasi në tërësi ta keni lexuar tregimin, përgjigjuni në pyetjen: si e zgjidh shkrimtari konfrontimin social dhe ç'elemente përshkrimore përshkrimore përdor për ta zgjidhur atë?
2. Si e ka arritur pasurinë Ago Jakupi, ç'e mundon atë, cila është dëshira e tij?
3. Në bazë të shenjave gjuhësore përpiquni ta lokalizoni zonën krahinore të cilës i përket gjuha e tregimit.
4. Pasi ta keni lexuar tregimin, përgatitni interpretimin tuaj gojor duke përfshirë këto çështje: a) *tregimi përshkruan konfliktin klasor*, b) *tregimi përshkruan ambiciet njerëzore për t'u ngritur në nivel të klasës në fuqi*, c) *tregimi përshkruan pangopësinë e njeriut për pasuri*, ç) *tregimi përshkruan mënyrën e përsosjes së individit për të ndërmarrë veprime të reja*.
5. Shtrohet pyetja, si e zgjidh shkrimtari problemin klasor dhe me cilat elemente e zgjidh këtë konflikt: a) *hyjnore*, b) *reale*, c) *ireale*, ç) *fantastike*?
6. Mitrush Kuteli u mor edhe me kritikë letrare. Cili është objekti i kritikës letrare, sipas tij dhe ç'duhet të analizohet? Çka veçoni në veprat e shkrimtarëve që mori në shqyrtim?

ETËHEM HAXHIADEMI (1902 – 1965)

Etëhem Haxhiademi si krijues u shfaq në letrat shqipe në vitet '20 e '30 të shekullit të kaluar, që njihet si fazë e modernës. Për dallim nga krijuesit tjerë të kësaj periudhe, të cilët më shumë e parapëlqenin poezinë, tregimin e novelën, Etëhemi bëri emër si tragjedian klasik, me çka në masë të madhe e zbuti mungesën e këtij lloji dramatik në trashëgiminë tonë letrare.

Shënime bio-bibliografike

Etëhem Haxhiademi

Etëhemi u lind në Elbasan, më 1902. Mësimet e para i mori në vendlindje, ndërkaq gjimnazin klasik e kreu në Insbruk të Austrisë. Pastaj i studion shkencat politike në universitetin e Berlinit dhe atë të Vjenës. Për një kohë punon si nëpunës në administratën shtetërore, në Lushnjë, Berat e Gjirokastrë. Si intelektual i një formimi të lartë Haxhiademi zgjedhet anëtar i Institutit të Studimeve Shqiptare.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore ka qenë anëtar i organizatës politike Balli Kombëtar, krah për krah me Mid'hat Frashërin. Si përfaqësues i denjë i Ballit merr pjesë në Konferencën e Mukjes, ku është dashur forcat politike shqiptare të merren vesh për luftë unike kundër armikut, që fatkeqësisht nuk u realizua kurrë.

Pas ardhjes së komunistëve në pushtet, më 1947, Haxhiademi arrestohet me akuzën se është armik i popullit dhe dënohet me vdekje. Më vonë dënimi zbutet dhe mbetet në burgun e Burrelit deri më 1965, kur vdes, gjashtë muaj para se t'i përfundojë dënimi i shqiptuar.

Veprimtaria letrare

Haxhiademi fillon të paraqitet me shkrime qysh si student. Punimet e para ishin përkthime, si *Bukolikët e Virgjilit* (1932), ndërkaq poezitë e veta origjinale i botoi me titullin *Lyra*, më 1932. Suksesi i tij më shumë u shfaq në fushën e tragjedisë, ku edhe shënon një produksion më të madh. Haxhiademi është autor i tragjedyve: *Uliksi*, *Akili*, *Aleksandri*, (të botuara më 1931); pastaj *Pirrua* (1934), *Skënderbeu* (1935), *Diomedi* (1936), dhe *Abeli* (1939).

Tragjeditë e tij janë me subjekte të huazuara nga letërsia antike greke, më saktë nga epet *Iliada* dhe *Odisea* të Homerit, (*Uliksi* dhe *Akili*); nga e kaluara e lashtë historike shqiptare (*Aleksandri* e *Pirrua*), nga historia më e re kombëtare (*Skënderbeu*) dhe nga mitologjia biblike (*Abeli*).

Për sa i përket formës letrare tragjeditë e Haxhiademit e ruajnë strukturën pesëaktëshe të tragjeditë klasiciste, posaçërisht të kultivuara nga klasicistët francezë. Duke këmbëngulur ta ruajnë këtë simetri, tragjeditë e tij dalin shumë skematike, me zgjidhje identike, që gjithësesi e ulin cilësinë artistike. Përndryshe, të gjitha tragjeditë Haxhiademi i shkruan në vargje njëmbëdhjetërrokëshe.

Deri sa nuk ra në burg, tragjeditë e Haxhiademit shpesh ishin pjesë e repertorëve të teatrove shqiptare. Përpos mangësive evidente, megjithatë ato sot konsiderohen si fazë e rëndësishme në zhvillimin e gjinisë dramatike shqiptare, edhe pse për një kohë të gjatë qenë plotësisht dhe padrejtësisht të harruara.

Tragjedia *Skënderbeu*

Edhe pse në titull e ka emrin e kryetrimit kombëtar, Gjergj Kastriotit Skënderbeut, në fakt tragjedia është vepër për tradhtinë e Moisi Golemit dhe intrigave të gruas së tij, Zanfinës. Edhe pse fillimisht ishte paramenduar si dramë për heroizmin moral të Skënderbeut, në zhvillim e sipër bëhet vepër në të cilën mbizotëron tragjizmi i luftës për pushtet dhe i tradhtisë, të nxitura nga smira dhe lakmia. Në fakt, vihen përballë njëra-tjetrës veprimet për ideal dhe ambiciet personale. Më poshtë në tekst del në pah edhe një motiv tjetër i Zanfinës: dëshira e saj për t'iu hakmarrë Skënderbeut, për shkak se e kishte ndarë nga burri i saj i parë, Karol Muzakë Topia, për t'i dhënë atij për grua motrën e vet Mamicën.

Hidhërimi ia turbullon arsyen dhe veprimet e saj revanshiste janë tejet të ulëta dhe nuk pushojnë as pas ikjes së Moisiut. Pas kësaj e shtyn Hamzain ta tradhtojë xhaxhanë e tij, Skënderbeun, madje në kohën kur Moisiu i mundur dhe i penduar vendos të kthehet te Skënderbeu.

Konflikti mbyllet me vetëvrasjen e Zanfinës, heroinës negative të kësaj tragjedie.

Drama *Abeli* (analizë)

Vepra nuk posedon zhvillime dramatike, të motivuara aq sa duhet artistikisht, prandaj mund të thuhet se është një tekst me intensitet të ulët dramatik. Në fakt aty më shumë ballafaqohen botëkuptimet e personazheve se sa veprimet e tyre. Botën e kësaj drame e sajojnë katër personazhe, të cilat vehen në raporte familjare. Si në aspekt të personazheve ashtu edhe për nga struktura fabulare kjo dramë me temë morale fuqishëm korrespondon me mitin biblik për Adamin, Evën, dhe djemtë e tyre Abelin e Kainin, gjegjësisht me rrëfimin simbolik të *Dhjatës së vjetër* për lindjen e formave të para të dashurisë e të urrejtjes, të mëkatit, vrasjes, krimin, për lindjen e së keqes, fajit dhe të veseve dhe ligësive tjera njerëzore. Ajo që e dallon nga modeli i huazuar është se në tekstin letrar mbisundojnë dimensionin psikologjik dhe ai sociologjik.

Dramën e shkakton Kaini, djali më i madh, i cili, mes tjerash, vihet përballë problemeve jo të shëndosha familjare, që kanë lindur si pasojë e njëanshmërisë prindore në trajtimin e fëmijëve. Kaini ka ngarkesa tejet të mëdha psikologjike, që burojnë nga dyshimi i tepruar dhe diskriminimi i bërë nga Eva, nëna e tij.

Në fakt, Kaini është shumë korrekt dhe i dashuron në mënyrë të barabartë prindërit dhe vëllaun më të vogël Abelin. Ai paraqitet si bujk i vyeshëm, falënderues i vetëvetes, nuk kërkon gjatë punës fizike ndihmë nga askush, ndërkaq frutat e punës së vet i ndan me anëtarët tjerë të familjes, sepse kjo i paraqet kënaqësi. Mirëpo, shpirti i tij nuk gjen gald e kënaqësi, ngase atë e brren dhe e shqetëson qëndrimi jofalënderues dhe mospërfillës i së ëmës. Por, Kaini është edhe *meskin*, sepse është i prirur gjërave të vogla e të imëta t'u japë rëndësi që realisht nuk e kanë. Kjo prirje do të bëjë në vazhdim të dramës të përftojë tiparet: *smirëzi, xheloz ndaj Abelit*, deri te *vrasës i Abelit*, që më shumë dalin nga keqkuptimet, por edhe nga sjelljet neglizhente të Evës.

Eva, në faljen e kujdesit dhe të dashurisë, duket se më shumë anon nga Abeli. Reagimet e para të Kainit janë protesta me fjalë drejtuar prindërve, duke kërkuar më shumë drejtësi, korrektësi dhe „dashuri të pjesëtuar”, siç thotë ai, në mënyrë të barabartë. Kërkesat drejtuar prindërve sipërtheksojnë ndjenjën për dashuri më të madhe, të bazuar mbi rezultatet në punë, e më pastaj mbi kritere tjera. Kaini fillon dramatikisht ta prishë qetësinë dhe harmoninë e familjes katëranëtarëshe. Raportet shkallëzojnë dhe përfundojnë me vrasje, më konkretisht vëllavrasje. Në thelb është intoleranca e vëllaut tejambicioz që manifestohet me agresivitet dhe përfundon me krim.

Eva është personazhi i dytë për nga rëndësia, shikuar nga aspekti i ndërtimit fabular të tekstit. Ndër tiparet e para që e shquajnë janë *subjektive* në faljen e dashurisë ndaj të bijëve, *privilegjuese* e Abelit dhe *e ashpër dhe jokorrekte* ndaj Kainit. Me njëanshmërinë e saj e shton tek Kaini ndjenjën e urrejtjes dhe të rivalitetit ndaj Abelit. Në asnjë çast nuk lëkundet dhe nuk thyhet nga vërejtjet e drejta që ia jep Kaini, por nuk i përfill as vërejtjet qëllimmira të bashkëshortit, Adamit. Kështu, si figurë paraqitet shumë e ngurtë dhe tejet e mbyllur ndaj ndikimeve eventuale, me çka i përfton tiparet: *e pamëshirshme, zemërgurtë dhe e pakompromis*.

E ngjashme me këtë është edhe figura e Adamit. Ky personazh edhe e fillon tekstin dramatik me fjalët fataliste për lindjen dhe trashëgimin e mëkatit metaforikisht të thëna në *Dhjatën e vjetër*. Dallon nga Eva me shumë tipare, sepse në aspekt të vlerësimit të mirësisë dhe dashurisë ndaj të bijëve është më objektiv, më i drejtë dhe më i arsyeshëm. Te ky personazh vërehet një lëkundje, gjegjësisht një brrejtje ndërgjegjeje, për arsye se fillimisht më shumë ka anuar dashuria e tij atnore nga Abeli. Mirëpo më vonë është i gatshëm të korrigjohet, ta pranojë fajin, dhe angazhohet përzemërsisht ta bashkojë familjen, duke balancuar mjeshtërisht për eliminimin e kundërthënieve.

Abeli, është konceptuar të funksionojë si një shembëlltyrë e idealitetit njerëzor. Si për nga tiparet psikologjike po edhe nga ato botëkuptimore, ky personazh ta kujton figurën qendrore nga mitologjia biblike, pra atë të Jezu Krishtit. Me sjelljet dhe veprimet mund të përkufizohet si mishërim i njerëzores në kuptimin më të lartë të fjalës. Fund e krye shquhet për shumë vyrtyte që janë maja e moralitetit dhe etikës, që në fakt paraqesin tipare opozitare me ato të Kainit, Adamit dhe të Evës.

Me qëndrimet tepër vetëmohuese dhe vetëkritike gati bie në vetëflim. Vazhdimisht para prindërve e shpreh epërsinë dhe rëndësinë e Kainit dhe me ngulm kërkon që ai të duhet më shumë, sepse ai këtë e meriton dhe kjo do ta përmbushte me kënaqësi shpirtin e tij. Pra, Abeli paraqitet *gojëmbël, skofiar, tolerant, solidar, shpirtbardhë, zemërgjerë*, i përmbushur me pasione për

lumturinë dhe harmoninë familjare, duke i flakur plotësisht lajkat dhe sjelljet e ulëta e poshtëruese, të cilat do ta përulnin personalitetin e tjetrit. Abeli orvatet ta korrigojë Kainin, duke dashur ta fisnikërojë shpirtin e tij, po njëkohësisht edhe t'i humanizojë skajshmërisht marrëdhëniet brendafamiljare. Duke e idealizuar me dashamirësi Kainin, me përlutësi vetëndëshkohet, duke mos dashur në asnjë mënyrë të bëhet shkas i ndonjë tragjedie. Me durimin e sharjeve dhe fyerjeve që i merr nga Kaini, shkon deri në vetëpërlutje. Abeli është kundër qortimit edhe më të vogël që i bëhet Kainit nga ana e prindërve, sepse parandjen se edhe një grindje më banale mund të shfrytëzohet si shkas për armiqësim ndërvëllazëror. Deri në përmbyllje të dramës, i ruan tiparet: *skofiar, tolerant, modest, naiv dhe jo i dhunshëm*. Edhe kur brutalisht shtyhet nga shkëmbi në humnerë, fjalët e fundit të tij janë përmbyllësë e krimit të Kainit, duke e paraqitur rënien vdekjeprurëse si rast aksidental.

Edhe kjo dramë si gjithë të tjerat, pra, nuk shfaqet e dobët në strukturë, por në motivimin e zbehtë të personazheve.

Fragmente nga tragjedia *Abeli*

ADAMI

- Me emën të veçant „pem’e njohnis”.
- Kët’pem’vet’Zoti tha mos me e prekë.
- Se përnjiher’të dy kishim me vdekë.
- Por ti, moj Ev, prej gjarpnit u gabove
- Dhe urdhnin e të Naltit e harrove. (11)
- T’ishte e ambël rrojtja me t’vërtetë,
- Sikundër e kujton njeriu i shkretë,
- Nuk do t’na epesh neve si dënim. (12)
- Njeriu qi nuk e sundon dot mënin,
- Ma par’nga t’gjitha do të haj’njerin. (13)
- Ndëgjo, o Ev’, nga çunat t’on’të dy,
- Abeli muë ma shumë më hyn’në sy.
- Por kët’dashni qi lindi me pa hirë,
- Kaini s’po e sheh me sy të mirë. (14)
- Dhe un, o Ev, Kainin do të qas,
- Se ky m’ndëgjon për ç’do gja kur i flas.
- Ma shumë përpiqet dhe ma shumë punon;
- Si prindën ne ma tepër na ndihmon. (22)
- Gëzohi, bijt e mij, gjithnji gëzohi

- E në dashnin vllaznore ju bashkoi. (23)
 – Kurr mos të haj' nakari se na dumë
 – Abelin, t'jetrin bir nga ti ma shumë. (41)
 – Prandaj, o Evë të thoshja un ty shpesh,
 – Se duhet t'shihen po një lloj prej nesh.
 – Pse na rëmbyem ma tepër ke Abeli,
 – Nji ftohtësin midis të tyne ngeli. (83)

EVA

- Abelin na duëm mbi t'jetrin djal,
 Se ma i ambël asht në punë e fjal'.
 Por dhe Kaini asht po bir i jonë
 E n'zemër do t'a kemi për gjithmonë. (14)
 Si bir ma tepër na ndihmon vërtet,
 Por ruën ma t'mirën pjes'për vehte t'vet.
 Kurse Abeli aq i ri akoma,
 Gjith' ditën i këput krah at e ngjoma
 Dhe s'mban prej punës s'vet as një kafshatë,
 Po nuk na solli neve një dhuratë. (15)
 Kurr fjal' të keqe nuk i kam ndëgjue
 Dhe kur ti ndonji her' e ke idhnuë.
 Nga kto që numrova, djal i im,
 Nuk ka nga ti Abeli mjaft ndryshim? (30)
 Ma lehtë se buka që prej teje vjen,
 Në zemra e Abelit na ushqen. (31)
 Që të kuptojë, Abel, mos që ti shpresë,
 Në zemra e atij asht blazë e zezë. –
 Nuk që ti frikë e turp, Kain, më thuëj, (38)
 Më këputet shpirti, burr, dhe gjaku m'vlon,
 Veç kur vështroj të voglin që pëson. (85)
 Por për Kainin, burr, që deri sot
 Mëkata edhe fajë bënë plot,
 Mëshira zemrën t'ime nuk e prek, (85)

ABELI

I ambël asht si engjëjt në Parajsë
Dhe kuqet kur qit fjalën si ji vajzë. (nga Eva)(15)

O at i dashtun, ti ke plot arsyë,
Kaini shum ma tepër se un vlen,
Prandaj t'a doni, se muë mir'më vjen. (23)

Ahere shpirti ka me m'u gëzuë,
Kur ju të doni vllan ma shum'se muë, (23)

Të bajnë at'pun'qi ban ti, o Kain.
I dobët jam nga trupi e shëndeti
Dhe s'kam fuqin qi ke ti un i shkreti. (26)

Nuk do të kem un ma të mëdha gëzime,
N'i dhançi pjes'dhe vllait n'dhuratën t'ime. (35)

O vlla i shtrenjt, me heshtje të ndëgjoj,
Por këto fjal'qi thuë s'i meritoj.

As fjalën lajk's'e di un kujt i thonë,
Veç për lumnin andrroj të rrethit t'onë.

Dhe mendje nuk besoj të kem aq shumë,
Sa at e nana'më lajka t've në gjumë.

Kujdesin qi ke pas'pastaj për muë,
Un mirë e njoh dhe s'kam me t'a harruë.

Qëllove më i math e më ndihmove;
Detyrën prindvet t'uej ti ja paksove. (36)

Veç mos më ban njeri të keq të lutem,
Se prej ksaj fjale un ma tepër tutem.

Të duë e të kam shpirt dhe me ty s'fahem,
Por vdekja asht ma mir'se sa të shahem. (36)

Bashkohem me t'im vlla: mos m'u idhnoni,
Se me t'vërtet shum'shpesh ju e qërtoni.

Nuk duhet ju t'a nxeni me pa hirë;
Kaini asht i ambël dhe i mirë, (41)

Mendo, o ati im, se leu ma par
Kaini dhe për ju asht një thesar.

Nuk ka të meta dhe e kryen detyrën;
Nji fjalë e juëj atij i çel fëtyrën.

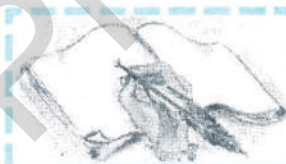
Muë dhe ma pak t'më doni nuk idhnohem. (46)
Pse vllan ma tepër duë nuk e kuptoj;

As gjenj fjal' ma të kjarta t'jua spjegoj.
 Vetëm vërej se dhe kur më qerton,
 Sikundër ka zakonin s'më zemron. (51)
 Nuk asht Kaini kshtu si e gjykoni;
 Ju çdo gabim të vogël ja madhoni. (54)
 Kaq shpejt mos e qertoni, at i im.
 E dini qi në këtë mënyr's'më doni,
 Por me t'im vlla Kainin m'anmiqsoni? (56)
 Të lutem shumë, të lutem shumë o vlla,
 Mos e këput këtë lule: mos më vra. (65)
 Ja ku të bie ndër kamb't'më mëshirosh
 E jetën t'ime t'ambël t'ma dhurosh.
 Më dhimset vehtja t'shkoj un kaq i ri,
 Pa pasun faj e pa ba ndonj'djallëzi; (67)
 Un ndonji t'keqe prej t'im vllait s'pësova.
 Muë prej vetiut m'u kputën kambë e durë
 Dhe rash'në tok'se fryma krejt m'u murë. (74)

KAINI

Dhe erdha qi t'ju shoh edhe një herë,
 O nanë e dashtun dhe ti at me vlerë.
 Ke ju un prehjen gjenj edhe kënaqem
 E për ç'do çashtje juve duë t'ju çfaqem. (17)
 O at me vlerë, e di qi po shërbej:
 Krah at e mija un s'po i kursej.
 Ç'do punë e rand', kjo s'duhet të mohohet,
 Se veç me djersën t'ime do t'mbarohet. (18)
 Un qi po dergjem n'ara e livadhe
 E po kapitem tyke liruë dhenë,
 Shoh qi shpërblim kjo pun'e ime s'gjenë. (19)
 Se ma të math shpërblim nuk ka në botë,
 Veç fjalës s'ambël kur një prind e thotë.
 Kur ju po me një sy të na shikoni,
 Një lloj dhe dashunin t'na e pjestoni,
 Aherë pors'i vllazën me t'vërtetë,
 Kemi m'u dashun edhe na për jetë. (19)

Pra po ju them të dyve qi ta dini,
 Se aq i keq sa ç' duket s' asht Kaini.
 Dhe shpirtin aq të lik un nuk e kam,
 Sa ç' thuë ti nanë e ti o at Adam. (21)
 Pra puna, puna të çëmohet,
 Se fjala asht përtace, me te s' rrohet. (31)
 Gjersa nga goja s' jam si t' jetri mjeshtë. (31)
 Kush thot' të drejtën do të rrojë i mjerë. (31)
 Si mos t' më dridhet buza kur të flas,
 Si mos t' më zi muë truni sa t' pëlccas,
 Kur shoh përtacin qi s' kap gja me dor',
 Ma shumë t' pëlqehet se sa një puntor? (32)
 Ma me gëzim un vehten t' ime vras,
 Sa dorën t' jetrit për lëmosh t' ja njas.
 Jo, jo; un duë të rroj me djersën t' ime
 Dhe s' pres prej t' jetrit kurr dhe një thërrime. (37)
 Ç'keni me muë qi m' flitni në ç' do ças?
 Pse nuk m' a bat një her' buzën me gas?
 Un qenkëm kaq i keq e kaq i lik,
 Sa edhe im atë t' më shoh si anmik? (41)
 Po nuk t' a mori jetën Perëndija,
 Un do t' a marr ty vet' me dur' t e mija. (62)
 Të thash' se vlla nuk duë kur më tërret;
 Ktu ke anmikun qi vdekjen të pret. (64)
 Hidhu prej atij shkambi tatëpjetë. (67)
 Abeli vdiq dhe ma nuk do t' ket' jetë,
 Se ra prej shkambit atje lark tatpjetë. (87)
 Pse paç të vrame zemrën un prej jush,
 Prandaj për t' humbë at mendja m' u mbush. (88)

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë karakteristikat kryesore të shkrimit letrar të Haxhiademit?
2. Mbi cilat motive ngrihen tragjeditë „Skënderbeu” dhe „Abeli”?
3. Si paraqiten raportet familjare në dramën „Abeli”?
4. Çfarë mesazhi kumton përfundimi i dramës „Abeli”?

MIGJENI (1911-1938)

Migjeni

Migjeni (pseudonimi i Millosh Gjergj Nikollës) është një nga shkrimtarët më të shquar të letërsisë shqiptare, përfaqësuesi më eminent e më tipik i letërsisë së angazhuar sociale dhe njëri nga shkrimtarët më produktivë të gjeneratës së viteve '30. Krijoi në kohën kur Shqipëria sapo kishte dalë nga nata e gjatë anadollake. Dalja e saj kalonte përmes një kaosi e anarkie të paparë, që e bënë vendin të varfër, të trishtë dhe gjysmë të rrënuar.

Pas Naimit, Migjeni është reformatori më i madh i letërsisë shqipe dhe krijimtaria e tij qëndron në themelet e letërsisë moderne shqipe. Me veprën e vet në poezi e prozë, u bë zëdhënësi më tipik i tendencave avangarde në letërsinë shqiptare, edhe pse nuk ishte pjesëtar i ndonjë grupi letrar.

Shënime për jetën

Migjeni u lind më 23 tetor 1911 në Shkodër, në familjen e një tregtari të vogël. Vështirësive ekonomike shpejt iu shtuan edhe fatkeqësitë familjare. Kur ishte pesë vjeç i vdiq nëna, kurse në moshën trembëdhjetëvjeç humbi të atin, e më pas vëllanë e gjyshen, me të cilën ai ishte lidhur fort pas vdekjes së nënës. Këto fatkeqësi e bënë Migjenin, që vetiu ishte një natyrë e mbyllur, të tërhiqej nga jeta e moshatarëve të tij. Pasi mbaroi shkollën fillore në Shkodër, shkoj për të vazhduar mësimet në Tivar dhe më pas përfundoi seminarin teologjik të Manastirit. Për një të ri, me interesa të gjera si Migjeni, jeta e seminarit ishte mbytëse. Nga leximet Migjeni ra në kontakt me ide përparimtare të kohës që zienin në gjithë Evropën.

Në vitin 1932, pasi mbaroi seminarin dhe nuk mundi të sigurojë një bursë për të vazhduar studimet e larta, mbeti pa punë deri sa më 1933 u emërua mësues në Vrakë, fshat afër Shkodrës, pastaj dhe në Pukë, ku punoi deri në vitin 1937.

Rruga Vrakë – Shkodër, që ai bënte përditë me biçikletë, ia keqësoi gjendjen shëndetsore, ngaqë mushkëritë e tij të dobëta u prekën nga tuberkulozi, sëmundje tipike e kohës, nga e cila i vdiq edhe nëna.

Në dhjetor 1937 Migjeni u nis për t'u kuruar në Itali. Nga kjo rrugë, ai nuk u kthye kurrë më. Vdiq, fare i qetë, më 26 gusht 1938.

Rruga krijuese

Veprimtarinë letrare e zhvilloi në kohën kur punonte si mësues në Vrakë e në Pukë dhe kur në letërsinë shqiptare po ndihej një frymë demokratike. Shkrimet e para i botoi më 1934; bashkëpunoi me revistat „Ilyria”, „Bota e re”, etj. Në vitin 1936 krijimet e veta poetike i botoi në përmbledhjen „Vargje të lira”, të cilën censura nuk e la të qarkullojë, sepse ai thërriste aty për një botë të re, ku edhe njerëzit e zakonshëm do të jetonin të lirë dhe pa tmerrin e së ardhmes së pasigurtë.

Në këto poezi ndihen përshtypjet e para, reagimi shpirtëror i Migjenit ndaj realitetit të zymtë, ndaj mjerimit, ku ishte zhytur edhe fshati, edhe qyteti shqiptar.

Sëmundja e la në mes gjithçka. Koha që Migjeni pati në dispozicion të shkrimeve të tij nuk e la t'i thoshte të gjitha. E, megjithatë, ç'u tha ishte e mrekullueshme.

Estetika e Migjenit

Pikëpamjet e reja politike e shoqërore, konceptet e përpunuara mbi natyrën e shoqërinë, mbi njeriun dhe artin, e bëjnë Migjenin figurën më të madhe të brezit të ri të viteve '30. Me krijimtarinë e tij novatore letërsia jonë kaloi përfundimisht në realizmin kritik. Migjeni si në poezi edhe në prozë pasqyroi me realizëm të thellë shoqërinë shqiptare të kohës, jetën e shtresave më të vogla, iu kundërvu deri në mohim rendit në fuqi, akuzoi fashizmin, stigmatizoi klerin, artin zyrtar. Duke shpërthyer drejtpërdrejt nga jeta e gjallë vepra e tij pasqyroi botën shqiptare në vitet '30, me protestat, dhembjet, ëndrrat dhe shpresat për të ardhmen. Ai futi në letërsinë tonë me një shkallë shumë të lartë ideoartistike protestën e hapur, ëndrrën për një botë të re dhe optimizmin e thellë. Poezia e tij u bë shprehëse e fuqishme e pakënaqësisë ndaj realitetit, e urrejtjes ndaj dhunës dhe shfrytëzimit, ndaj mashtrimit politik e shoqëror dhe hipokrizisë në përgjithësi. Në krijimtarinë e tij, për herë të parë përfitohen figura dhe portrete të plota e shumë të fuqishme të malësorit e punëtorit, të gruas shqiptare e cila ishte viktimë e një shfrytëzimi të dyfishtë.

Poetika e poezisë migjeniane

Vëllimin e tij *Vargjet e lira* (1936) Migjeni e hapte me vjershën *Parathënia e parathënieve*, ku shpërthente gëzimi i tij se shekulli ka nisur të çlirohet prej skllavërisë shpirtërore. Pas kësaj vjershat e veta Migjeni i ka ndarë në gjashtë cikle: *Kangët e ringjalljes*, *Kangët e mjerimit*, *Kangët e perëndimit*, *Kangët më vete*, *Kangët e rinisë* dhe *Kangët e fundit*.

Në ciklin e parë bëjnë pjesë pesë nga vjershat më të mira të Migjenit. Filli që i bashkon këto vepra, është gëzimi për lindjen e „Njeriut të Ri”, prej atyre të varfërve të rritur në mjerim, të cilët janë ngritur në luftëra të reja, që të mos humbin më në lojën e përgjaktë të historisë, të mos jenë më skllavër të tiranëve të tërbuar, por zot të vetes, ku njeriu të jetë i lirë dhe askush të mos e shkelë personalitetin e tij. Në këtë cikël kemi edhe protestën ndaj gjendjes së rëndë të shoqërisë shqiptare,

ndaj gjithë forcave konservatore, që e mbajnë në vend atë, dhe shpërthimin e entuziazmit për lindjen e „Njeriut”, i cili do ta drejtojë kombin drejt një agimi të ri. Në këtë cikël jeton edhe ideja se vetëm në liri mund të shpërthejnë energjitë dhe aftësitë njerëzore. Në gjithë ndryshimet, poeti njeh si protagoniste rininë. Ajo është më e pastra, më e bukura, pjesë e shoqërisë, ku ai var shpresat, besimin për fitoret e ardhme, për triumfin e idealit për një jetë të re:

*Rini, thueja kangës ma të bukur që di!
Thueja kangës sate, që të vlon në gjë.
Nxirre gëzimin tand, të shpërthejë me vrull.
Mos e freno kangën! Le të marri udhë.*

(Kanga e rinisë)

Poeti është i bindur se asgjë s’ mund ta pengojë më lulëzimin e lirisë, ku do të shpërthejnë hovshëm gjithë ato këngë, që ende i flenë në shpirt. Kjo është intuита e poetit, i cili ka aftësinë ta ndjejë i pari rrezen e ngrohtë të Diellit të jetës së re:

*Por a do të vijë dita kangët me u zgjue
Apo ndoshta shekujt me ne prapë po tallen
Jo, Jo! Se liria filloi me lulzue
Dhe e ndjej nga Dielli (alegorik) valën.*

Thirrja që Migjeni i drejtonte Rinisë, në këtë vjershë ishte kuptimplotë, optimiste dhe tepër e ngrohtë, intime dhe romantike:

*Thueja, kangës, Rini! Thueja kangës gëzimplotë!
Qeshu Rini! Qeshu! Bota asht 'e jote!*

Cikli i dytë i *Vargjeve të lira* nis me *Poemën e mjerimit*, kryevepër poetike e Migjenit. Poema ka një konceptim e trajtim origjinal. Në fillim poeti sjell figurën e mjerimit të konkretizuar nëpër dhjetëra motive jetësore. Dhe, së bashku me fytyrën tragjike të mjerimit në jetën shqiptare, vjen edhe dhembja që mbyt çdo shoqëri të ngritur mbi dhunën. Kjo dhembje e thellë përfundon në protestën ndaj rendit shoqëror që e krijon mjerimin, dhe në ironi e sarkazëm ndaj fesë, e cila s’ arrit ta ndryshojë këtë pamje tragjike, megjithë lutjet e mëshirat mijëvjeçare. Pas kësaj poeti konkludon:

Mjerimi s' do mëshirë, por don vetëm të drejtë!

Gjithashtu në këtë cikël ai demaskon institucionet fetare, si bashkëfajtores të asaj shoqërie që pjell mjerimin. I gjithë cikli, pavarësisht nga dhembja e thellë dhe pamja tragjike që krijohet, ka tone optimiste, sepse nuk kemi të bëjmë me një dhembje mbytëse, por me dhembje krenare, të cilat, sipas poetit, koha do të dijë t’i qetësojë.

Në ciklin e tretë *Kangët e perëndimit*, Migjeni, sjell pamjen e Evropës para Luftës së Dytë Botërore, ku plagët e tmerrshme shoqërore dhe krizën ekonomike përpiqet t’i mbulojë me pseudoart, me vepra e filma sentimentale që e vishnin me ngjyra artificiale lumturie dramën shoqërore e politike.

Po përtej kësaj cipe të neveritshme poeti sheh botën e rëndë të shtëllungave të tymit e të avujve, të djersës e gjakut. Në të dy vjershat e këtij cikli poeti sjell imazhin e një bote që po rrëshqet drejt gremisë së shkatërrimit; drejt luftës. Për t'u orientuar në këtë botë të dehur, poeti kthehet nga bota punëtore me thirrjen poetike:

*Le të dëgjojmë kangën që mshtillet në shllung
Avull, në pika djerse,*

Si vazhdim i këtij mendimi poetik, autori duke dashur që vëllimi i tij të ketë një kompozicion kuptimplotë, vendos vjershën *Kangë më vete* ku ai sjell më konkret imazhin e luftës së ardhshme. Menjëherë pas kësaj vjen cikli *Kangët e Rinisë*, që së bashku me ciklin *Kangët e fundit* janë më intime, më shprehëse të shpirtit të poetit, të vuajtjeve, dëshirave dhe pasioneve të tij. Te *Kangët e rinisë* bën pjesë vjersha *Ekstazë pranverore*, që së bashku me *Kangët e ringjalljes* dhe *Sonet Pranveror*, janë krijimet më pasionante, më optimiste e më me ndjenjë të poezisë migjeniane. Aty ndihet thellë himni i triumfit i një bote të re, që do të jetë gjallëruese si një pranverë. Te këto dy cikle jeton edhe dashuria e poetit, e cila sjell imazhin e bukur të një dashurie rinore, ku është shkrirë pasioni për vajzën, dëshira për të shijuar gjithçka të bukur, si dhe dashuria për krijimin e jetës në përgjithësi. Në tetë vjershat e fundit, që i janë shtuar më vonë vëllimit, ndihet edhe trishtimi, dhembja dhe pesimizmi i poetit, që e sheh se si po i fiket pak nga pak jeta. Por ato nuk e rëndojnë gjendjen shpirtërore të lexuesit, sepse janë të natyrshme dhe njerëzore. Në disa vjersha, si *Rezignata*, *Trajtat e mbinjeriut* etj., Migjeni trajton motive filozofike rreth kuptimit të ekzistencës së njeriut, të jetës, të vetëflijimit për të ardhmen e shoqërisë, të botës etj. Mendimi në këto vjersha vjen i turbullt dhe lë shteg për t'u interpretuar në mënyra të ndryshme, por ato kanë diçka të përbashkët, optimizmin, dashurinë për njeriun, dashurinë për të renë, për të bukurën. Përballë euforisë dhe vetëlavdatave prej të cilave po i merrej fryma artit shqiptar, Migjeni dhe shkrimtarë të tjerë të kohës i parashtruan botës shqiptare një vizion të ri: sensin vetëkritik. Sfidat e Migjenit ka të bëjë me „malin që s'bëzan“, pra me krejt mendësinë shqiptare, me idolet, kanunet, mitet, kompleksin e paragjykimet, të shtresuara shekull pas shekulli.

*O si nuk kam një grusht të fortë
ti bij mu në zemër malit që s'bëzanë*

kështu shkruan Migjeni në vjershën *Recital i malësorit*. dhe fare i vetmuar midis këtij kori, lëshon një thirrje të re:

*Mali hesht dhe në heshtje qesh
e unë vëj e në vëjtje vdes.*

Prozat e Migjenit

Në prozë, Migjeni, më gjerësisht do ta shprehë disponimin e vet artistik, qëndrimin ndaj dukurive të kohës dhe orientimin ideologjik. Prozat e tij, në tërësi, sipas strukturës ndahen në skica, tregime dhe novela, që janë të ngjashme me portretin, fabulën dhe tregimin e gjatë. Ai vetë i quan

novelëza dhe novela. Ndërkaq, sipas tematikës dhe brendisë është bërë zakon të ndahen në dy grupe: me *motive nga fshati* dhe me *motive nga qyteti*.

Një numër prozash përmes satirës shpreh revoltën e vet kundër fesë, intelektualëve të rrejshëm, fashizmit etj. Në to ai sulmon hipokrizinë si dukuri shoqërore („Sokrat i vujtun apo derr i kënaqun”), paqen që predikonte feja dhe fashizmin („Ose... ose”; „Tragjedi apo Komedi”), artin e letërsisë kundërshtarë („Novela mbi krizën”, „Programi i një reviste”), luftën imperialiste në Spanjë („Gogoli”, „Të korrat”, „Urime për vitin 1937”).

Proza rrëfimore me motiv nga fshati flet për jetën e vështirë, mjerimin, ambiciet dhe dëshirat e fshatarëve të malësisë. Deri sa në një numër sosh përshkruan botën fëmijërore e rinore dhe ambiciet e tyre për jetë („Luli i vocër”, „Zeneli”, „Puthja e cubit”), në pjesën tjetër pasqyron gjendjen e vështirë jetësore të malësorëve, sidomos të malësoreve, të cilat duhet ta shesin nderin („A do qymyr, zotni”, „Historia e njënes nga ato”), ose dëshirën për jetë, përkundër vështirësive jetësore dhe mjerimit social („Qershiat”), ose përuljen dhe cenimin e dinjitetit dhe burrërisë („Legjenda e misrit”), ose urrejtjen dhe rebelimin e malësorëve kundër sistemit („Bukuria që vret”). Në prozën rrëfimore me motive nga qyteti Migjeni trajton probleme të ngjashme me „Poemën e mjerimit”. Në radhë të parë, këtu, përshkruhet mjerimi i lypësve, që akuzohen për hajdutë („Një refren i qytetit tem”), që dëshirojnë t’i luten perëndisë, ose protestën e lypësit kundër regjimit të kohës („Zoti të dhashtë”). Një tip të veçantë të prozës rrëfimore të Migjenit paraqesin skicat dhe tregimet, që përshkruajnë jetën e mjerueshme të punëtorëve. Në grupin e tregimeve, ku përshkruhet mungesa e perspektivës dhe mosgjatja e rrugëdaljes, hasim në heronj që janë të pafuqishëm të ndeshen me dukuritë shoqërore të kohës. Ata bëjnë përpjekje, mundohen të dalin nga qerthulli i pamundësisë, por janë të paafte.

Gjuha dhe stili

Revolta e hapur, vuajtjet e thella, dhe optimizmi janë tipare karakteristike të poezisë së tij, e cila shquhet për konceptimin dhe sistemin origjinal të figuracionit. Kurse në prozë Migjeni shfaqet si mjeshtër i portretizmit dhe i dhënies së psikologjisë së tipave të ndryshëm, që përfaqësojnë shtresa e klasa të ndryshme. Si në poezi dhe në prozë, ai solli një satirë shoqërore e politike të fuqishme. Në poezi trajtoi vjershën dhe poemën pa subjekt, me varg të lirë, që shquhet për mendimin sintezë dhe sistemin figurativ, ku dallohet antiteza, simboli dhe alegoria. Në prozë ai lëvroi tregimin psikologjik, skicën, prozën satirike, portretetin, dialogun, monologun, ritmin e veprimit, mendimin energjik dhe gjuhën e gjallë. Teksti i Migjenit ndërtohet me maksimum domethëniesh të shprehur me minimum shenjash gjuhësore. Thyerjet e normës leksikore, gramatikore e morfologjike të Migjenit kishin funksion tekstual.

Rëndësia e Migjenit

Noli, Poradeci dhe Migjeni ishin të tre, ndonëse në mënyra të ndryshme, shkrimtarë të tipit të ri. Letrat shqipe prisnin me ngut ardhjen e shkrimtarëve novatorë, ata që do të thyenin rutinën, që do të shkatërronin klishetë parazitare, që do t’u kthenin fjalëve lirinë e humbur. Migjeni ndërroi

rrugën e letërsisë shqipe dhe solli në letërsi qasje dhe tema të reja të lëvruara në letërsinë moderne evropiane, si jeta dhe vdekja, natyra dhe Zoti, morali individual dhe shoqëror, etj. Letërsia e Migjenit i dha fund shikimit historikist të jetës shqiptare dhe futi përmasën e së tashmes. Migjeni i goditi i pari atë që ngjante e paprekshme: tradicionalizmin mesjetar. Thelbi i novacionit të veprës migjeniane është se në vend të botës së heronjve solli botën e ideve. Migjeni ishte ndër të rrallët shkrimtarë të kohës, që spikatën amoralitetin kohor, absurditetin e zakoneve të përçudnuara, injorancën e regjimeve despotike. Prandaj poezia dhe proza e tij hyjnë natyrshëm në rrjedhat e letërsisë bashkëkohore evropiane. Migjeni, ishte ai që më fortë se kushdo i bëri një radiografi të përsosur kohës së tij.

TË BIRTË E SHEKULLIT TË RI

Na t' birt e shekullit të ri
që plakun e lamë në „shejtnin” e tij,
e çuem grushtin për me luftue
nder lufta të reja
dhe me fitue...
Na të birt e shekullit të ri,
filizat e një toke së rimun me lot
ku djersë e ballit u dikonte kot –
se dheu i yne qe kafshatë e huaj
dhe ne marrëzi duhej shumë shtrejtë t’u paguejm
Na t’ birt e shekullit të ri
vllazen të lindun e të rritun në zi,
kur tinglloi çast’i yne i mbramë
edhe fatlumë
ditem me thanë:
s’ duem me humbë
në loje të pergjaktë të historis njerëzore,
jo! jo, s’i duem humbjet prore
duem ngadhnjim!
Ngadhnjim ndërgjegje dhe mendimi të lirë!
S’ duem për hir
të kalbsinave të vjetra që kërkojnë „shejtnim”
të zhytemi prap në pellgun e mjerimit
që të vajtojmë prap, kangët e trishtimit,

– kangen monotone, pa shpirt, të skllavnis –
të jem' një thumb i ngulun ndër trutë e njerëzis.
Na të birt e shekullit të ri
me hovin tonë, e të ndezun peshë,
ndër lufta të reja kemi m'u ndeshë
dhe për fitore kem me ra fli.

... ..

RECITAL I MALCORIT

O' si nuk kam një grusht të fortë
t'i bije mu në zemer malit që s'bëzanë,
ta dijet edhe ai se ç' do me thanë i dobët –
n'agoni të përdridhet si vigan i vramë,

Unë – lugat! Si hij'e trazueme,
trashëgimtar i vuetjes dhe i durimit,
endem mbi bark të mallit me ujen e zgjueme
dhe me klithma të paknaquna t'instinktit.

Mali hesht. Edhe pse për dite
mbi lëkure të tij, në lojë varrimtare,
kërkoj me gjete një kafshate ma të mirë...
Por me rrenë shaka shpresa gënjeshtare.

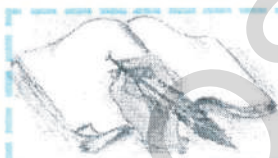
Mali hesht – dhe në heshtje qeshë.
E unë vëj – dhe në vëjtje vdes!
Po unë, kur? heu! kur kam për t'u qeshë?
Apo ndoshta duhet ma parë të vdes?

O, si nuk kam një grusht të fuqishëm!
Malit që hesht mu në zemër me ja njëshë
Ta shof si dridhet nga grusht'i paligjishëm.
E unë të kënaqem, të kënaqem t'u u qesh.

... ..

LULI I VOCËRR

Askush s'e njef Lulin. As shokët e tij, që përpara tij lozin, nuk e njofin. Ma mire me thanë se e njofin, por ata lozin për hesap të vet e Luli i shikon për hesap të vet. Sot gjithkush ka punet dhe telashet e veta, ashtu dhe fëmijë, ashtu dhe Luli. More Lul! Shumë heret ke fillue me shikue punën tande! Kur Luli hyn n'oborr të shkollës, buza i qeshet nga pak, por askuj, asnjë fjalë s'i thotë. Ecë ngadale, tue shikue djathtas e majtas, po gjithnjë tue ecë deri sa të mbërrijë në cak të vet. Aty, te dera e rruginës shkollore, shumë i pëlqen të qëndrojë. Aty asht caku i tij, i praruem me rrezet e ngrofta të diellit në këto ditët e vjeshtës. Mbështetet Luli për mur, grushtat e vogjël i shtje ndër xhepa, hundën picrroke të kuqun nga të ftoftit e mëngjesit ja sjell diellit dhe... shikon. Gjaja që ma tepër tërhjek vëmendjen janë çizmet që i kanë të veshun disa shokë të tij. Sa te bukura janë! Si shkëlqejnë! – mendon Luli dhe pa dashtë i shkojnë sytë ndër tullumbat e veta, nëpër të cilat shifen fare mirë të pesë gishtat e kambëve të zbathuna. Nga kureshta i afrohet një shokut që ka çizmet ma të reja. Ulet dhe shef në lustrin e çizmes kambët e veta të zbathuna – aq shumë shkëlqejshin çizmet!!! Mbasi shoku me çizme fluturoi, Luli ngadalë shkoi te caku i vet, në diell, t'i ngrohi kambët. – Por kur s'ka diell, si ia ban i shkreti Lul? Ndoshta ia bajnë hallin apostujt e mëshirës dhe të dashunis... Noshta, ndoshta... Nganjiher i afrohet mësuesi Lulit. Dhe kur Luli e ka ftyrën e dliërë dhe pa puça, mësuesi ia ledhaton faqet, gushën, e Luli i afrohet, ja merr dorën, e shikon me sy pëllumbi, dhe kishte me dashtë t'i falë diçka mësuesit. Por vjollca nuk ka. Veç në i faltë tollumbat e veta, që kanë hapun gojën si me dashtë me e hanger mësuesin. Po, po, tollumbat e Lulit të vocërr kanë me e hanger mësuesin.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë temat më të preferuara të poezisë dhe të prozës së Migjenit?
2. Pse shkroi më shumë për varfënjakët dhe të mjerët?
3. Si e paraqet Migjeni realitetin shoqëror të kohës së vet?
4. Çfarë mesazhesh kumton poezia *Të birtë e shekullit të ri*?
5. Të cilit lloj janë prozat e Migjenit?

STERJO SPASSE

(1914 – 1989)

Sterjo Spasse

Sterjo Spasse krahas Migjenit dhe Nonda Bulkës, është shkrimtari më produktiv i gjeneratës së krijuesve të viteve të tridhjeta. Në historinë e letërsisë shqiptare u bë i njohur me romanin *Nga jeta në jetë – Pse?!*, me të cilin krijon **romanin e mohimit** dhe me romanin *Afërdita*, që krijon romanin e **pohimit**. Sterjo Spasse si kultivues i prozës rrëfimore u paraqit në një kohë kur kishin pushuar së shkruari shkrimtarët pionerë të prozës rrëfimore dhe paraqitja e tij sikur plotëson atë zbrazëti që u ndie. Migjeni e Bulka krijimtarinë letrare do ta shtrijnë në format e shkurtëra të prozës rrëfimore, kurse Spasse do t'i rreket formave të gjata: novelave dhe romaneve. Si i ri shkrimtari ynë do të

preokupohet me çështjet aktuale të problematikës shoqërore të kohës. Ai kryesisht do të pasqyrojë jetën dhe aspiratat e fshatarësisë së mbytur në pampambeturinë patriarkale të sistemit shoqëror të kohës dhe do të angazhohet për paqyrimin e gjendjes të saj të mjerë. Në veprën e tij në mënyrë të tërthortë do të gjejnë shprehje fshatarët e varfër dhe të shtypur, të cilët në luftë për të siguruar ekzistencën minimale hiqnin të zitë e ullirit. Në krijimtarinë letrare të kësaj kohe Spasse nuk do ta pasqyrojë në mënyrë të drejtë konfliktin klasor, që është edhe tipar i letërsisë së kësaj kohe në përgjithësi. Në këtë mënyrë Sterjo Spasse me romanet e tij lidhet me rrjedhat e përgjithsme evropiane të pasqyrimin të jetës shoqërore në rrethana të reja jetësore dhe në këtë aspekt kontributi i tij është jashtëzakonshëm.

Shënime bio-bibliografike

Sterjo Spasse u lind më 1914 në fshatin Gllomboç, në një familje fshatare me prejardhje maqedonase. Mësimet e para i mori në Korçë, kurse të mesmet në Normalen e Elbasanit. Studimet e larta të pedagogjisë do t'i ndjekë në Firencë të Italisë, të letërsisë në Institutin e Lartë të letërsisë „Maksim Gorki” në Moskë (1958 – 1960). Punoi si mësues në Dreviçan të Gjirokastrës, në Korçë dhe Tiranë. Pas çlirimit do të ushtrojë detyra të rëndësishme shoqërore-politike, do të çmohet dhe shpërblehet me dhurata të shumta dhe vazhdimisht do të merret me letërsi. Vdiq në Tiranë më 12 shtator të vitit 1989.

Veprat e tij më të njohura të periudhës krijuese të kësaj kohe janë përmbledhjet e tregimeve dhe novelave *Kurorë rinie* (1934), *Në krahët e një femre* (1934), *Nusja pa duvak* (1944) dhe romanet *Nga jeta në jetë – Pse?!* dhe *Afërdita* (1944). Pas Luftës së Dytë Botërore në frymën e

realizmit socialist do të botojë romane dhe përmbledhje tregimesh e novelash me tematikë historike. Shkroi një cikël romanesh që trajtojnë subjekte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, si: *Pishtarët, Ja vdekje, ja liri*.

Vepra

Krijimtaria letrare e Sterjo Spasses e kësaj periudhe kohore është mjaft vëllimore dhe cilësore. Përveç shkrimeve të ndryshme pedagogjike-didaktike nëpër revista ai do t'i botojë tri përmbledhje tregimesh dhe novelash dhe dy romane. Në këto vepra prozaike ai do të pasqyrojë jetën e fshatarësisë së shtypur dhe aspiratat e saj.

Shkrimi i parë „**Kush duron, trashëgon**” botuar më 1929, megjithë stilin afektiv romantiko-sentimental flet për talentin e shkrimtarit të ardhshëm.

Proza rrëfimore e Sterjo Spasses me llojet e shkurtëra ndahet në pamflete, skica alegorike, tregime dhe novela. Në to ai shpreh pakënaqësinë ndaj realitetit shoqëror, shqetësimin për njeriun e shtypur.

Pamfletet dhe prozat rrëfimore alegorike trajtojnë probleme politike dhe shoqërore. Heronjtë e tij ngriten kundër mentalitetit patriarkal që preferonte klasa sunduese dhe konstatojnë me hidhërim se kjo shoqëri tallet dhe i sjell në çmendi njerëzit e talentuar, i çon buzë greminës deri në vetëvrasje (pamfleti „**Bota u ç' thurr!**”); luftojnë korrupsionin dhe moralin e prishur të klasës sunduese (pamfleti „**Skandal – Jo, aspak**”).

Tregimet e Sterjo Spasses pasqyrojnë jetën e rëndë të shtresave të shtypura, të varfëra dhe të mjeruara, përshkruajnë plagët sociale që janë pasojë e krizës ekonomike, posaçërisht trajtoi kurbetin; luftojnë dukuri shoqërore të jetës patriarkale, të zakoneve të vjetëruara dhe të botëkuptimeve prapanike, ndër to posaçërisht sulmoi zakonet e fejesave dhe martesave sipas moshave të papërshtatshme.

Në shumë tregime dhe novela Spasse do të trajtojë tematikën sociale, posaçërisht do të angazhohet për paqyrimin e gjendjes së padurueshme shoqërore. Në shkrimet si „**Zëri i zemrës së trëndafil**” (1930) simbolikisht përmes trëndafilit të lënduar përshkruan pastërtinë morale të të varfërve, që ia kundërvë moralit të shthurur të shfrytëzuesve. Në Shkrimin „**Përralla e lumit**” (1933) qejfeve dhe ahengjeve të të pasurve ia kundërvë dergjen e të uriturve nëpër trotuare. Kështu edhe në prozën „**pellgu**” ngritet kundër kalbësirave shoqërore, që shtypin pamëshirë të varfërit.

Njëri ndër problemet e preferuara sociale i cili është edhe një plagë shoqërore që nxitet nga kriza ekonomike, është **kurbeti**. Temën e kësaj plage shoqërore Spasse do ta trajtojë në një varg tregimesh, në të cilat do t'i zbulojë të gjitha tragjeditë familjare dhe shoqërore që sjell kjo dukuri. Kjo temë që trajtuar edhe prej autorëve të tjerë para tij në prozë edhe në poezi. Në tregimin „**I mërguari**” do ta përshkruajë dashurinë, nostalgjinë e mërgimtarëve për vendlindjen

dhe mallin për këngën e vashave. Kështu, edhe në tregimet „**Dashuri e pafat**”, „**Përmbi varrin e dashnorit**” dhe „**Në pragun e vdekjes**” përmes fatit tragjik të mërgimtarëve trajton problemin jetësor të tjetërsimit të njeriut, që arrin deri në vetasgjësim. Kjo veti e botëkuptimit filozofik të Sterjo Spasses, që është temë e preferuar e përmbledhjeve të tregimeve dhe novelave *Kurorë rinie, Në krahët e një femre* dhe *Nusja pa duvak* do të bëhet tema qendrore e romanit *Nga jeta në jetë – Pse?!.*

Temën e mjerimit social, si pasojë të mungesës së ushqimit të mjaftueshëm Spasse do ta pasqyrojë në novelën „**Bujku**”, e cila në një formë të veçantë spasioe përshkruan problemin e urisë. Babai i kësaj proze përpiqet me mish e me shpirt t’u sigurojë fëmijëve ushqim, por rruga e gjetjes është shumë e vështirë. Ai një ditë dimri ngarkon gomarin me dru dhe me shumë vështirësi arrin në qytet. Përballë mjerimit të tij del i pasuri, që s’dëgjon për ankimet e plakut. Në këtë mënyrë Spasse tregon edhe rrugën e lindjes së mjerimit më të madh. Babai i lutet pasanikut t’i marrë drutë dhe kur kjo nuk i shkon ndoresh, sepse ai tanimë nuk i do drutë, kërkon lëmoshë. Kjo është edhe rruga e lindjes së lypësisë si problem shoqëror i kohës. Dikur, pasi që shiti drutë, plaku nis të kthehet në shtëpi, po e kishte zënë nata, rrugës i ngordhi gomari dhe barrën e miellit në të ftohtë, acar e fërfëllazë duhej ta barte vetë deri në shtëpi, sepse zëri i fëmijëve të uritur që kërkonin bukë, e përcillte gjatë gjithë rrugës. Në fund shkrimtari shfryn: „**Mirë sot po shuhet uria, po nesër si do t’i bëhet halli?!...**”

Pena artistike e Sterjo Spasses do të preokupohet edhe me problemin e zakoneve prapanike. Posaçërisht në këtë temë u ngrit kundër martesave me pahir, bestytnisë shekullore, ndarjes së të rinjve dhe tragjediëve familjare. Në një numër tregimesh dhe novelash do t’i sulmojë martesat e kurdisura, fejesat në djep, poligaminë e dukuri tjera të shoqërisë së kohës. Edhe ato shkëndi të lumtura që paraqiten gjatë zhvillimit të veprimit të ndonjë proze, humbasin në pellgun e botëkuptimit patriarkal, të cilit i ndihmon edhe sistemi shoqëror dhe kleri. Për këtë një shembull i mirë ilustrimi është novela „**Nusja pa duvak**”, në të cilën përshkruan martesën e Ahmetit njëzetvjeçar me gruan e xhaxhait të vdekur dyzetvjeçare, edhe pse ky më parë ishte fejuar me Merushen. Natyrisht që Ahmeti kishte thithur qumështin e saj, prap nuk gjen forca të kundërshtojë vendimin e Ymer Agait, i cili verifikohet me pëlqimin e Hoxhë Efendiut.

Një problematikë të ngjashme shoqërore Spasse do ta trajtojë edhe në novelat „**Nusja**”, „**Shemra**”, „**Te korijëza**”, „**A do ta shoh**”, në të cilat së bashku me problemin në shqyrtim do ta trajtojë edhe problemin e martesave ndërmjet të rinjve të shtresave të ndryshme klasore. Mirëpo, heronjtë e këtyre prozave si edhe ata të romanit „**Pse?!.**”, edhe pse të pakënaqur me zakonet patriarkale, nuk mund të forcohen në karaktere dhe vendosmërisht t’i kundërshtojnë këto dukuri, por, në mungesë të kësaj vetie bëhen viktimë e tyre dhe zgjidhjen e gjejnë në vetëzhdukje. Kështu gëzimi dhe hareja që mund të dalin në ndonjë situatë, kthehen në fatalizëm dhe prishen pa dëshirën e njeriut, që është dukuri e përgjithshme letrare evropiane.

Këtë tragjikë të individit të kohës Sterjo Spasse me sukses do ta realizojë në romanin *Nga jeta në jetë – Pse?!.*, i cili në periudhën e parë krijuese bëri jehonë të madhe, sepse ishte „një akuzë

kundër shoqërisë së kohës” që i bënte njerëzit t’i humbasin ëndërrat dhe shpresat më të bukura jetësore. Kjo vepër zbulon realitetin feudo-borgjez, që kishte sjellë rininë intelektuale në dëshpërim, pesimizëm dhe pasivitet. Romani është ndër të parat vepra që në këtë formë trajtoi temën aktuale të shoqërisë së kohës.

Romani **Pse?! Sterjo Spasse** e shkroi gjatë kohës kur ishte mësues dhe e botoi në vazhdimë, kurse në fund të vitit 1935 botohet si libër i veçantë në Korçë (ndërkaq më 1943 do ta përjetojë edhe botimin e dytë).

Veprimi i romanit zhvillohet në formë ditari, të cilin sikur e mban Gjon Zaveri, kryepersonazh i veprës, i cili pasi ka mbaruar studimet është kthyer në vendlindje dhe është kacafytur me ambientin në të cilin jeton. Prindërit e fejojnë me Afërditën, një bashkëfshatare e tij. Mirëpo, ai është i pakënaqur nga kjo martesë, jo pse Afërdita është fajtores, po pse ishte preokupuar me filozofinë ekzistenciale, që në kushtet e këtilla shoqërore nuk ishte e mundur të shprehet. Pakënaqësia dhe dëshpërimi i Gjon Zaverit shprehet përmes konfliktit të tij me jetën, shoqërinë e kohës, e cila duke ruajtur zakonet e vjetra, shtypte intelektin e njeriut. Konflikti i tij është më tepër konflikt filozofik, mediativ sesa konflikt aktiv, që këkron zgjidhje të lumtur. Ai sillet vazhdimisht rreth të njëjtit problem jetësor: **të jetosh apo të mos jetosh**. Pasiqë nuk shihte ndonjë zgjidhje, fatlume, i jpte përparësi të dytës, pra, vetasgjësimi. Duke u përpjekur ta gjejë zgjidhjen e këtij problemi ndërmjet vetvetes dhe ambientit, Gjon Zaveri „sëmuret mentalisht” dhe shpëtimin e gjen në vetëvrasje. Romani *Pse?! trajton tri tema kryesore: jetën, dashurinë dhe vdekjen*.

Gjon Zaverin e mendojnë shumë probleme të jetës shoqërore të kohës: shturja e rinisë dhe intelektualëve, që janë dhënë pas qejfeve, në vend që të merren me çështje aktuale shoqërore; qytetërimi borgjez; zakonet e shoqërisë feudo-borgjeze; zakonet patriarkale, që shkaktojnë drama të mëdha; martesat me para; analfabetizmi i femrës; bixhozi, si simptomë e parazitizmit. Kundër të gjitha këtyre problemeve shoqërore duhej të luftojë Gjon Zaveri, i cili në disa raste, kur është fjala për emancipimin e femrës, preferon revolucionaritet, porse vetë nuk është në gjendje ta zbatojë dhe mbyllet brenda meditimeve.

Në roman, përveç Gjon Zaverit, nga këndvërtimi i tij marrin pjesë edhe personazhe të tjerë, të cilët janë bartës të karaktereve të ndryshme njerëzore. Afërdita, Pola, Zonja P. Gjenci, Z. Nasi e tjerë lëngojnë me të njëjtën sëmundje të Gjon Zaverit dhe bëhen viktimë e problemeve të pazgjidhura të shoqërisë së kohës, shprehje e pamundësisë së kacafytjes me këto probleme dhe paafësisë së gjetjes së rrugëdaljes.

Në roman jepen përshkrime të bukura të jetës së fshtatit, sidomos dallohet përshkrimi i zakoneve të dasmës dhe ceremonive të ndryshme fetare, të cilat jepen si vendtakime të të rinjve. Mirëpo, nuk përshkruhet shtypja shoqërore dhe vuajtjet e fshatarësisë.

Heroi i romanit me qëndrimin mohues ndaj realitetit shoqëror, me individualizmin dhe fundin tragjik, tërhoqi vëmendjen e lexuesve dhe bëri jehonë të madhe, sepse fatalizmi dhe tragjika e Gjon Zaverit shprehte mospajtim me gjendjen shoqërore të sistemit shoqëror.

Sterjo Spasse pas romanit të mohimit (*Nga jeta në jetë – Pse?! do ta botojë romanin e pohimit (Afërdita)*, në të cilin kryepersonazh prap do të jetë intelektual, me këtë rast Afërdita

Skënderaj, një mësuese fshati. Gjon Zaveri dhe Afërdita Skënderaj janë personazhe diametralisht të kundërta. Derisa Gjon Zaveri preferon fatalizmin dhe vetasgjësimin, Afërdia Skënderaj optimizmin, vullnetin e fortë dhe dëshirën e madhe për punë. Natyrisht dhe pikënisja përshkrimore e pasqyrimit të realitetit jetësor në të dy romanet nuk është e njëjtë, sepse përmes Afërditës Sterjo Spasse deshti të krijojë tipin ideal të mësueses, me të cilën dëshiron ta ndihmojë emancipimin e femrës. Andaj edhe nuk është i rastit karakterizimi i Afërditës me të gjitha tiparet pozitive.

Në romanin **Afërdita** Sterjo Spasse paraqiti kontributin e mësuesve për edukimin dhe arsimimin e fshatarsisë. Ngjarja vendoset në dy fshatra Grykas dhe Pishas, të armiqësuar vite me radhë, në të cilët punon Afërdita si mësuese. Pas shumë peripetive dhe mundit të pakursyer ajo arrin të kryejë një mision të lartë: bashkon të dy fshatrat duke zhdukur amiqësitë e moçme rreth një qëllimi të përbashkët dhe me ndihmën e tyre ndërton shkollën e re ndërmjet të dy fshatrave. Simbolikisht puna këmbëngulëse dhe vetëmohuese arsimore e Afërditës paraqet botën e re në lindje.

Nëpërmjet kësaj ideje qendrore Sterjo Spasse, pasi që kishte shkruar shumë artikuj pedagogjikë, dëshiron të theksojë se puna arsimore e mësuesit nuk duhet të përqëndrohet vetëm në shkollë, duke mësuar fëmijët, por duhet të preokupohet edhe me problemet e përgjithshme të vendasve. Figura e idealizuar me elemente romantike e Afërditës bëri që të bëjë jehonë ndër qarqet intelektuale dhe që romani i Spasses të luajë një rol pozitiv në punën pedagogjike të mësuesve.

Sterjo Spasse në prozën rrëfimore dallohet me karakterizimin artistik të personazheve në bazë të situatave dhe verpimeve. Këtë tipar e bartin më vete figurat poetike të veprës së tij prozaike në tërësi. Kompozicioni i veprimit përputhet me brendinë dhe veprimin e heronjve në situata të caktuara ambientale. Stili i tij është i veçantë dhe karakterizohet me përdorimin e frazave të gjata me një varg fjalish kryesore dhe të dyta. Gjuha e Spasses është toskërishtja letrare, por e pasuruar me elemente geqe. Në këtë mënyrë ai bën përpjekje për krijimin e kodit të përgjithshëm gjuhësor.

Përfundimi

Sterjo Spasse me krijimtarinë e vet letrare të kësaj faze dha një kontribut të madh dhe të rëndësishëm për zhvillimin e letërsisë shqiptare të viteve të tridhjeta dhe të viteve të mëpastajme. Me trajtimin e temave të ndryshme shoqërore të kohës, me shtrirjen e këtij problemi në format e gjata të prozës rrëfimore, me strukturën e veçantë kompozicionale dhe me karakterizimin vetiak të figurave letrare, pasuroi fondin e letërsisë së kohës. Rëndësia e tij është edhe më e madhe kur kihat parasysht faktori historik i kultivimit jo të njaftueshëm të formave të gjata poetike me temë aktuale në letërsinë e traditës.

PSE?!

(Fragment)

Deri këtu mbarojnë shënimet e Gjon Zaverit. Tani e shohim t'arsyeshme të kallzojmë diçka për ditët e fundit të jetës së tij:

Javën e parë të Martesës ishte i qetë. Shëtiste andej këndeje me miqt e tij edhe të shoqen, dukesh sikur e donte mjaft. Shpesh herë shokët e pyesnin se si i dukej martesa, e ai – sikur donte të largonte pyetjen pa një pa dy u përgjigjej: „Turma merr një vajzë të botës dhe ta sjell në vatër dyke të thënë me detyrim: – Ja, kjo është gruaja jote. – E ti je ei detyruar ta mbajsh në vatër e të kujdesesh për atë vajzë të botës, për ndryshe turma të dënon keq: ja kjo është martesa!” Mbas një jave përsëri u zhyt në mendimet e jetës. Kësaj here rinte ditë e natë i mbyllur në dhomëzën. Qëndronte i ulur mbi fron dhe i mbështetur mbi tryezë me grushtet e duarve ndër tamthas e kresë. Nuk shkruante dhe as lëçiste gjë, por vetëm mendohej. Harronte për drekë dhe për darkë e, kur e thrisnin, hidhej nga vëndi i trembur. Përkëdheljet e së shoqes nuk i linin më vragë: U – ngop me nusen e re mbrenda një jave. Me miqtë më nuk donte të takohet, natyrën nuk donte t'a shijonte, madje as vehten nuk donte ta ushqente. Në mbremje e shoqja i fliste dhe e përkëdhelte, por ai as që i ngrinte sytë që t'i hidhte një të parë. Shpesh herë ajo qante përpara tij për sjelljen e ftohtë, por Gjoni as që i thoshte ndonjë fjalë ngushëllonjëse. Mbas dy javësh nuk pranonte as njeri në dhomë, madje as të shoqen nuk donte ta shihte ditën. Gjella e drekës dhe e darkës këthehej e pacënuar. I riu filloi të dobësohej keq. Ai Gjon aq i bukur, aq tërheqës, aq i pashëm, aq i gjallë dhe aq o zgjuar, ai që me një të parë e me një fjalë të bënte aty për aty për vehte, tani ishte ndryshuar krejt: dukej shumë i zbet dhe shumë i dobët nga fytyra: sytë i ishin futurë edhe më në gropkat e ballit e kockat e fytyrës ishin ngritur shumë; rinte me flokë të çkatruara pa krehur fare, i paruar, me veshje të parregulltë, me këmbë të zhubravitur e të çkopcitur e dukej si një vrasës i tmershëm a si një i mundur vite me radhë. Kishte ndryshuar pra kryekëput si nga mendja ashtu edhe nga trupi. I mbyllur fill i vetëm në dhomkëzë herë ngrihej, herë ulej; herë bënte shëtitje gjatë dhomës, herë përplaste librat, që mbante mbi tryezë, edhe pa rreshtur bënte shenja me duar, me këmbë e me kokë. Nga ndonjë herë rinte i menduar, nga ndonjë herë fliste me vet – vehte e disa herë zgjatte kokën nga dritarja e shifte qiellin.

– Është diçka atje sipër? Hyje, hapësirë, lindje, vdekje, Botë, ë e përse, përse të gjitha këto? Ku është qëllimi i njeriut, ku është qëllimi i krijonjësit të botës, ku sëhtë qëllimi i jetës vetë, i jetës s'ime, i Unë – it t'em? U martova! E përse u – martova? Ç'kuptoj, ç'do të kuptoj, por edhe ç'kam kuptuar? – fliste me vehte Gjoni. Kishte kapërxyer prakun e logjikës, kishte shkelur drasën e kalbur! Pyeste, por përgjigje s'mirte dot! E vriste fort ndërgjegjia: ishte bërë, pothuaj 23 vjeç, kishte studjuar mjaft, ishte menduar shumë, por... por – po them! – vehten nuk e kishte kuptuar e ejetës s'i kishte vënë re se nga ç'anë ia kishte këthyer shpinën.

– Është diçka kjo Botë a po asgjë? Ka qëllim a po s'ka qëllim? Linda! Po pse u Linda? Jam! Po pse jam? Do të vdes! Po pse kam për të vdekur? Po ecij, por nga po vij? Kaloj rrugës, por ku po vete? Jam i humbur e kam për t'u gjetur, a kam për të humbur? Por kush më humbi e kush po më gjen, a kush më gjeti e kush ka për të më humbur? Hej! Hej! Hej! Hej! – murmuriste pa pra Gjoni i ri.

Por nuk e mundonte vetëm Gjithësia: Gjençi i gremisur, zonja P. e vdekur. Pola e zhuritur, të gjithë po i dilnin përpara syvet të mëndjes me forma të ndryshme.

– Ajo Botë është hiç! Leni e Botës së Hiçit ka për të qenë e ime në Botën e vërtetë. E ndreqa me Shën Petrin, me Tërëfuqishmin e... me të gjithë! – i ngjante sikur po i thoshte Gjençi, që i dilte gjithëmonë atje në greminën e tmerrëshme, të Kosornikut.

– Gjon pa shpirt, i mallkuar, i tmerrëshëm, ma mbylle derën pa kohë vetëm e vetëm pse s'më dhe një të puthur! – i ngjante sikur po dëgjonte t'i fliste me egërsi zonja P. prej së largu. E Polën, vashën e pafajshme, ëngjëllushkën, që e deshi Gjonin me gjithë zemër me një dashuri fare të pastër, atë pra gjithënjë e shihte përpara tij dyke qarë e dyke çkulur flokët, pse ishte fejuar ky me Afërditën.

(...)

Ai kishte qëndruar larg në hapësirë dhe Jetën e shihte tek po digjej nën zjarrin e Hiçit. Jetën kësaj here e përfytyronte si një gjë të dukëshme, por Hiçin e parafytyronte si një gjë të largëshme, as të ngurtë, por as edhe flurorë, me gjithë atë për atë çast Hiçi i dukej si një gjë që digjte pa rreshtur Jetën, si një zjarr i tmerrëshëm, por përsëri i padukur. Pastaj? Përkundrajt Tokës, shumë larg, shihte një errësirë të tmerrëshme, një kaos pa fund e shumë i frikshëm të hapësirës ku hidheshin e çdukeshin për gjithënjë hyje, kafshë, sende, krijesa e në mes të tyre po rrukullohej si top Toka e jonë me gjithë krijesat për t'u future edhe ajo në errësirën e tmerrëshme, që e kishte pagëzuar edhe këtë një Hiç a *Botë tjetër!* I ngjante sikur po e shihte me të vërtetë këtë mjerim edhe i dukej sikur po zvarisej edhe ai pa dashur në këtë hiç... Nuk duroi më: U – ngriti i trishtuar nga shtrati, hapi derën me shpejtësi dhe... humbi në errësirën e natës.

Të nesërmen më dy Shtator, valët e liqenit kishin sjellur në buzë të fshatit një kufomë të enjtur: Ishte ajo e Gjon Zaverit!...

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat janë temat më të preferuara të Sterjo Spasses dhe në cilat forma poetike këto i trajtoi? Çka e karakterizon prozën e tij rrëfimore, sipas brendisë dhe kompozicionit?
2. Çka e karakterizon figurën e Gjon Zaverit dhe si zhvillohet veprimi i këtij romani? Pse Gjon Zaveri nuk ka tipare të ngjashme me Afërditën? Çka i dallon këta dy kryepersonazhë të romaneve të tij?
3. Sterjo Spasse njihet edhe si tregimtar dhe novelist i shquar, i cili në vitet e tridhjeta dha një kontribut të çmuar për zhvillimin e letërsisë shqiptare. Cilat janë format më të suksesshme prozaike dhe cilat janë tema më të preferuara?

ESAD MEKULI (1916-1993)

Esad Mekuli i takon plejadës së shkrimtarëve shiptarë, që krijimtarinë e vet letrare e filluan para Luftës së Dytë Botërore, por që afirmim të plotë arritën fill pas mbarimit të saj. Esad Mekuli është ndër ata shkrimtarë që me paraqitjen e vet dhe frymën artistike që ushqeua luajti një rol pionieri në zhvillimin e letërsisë bashkëkohore shqiptare, me çka dha një kontribut të jashtëzakonshëm për emancipimin e kulturës nacionale shqiptare dhe të artit në përgjithësi.

Ky shkrimtar me temperament migjenian, me kureshtje të gjithanshme ndaj problematikës më të gjerë të jetës bashkëkohore, me vesh i mbështetur për gjoksin e tokës së vet, atëherë, si vetëdije prore e zgjuar e kohës së vet, ngritet në mënyrë monumentale dhe rezaton si njëri nga reprezentuesit më të denjë të fjalës letrare shqipe, sa në mjedisin e vet, po aq edhe jashtë tij.

Esad Mekuli

Shënime bio-bliografike

Esad Mekuli (Sat Nokshiqi, Sat Hoxha), u lind në Plavë, më 17 dhjetor 1916. Aty e kalon fëmijërinë dhe e kryen shkollën fillore. Mësimet e shkollës së mesme i vijon në gjimnazin e Pejës, kurse studimet e larta i ndjek në Beograd, në Fakultetin e veterinarisë, ku edhe mori titullin doktor shkence.

Me krijimtari letrare filloi të merret relativisht herët dhe qysh si gjimnazist filloi të botojë disa nga vjershat e tij të para, të shkruara në gjuhën serbe. Me zell të shtuar vazhdoi të shkruajë edhe si student. Pas mbarimit të luftës bëhet nxitësi dhe redaktori i revistës shkencore e letrare „**Jeta e re**”. Po ashtu, emri i Esad Mekulit lidhet ngusht me daljen e revistës për fëmijë „**Gazeta e pionjerëve**”, me botimin e revistës „**Përparimi**” etj.

Përpos angazhimeve të shumta në jetën shoqërore, politike e publike, Esad Mekuli vazhdon edhe më tutje me ngulm dhe me kreativitet të lartë të shkruajë e të botojë disa libra me poezi, që kanë pësuar disa ribotime, qoftë të veçanta qoftë si përzgjedhje: *Për ty* (1955), *Dita e re* (1966), *Avsha Ada* (1971) dhe librat me poezi të zgjedhur „*Vjersha*” (1973) dhe „*Brigjet*” (1981).

Rruga krijuese

Siç është theksuar tashmë edhe në kritikën tonë letrare, Esad Mekuli gjatë pesëdhjetë vitesh krijimtarie letrare është frymëzuar prej tri situatave ekzistenciale nëpër të cilat ka kaluar populli dhe njeriu ynë gjatë këtij gjysmëshekulli. Opusi i tij letrar do të dallohet me tri faza krijuese, edhe atë: të

para, gjatë dhe të pas Luftës së Dytë Botërore. Kjo ndarje hetohet si në përmbledhjen e tij të parë „*Për ty*”, ashtu edhe në botimet me poezi të zgjedhura.

Karakteristikë e vargjeve të tij të para është se gati të gjitha janë të inspiruara nga ambienti i vendlindjes dhe i jetës në të, që ka qenë jashtëzakonisht e rëndë dhe e vështirë. Edhe pse për nga shprehja artistike nuk shënojnë ndonjë artikullim të përsosur, edhe në to lexuesi mund të gjejë vargje tejet të ngrohta e subtile, që ofrojnë kënaqësi dhe prehje shpirtërore.

Mirëpo, marrëdhëniet ekzistuese shoqërore e politike, padrejtësitë e shumta nacionale e politike që ushtroheshin mbi popullin shqiptar, nuk e lenin poetin e ri të këndojë për bukuritë e natyrës dhe për përshpëritjet e zemrës. Konfliktet me ligjin shpeshtoheshin, ndërsa poeti gjithnjë e më tepër bëhet i vetëdijshëm se duhej vënë minat botës së vjetër. Përmes poemës „*Kangët e rojtarit të hekurudhës*”, që përbëhej nga njëzet këngë, poeti i ri shfryn dufin e brendshëm kundër padrejtësive të shumta dhe mjerimit social.

Gjatë dy viteve të para të studimeve poeti ishte edhe më aktiv dhe më i zëshëm në artikullimin e shqetësimeve të shprehura me gjuhën e artit. Në këtë kohë i krijoi poezitë „*Sharaxhinjtë*”, „*Me të dëbuarit*”, „*Letra birit të vdekun*”, (kushtuar Xhemal Kadës) etj.

Në këtë kohë Esad Mekuli e kishte të kompletuar dhe të gatshme për shtyp përmbledhjen e parë të poezive, me titull „Shqiptari të këndon, Metohi”, ku ishin të përfshira poezitë më të mira të autorit. Për fat të keq, nga kjo përmbledhje janë ruajtur vetëm disa poezi, madje në dorëshkrim, ose që janë botuar atëbotë në gjuhën serbokroate, në revistat dhe gazetatat e kohës, si: „Mlladost”, (Rinia), „Venac” (Kurora), „Granit” (Graniti), etj.

I prirë nga bindja se poeti duhet të jetë, siç thotë vetë në një varg, „pararoja e popullit të vet”, Esad Mekuli nuk e ndërpret në asnjë moment veprimtarinë letrare, e as në kushtet më të vështira, kur gati ishte e pamundur të punohet e të krijohet, siç ishte okupacioni i vendit dhe fillimi i luftës antifashiste, në vitin 1941. Është kjo një kohë kur poeti ndiqet vazhdimisht edhe rreziku i burgosjes i kërcnohej në çdo hap. Në prill të vitit 1941 u arrestua dhe u dërgua në burgun e Gllavnjaçës. Pas lirimit nga burgu, Esad Mekuli do të shkruajë vjershën „*Okupacioni*”, në të cilin që nga titulli i shpalos idetë dhe temën e poezisë.

Është fjala për ardhjen e pushtuesit të huaj, i cili bashkë me bejlerët dhe agallarët e vendit e armiqësojnë popullin, duke përhapur mosdurim, urretje dhe vëllavrasje brenda për brenda popullit shqiptar.

I mllëfosur dhe thellë i indinjuar nga kjo gjendje, poeti Esad Mekuli do të shkruajë vjershën tjetër, „*Kushtrimi*”, me të cilën lëshon kushtrim dhe kërkon nga populli trim ta marrë rrugën e luftës për ta fituar lirinë e shenjtë, madje, duke mos e kursyer as jetën.

Karakteristikë e këtyre dhe e poezive të tjera të frymëzuara nga lufta antifashiste, siç janë: „Okupacioni”, „Kushtrimi”, „Dashunia”, „Pisha në shkamb”, „Landovicës” etj., është ideja qendrore e pathyeshmërisë së popullit. Kushtrimi për luftë, gëzimi për fitore, dëshira e zjarrtë për liri e pavarësi, ka krijuar në popull një disponim liridashës dhe i ka mobilizuar njerëzit në planin moral e psikologjik, në luftën për liri sociale e kombëtare. Po ashtu, në disa poezi të shkruara në këtë etapë, Esad Mekuli përmes gjuhës së poezisë i ka përjetësuar figurat e dëshmorëve shqiptarë: Ramiz Sadiku, Xhemal Kada, Emin Duraku, Hajdar Dushi etj.

Poezia e pasluftës e Esad Mekulit, siç është vënë re nga shumë kritikë letrarë, mund të konsiderohet si vazhdim i krijimtarisë së tij të mëparshme, sado që në kuadër të saj, natyrisht hasen disa tone të reja në këngëtim, si dhe disa preokupime të reja tematike e motivore. Pjesën dërmuese të këtyre krijimeve poetike i karakterizon fryma e patosit kolektiv, entuziazmi revolucionar, toni agjitues dhe shprehja pak a shumë estradeske. Këto tipare e veçori e ngjyrosin shprehjen dhe disponim e vjeshave të tilla, si: „*Asht ditë*”, „*Atdheut*”, „*Edhe na njerëz jemi*”, „*Shqiptari këndon*”, „*Liri-nuk të kemi njohtë*”, etj. Në të gjitha këto krijime aktualizohen pikëpamjet e poetit liqhur me çështjet e rëndësishme të së kaluarës, të tashmes dhe të ardhmes. Vizioni optimist është ind i shëndoshë i këtyre vjershave që kanë si synim përtëritjen, lindjen dhe zhvillimin e së resë:

*„Dhe s'ka fuqi,
nuk ka,
që hovin ma t'na ndali,
t'harrohet emni
që mbeti
me shekuj si-kala!
Pse lirinë e fituam me gjak
Kërkush s'na e fali,
Tue luftue errësinë
U bamë t'vetëdijshëm edhe na”!*

(Nga „Shqiptari këndon”)

Edhe në kushtet dhe rrethanat e reja shoqërore e politike, të krijuara në Jugosllavinë e pasluftës, që ishin pak a shumë më të volitshme se ato para lufte, poeti dëshiron t'i përmbahet premtimit të dhënë në vjeshën programatike „Popullit tim”, të shkruar në kohën kur e kishte të ndaluar të këndojë në gjuhën amtare, prandaj, edhe më tej mëshirohet me fatin e popullit dhe vazhdon të këndojë me zërin e tij. Kështu, si në prozën poetike „Liri – nuk të kemi njohtë”,! autori, kuptohet, në mënyrë sintetike synon të bëjë një përshkrim të historisë dramatike të jetës së banorëve të Kosovës, duke e shikuar atë në radhë të parë nën prizmin e luftës klasore të vegjëlisë për çlirimin nga klasa sunduese që në atë kohë e përbënin bejlerët, agallarët, klerikët, tregtarët etj.

Esad Mekuli, si poet dhe si intelektual, i ka takuar asaj gjenerate revolucionarësh që ka besuar në një ideologji të caktuar, për të cilën ka qenë i bindur se me ardhjen e saj në pushtet do të eliminohen të gjitha pakënaqësitë, padrejtësitë, diferencat dhe diskriminimet e ndryshme klasore, sociale e nacionale. Prandaj, me ardhjen e komunizmit më pushtet dhe me vendosjen e socializmit si rendi i ri shoqëror, Mekuli nuk do të mund ta përmbajë entuziazmin dhe gëzimin se më në fund u arrit ajo për të cilën kishin luftuar shumë trima, bijt më të ndritur të këtij populli martir.

Me një gjuhë pak a shumë publicistike, me ngjyryme të forta emocionale poeti shpreh ndjenjën e kënaqësisë për „jetën e re” dhe „lirinë e fituar”, të cilën njeriu i kësaj ane nuk e kishte njohur më parë. Krahas kësaj është prezente edhe ndjenja e dhembjes dhe e protestës për gjendjen në të cilën e kishin katandisur pushteti, feja dhe injoranca, duke e shpënë drejt greminës së një dezorientimi të plotë.

Momentet e deziluzionimit e të dëshpërimit për shkak të mosrealizimit të atij ideali, aq shumë të proklamuar për barazi të plotë në të gjitha format, nuk do të vonohen shumë. Në vitet '50 dhe '60 bëhet vendosja e një gjendjeje të jashtëzakonshme policiore në Kosovë. Pushteti filloi të ushtrojë një diktaturë të rreptë policore dhe të shkatërrojë gjithçka që afirmonte kulturën shqiptare. Vrasjet, burgosjet, ndjekjet, keqtrajtimet dhe shantazhet ndaj qytetarëve shqiptarë bëhen dukuri masive, që për pasojë kanë shkaktuar shpërngulje masive të popullatës shqiptare nga këto treva për në Turqi dhe vise të tjera të botës. Esad Mekuli, duke dashur edhe më tej të jetë „bir besnik i këtij populli”, edhe me këtë rast ngre lart zërin e protestës dhe të së vërtetës dhe në vargjet e tij të ashpra dhe burrërore do të reagojë me gjuhën e poezisë kundër këtyre proceseve gjenocidale, që aspak nuk janë përputhur me vizionet e tij për botën e re dhe shoqërinë socialiste. Kështu, disponimi i dikurshëm afirmativ, shndërrohet gradualisht në disponim kritik, ndërkaq toni agjitativ e festiv kthehet në një ton të zymtë elegjiak.

Nga kjo periudhë datojnë poezitë „*I varuni i këndon lirisë*”, „*Porosia e nanës*”, „*Dhimbje*”, etj. Veçanërisht janë prekëse e tronditëse vargjet e poezisë „*Porosia e nanës*”, të cilat përcjellin mesazhe të larta humane dhe trajtojnë motive të cilat për nga aktualiteti, mbase, nuk do të zbehen kurrë.

„Në dheun e huaj shkoni?

Atje –

Ku vesh s'ju marrin:

Ku vllau të vllanë

Me bisht të synit e shikon

E punën e vet soll kqyrë!

(...)

Atje –

ku dheu i zi

randë do t'ju peshojë mbi rreshta

pa etnit tuej për bri!”

Vargjet intime

Edhe pse Esad Mekuli kryesisht njihet si autor i veprave lirike refleksive e patriotike, duhet thënë se me shumë sukses ka kënduar edhe për ngjarje e preokupime tjera, që burojnë si frymëzim nga natyra, nga shqetësimet shpirtërore, nga ndjenjat erotike etj.

Ndjenja e flaktë e dashurisë rinore e ka ngazëllyer dhe e ka inspiruar të krijojë vargje lirike tejet subtile. Të këtilla janë vargjet e poezive: „*Andrra e vajzës*”, „*Vegime*”, „*Dashuria ime*”, etj.

Në këtë të fundit poeti këndon për një dashuri të pafat, por të çiltër; për një dashuri të dëshiruar me zemër ose të përjetuar, që zërin poetik e ruan thuaja me njëfarë xhelozie dhe fsheh thellë në zemër që mos t'ia shohë askush vuajtjet. Me ngjyra vezëlluese poeti shpreh emocionin e dashurisë vërtetë të ndryrë, por edhe të rrallë. Emocionin e tij, fjala poetike e qet dhe e shqipton për mrekulli, kështu që lexuesi i pasionuar do të ndjejë një disponim të ngrohtë e të këndshëm:

*„Thellë n' zemër e kam ndry
dhe çdo natë,
si nana fëminë e vetëm,
e përgdhel
e mbaj n' gji.”*

Lirika e peizazhit

Disponimi i thellë lirik përcjelljet edhe në disa vargje të tjera ku posaçërisht spikaten përshkrime të bukura të natyrës. Në poezinë e Esad Mekulit të duket sikur natyra është një gji, sikur poeti ka gjetur prehje, duke iu larguar vuajtjeve, brengave dhe mundimeve të njerëzve të varfër e të mjerë të kësaj kohe. Megjithatë, një qëndrim i tillë nuk duhet konsideruar si largim ose izolim i poetit nga shoqëria në natyrë. Me plot të drejtë është konstatuar edhe nga kritika se Esad Mekuli ka një senzibilitet të veçantë për natyrën dhe peizazhin.

Në poezinë e këtij zhanri janë të shpeshta pamjet piktoreske të liqenit të Plavës, të Bjeshkëve të Memuna, të Rugovës, dhe të shumë lumenjve, liqeneve, bjeshkëve, qyteteve dhe vendeve të ndryshme të botës. Esad Mekuli është nga ata poetë që frymëzohen lehtë edhe nga më të voglat sende e fenomene, nga detaje të ndryshme, që pastaj me forcën përgjithësuese artistike të shprehë mendime të thella filozofike.

Kështu, për shembull, të lënë mbresë të thellë vargjet e bukura të sonetit „*Mbranja*”, ku me një gjuhë të pasur figurative, poeti këndon për rrënimin e muzgut mbi fshat, për horizontin e praruar nga rrezet e fundit të diellit në perëndim:

*„Si tufa mëndafshi t'artë në të kaltërtën shami,
n'mes dy duersh t'bardha, dy kodra nën borë –
flakron perëndimi... Retë mbi krye prorë
ngasin nëpër qiell dhe zhduken n'hapsi”*

Pastaj gjithçka fundoset në një heshtje të rëndë nga qetësia e thellë e natës sterrë që pllakoset mbi „suka e fusha”, sikur çdo gjë të kishte pushuar deri në amshim. Në tri vargjet e fundit, përplot me asociacione, poeti i rezignuar thotë se terri sundon botën.

Entuziazmi i pamposhtur dhe kënaqësia e pamasë, që ia ofron natyra njeriut, veçanërisht panja e saj në ndonjë mëngjes pranveror, ku zemrën ta përmbush gjelbërimi i mbuluar me vesë që vezullon nga rrezet e para të diellit në agim; apo cicërrima e zogjve, kaltërsia e paskajshme qiellore, me ndonjë re të mlllefësor aty-këtu. Poeti fascinohet nga çdo detaj që e pikas në natyrë: flora e fauna e pasur e bjeshkëve të vendlindjes, gurgullima e lumit të rrëmbyeshëm, aroma e barit të njomë, kënga melodike e bilbilave etj.

Dëlirësia e natyrës kundruall rrugëve të pluhurosura të qytetit plot shëmti, janë disa nga motivet që trajtohen në vjershën e shkurtër me titull „Në natyrë”.

Mirëpo, deri sa natyra në vjershën e lartpërmendur është idilike dhe e bukur, tablo impulsive, që ngjall dëshira dhe vegime për të ardhmen, në poezinë „Muzgu në qytet”, ajo merr ngjyrën e errët, që zgjon asociacione të një jete të zymtë dhe të mjerë:

*„Kanë zbritë hijet mbi rrugë
si klithje t'randë t'pafuqisë
derdhë në mjegull, errësisë...*

*u shkri në vrushkuj
dhe pikoi, randë pikoi –
nata. Dhe klithjet e dhimbshme
që i la në çdo prak
tue lyp i vocrri bonjak...”*

AVSHA ADA

Edhe libri me poezi „Avsha Ada”, edhe pse u botua shumë kohë më vonë kur autori ishte në moshë të shtyrë, nuk solli ndonjë ndryshim të madh në planin poetik. Si në pikëpamje të qëndrimit të autorit ndaj problemeve të ndryshme ekzistenciale, botëkuptimeve filozofike, ashtu edhe në rrafshin e ekspresioneve artistike vjershat e prezantuara në këtë përmbledhje të vogël me poezi (11 sosh), mund të konsiderohen lirisht si vazhdim i poetikës së tij të mëparshme. Vistri i poezive deskriptive, sociale, reflektive, elegjiake etj., janë krijuar me rastin e udhëtimeve të poetit nëpër vise të ndryshme të vendit e të botës. Kështu janë krijuar një tufë vjershash, si: „Nata në Madrid”, „Butrinti”, „Kukës i ri”, „Avsha Ada”, etj.

Është karakteristike veçanërisht kjo e fundit, ku këndohet siç, thotë poeti, për një ishull në Detin Marmara, me emrin Avsha Ada. Është kjo një ujdhesë ku jetojnë banorë turq e grekë, por, Avsha Ada është për poetin, para së gjithash, një mjedis i ngarkuar me probleme të shumta dhe kontradikta të thella sociale, historike dhe ekzistenciale shumë të ngjashme me ato të mjedisit në të cilin jeton poeti ynë. Kjo analogji e ka nxitur atë që t'ia kushtojë atij ishulli një cikël të tërë vjershash, kryesisht me motive sociale por edhe me elemente reflektive homogjene, si për nga stili ashtu edhe për nga bota tematike, të cilën qysh në fillim e karakterizon si „copë toke tërthore e përleshjeve shekullore”.

Udhëpërshkrimet poetike të Esad Mekulit janë impresione të gjalla poetike përplot kolorit. Mirëpo ato nuk duhet t'i konsiderojmë thjesht si të tilla, sepse, të shkruara në kohë e në vende të ndryshme, poeti i pasuron me ndjenjë, mendime e me disponime të ndryshme; me paralelizma e aluzione të shumta historike dhe aktuale, nga të cilat shpërthejnë mesazhe të rëndësishme.

Gjuha, stili dhe rëndësia

Edhe pse Esad Mekuli i takon atyre poetëve, për të cilët përmbajtja ka qenë gjithmonë më e rëndësishme se forma, mund të thuhet pa ngurim se në poezinë e tij konkretizohet artistikisht parimi tradicional estetik mbi unitetin e përmbajtjes dhe formës.

Duke dashur të krijojë një poezi të angazhuar e luftarake, po ku nuk do të mungojnë as refleksitet lirike dhe përgjithësimet filozofike, Esad Mekuli tenton të krijojë njëkohësisht edhe një poezi të qartë e komunikative, me të cilën do të ushtronte një ndikim të qartë tek lexuesit.

Vjershat e tij nuk disponojnë ndonjë gjuhë të pastër e stil të përsosur, por, ofrojnë një frymëzim të thellë dhe përjetim të ngrohtë. Esad Mekuli e kultivon kryesisht vargun e lirë, por krijon edhe në varg të lidhur, në të cilin gjithmonë është i pranishëm ritmi shumë i gjallë.

Esad Mekuli është edhe adhurues i rimës, e kësaj, madje, nganjëherë ia flizon edhe elementet e tjera të shprehjes artistike. Në krijimet e tij poetike spikat posaçërisht shprehja figurative e kondensuar me dimensione të thella kuptimore. Stili i disa poezive të Esadit me motive patriotike është dinjitoz dhe solemn, i mbushur me energji të brendshme të lirizmit dramatik.

Rëndësia e paraqitjes së Esad Mekulit në skenën e kulturës shqiptare është jashtëzakonisht e madhe. Kjo thuhet ngase vepra e tij shënon një fillim të fuqishëm dhe shumë të shëndoshë të një letërsie të re në Kosovë, me mison të lartë human. Esadi është i pari që shtroi rrugën nëpër të cilën më vonë do të kalojnë shumë krijues të rinj letrarë. Me plot të drejtë mund të përfundojmë se janë tepër të rralla rastet që një krijues me një përkushtim aq të madh të vëhet në shërbim të zhvillimit e të përparimit kulturor të një kombi, siç është letrari e shkencëtari Esad Mekuli.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cilat tema dhe motive janë më të pranishme në vjershat e Esad Mekulit?
2. Çka e karakterizon lirikën e para Luftës së Dytë Botërore nga ajo që krijohet pas saj?
3. Për çka është angazhuar poeti?
4. Cilin tip të vargut e përdori?
5. Ç'rol ka luajtur poezia e Esadit në vitet e '50?

**PANORAMË E LETËRSISË
MODERNE BOTËRORE**

PROSVETNO DELO

LINDJA, VEÇORITË DHE PËRFAQËSUESIT KRYESORË TË REALIZMIT

Koha

Zhvillimi i hovshëm i shkencave natyrore, makinerisë dhe industrisë, kushtëzoi edhe paraqitjen e procesve të ndryshme shoqërore, shtoi konfliktin ndërmjet klasave dhe ndihmoi zhvillimin e mendimit filozofik. Në gjysmën e dytë të shekullit 19, kur në shkencën letrare mbizotëron një formë e re e shprehjes dhe e formësimit të veprës letrare – ajo realiste, klasa borgjeze triumfon në jetën politike, ekonomike, kulturore dhe morale-shoqërore. Në shekullin e kërkimeve të rrugëve dhe kundërthënieve të reja, letërsia është dashur me doemos të jetë në hap me të arriturat bashkëkohore në fushën e shkencës, kuptohet, edhe në hap me zhvillimin e marrëdhënieve shoqërore. Puna shkoj deri aty sa që nga letërsia apo arti të krijohet shkencë!

Romantizmi përparimtar në fillim të shekullit XIX, me format e veta të të shprehurit nuk qe në gjendje të shpreh këtë vllim klasor, andaj u ndie nevoja e lindjes së një forme të re të shprehjes letrare. Letërsia që u krijua në këtë frymë, së pari në Francë, u quajt *realiste*, kurse shkrimtarët *realistë*. Kjo lëvizje letrare-filozofike, pasi që mori qëndrim të kundërt dhe kritikoi sistemin borgjez, u quajt edhe *realizim kritik* ose shoqëror.

Historia e nocionit

Fjala *realizëm* rrjedh nga latinishtja *realismus* që do të thotë: *realitet, njëmendësi, vërtetësi, i vërtetë*. Realizmi në shkencën e letërsisë ka kuptime të ndryshme: *metodën letrare, shkollën, drejtimin, doktrinën letrare; epokën, lëvizjen letrare dhe formacionin stilistik*. Si metodë krijuese (letrare), nënkupton prirjen e shkrimtarëve të periudhave të ndryshme historike për të paraqitur problematikën shoqërore në mënyrë kritike. Kështu, elemente realiste zbulojmë në letërsinë gojore të të gjithë popujve, në veprat e shkrimtarëve antikë, (Eskili, Sofokliu, Homeri). Edhe shkrimtarët e rilindjes evropiane (Bokaço, Servantesi, Shekspiri), dhe ata të iluminizmit (Volteri, Dideroi, Rusoi), afirmojnë rrethanat shoqërore dhe interesohen për problematikën sociale, mirëpo zgjidhjen e konflikteve klasore e shohin në sferën ideologjike, morale e shtetërore dhe jo në ligjësitë e zhvillimit shoqëror.

Realizmi si doktrinë, drejtim, epokë dhe lëvizje letrare, nënkupton shkollën teorike-letrare, që u paraqit në vitet '30 të shekullit XIX, në Francë, e pastaj u përhap në gjithë Evropën dhe zgjati deri nga vitet '80 të këtij shekulli kur zëvendësohet prej shokallave të tjera. Ndërkaq, me realizmin si formacion stilistik nënkuptohen unitetet e mëdha historike-letrare dhe stilore, në letërsinë e kësaj kohe të të gjithë popujve.

Realizmi në kundërshtim me romantizmin

Realizmi si shprehje poetike në fillim paraqitet si nevojë e ndërrimit ciklik të drejtimeve, të preokupimeve letrare-artistike, siç u paraqit romantizmi në kundërshtim me klasicizmin. Kështu do të veprohet edhe me realizmin, i cili zëvendësohet me nocione të tjera: *natyralizmi, moderna* etj.

Romantizmi nuk tregoi interes për analizën e dukurive shoqërore, ndërkaq realizmi përshkruan realitetin e përditshëm njerëzor. Heronjtë romantikë janë të jashtëzakonshëm, kurse ata realistë janë të të gjitha shtresave shoqërore: rrugaçë, kurtizana, oborrarë dhe borgjezë të ndryshëm. Ata jetojnë nëpër lokale të ndryshme: dhomëza nën çati dhe bodrume, lokale nate, taverna, rrugica, bordelo, deri edhe nëpër salone luksoze borgjeze. Hapësira ku jeton heroi realist zbulon prapavi sociale, e cila përcakton karakterin dhe sjelljen e heroit. Balzaku pikturon ambiente ngulfatëse të pansioneve të rendit të tretë, në të cilat tubohet bota e deklusuar. Heroi realist përpiqet të futet në rrjedhat e marrëdhënieve shoqërore, dëshiron të afirmohet, t'i ndryshojë marrëdhëniet shoqërore dhe pozitën e njeriut në shoqëri.

Shkrimtarët realistë zbulojnë ligjësitë shoqërore. Mbështeten në të dhëna konkrete jetësore, në rezultatet shkencore të hulumtimeve sociologjike, psikologjike e historike. Ata pasqyrojnë realitetin e gjithanshëm shoqëror, ndërsa heronjtë i realizojnë në tërësinë e tyre, andaj romani dhe novela janë format më të përshtatshme shprehëse. Epoka realiste afirmoi klasikë të prozës përshkruese në letërsinë e popujve të Evropës, siç janë: Balzaku, Floberi, Stendali, Dikensi, Thekeri, Gogoli, Turgenjevi, Tolstoi, Dostojevski, Çehovi etj. Ata janë rrëfimtari dhe kronistë letrarë të kohës. Kështu Balzaku në veprën e vet dha „historinë më të njohur realiste të shoqërisë franceze, duke përshkruar në formë kronike, vit pas viti, doket e shprehitë e asaj shoqërie, prej viti 1816 deri më 1848”; Floberi pasqyroi krizën morale të shoqërisë së kohës së vet; Stendali rrëfeu ngjarje të kohës së Luj Filipit; Dikensi përshkroi mjerimin shoqëror në Angli; Gogoli dha pasqyrën realiste të marrëdhënieve shoqërore në Rusinë feudale.

Karakteristikat e realizmit

Realizmi kërkon prej shkrimtarit asgjë të mos ua nënshtrojë ndjenjave dhe pikëpamjeve të veta. Shkrimtari realist nuk guxon të mendojë as për të mirën as për të keqen, as për të bukurën, as për të shëmtuarën, sepse e vërteta është preokupim kryesor i tij. Megjithatë, këto parime nuk zbatohen absolutisht. Në veprat realiste gjejmë tema të zgjedhura dhe elemente subjektive ndaj

lëndës dhe ndaj jetës. Në këtë mënyrë krijohen situata tipike dhe heronj tipikë. Tipikja pranë vërtetësisë janë parim kryesor i pasqyrimin të jetës njerëzore me të gjitha mjetet e veta, të cilat jepen pa u zbukuruar. Shkrimtarët realistë sjellin heronj tipikë në rrethana tipike.

Shkrimtari realist si rrëfimtari i distancuar i ndodhisë bëhet krijues i karakterit: Rastinjaku (Balzaku), Oliver Tuisti (Dikensi), Ema Bovari (Floberi), Ana Karenina (Tolstoi). Karakteri nuk është bartës vetëm i një vetie, por i një varg vetish, shpesh edhe të kundërta. Pasi që heronjt kryesorë janë bartës të veprimin, ata janë edhe përfaqësues të klasave të caktuara shoqërore. Në këtë mënyrë zbatohet parimimi i i tipizimit dhe individualizimit. Shkrimtari realist, duke u përpjekur të distancohet prej heroit, apo karakterit të vet, ndërfton rrëfimtariin e rrejtshëm, sepse nuk dëshiron të identifkohet me heroin e vet dhe kështu e lë atë „ta jetojë jetën e vet”. Këtë tipar ai e realizon në planin gjuhësor: shkrimtari përdor gjuhën standarde, kurse gjuha e personazheve kushtëzohet prej tipareve klasore, profesionale, etike etj. Diferencimi gjuhësor në epokën e realizmit konsiderohet si element i veprës.

Fazat e zhvillimit të realizmit

Realizmi zhvillim më të fuqishëm pati në ato letërsi ku ishin më të theksuara kundërthëniet shoqërore (letërsia angleze, franceze, ruse), kurse më të dobët në letërsitë të cilat, duke përfaqësuar nevojën e unitetit kombëtar, largohen nga kritika e theksuar shoqërore (letërsia gjermane, italiane dhe e të gjithë popujve tjerë evropianë).

Realizmi njohu tri faza zhvillimore: *i hershëm*, *i zhvilluar* dhe *i lartë*, që karakterizohet me tipare përshkrimore që ofrojnë veprat letrare të kësaj epoke.

Realizmi i hershëm, duke pasur afër epokën romantike, karakterizohet me enigmatikën fabulative (Dikensi), komentet moralizuese (Balzaku), digresionet lirike (Gogoli). *Realizmi i zhvilluar* merr hov pas rënies së revolucionit francez të 1848. Në shkrimet e kësaj faze personazhi më shumë motivohet sociologjikisht dhe bëhet determinues i marrëdhënieve shoqërore. Për këtë fazë është karakteristik „objektiviteti” më i theksuar dhe struktura më e mbyllur. Në këtë fazë krijojnë vëllezërit Gonkur, Floberi, Thekeri, Turgenjevi etj. Faza e *realizmit të lartë* paralajmëron çthurjen e parimeve realiste dhe paraqitjen e formave të reja shprehëse. Paraqitet moralizmi në veprat e Tolstoit, problematika ideo-filozofike (Dostojevski: *Krimi dhe ndëshkimi*, *Vëllezërit Karamazovë*) dhe futet polifonia e shprehjes, që karakterizohet me afrimin e pikëpamjeve të autorit dhe atyre të personazhit kryesor, që shpie drejt zhvillimit të monologut të brendshëm.

Realizmi gjatë zhvillimit të vet si drejtim i përgjithshëm letrar, në varshmëri nga kushtet e veçanta në shtete dhe periudha të veçanta ka shfaqur tendenca të caktuara në kategorizim, duke u shfaqur kështu në disa lloje kryesore.

Në raport me realizmin klasik *natyralizmi* është i një date më të vonshme. Por, ai në thelb, është vetëm një variant i tij. Mirëpo natyralistët shkojnë në skajshmëri, duke e përshkruar njeriun

me tiparet e tij më të errëta, duke insistuar në dukuri morbide, në anën shtazore tek njeriu, në instinktët e tij, në shpirtin e fëlliqur të tij. Një nga përfaqësuesit më eminentë është shkrimtari Emil Zola.

Një lloj tjetër i realizmit është i ashtuquajtur *realizëm kritik*. Krijuesit e tij janë angazhuar t'i zbulojnë anët negative të jetës, kuptuar duke i kritikuar ato. Ata i kanë diktuar problemet që kanë kërkuar zgjidhje, por duke mos i zgjidhur të njëjtat. Një numër i madh shkrimtarësh janë shërbyer me groteskun gjatë pasqyrimin të dukurive negative në shoqëri.

Një lloj tjetër është edhe i ashtuquajtur *realizëm socialist*, themelues ideor i të cilit është Maksim Gorki. I kontestuar apo i afirmuar si lloj i veçantë, gjatë kohë e ka tërhequr vëmendjen e lexuesve dhe kritikëve letrarë. Për gjysmë shekulli në shumë vende komuniste ka qenë i vetmi drejtim i lejuar për të krijuar në art.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Shpjegoni rëndësinë e realizmit si periudhë në historinë e letërsisë së popujve të Evropës!
2. Krahasoni konceptet realiste me ato romantike!
3. Shpjegoni metodën e shkrimtarit realist – si ai e përshkruan problematikën?!
4. Shpjegoni me shembuj të veprave realiste përshkrimin e ambientit, në të cilin jetojnë heronjtë realistë!
5. Analizoni gjuhën e veprave realiste!
6. Shpjegoni fazat e realizmit!

HONORE DË BALZAK (1799-1850)

Honore dë Balzak

Para paraqitjes së Balzaku romani ishte lloji më pak i lëvruar në fushën letrare, sepse shkrimtarët romantikë më tepër parapëlqenin poezinë dhe dramën në vargje. Balzaku, pas sentimentalistëve anglezë, qe ai që më së shumti e afirmoi dhe e popullarizoi këtë lloj letrar, me çka e merr titullin „baba i romanit”. Duke e bërë romanin një nga llojet më serioze ai e hap epokën e prozës realiste, që do të luajë rol të rëndësishëm në zhvillimet letrare të shekujve XIX-XX.

Historia e letërsisë frënge, pa mëdyshje, ia jep Balzaku vendin kryesor ndërmjet realistëve. Balzaku ka qenë dëshmitar i luftimeve të përgjakshme me çka, si vëzhgues brilijant, duke i studjuar lëvizjet në shoqërinë franceze, i ka hetuar e më pastaj i ka analizuar kundërtënit që kanë sunduar në kohën e tij, ndërkaq, për ngjarjet e vullshme të fundshekullit XVIII, ka mundur të bisedojë me pjesëmarrësit dhe dëshmitarët e kohës.

Duke spikatur shumë probleme që kanë dalë nga konfliktet, duke zgjedhur „personazhe tipike në kushte tipike”, ai ka krijuar një tablo tronditëse të asaj shoqërie, duke ua lënë bashkëkohasve të vet dhe brezave të ardhshëm veprën e tij gjeniale e monumentale letrare.

Jeta dhe veprimtaria

Honore dë Balzak është lindur në qytetin Tur të Francës në vitin 1799. Buron nga një familje tipike mikroborgjeze. Babai i tij ka qenë djalë i prindërve fshatarë, ndërkaq e ëma pariziene. Duke trashëguar nga babai temperamentin e vullshëm dhe vullnetin kolosal, Balzaku me pasion të flakur u lëshua në një varg aventurash e ndërmarrjesh, të cilat do ta bartin nga dëshpërime dhe disfata drejt famës së shkëlqyeshme. Balzaku e filloi shkollimin në një kolegji, mësimi i të cilit nuk i konvenonte, e, prandaj, interesohej kryesisht për folozofinë. Në atë kohë ka shkruar edhe poezi, por ajo nuk ka lënë gjurmë më të dukshme në jetën e tij.

Pastaj radhiten vite të kaluara në Paris, ku i kryen studimet për drejtësi, gjithsesi me dëshirë të babait të tij. Duke punuar në zyra avokatie e noterie, Balzaku indirekt është njoftuar me ngjarjet e jetës dhe që atëherë ka filluar t’i shfrytëzojë si material letrar. Kjo përvojë do t’i shërbejë për të krijuar në romanet e ardhshme episode mbresëlënëse nga prapaskenat e organeve të gjyqësisë. I prirë nga dëshira për të arritur në jetë diçka më shumë, i vuri vetes si cak jetësor – ose të pasurohet ose të bëhet i famshëm! Prandaj follon të merret me tregti, me veprimtari botuese, me veprimtari industriale e të ngjashme. Por, nga e gjithë kjo i ngelin vetëm borxhet, që e përcjellin tërë jetën. Në

moshën tridhjetëvjeçare përsëri i kthehet krijimtarisë letrare. Mossukseset e reja, megjithatë, nuk e kanë dekurajuar. Pas dhjetra librave të botuar, të cilat kanë mbetur të pavërejtura, Balzaku me ngulm do të punojë dhe më në fund do ta kthejë vëmendjen e publikut me romanin *Shuanët* (1829). Suksesi ka qenë i shkëlqyeshëm, botuesit kanë filluar t'i blejnë dorëshkrimet e tij! Por, i lodhur nga puna tepër e madhe që e ka filluar në planin krijues, dhe ende më shumë nga jeta e parregullt, që e ka shtrënguar shumë shpesh edhe të fshihet nga borxhlinjtë e vet, vazhdimisht duke menduar për veprën e tij të papërfunduar, Balzaku vdes herët, në vitin 1850, në moshën pesëdhjetë e dy vjeçare.

Krijimtaria letrare

Krijimtaria e Balzakit është shumë voluminoze. Me të vërtetë me shumë spirituozyt është thënë se „pas Zotit më së shumti ka krijuar Balzaku”. Krijimtarinë e tij mund ta ndajmë në tri periudha: e para, e cila zgjat rreth dhjetë vjet, kalon kryesisht duke u stërvitur në fushën e magjisë së artit. Në këtë fazë e boton *Shuanët*, dhe në të njëjtin vit *Fiziologjia e martesës*, me skica dhe ese në trajtë anekdotash për jetën bashkëshortore.

Shkrimet e viteve tridhjetë i përkufizojmë si *periudhë e dytë* e krijimtarisë së tij dhe mund të thuhet se për nga produktioni është faza më e frytshme e tij. Në këtë kohë botohen *Lëkura prej shagreni*, *Fajdexhiu Gobsek*, *Evgjeni Grande*, *Kolonel Shaberi*, *Xha Gorio* etj. Meqë këto vepra krijojnë një tërësi kompakte Balzakit i lind ideja t'i lidhë në një tërësi, me një titull *Komedia njerëzore*. Ai e ka paramenduar atë si varg i cikleve të ndërlidhura nga njëqind krijime. Gjatë *periudhës së tretë*, në vitet dyzet, e pasuron edhe më shumë me romane e cikle të lidhura organikisht mes vete, sipas planit të përcaktuar më parë. Në këtë kohë përfundohen *Iluzionet e humburq* dhe *Shkëlqimi e mjerimi i kurtizanave*. Mirëpo, vdekja e parakohshme e ka penguar ta kryejë synimin madhor deri në fund, duke lënë njëqind vepra të papërfunduara.

Me sistemimin e plotë të tërësisë së veprave, me strukturë solide e me 2500 personazhet *Komedia njerëzore* paraqet një histori të shoqërisë franceze, një kronologji të ngjarjeve nga vitet 1800-1850, që si periudhë përkon me jetën e vetë Balzakit. Këtë sajësë monumentale ai e ndau në tri seri të mëdha: *Studime për zakonet*, *Studime filozofike* dhe *Studime analitike*. Më e rëndësishme është e para ku përmbledhet pjesa më e madhe e veprave. Kjo seri ndahet në gjashtë cikle, thënë më saktë – gjashtë tablo, të emëtuara: *skena të jetës private*, *të jetës provinciale*, *të jetës parisiane*, *të jetës politike*, *të jetës ushtarake* e *të jetës fshatare*.

Në serinë *Studime filozofike* Balzaku merret me studimin e „gjenive” nga fusha të ndryshme të arteve, të mendimit, të fesë, të moralit e të veprimit shoqëror, të cilat si individë nuk krijohen nga shoqëria, por e krijojnë vetë atë.

Ndërkaq, në serinë e tretë, e cila përmban vetëm pesë vepra me karakter të monografive shkencore, Balzaku orvatet të përgjithësojë të dhënat sociologjike e psikologjike lidhur me prirjet e brendshme të njeriut dhe rolin e tij në shoqëri.

Duke hartuar një vepër, e cila tërësisht vendoset në aktualitet, Balzaku bëhet shkrimtar i parë në botë që e merr epitetin *realist*. Përveç temave universale, të cilave u jep forcë të re shprehëse, ai e pasuron letërsinë edhe me tema të reja, të patrajtuara më parë, siç janë roli i parasë në jetën shoqërore dhe në psikologjinë e njeriut, fati i të riut në shoqërinë bashkëkohëse, dashuria dhe ideali etj.

Personazhet

Për dallim nga autorët antikë, të cilët si personazhe i merrnin hyjnitë e orakujt, ata të Rilindjes princat e kalorësit, klasikët mbretërit e aristokratët, ndërkaq romantikët heronjtë të lindur për aventura e të bëma të mëdha, Balzaku është i pari shkrimtar, që përmes një metode krejt të re, krijon personazhe nga materiali që i ofron jeta objektive, gjegjësisht realiteti konkret jashtëletrar.

Prototipet i merr nga lagjet e Parisit, ku jetojnë njerëz nga profile të ndryshme, të cilët Balzaku përmes tipizimit letrar, duke i bashkuar vetitë e shumë karaktereve të njëllojta në një, i krijon personazhet e paharruara si: plaku shpirtkazëm Grande, njeshtri i intrigës Frezje, prindi zemërplatur Gorio, mjeku i përkushtuar Bjanshon, të rinjtë ambiciozë Rafel e Rastinjak e shumë të tjerë. Duke i konfrontuar personazhet me përkatësi të ndryshme sociale e ideologjike, ndërtohet një univers kolosal letrar i virtyteve dhe veseve njerëzore. Gati të gjithë kryeheronjtë e Balzakut janë personazhe që i janë nënshtruar pasionit mbizotërues, që është më i fortë se gjithçka në jetën e tyre. Kritika ka vërejtur se veprat e Balzakut dalin shumë dinamike, ngase personazhet e tij nuk janë monotone, por gjithnjë në lëvizje, figura të cilat nga shtresat e ulta shoqërore ngrihen në majë të karrierës apo pushtetit, ose nga maja rrokullisen në mënyrë teposhtë në humnerën e mjerimit a të krimit.

Pas një pune të mundimshme tetëvjeçare Balzaku e nxjerr nga shtypi romanin *Fshatarët*, ku vështruesi i repretë realist, duke i studijuar marrëdhëniet ndërnjerëzore në një bashkësi fare të vogël, i rrëzon spekulimet e romantikëve për gjoja harmoninë dhe paqen e fshatarëve në gjirin e natyrës, duke e paraqitur atë si një arenë të fshehtë lufte, ku instinkti përplaslet me gjithfarë interesash kundërthënëse për mbijetesë.

Xha Gorio (analizë)

Subjekti i romanit është sa bizar aq edhe morbid. Veprimi i romanit zhvillohet në Paris. Aty ndodhet „pansioni familjar” i së vejës Voker, i cili ishte një lloj vendstrehimi për të varfërit. Në këtë vend të zymtë e të pistë takohen njerëz të ndryshëm, por që jeta në pension i detyron të familjarizohen me njëri-tjetrin. Aty vendoset edhe xha Gorio, dikur tregtar shumë i pasur. Tani ai është i falimentuar, sepse shkrin tërë pasurinë për t’i martuar të bijat me aristokratë prej një dere të madhe. Banorët tjerë të këtij pensioni, të mykur e me kundërmim të rëndë, mendojnë se xha Gorio është me epshe të ulta. Këtë përshtypje e fitojnë për shkak të vizitave të shpeshta të dy zonjave, për të cilat askush nuk beson se janë bijat e tij. Vajzat, të cilat nuk e pranojnë babain t’u shkojë, vijnë tek i ati për vizitë, por jo për t’u çmallur, por për t’i zhvatur këtij edhe të hollat e fundit që i kanë mbetur. Vijnë me pallavra dhe mirësjellje të rrejshme, ndërkaq xha Gorio nuk është në gjendje ta kuptojë atë, dhe nuk lejon që t’u shkaktojë „padrejtësi” dhe „dhembje”. Prindi i mjerë nuk do të jetë në gjendje të parashohë se fëmijët e adhuruar nuk do t’i vijnë as në varrim!

Me fjalë tjera, ky është një rrëfim për babanë fatkeq, fatkeqësia e të cilit bëhet aq më e madhe për sa rritet dashuria e tij ndaj fëmijëve, ndaj dy vajzave të tij, e për të cilat ai ka sakrifikuar gjithçka. Thjesht, ai, pas vdekjes së nënës së tyre i ka llastuar tej mase Anastasinë dhe Delfinën. Ndërkaq, këto të dyja, me „egoizmin e tyre, pandjeshmërinë dhe mosfalenderimin”, shndërrohen në bastard. Ajo që është më interesante në roman, vetë ajo dashuri kolosale ndaj fëmijëve e hedh xha

Gorion në ndeshje me atë që quhet moral. Ai është i gatshëm të hudhet në krim për vajzat dhe arriti t'i martojë për burra të pasur, ta bëjë njëren baroneshë, kurse tjetrën konteshë. Duke u shkuar vazhdimisht për qejfi e për t'ua plotësuar pasionet, madje vetë do t'ua gjejë vajzave dashnorët! Ashtu dashuria tepër e madhe atnore kthehet në ves.

Tregimi për prindin fatkeq, që sakrifikohet për bijat mosmirënjohëse, në fakt e përcakton njëkohësisht temën dhe idenë kryesore të romanit. Në mënyrë alarmuese e tronditëse Balzaku këtu flet për shkatërrimin e familjes, që do të thotë rrënimin e themeleve të shoqërisë. Këtu është edhe fuqia e parasë, e cila i deformon psikologjitë e njerëzve, të cilët janë bërë skllëvërit e saj. Në roman, me një fjalë, trajtohet teza se interesi nuk e lë pasionin të zhvillohet plotësisht, sepse edhe aty ku ekziston është i paracaktuar të dështojë, për shkak se bota letrare e Balzakut nuk është vend i mirësisë e i mirëqenies, po kopsht ku lulëzon vesi e degjenerimi. Të tillë, pa dyshim, e bëjnë marrëdhëniet mes individëve, si dhe morali i gjithë shoqërisë.

Personazhet

Xha Gorio si fabrikant i brumeve do të vijë në para të shumta përmes makinacioneve në biznese të pista. Njeriu dikur i qetë dhe i tërhequr do ta shndërrojë jetën e vet në garë me kohën, „që do të thotë para”, që më vonë të mbetet pothuaj i plaçkitur nga dy bijat e veta.

Përveç rrëfimit për Gorion plak, në roman takohemi edhe me të riun Ezhen Rastinjak. Ai është njeri, i cili në jetë është nisur pa ndonjë përvojë, por kur vjen në metropolën botërore, qysh në hapat e parë, ndeshet me të vërtetën e shëmtuar se me „ndershmëri asgjë nuk mbërrihet”. I përballur me këtë të vërtetë, Rastinjaku do të këndellet, do t'i kanoset shoqërisë dhe punën e parë që do ta bëjë – do ta pranojë sfidën e dashurisë nga zonja dë Nysengen – për të hyrë në rrethin e shtresës „më të lartë”. Ai është provincialist që ka ardhur të studiojë në Paris. Synimet e tij kanë qenë t'i kryejë studimet për drejtësi e pastaj t'i rreket detyrës, të fitojë në mënyrë të ndershme dhe materialisht ta ndihmojë familjen e vet. Mirëpo, duke iu turbulluar mendja nga sallonet mondane të aristokratëve të stërpasur, ngadalë po bindshëm e largon mendjen të përfitojë me punë të ndershme, duke tentuar të njoftohet me çfarëdo gruaje nga shtresa aristokrate.

Mirëpo, ai është i vetmi personazh në roman tek i cili ka mbetur pak, fare pak humanitet. Kjo shihet në fund kur e përcjell xha Gorion deri në varr dhe nuk nguron t'i shpenzojë për varrim kursimet e tij të vogla, duke qarë seriozisht nga pikëllimi për të ndjerin. Rastinjaku njëkohësisht ka qenë njeriu i vetëm që ka patur simpati ndaj plakut të çuditshëm, deri sa të tjerët, banorët e pansionit të zonjës Voker, janë tallur me nënçmim e urrejtje.

Personazhi i tretë për nga rëndësia është Votreni apo Zhak Kolen, i cili përfaqëson moralin dhe inteligjencën e një *gjeniu të së keqes*, me të cilin shkrimtari e zbulon anën e mbrapshtë të realitetit. Pa këtë personazh nuk do ishte i mundur as realizimi i personazhit Rastinjak. Votreni është ai që vepron kundër shoqërisë dhe jo si revolucionar, por si hajn, si vrasës, i cili krimet i kryen „pas analizave të bëra” mbi prishjen e aristokracisë, e cila shndërrohet në borgjezi. Ai është bërë kapo i një bande të fshehtë që kontrollon trafikun e krimit dhe të korrupsionit në kryeqytet. Votrenit i nevojiteshin para, por jo të gjithkujt. Ai nuk i merrte as i keqpërdorte paratë e shokëve

të burgut që ia kishin besuar, duke e njohur personalitetin e tij. Ai kishte autoritet të madh ndër të burgosurit, të cilët i besonin për gjithçka. I gjetur në liri, por i ndjekur nga policia si i ikur nga burgu, nuk pushon, duke menduar vazhdimisht se si t'i hakmerret më shumë asaj shpoqërie që ishte fajtores për fatin e tij. Por, ai është deri diku edhe i arsimuar, dhe nuk ishin krejt të huaja për të disa ide të racionalizmit e të iluminizmit, veçanërisht ato që kishin të bënin me çështjet rreth pronës personale.

Kuptohet, në roman ka edhe disa personazhe episodike, por të rëndësishme për ndërtimin e syzheut. Çdo personazh ngre nga një temë më të vogël. Kështu, bijat e Gorioit përcjellin tek lexuesi temën e jetës mondane dhe bëhen prototipe të mendjelehtësisë. Pasioni i tyre nuk është dashuria për prindin, por dashuria për vesin.

Zonja de Bosean ilustron temën e një aristokracie shpirtërore, morale e intelektuale, në anën tjetër zonja Voker sjell temën e jetës së mjediseve popullore e mikroborgjeze, duke u bërë tipi i njeriut shpirtngushtë, i lidhur shumë pas interesit material.

Rëndësia e veprës

Xha Gorio është një nga veprat shtyllë të *Komedisë njerëzore*, që konsiderohet kryevepër e tij dhe një nga romanet më të famshme të letërsisë franceze e botërore. Balzaku ka shkruar shpejt. Vepra *Xha Gorio* është shkruar për 120 ditë dhe së pari është botuar në vazhdimë në *Revyne parisienne*. Për romanin ekziston mendimi se ai është më i njohuri dhe më i lexuari roman i Balzakut.

Stili i Balzakut

Balzaku i kushton kujdes të posaçëm strukturës së veprës, që e bën shumë rezistente ndaj kohës. Balzakun e kanë vlerësuar sidomos për sensin e mprehtë të vëzhgimit, dhuntinë e trillimit artistik, forcën e imagjinatës, me të cilën ka krijuar një botë me frymë e gjallëri, të modeluar sipas fantazisë së bujshme të tij.

Stili i Balzakut shquhet për qartësi dhe precizitet. Balzaku përshkruan në hollësi, deri në detajet më të vogla. Mirëpo, e gjithë kjo është në lidhje funksionale me veprimin në roman. Dialogu është i gjallë, i përditshëm; përshkrimi psikologjik është bindës dhe mahnitës. Përshkrimi i jashtëm i njerëzve dhe i manifestimeve të tyre, si dhe përshkrimet e natyrës, janë aq plastike dhe piktoreske, saqë dalin plotësisht të papërsëritshme.

Ajo që e rëndon leximin janë disa përshkrime të stërgjatura, të cilat shumë e ngadalsojnë rrjedhën e ngjarjeve të rrëfyera. Mirëpo ajo që sot nuk çmohet në të kaluarën është vlerësuar tepër lart, sepse përmes përshkrimeve të përimitësuara lexuesi ka gjetur një riprodhim besnik të ambientit dhe jetës së tij të përditshme. Megjithatë veprat e tij nuk vuajnë për mungesë dramaciteti, përkundrazi posedojnë shumë gjallëri e figuracion të fuqishëm që i jep veprës freski të përhershme.

Përfundim

Balzaku e ka njohur deri në hollësi shoqërinë e kohës së vet. E ka njohur jetën në nuancat e saj më të larmishme. Për t'u njohur mirë, është nevojitur një vullnet i jashtëzakonshëm. Për t'u njohur më afër me jetën e punëtorëve Balzaku e ka veshur kombinezonin e punëtorëve, ka hyrë nëpër punëtori, fabrika, miniera, ka biseduar me njerëzit e thjeshtë, ka vëzhguar, ka shënuar, ka lëvizur ndër shtresat e larta, në popull, në mesin e fshatarëve dhe e ka njohur jetën e natës në Paris. Rezultat i gjithë kësaj është e pakryera *Komedi njerëzore*, në të cilën disa mijëra personazhe defilojnë para lexuesit, fundosen në kaosin e kundërthënieve shoqërore, ngriten mbi mjedisin e vet, që përsëri të zhduken.

Është interesante të shënohet se Balzaku ka qenë monarkist. Ai e ka adhuruar oborrarinë, por këto simpati nuk hasen në veprat e tij. Realisti me penën e tij objektive nuk i imponon mendimet e veta, por me vërtetësi i shënon dhe me këtë artistikisht ia nënshton tehut të kritikës kalbjen e kastës që e ka simpatizuar. Vepra e tij është një elegji e pandërprerë për shkak të rrënimit të pashmangshëm të shoqërisë së lartë. Por, edhe përpos kësaj, satira e tij nuk ka qenë kurrë më e mprehtë, ironia e tij kurrë më e hidhur se atëherë kur i vë në pah aristokratët, të cilët thellësisht i ka adhuruar. Njerëzit e vetëm, për të cilët flet me mahnitje të pafshehur, janë kundërshtarët e tij më të ashpër, heronjtë republikanë. Kuptohet, gjithnjë me gjuhën e artit, edhe në rrafshin ideor, Balzaku me aftësi i përcjell te lexuesi ndjenjat e gjykimit, admirimit dhe dëshirat, por njëlloj edhe kritikën, qortimet dhe vërejtjet e tij.

XHA GORIO

(Fragment romani)

Eugjen Rastinjaku kishte një fytyrë krejt meridionale, ishte i bardhë, me flokë të zezë e sy të kaltër. Sjellja e tij, gjestet dhe qëndrimi i tij i zakonshëm tregonin se ishte nga një shtëpi fisnike e që kishte marrë sëpari edukatë të shëndoshë. Vërtetë ai i kursente robot, vërtetë ditëve të zakonshme vishte kostumin e vitit të shkuar, po ishte në gjendje të dilte nganjëherë i veshur si të rinjtë elegantë. Zakonisht, ai mbante një redingot të vjetër, një jelek të keq, një palë pantallona sido-kudo dhe çizme që u ishte hedhur gjysma.

Eugjen Rastinjaku u kthye në pansion dhe një gjendje shpirtërore, që do të kenë provuar të rinjtë, nëqoftë se janë të aftë, ose ata të cilëve një gjendje e vështirë u zgjon përkohësisht cilësitë e njerëzve të jashtëzakonshëm. Vitin e parë që qëndroi në Paris, meqë fakulteti nuk kërkonte ndonjë punë të madhe, ai e përdori kohën e lirë për t'i shijuar kënaqësitë e dukshme të Parisit. Një studenti nuk i del koha po të dojë të njohtë repertorin e çdo teatri, t'i mësojë të gjitha hyrjet e daljet e labirinthit parizian, t'i njohë zakonet, ta mësojë gjuhën dhe të ambientohet me qejfet e kryeqytetit, t'i zbulojë vendet e mira e të këqia, t'i ndjek kurset që e zbavisin, t'i numërojë pasuritë e muzeumeve. Në të njëjtën kohë ai u jep një rëndësi të madhe gjërave të kota që e tërheqin. Ai ka zgjedhur një

njeri të madh, një profesor të kolegjit të Francës, të paguar për të qenë në lartësinë e auditoriumit të tij. Rregullon kravatën dhe merr poza të bukura për t'ia mbushur syrin ndonjë gruaje, që rri në lozhat e para të Operës Komike. Në këto stërvitje fillestare të njëpasnjëshme, ai zhveshet nga natyra e tij e padjallëzuar, zgjeron horizontin e jetës, dhe arrin më në fund të kuptojë raportin e shtresave të ndryshme të shoqërisë njerëzore. Nëqoftë se ka filluar t'i sodis karrocat që shkojnë varg njëra pas tjetrës në Shans-Elize, në një ditë të bukur me diell, shpejt ka për t'i pasur zili. Pa e kuptuar as vetë, Eugjeni e kishte kryer këtë stërvitje, kur shkoi në fshat për pushime të mëdha, pasi pati qenë pranuar bashëlie në letra dhe në shkencat juridike. Ëndrrat e tij të fëmijërisë, mendimet e tij provinciale u zhdukën, nisi të arsyetonte ndryshe, kurse ambicja e tij e madhe u rrit edhe më shumë, duke jetuar në shtëpinë atërore, në gjirin familjar, e shikonte çdo gjë drejt me sy realist. I ati, e ëma, të dy vëllezërit, të dy motrat dhe një teze, pasuria e së cilës përbëhej nga pensioni që merrte, rronin në tokën e vogël të Rastinjakut. Ky çiflik me të ardhurat prej afro tre mijë frangash në vit, ishte një ekonomi e pasigurtë, ku mbizotëronin të ardhurat nga vreshtat dhe nga këto të ardhura duheshin hequr çdo vit një mijë e dyqind franga për Eugjenin. Ky e pa mjerimin e vazhueshëm të familjes që prindërit ia fshihnin në mënyrë bujare, dhe, pa dashur, krahasonte të motrat, që i dukeshin aq të bukura kur ishte i vogël, me gratë e Parizit, që përfaqësonin për të tipin e një bukurie të ëndërruar; ai kuptonte të ardhmen e pasigurt të kësaj familjeje të madhe që i kishte pështetur tërë shpresat e saj te djali, e shikonte se me ç' kujdes të madh ruheshin edhe prodhimet më të lira, piu bashkë me familjen lëngun që nxirrej nga bërësit e shtrydhur, kush e di se sa herë; shkurt një tok rrethanash, që është kot t'i përmendim këtu, ia shtuan dëshirën për të pasur sukses në jetë dhe e bënë të etshëm për t'u dalluar. Ashtu siç ndodh te të gjithë njerëzit zemërmëdhenj ai deshi t'i detyronte çdo gjë vetëm meritave të tij. Po ai ishte meridional gjer në palcë dhe kur vinte puna për t'i vënë në zbatim mendimet e tij, e pushonte ai ngurim që i kap të rinjtë kur ndodhen në mes të detit pa ditur as nga ç' anë t'i drejtojnë forcat, as nga ç' drejtim t'i kthejnë velat. Eugjeni në fillim deshi t'i përvishet punës me gjithë shpirt, por i mposhtur shumë shpejt nga nevoja për të lidhur miqësi, vuri re se sa ndikojnë gratë në jetën shoqërore dhe vendosi sakaq të hynte nëpër salone, që të fitonte aty mbrojtëse; a mund të mos kishte të tilla një i ri i mprehtë e i zjarrtë, mendja dhe zelli i të cilit ishin zbukuruar me një qëndrim elegant dhe me njëfarë bukurie nervoze që i bën për vete gratë fare lehtë?

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cila është struktura e *Komedisë njerëzore* dhe çfarë synon të shprehë Balzaku përmes saj?
2. Cilat veçori individuale dhe artistike e dallojnë Balzakun prej autorëve të tjerë realistë?
3. Si është përshkruar Xha Gorio?
4. Si e përshkruan Balzaku ambientin në të cilin veprojnë personazhet?
5. Në çka veçohet teknika përshkrimore realiste?
6. Sa linja fabulative ndërliiden në roman dhe tregojini ato?
7. Shpjegojeni qëndrimin e Balzakut ndaj shoqërisë që e përshkruan!

GYSTAV FLOBER (1821-1880)

Për dallim nga Balzaku, Gystav Floberi shkroi pak, por ajo që doli nga pena e tij vërtet ishte e përsosur. Kritika moderne letrare gati të gjitha veprat e tij i konsideron kryevepra, që shquhen për një stil mjeshtëror dhe të konceptuara sipas një parimi krejt origjinal të pasqyrimin artistik të reales. Kjo ndodhi, sepse shumë gjatë i përpunonte veprat e veta, duke shkruar me dhjetra versione për secilën prej tyre, në të cilat me saktësi shkencore dhe analizë të hollësishme i zbulon të vërtetat përtej dukjes, me objektivitet të pandikuar nga ndjenjat subjektive.

I tërhequr në pronën e vet në provincë, larg punës për lavdi e famë, ai vetëvetiu do të bëhet një nga shkrimtarët më të admiruar e më të respektuar, si nga kolegët shkrimtarë, ashtu edhe nga lexuesit e shumtë, të cilët qysh në të gjallë ia caktuan vendin e nderit si themelues i romanit modern.

Shënime bio-bibliografike

Gystav Flober u lind në Ruan më 12 dhjetor të vitit 1821, e vdiq më 1880, pa mbushur pesëdhjetë e nëntë vjet. Babai i tij ishte kriurg, kurse e ëma bijë mjeku. Fëmijërinë e kalon nëpër spitale, duke i shkuar pas babait, ku njihet me anën e errët të jetës, me vuajtjet, skamjen dhe vdekjen. Shkollën e mesme e ndjek në vendlindje, e nga viti 1835 fillon të shkruajë tregime e t'i botojë në gazetat letrare. Tregimin e parë e boton në moshën gjashtëmbëdhjetë vjeçe, kurse më 1839 librin e parë, novelën filozofike *Smarth*.

Më 1841, në Pris, i regjistron studimet për drejtësi, por pas dy vjetësh, për shkak të një sëmundjeje nervore që i shfaqet papritur, detyrohet t'i ndërpresë. Që nga kjo moshë gjithë jetën do të vuajë nga depresioni shpirtëror. Si njeri province në kryeqytet ndjehet i vetmuar dhe i palumtur, ndërkaq kohën do ta përmbushë me shkrime e lexime. Vepër e kësaj kohe, e brumosur me elemente autobiografike, është romani *Kujtimet e një të marri*, ku do trajtojë temën e heroit që dëshpërohet thellë për shkak të një dashurie ideale e mistike që nuk realizohet dot. Romani tjetër i rinisë, *Nëntor*, shpreh keqardhjen për lumturinë e shkuar dhe pasionin e zjarrtë për dashurinë fizike ndaj femrës.

Pas udhëtimeve në pellgun e Mesdheut dhe Lindjen arabe, që zgjasin nga nëntori i 1849 deri në qershor të 1851, e shkruan romanin *Tundimi i shën Antuanit*. Ndërkaq, pas vizitave tremujore që ua bën rrënojave të Kartagjenës, grumbullon material për ta rikrijuar sfondin e romanit historik-arkeologjik, *Salambo* (1862), ku ringjallet një kulturë e rrënuar qysh në lashtësi.

Floberi është autor edhe i një drame dhe disa novelave. Vepra e fundit që botohet për të gjallë të tij është *Tri tregime* (1877), në të cilat e trajton antikën, mësjetën dhe periudhën moderne. Suksesi është i madh, sepse ato paraqesin kuintesencën e krijimtarisë floberiane.

Vepra tjera të rëndësishme

Vepra mbi të cilën punoi disa vjet dhe në të cilën i mbështeti shpresat ishte rapsodia poetike-filozofike *Tundimi i shën Antuanit*. Me subjekt nga bota greko-latine e shekullit të IV të e. s., përmes një parade të tmerrshme e mahnitëse, në këtë vepër parakalojnë qytetrimet të vdekura dhe fe të zhdukura. Edhe pse Floberi e quante roman, vështirë është t'ia përcaktosh gjininë, sepse është një ndërthurje e prozës poetike, romanit historik dhe eseve filozofike. Për shkak të brendisë së ngjeshur ideore dhe forcës poetike të stilit, vepra ka një rëndësi të madhe estetike.

Me shumë seriozitet e përkushtim e ka punuar edhe romanin *Edukimi i ndjenjave*, në të cilin tematizohet „edukimi” sentimental-fiziologjik dhe shoqëror-politik i rinisë franceze, si dhe ndikimi i korozionit të kohës mbi iluzionet rinore. I konceptuar si roman i dështimit shumëdimensional: prej atij social deri tek ai shpirtëror e moral, aty mjeshtërisht trajtohet historia shpirtërore e një të riu dhe aventura morale e një brezi të tërë.

Në qendër të romanit është Frederik Moroja, përmes të cilit paraqitet realiteti letrar, kurse të gjitha personazhet tjera vështrohen përmes tij. Ai është pjesëmarrës i revolucionit që dështon dhe nga ky shkak pëson zhgënjim të thellë, por është i pafuqishëm për të vepruar dhe saherë që ndërmerr diçka vendimtare në jetë, ose është e parakohshme ose e vonuar, pra, asnjëherë në kohë dhe e suksesshme. Frederiku rrëshqet nëpër sipërfaqen e jetës, gjithmonë jashtë vetëvetes, me shikim të drejtuar nga horizonti i paqartë i ekzistimit personal, ku ajo e rëndësishmja asnjëherë nuk ndodh. Koha kalon, ndërkaq situatat mbeten gati të njëjta. Labirinthi i qytetit e çon Frederikun gjithmonë në vende të njëjta, kurse udhëtimet janë gjithmonë kthime dhe nuk zgjidhin asgjë, vetëm anulojnë. Prandaj, edhe pse roman i udhëtimit, i shëtitjeve dhe lëvizjeve, megjithatë lë përshtypje të qëndrimit në një vend. Romani përfundon me dështimin shumëplanësh të heroit.

Jehona rreth romanit Zonja Bovari

Megjithatë, Floberi famën dhe suksesin më të madh do ta arrijë pas botimit të romanit për kotësinë e endrës dhe zymtësinë e këndelljes, me titull *Zonja Bovari*, (1855). Asnjë vepër tjetër e tij, e të rralla janë edhe nga mbarë letërsia botërore, si kjo nuk do të shkaktojë aq debate publike, studime e analiza letrare.

Fill pas botimit kritika nuk ishte shumë e volitshme, sepse shumëçka që thuhej dhe si thuhej aty ishte e re dhe deri atëherë e panjohur. Më së shumti sulmohej tema, mungesa e kompozicionit, ngadalsia e ritmit e veçanërisht indiferenca e shkrimtarit. Mirëpo, kishte edhe kritikë të tillë, si Sent-Bev, i cili e lëvdon kompozicionin, saktësinë e vështimit dhe stilin e romanit, edhe pse shpreh keqardhjen se të gjitha personazhet janë antipatike dhe se nuk ka asgjë ngushëlluese në roman. Fatkeqësisht kritikën nuk mbeten vetëm në rrafshin intelektual. Në janar të vitit 1857 Floberi akuzohet në gjyq për fyerje ndaj moralit publik dhe ndjenjës fetare, meqë në roman nuk e kishte dënuar haptas heroinën e tij për gjestin e tradhtisë bashkëshortore. Floberi dhe avokati mbroheshin duke saktësuar se romani rrëfen historinë e një gruaje, e cila rrëshqet nga një gabim në tjetrin, për shkak

të hendekut që ekziston mes idesë që ajo ka për jetën dhe jetës ashtu siç është në të vërtetë. Gjyqi që Floberi e fitoi në emër të heroinës së tij, në të vërtetë ishte një gjyq që shoqëria ia bëri vetëvetes. Nuk është vështirë të kuptohet pse romani u gjykua, sepse, në fakt prekte themelet mbi të cilat funksiononin shoqëria dhe morali i kohës kur u krijua.

Për romanin janë dhënë shumë vlerësime por këtu po japim vetëm atë të shkrimtarit latinoamerikan, Mario Vargas Llosa, i cili mes tjerash për zonjën Bovari thotë: „Historia e saj është ilustrim prekës i një tragjedie të zakonshme, tragjedisë së njeriut, që i është falur dhuntia për të ëndërruar dhe që shoqëria ia ndalon t’i realizojë ëndrrat”.

Zonja Bovari **(analizë)**

Puna që ndërmori Floberi nuk ishte aspak e lehtë – tema e martesës fatkeqe dhe e tradhtisë në martesë shpesh dhe në vepra të shumta letrare është trajtuar nga pararendësit e Floberit, ndërkaq studimi për „zakonet e provincës” kishte te Balzaku, paraardhësin e tij të madh. Mirëpo, duke ditur t’i mveshë stilistikisht bizaritetet më të mëdha jetësore, nga një subjekt shumë banal, të endur me tri fije, Floberi krijon dokument artistik me vlera të qëndrueshme e të pakapërcyeshme.

Linja fabulative

Ngjarjet zhvillohen në provincë, aty ku konservatorizmi ushqehet me thashetheme e ku liria e individit shihet si krim që duhet dënuar me vdekje.

Aty jeton Ema e cila ëndërron për vende të largëta dhe jetë plot aventura. E ndikuar nga romanet triviale me temë dashurie, pranon të martohet me Charl Bovarin, me shpresë se do t’i përmbushen ëndrrat për një jetë të lumtur e joprovinciale. Sharli i dukej si njeriu që ëndërron do t’ia bëjë realitet dhe shpejt do të ikën nga „fshati i mërzitshëm”. Mirëpo, shumë shpejt, iluzioni i sajuar për jetën ideale martesore filloi të shuhet kur pa se burri i saj është një njeri me vlera mesatare, me shpirt të kufizuar. E konsideronte si të merituar për përçmim e keqardhje, e më vonë fillon edhe ta urrejë. Mërzia, pikëllimi e dëshpërimi e përmbushnin zemrën e saj të zbrazët.

Sharli e adhuronte fuqishëm gruan e tij. Por, megjithatë, shfryrjet e tij dashurore paraqiteshin me orar të rregullt kohe; ai e dashuronte vetëm në orë të caktuara. Është njeri i mirë, madje shpirtbardhë dhe burrë e baba i kujdeshëm, por e gjithë kjo nuk mjaftonte për ta kënaqur shpirtin e shfrenuar të Emës.

Ema mundohet të jetë nënë e mirë, grua e sjellshme, por kjo ndjenjë thjeshtë nuk i mjafton. Një ditë fillon ta jetojë ëndrrën e vet. Bëhet prishabesë në martesë. Tradhtinë e parë që ia bën Sharlit është kur dashurohet në Leonin, njeri mediokër, por që kjo e përfytyron si burrë të përkryer. **Lidhjen** e tyre në dashuri nuk e përshpallin për shkak të turpmit të Leonit dhe frikës së Emës. Mirëpo, **nuk zgjat shumë** dhe ai e lë. Pastaj vjen takimi me Rudolfin, të cilit Ema i hudhet në përqaftim, ngase

pandeh se ai është burri që do ta bëjë të lumtur. Si guximtar, i vrazhdë, provokativ e energjik, si asnjëri më parë e kënaq Emën dhe kjo fort e dashuron, duke menduar se e gjeti atë që përherë e ka dëshiruar. Mirëpo edhe pse Ema e joshte me bukurinë dhe elgancën e saj, për të ajo ishte vetëm edhe një dashnore rasti, të cilën e lëshon.

Sharli e fal dhe edhe më tutje e dashuron, përkujdeset për të dhe ajo zgjohet si grua e re. Bëhet e dëgjueshme, bëhet nënë e mirë dhe bashkëshorte edhe më e mirë. Lexon libra moralizuese dhe shkon në kishë. Mirëpo gjatë një vizite në teatër, sërish takohet me Leonin. Dashuria e tyre nuk ishte harruar dhe ata shpejt e rifillojnë lidhjen e dashurisë. Ema përsëri fillon ta utrejë burrin, e lë mënjanë fëmijën dhe harxhon para deri në fund. Bie në borxhe të thella dhe si e çoroditur kërkon ndihmë nga Leoni dhe Rudolfi. Të dy ia kthejnë shpinën dhe Ema gremiset në një gjendje shumë të rëndë shpirtërore. E stresuar jashtë mase hyn në barnatore dhe para pronarit Justin ha një grusht helm arseniku. Kthehet në shtëpi në të cilën e gjen Sharlin duke qarë. Fillojnë dhembjet në lukth, vjell gjak dhe piskat. Ia shpëlajnë lukthin por më kot. Në mënyrë të këthillë e përfundon jetën e saj.

Pas vdekjes së saj Sharli ndjehet i pikëlluar dhe i humbur. Vazhdon me modesti të jetojë me të bijën Berta. Nuk kishte askë për ta ndarë mërzinë e zhgënjimin dhe asgjë ku do gjente ngushëllim. Vdes ashtu siç jetoi: pa u vërejtur, pa zë, duke e lënë vajzën vetëm...

Bota e personazheve

Siç u pa më lart, në roman ka shumë pak ngjarje dhe për rrjedhojë subjekti del mjaft i rrudhur. Kjo do të thotë se Floberi më tepër e përmbush veprën me elemente që nuk shkaktojnë veprim, por shprehin gjendje, që do të thotë se subjekti zhvendoset brenda personazhit. Figurat e tyre praktikisht janë vlera më e madhe e romanit. Meqë tërë vepra është një pasqyrë e jetës së një genie senzibile e tejet emotive, e cila tërë jetën ia nënshtron fantazisë së vet, kërkimit të kënaqësisë dhe përjetimit në dashuri pasionuese, vetëkuptohet se në qendër të romanit do të jetë Ema, gjendjet e saj shpirtërore, persiatjet dhe vllimet emocionale të saj.

Figura e Emës

Heroinën e vet Floberi, para së gjithash, e karakterizon psikologjikisht. Figura e saj është tronditëse për nga vuajtjet dhe sinqeriteti, kurse ironia me të cilën është ndërtuar nuk i merr asgjë nga tragjikja – aq më tepër e përforcon. Ema, e cila jeton në një shoqëri provinciale, që e përbëjnë njerëz me horizont të ngushtë, meskinë, pa ideale e projekte për jetën, duke mos e njohur jetën, mendon se gjithçka është e mundur. Si e re lexon romane dashurie dhe fantazon së tepërmi. Është munduar të kuptojë çfarë domethënie kanë në jetë fjalët dashuri, lumturi, dalli, të cilat nëpër libra aq bukur i tingullonin. Para se të martohej ka menduar se brenda në vete thellësisht ndjen dashuri. Martohet me Sharlin duke menduar se është njeriu i qëlluar për t'i realizuar ëndrrat për një jetë të lumtur e dinamike. Por, në jetën e re ndjen vetëm ankth. Prore dënes për fatin e mbrapshtë. Meqë lumturia nuk vinte nga martesë me Sharlin, mendonte se mos vallë është mashtruar.

Mirëpo, „në fund të shpirtit ndjente dhe priste se diçka do të ndodhë”. Prej këtu figura e heroinës nis e bëhet më e ndërlikuar e më e nuancuar. Nuk është nga ato gra që i jepen vesit, por jeta i ka krijuar një zbrzëti në shpirt, të cilën e mbush vesi që hyn aty. Është viktimë e ëndrrave të saj dhe e burgimit shpirtëror që e krijon provinca. Mendimet e saj janë romantike, takimet me dashnorët plot epshe, por mjedisi ku jeton është realitet tepër i ngurtë, prandaj me ngulm do që të ikë. Ka faj vetëm pse i kërkon jetës gjëra që nuk ia jep dot dhe pse guxon të mbetet deri në fund ajo që është. Dëshiron të jetë e bukur dhe të japë e të marrë dashuri, të ketë jetë interesante. Nuk është qenie patetike, nuk vendoset as në fund as në majë, nuk është as pozitive as negative, as e jashtëzakonshme, po një njeri me kuptim të plotë të fjalës. Naive, e brishtë dhe e vetme kundër një bote të ndërtuar nga meshkujt e për meshkujt, Ema e ndien tërë padrejtësinë që ia dikton gjendja e saj si femër. Ema vdes se përveç me realitetin i duhet të ndeshet edhe me botën mashkullore, që ia jep goditjen vdekjeprurëse. Niset romantike dhe vdes romantike, pa e pranuar një jetë që i mbyt sistematikisht ëndrrat. Bota e saj, të cilën me kujdes e pati sajuar nga detajet e imagjinatës së vet, u rrënuar dhe u zhduk. Prandaj pirja e arsenikut është një përfundim maestral, plotësisht në stilin e një Ema Bovari.

Gjuha dhe stili

E konceptuar matematikisht dhe me afërsisht 70 projektet për plan, me dhjetra herë e rishkruar kjo vepër arriti një dendësi të madhe të shprehjes dhe përsosmëri të gjuhës. Mjeshtërisht aty mpleksen elementet e romantizmit, realizmit dhe natyralizmit, të cilat në mënyrë të përkryer i pikturojnë veprimet, qëndrimet dhe ëndërrimet, por edhe gjithë jetën e një gruaje. Në detaje përshkruhen ambientet, pamja e jashtme dhe e brendshme e Emës, por edhe e personazheve tjera. Po ashtu, edhe atmosferën Floberi e paraqet në mënyrë të përpiktë e rreptësisht objektive, pa e zbukuruar dhe pa ndërhyrë ai vetë.

Floberi ka qenë ithtar i teorisë estetike, e cila nuk lejon që arti të ngatërrohet me ndjenjat dhe jetën personale të autorit. Trajtimi i shpirtit njerëzor në veprat e Floberit bëhet me një paanshmëri, gati si në shkencat natyrore. Duke qenë në lartësinë e duhur ai shpëputet nga tradita e shkrimit „të frymëzuar”, ku autori nishërohej me personazhin dhe moralizonte. Me zbatimin e distancës së nevojshme, bën t’i shohim gjërat më qartë, që është parakusht për të krijuar art të mirëfilltë, ku dalin në pah vetëm bukuria dhe e vërteta letrare. Ishte i tillë siç shkruan vetë në një letër: „i padukshëm e i plotfuqishëm, që ndihet gjithkund e askund nuk duket”, dhe krijoi vepra ashtu siç e sajoi Perëndia universin.

Me një fjalë, Floberi ishte mjeshtër, i cili, përmes një stili të saktë, edhe më të rëndomtës diti t’ia japë dinjitetin e një veprë arti.

Rëndësia e Floberit

Floberi, i cili me luftën e përditshme për shprehjen letrare në skajshmëri i shterr energjitë e veta, ngritet si shembull sublim i ndershmërisë artistike dhe përkushtimit total zanatit të letrarit. Thellësia e analizës dhe saktësia e gjuhës së tij e kanë përtëritur llojin e romanit, për të cilin atëherë dukej se ka arritur shkallën e përsosmërisë me veprat e fuqishme të Stendalit dhe Balzakut. I gjithë opusi

letrar i Floberit është gati një „epope e marrëzisë njerëzore, ku paraqiten në forma groteske injoranca, konformizmi, dogmatizmi dhe vese tjera njerëzore. Me shtatë veprat e tij Floberi jo vetëm që e krijoi romanin bashkëkohor të analizës psikologjike, por njëkohësisht hapi perspektiva të reja për zhvillimin e letërsisë në përgjithësi. Çdo vepër e tij shërbeu si model shkrimi dhe metode.

Prej *Zonjës Bovari* u frymëzuan natyralistët, nga *Salamboja* pikënisje gjetën ekspresionistët, ndërkaq antiromani dhe romani i ri zanafillën e patën tek *Edukimi i ndjenjave*, ndërkaq *Tundimi i shën Antuanit* shërbeu si mustër e letërsisë simboliste, surrealistë dhe gjithë shkrimtarëve të realizmit magjik. Më saktë ai është themelues i romanit modern, siç e kanë çmuar Kafka, Xhojsi, Folkneri. Saktësia e vizionit të tij dëshmi më të mirë gjen te nocioni *bovarizëm*, të cilin psikologët e përdorin për të treguar hendekun ekzistues mes ëndrrës dhe realitetit, gjegjësisht për të emërtuar prirjen njerëzore, për t'u trajtuar njeriu ndryshe nga ç'është, dhe, po sikur Ema, të paramendojë veten se është i lindur për të qenë tjetër personalitet e jo ai që ia ka imponuar jeta.

ËNDËRRIMET E EMËS

(Fragment nga *Zonja Bovari*)

Ema posa është martuar me Sharlin, një mjek fshati që e kalon tërë ditën pranë pacientëve. Emës i mbetet bosh tërë dita dhe kridhet në ëndërrime, duke imagjinuar dashurinë dhe jetën sipas modeleve të librave romantikë që ka lexuar në kuvend. Ajo do të donte të bënte një muaj mjalti diku në ndonjë vend të largët, siç ka dëgjuar të bëjnë të posamartuarit, dhe të kishte për burrë dikë që e di çështë jeta dhe gruaja. Po Sharli nuk tundet për t'i kuptuar dëshirat e gruas së tij të re, ai është i lumtur me të, dhe kaq i mjafton.

Megjithatë, ajo nganjëherë mendonte se ato ditë të para të martesës ishin më të bukurat të jetës së saj, muaji i mjaltit, siç thuhet. Që ta shijonte nektarin e tyre, e mira ishte të shkonte nëpër ato vende me emra kumbues, ku ditët e para pas martesës kalohen në një plogështi aq të këndshme! Hipur në ndonjë karrocë poste, me perde mëndafshi të kaltër nga brenda, ngjitesh ngadalë nëpër rrugët e rrëpirta, duke dëgjuar gurgullimin e shurdhur të ujëvarës. Kur perëndon dielli, ngopesh me erën e këndshme të limonave në breg të gjive të detit; pastaj në mbrëmje, duke ndenjur mbi tarracën e vilave, vetëm për vetëm dhe kapur dorë për dorë, vështron yjet dhe bën plane për të ardhmen. Ajo mendonte se në këtë rruzull tokësor disa vende duhej të krijonin lumturi, si ndonjë bimë e veçantë që çel mbarë në një vend dhe që s'bëhet dot askund tjetër. Për se të mos prehej edhe ajo, mbështetur mbi bërryla në balkonin e ndonjë vile zvicerane, a të mbyllej bashkë me trishtimin e saj në ndonjë shtëpizë fusharake skoceze, si bashkëshorte e një burri të veshur me frak kadifeje të zezë, me kinda të gjatë dhe me çizme prej lëkure të butë, me kapelë me maje dhe me mansheta!

Ndoshta do të kishte dëshirë t'ia hapte zemrën ndokujt për të gjitha këto ëndërrime. Po si mund ta shprehte një siklet të pakapshëm, që ndërronte trajtë si retë, që vërtitej si vorbull ere? Nuk gjente dot fjalë, domethënë rastin, i mungonte guximi.

Megjithatë, asaj i dukej se, po ta donte Sharli një gjë të tillë, po ta kishte parandier, po të ishte puqur qoftë edhe një herë të vetme, shikimi i tij me mendimet e saj, zemra do t'i zbrazej përnjëherë nga gjithë ajo ngarkesë, ashtu siç bien frutat e pjekura të pemëve sa vë dorën në to. Mirëpo, sa më shumë i lidhte jeta bashkëshortore, aq më tepër në brendësi të shpirtit ajo shkëputej prej tij.

Bisedat që bënte Sharli ishin të rafshta si trotuare rrugësh dhe në to qarkullonin mendime dosido të njerëzve me veshje aq të zakonitë, sa s'të ngjallin asnjë emocion, s'të bënin as të qeshje, as të ëndërroje. Kur banonte në Ruan, i thoshte ai, s'ishte bërë asnjëherë kureshtar të shkonte të shifte ndonjë shfaqje në teatër me aktorë nga Parisi. S'dinte as të notonte, as të bënte skermë, as të gjuante me pisqollë, bile, një ditë, nuk kishte qenë në gjendje t'i shpjegojë asaj një term të të huipurit në kalë, të cilin ajo e kishte hasur në një roman.

Mirëpo, a nuk është e domosdoshme vallë që burri të shkëqejë në shumë drejtime, të bëjë bashkëshorten të njohë forcën e pashtershme të dashurisë, shije të stërholluara të jetës, të gjitha të fshehtat? Ndërsa ai s'i mësonte asaj asgjë, s'dinte kurgjë, s'kishte asnjë dëshirë. Kujtonte se ajo ishte e lumtur; dhe ajo e kishte inat që ai s'prishte fare terezinë, që s'dilte kurrë nga ajo plogështi e patrazuar, që e ndiente bile veten të lumtur prej saj.

Nganjëherë ajo vizatonte. Dhe për Sharlin ishte kënaqësi e madhe t'i rrinte pranë në këmbë, duke e kundruar se si përkulej mbi copën e kartonit dhe picërronte sytë për ta parë më mirë veprën e saj, ose rrumbullakoste topttha me tul buke mbi thojin e gishtit të tij. Pastaj luante në pijano, sa më shpejt lëvizte gishtat e saj nëpër tastierë, aq më tepër mrekullohej ai. Ajo u binte atyre me siguri të plotë dhe i kalonte gishtat nga një cep i pianos te tjetri pa asnjë ndërprerje. E shkundur në këtë mënyrë prej saj, vegla e vjetër muzikore, së cilës i përdridheshin kordhat, dëgjohej deri në fund të fshatit dhe shpeshherë sekretatri i gjykatës, që kalonte nga rruga kryesore, kryezbuluar dhe me shapka, me një fije letre në dorë, ndalonte për ta dëgjuar.

Por, Ema dinte të qeveriste edhe shtëpinë. Të sëmurëve ua dërgonte llogarinë e vizitave me letra të qendisura aq bukur, sa nuk vinin aspak erë fature. Kur u vinte të dielave ndonjë fqinj për drekë ajo bënte ç'bënte dhe nxirrte ndonjë gatim të këndshëm, ujdiste mirë e bukur mbi fletë hardhie piramida të tëra me mollë, nxirrte glikora të ndryshme në pjatë, dhe bile thoshte se do të blinte ca gota të veçanta për të shpërlarë gojën me ujë të parfumuar, para se të shtronin ëmbëlsirat. Të gjitha këto e ngrinin shumë lartë Bovarinë.

PYETJE DHE DETYRA:

1. Ç'të reja sjellin veprat e Floberit në planin e tematikës, subjektit, personazheve dhe të stilit?
2. Çfarë metode dhe çfarë parimesh estetike përdorte Floberi në artin e tij?
3. Si ndikoi Floberi në zhvillimin e prozës moderne?
4. Ku ndryshon realizmi i Floberit nga ai i Balzakut?

FJODOR MIHAJLOVIÇ DOSTOJEVSKI (1821-1881)

Fjodor Mihailoviç Dostojevski është shkrimtar, i cili qysh në të gjallë të tij e mori lavdinë e nismëtarit të një epoke të re letrare. Në qendër të romaneve të tij është njeriu, si qenie tejet fatkeqe, shumë tragjike e thellësisht kontradiktore, i farkëtuar në padrejtësi e përmes vuajtjesh të skajshme. Veprat e veta i përfaqësojnë që të tri fazat e realizmit rus, por në secilën fazë Dostojevski e fut veçantinë e vet, duke i rrënuar gjithnjë modelët letrare realiste.

Shënime bio-bibliografike

Fjodor Mihajlloviç Dostojevski u lind në Moskë, më 1821, në një familje dikur të pasur, por bukur të varfëruar. Babai i tij ishte një tiran i vogël, mizor e i pashpirt, që vritet në rrethana të panjohura, ndërkaq e ëma që e shkolluar dhe me natyrë poetike. Në jetimoren e Moskës, në margjinat e shoqërisë, bashkë me të vëllanë i kalon vitet e para të jetës. Asnjëherë për to nuk foli. Atëherë kur si djalosh i ri doli prej asaj bote të errët, fëmijëria e tij ishte fikur tërësisht. Pasojnë vitet e heshtura të rinisë, kur, posi heronjtë e veprave të tij, jeton në njëfarë këndi të vetin, duke menduar, duke ëndërruar dhe duke lexuar njëri pas tjetrit libra të shumtë.

Pas kryengritjes së 1848 në disa vende evropiane, në Rusi erdhi deri te një valë reaksionesh; pushteti ishte i shqetësuar dhe ndërmori masa drastike ndaj pjesëmarrësve, e në mesin e të dënuarve me varje që edhe Dostojevski. Në momentin e ekzekutimit Dostojevskit i lexohet aktvendimi me të cilin vendimi me vdekje i kthehet në tetë vjet robëri në Siberi. Ajo ditë la një vrugë të thellë në shpirtin e shkrimtarit. Asnjëherë nuk e përballoi plotësisht.

Një vit pasi del nga shtypi romani i tij i fundit *Vëllezërit Karamazovë*, më 9 shkurt të vitit 1881 vdes F. M. Dostojevski, njeriu tejet ambicioz e kryelartë, i cili më së shumti në botë pëlqente vetminë, famën dhe ëndërrimet. Nga viset më të largëta të Rusisë udhëtojnë delegacione të shumta për t'ia bërë nderimet e fundit shkrimtarit të madh, i cili së paku për disa ditë e bashkoi në një vend popullin shumë të përçarë rus.

Rruga krijuese

Në vitin 1844, në moshën njëzetekatërvjeçare, „me pasion e gati me lot në sy”, siç thotë vetë, e shkruan studimin mjeshtëror *Njerëzit e mjerë*, roman në letër, që ia hap rrugën e lavdisë. Suksesi ishte jashtëzakonisht i madh, por së shpejti përsëri burgoset për shkak të pjesëmarrjes në një shoqëri të fshehtë të të rinjve, të cilët i kishin përkrahur teoritë socialiste të Sen Simeonit dhe Furisë.

Katër vitet e punës së përdhunshme në Siberi Dostojevski i kaloi në shoqëri me vrasësit dhe hajdutët. Këto kujtime e përjetime i përshkroi në veprën *Shënimet nga Shtëpia e Vdekur* (1862), ku deri në detaje janë ravijzuar figurat e kriminelëve, moralistëve, fisnikëve dhe njerëzve të popullit, me anë të të cilëve autori e zbulon filozofinë e vet të jetës. Përveç kësaj, aty janë dhënë edhe disa dukuri tjera njerëzore, individë, të cilët, përveç egërsisë, kanë poseduar edhe ndonjë virtutet njerëzore. Me këtë përshkrim të paharueshëm të robërisë së vet, të gërshetuar me tmerr, i zbulon popullit rus se fill pranë tij ekziston një botë tjetër, pastrimore e vërtetë e të gjitha vuajtjeve. Edhe vetë mbreti rus dënes mbi këtë libër, ndërkaq me mijëra njerëz e përmendin emrin e Dostojevskit.

Për një vit të vetëm përsëri ngrihet fama e tij, por tani më e qëndrueshme se më parë. Bashkë me të vëllanë e themelon një revistë, në të cilën gati të gjitha shkrimet i bën vetë. Revista shpejt përhapet në të gjitha qarqet dhe duket sikur fati i mirë i Dostojevskit përgjithnjë është siguruar. Mirëpo, pas pak, i vdes gruaja, e pak më vonë edhe i vëllai.

Pas këtyre tragjediave fillon bredhja e tij e gjatë, shumëvjeçare dhe pa cak, nëpër Evropë. Ajo ndarje e dhembshme nga Rusia, burimi i gjakut të jetës së tij, do t'i shkaktojë pikëllim dhe depresion. Me shumë mundime gjen strehë, në dhoma të vogla e të ulëta. Demonit i alivanosjes e sulmon gjithnjë e më shpesh, borxhet, kambialet, obligimet tjera, e detyrojnë të shkojë prej pune në punë. Veprat e veta, të shkruara me porosi e për para, i krijonte brenda afateve që e mbytnin dhe e shkatërronin. Skamja e detyronte Dostojevskin në punë të përshpejtuar, mirëpo, në anën tjetër, e shtoi produktivitetin dhe mundësoi veprat të përftojnë intensitet të lartë përjetimi, dramacitet dhe ndërtim të stilit „fejtonistik“.

Gjatë qëndrimit në vende të huaja krijohen kryeveprat *Krimi e ndëshkimi*, *Idioti*, *Shpirtrat e kqinj* dhe *Kumarxhiu* (1866), të gjitha, pa përjashtim, vepra monumentale të një epoke. Edhe në romanin *Idioti*, përmes kthesash dramatike theksohen një varg i tërë çështjesh të përgjithshme etiko-morale dhe diskutime për shoqërinë ruse të asaj kohe. Heroi kryesor i romanit *Idioti*, princ Mishkini, është konceptuar si karakter „ideal“. Epileptik naiv, në mënyrë të pakuptueshme dhe si ndonjë i shenjtë, ai mban në vetëvetë një varg të tërë virtutesh njerëzore: vetëmohimin, sinqeritetin, ndjeshmërinë, gatishmërinë që të sakrifkohet për lumturinë e tjetrit.

Për katër vjet, nga 1867 deri më 1871 Dostojevski siguroi njëfarë shume parash dhe bashkë me familjen kthehet në Rusi. Që atëherë e deri në fund të jetës Dostojevski jetoi në një paqe relative. *Shpirtrat e kqinj* kanë patur sukses të madh. Vepra e tij e fundit, *Vëllezërit Karamazovë* (1879-1880), prej të cilës arriti ta shkruajë të plotë vetëm vëllimin e parë, që romani që ia solli famën më të madhe.

***Vëllezërit Karamazovë* (1879-1880) (analizë)**

Edhe kjo është një vepër me ngarkesë të madhe filozofike dhe me ide qendrore: shthurria e shoqërisë dhe familjes ruse. Fabula kriminalistike për vrasjen e plakut Fjodor Karamazov (ku vrasësi nuk dihet një kohë të gjatë) i nënshtrohet zbulimit të karaktereve të të tre djemve të tij, të cilët nuk ndryshojnë vetëm për nga vetitë e tyre psikike, por kanë, para së gjithash, botëkuptime të ndryshme.

Krahas Dimitrit, njeriut të ndjeshëm, të pasionuar dhe gjaknxehtë, por të prirur nga veset, është amoralisti racional dhe rebeli kundër fesë, Ivani, i cili, me idetë e veta bëhet zanafillës i vërtetë ideor i krimit, ndërsaq përballë tij qëndron moralisti i qetësuar, Alosha. Më në fund, aty është edhe gjysmëvëllai i tyre, shërbetori Smerdjakov, i cili faktikisht e vret plakun Karamazov.

Dimensionin ideor të romanit e zgjeron edhe plaku Zosima si bartës i pikëpamjeve ungjillore dhe në këtë pikëpamje mësues i murgut Alosha. Megjithatë është e qartë se bartësit e pikëpamjeve të autorit janë Zosima dhe Alosha, Dostojevski i lë të flasin edhe vëllezërit tjerë, madje, duke u ndalur edhe para disa argumenteve të tyre, kështu që në debatin ideor, në të vërtetë, të gjitha palët janë të barabarta dhe në të njëjtën masë janë bindëse në argumentimin e vet.

Krimi e ndëshkimi (1866)

Edhe romani *Krimi e ndëshkimi* është ndërtuar mbi fabulën e një vrasjeje. Analizat e motiveve për kryerjen e krimit dhe pasojat që dalin nga kjo, pastaj analizat e hollësishme të psikologjisë së heroit që kryen krimin, persiatjet dhe ndjenjat e tij, kanë bërë që ky roman të jetë një nga kryeveprat e letërsisë botërore dhe nga më të lexuarat në botë.

Që nga fillimi e përcjellim vrasësin dhe krimin e tij, por, po ashtu, edhe luftën e brendshme të personazhit. Studenti i mjekësisë, Rodion Romanoviç Raskolnikov, ka kryer një krim. Nuk ka dashur ta plaçkisë fajdexheshën, por motivet e tij i janë nënshtruar idesë kryesore për fshehjen e së keqes. Fajdexhesha është një krijesë e cila jeton mbi fatkeqësinë e tjetrit, kurse rrethanat në të cilat është gjetur Raskolnikovi, (varfëria, mjerimi dhe në përgjithësi vuajtja dhe poshtërimi që ka ndjerë në shoqërinë në të cilën ka jetuar), e kanë shtyrë ta vrasë atë me sëpatë. Raskolnikovi mendon se njerëzve të jashtëzakonshëm përherë gjatë historisë u është lejuar t'i çrrënjosin parazitët, të cilët e bëjnë shoqërinë të padrejtë (merr shembullin e Napoleonit). Meqë veten e konsideronte të jashtëzakonshëm e preokupon një mendim i tillë, e kështu krimi i tij bëhet me paramendim, gjegjësisht një krim përgjithësisht ideologjik. Mirëpo, nuk kalon shumë kohë dhe Raskolnikovi bindet se ka gabuar rëndë, madje në mënyrë fatale. Edhe qeniet më të dashura për të, nëna dhe motra, i bëhen të huaja. I izoluar dhe i vetmuar, me konflikte të brendshme, të mundimshme deri në sflitje, ia pranon Sonjës, që e do me përkushtim e dhembshuri, se në fakt nuk e ka vrarë fajdexheshën, por vetëveten. Sonja e bind t'i dorëzohet policisë. I penduar dhe i përulur thellë, duke kërkuar ngushëllim tek ndëshkimi dhe ungjilli, vetë bie në duart e policisë. Romani përfundon duke e paraqitur Raskolnikovin në Siberi, të transformuar, të përtërirë, të humanizuar e të vetëpërsosur, me dashuri ndaj Sonjës dhe ungjillit, duke gjetur vullnet për të jetuar jetën e vërtetë.

Edhe vetë hetuesi këtu është një njohës i mirë i shpirtit njerëzor, mendjehollë e polic dinak, i cili gjatë rrëfimit në roman gjithënjë e më shumë ia shtërëgon rrethin Raskolnikovit. Përmes monologut të hetuesit e vrasësit, shkrimtari më së miri e jep karakterin psikologjik të personazhit, i cili parashton shumë pyetje etike e morale, e rishqyrton veten dhe shëputet nga bota. Përveç Raskolnikovit dhe hetuesit personazh tjetër i rëndësishëm është Sonja Marmeladova, e cila me besimin dhe edukimin e vet të krishterë bën që Raskolnikovi të pendohet për krimin.

Poetika e Dostojevskit

Nëse Pushkini është emri më i „gëzueshëm” i letërsisë ruse, Dostojevski është më tragjiku. Askush si ai nuk e ka paraqitur botën e hijeve, të cilat padukshëm përthyhen nëpër shpirtin njerëzor, askush më tragjikisht nuk i vizatoi horizontet e murme e të pashpresa dhe atë mjegull ngulfatëse të brengave, që e mbështjell njeriun. Askush nuk e kishte dhënë më thellë atë dhembje të hidhur të strukur në njeriun e vogël e fisnik, të rrahur nga mjerimi dhe poshtërimet. Bota e Dostojevskit është një regjistër i pasur karakteresh, personazhesh dhe individualitetesh, të cilat bartin në vete një shqetësim dhe pozitë tragjike. Shumica e heronjve janë intelektualë rusë që veprojnë në një sistem të shthurrur shoqëror dhe bartin në vete nevojën e thellë ta gjejnë vendin e vet dhe rolin në jetën ruse. Inteligjencia e atëhershme është e brëjtur dhe e shkapërdërdhur dhe Dostojevski, si përfqësuesi i saj më i madh artistik, me forcën gjeniale e zbulon para nesh këtë ndarje të brendshme.

Dostojevski, si shumë shkrimtarë tjerë, i studionte modelet e gjalla të romaneve të veta të ardhshme, i përgjonte bisedat e tyre, mblidhte fjalë karakteristike dhe mbante shënime. Ai synonte që letërsia e tij të jetë edhe filozofi, edhe politikë, edhe religjion edhe shkencë. Ndikimi i jashtëzakonshëm që e bëri mbi letërsinë bashkëkohëse dhe rëndësia që ka për historinë e letërsisë del nga mënyra me të cilën ia arriti letrarisht „ta trajtësojë jetën” e vetë ideve. Qëndrimet mendore, problemet filozofike dhe çështjet ideologjike në veprat e tij „ngjallen” aq fuqishëm, saqë edhe lexuesi bashkëkohor ndjen se si këtu flitet për lëvizjen e mendimeve të tij personale, atyre mendimeve për të cilat flet edhe fati i tij.

Pjesa më e madhe e veprave të tij buron nga tregimi *Kapota* e Gogolit. Duke marrë shembull nga ai, Dostojevski kuartet e lëna pasdore, shtëpitë e ndotura, ua rezervonte banuesve të mjerë, studentëve të varfër, intelektualëve të vet të poshtëruar e të fyer, që përmes tyre të ngritet lart deri te çështjet më të rëndësishme teorike e ideore të kohës së vet. Nga ky pikëqëndrim ai e shikon ish-letërsinë si një lloj „letërsie fisnikësh e feudalësh”, e cila tashmë e kishte thënë fjalën e vet dhe i rreket krijimit të një letërsie qytetare.

Karakteret e romaneve Dostojevski i trajtojnë brenda fabulës, e cila shkon gjurmëve të ca ngjarjeve vendimtare në jetën e individit dhe, kështu, fataliteti i tyre ta kujton traditën e artit të romanit realist. Fabulën e bën interesante ndonjë thurje, që e nxit pyetjen: „Si do përfundojë e gjithë kjo”? Nga katër romanet më të mira në tre është vrasja në qendër të subjektit, e kështu një lloj hetimi kriminalistik e shkakton tendosjen e tmerrshme, e cila ndjehet si në veprimet e personazheve ashtu edhe në debatet e tyre për çështjet e përgjithshme ideore. Prandaj, ideja paraqitet në kuadër të ndonjë situatë të jashtëzakonshme; ndjehet atmosfera e pritjes së dënimeve përfundimtare dhe krimi është i pranishëm si kanosje e përhershme ose si ndonjë prapaskenë emocionale të ndodhive të përditshme. Dostojevskit, para së gjithash, i intereson foleja e idesë së krimit, pastaj paraqitet tipi i karakterizimit të personazheve, për shumëçka i ndryshëm nga ai që e do romani realist. Krimi nuk është çfarrëdo krimi; vrasja e babait të vëllezërit Karamazovë nuk është ndonjë shembull për thyerjen e parimeve të përgjithshme etike, por është, para së gjithash, i paracaktuar, i vërtetë.

Dostojevski mbron disa qëndrime ideologjike, mirëpo romanet e tij asgjë konkrete nuk përfaqësojnë. Ato vetëm përshkruajnë ide dhe rrjedha të mudshme e të rëndësishme jetësore të zhvillimit, gjegjësisht të realizimit të tyre. Edhe pse Dostojevski bën dallim të rreptë ndërmjet personazheve me etikë negative dhe atyre me etikë pozitive, në romanet e tij personazhet me etikë negative nuk janë shembull për atë se si nuk duhet të jetohet, por, gati rregullisht, janë më të gjallë, madje edhe më të përshtatshëm për një lloj identifikimi, se sa ato pozitivet.

Gjuha dhe stili

Për Dostojevskin të shkruarit roman do të thotë të posedosh synim kah më e madhërishtja: „Krejt ose asgjë”, thoshte ai vetë. Në romanet e tij nuk ka „melodizëm fjalësh” dhe „shkëlqim zburimesh letrare”, por ka begati dhe ngjeshje të zbërthimit psikologjik, zhytje pasionante në botën e ndërlikuar të mendimeve dhe ndjenjave të heronjve. Paleta e tij është kryesisht e përhitur, siç është i murmë dhe i zymtë ambienti të cilin e pikturon. Fjalë rrjedh lehtë, thjeshtë dhe pa dhunë, duke i nxjerrë në pah problemet më të ndërlikuara dhe duke vizatuar me poteze të sigurt e të ashpra personazhet dhe situatat. Te Dostojevski gati nuk ka peizazhe, përshkrimet e natyrës janë të varfëra, kurse interieret janë të errëta dhe të varfëra, siç janë vetë banesat në të cilat kryesisht jetojnë heronjt e tij. Edhe ato pak përshkrime janë sipërfaqësore, duke i përdorur vetëm më të domosdoshmet, sepse i tëri preokupohet me zhvillimin e veprimit dhe me kreshtëzimin e analizës psikologjike. I urren maniret libeske dhe shablonet, dhe kërkon shprehje që do ta riprodhojë dramacitetin jetësor që e bart në vete.

Edhe tregimet e tjera nga faza e parë e krijimtarisë së Dostojevskit, janë të përshkuara me kujdesin për detajin. Përshkrimet e rrugëve të mërzitshme e kanaleve të Petersburgut dhe zgjedhja e personazheve nga mjedisi i intelektualëve dhe i nëpunësve të varfër, janë të orientuara më shumë nga formësimi i anës psikologjike se sa sociale, prandaj në to mund të dallojmë qartë veprimet e realizmit të hershëm ose traditën e stileve pararealiste.

Rëndësia e Dostojevskit

Romanet e Dostojevskit, përkundër filozofizimeve „nuk janë filozofi”; ato janë letërsi, e cila atë përvojë mund ta përcjellë te lexuesit ekskluzivisht dhe vetëm në atë mënyrë si e bën letërsia artistike. Ai është themelues i një zhvillimi të prozës artistike, i cili vlimet mendore dhe luftën e mendimeve e bën temë të veten qendrore, me çka i hap rrugë të reja romanit si gjini letrare. Prandaj, struktura e letërsisë bashkëkohëse, thjeshtë, nuk mund të kuptohet pa Dostojevskin. Kush nuk i ka lexuar romanet e tij vështirë e ka ta kuptojë se për çfarë punohet në prozën bashkëkohore dhe për çfarë flet pjesa e saj më e madhe.

KRIMI DHE NDËSHKIMI

(fragment)

Po atë ditë, në mbrëmje, Raskolnikovi shkoi në dhomën e mamasë dhe të motrës. Ua kishte gjetur Razumihini në shtëpinë e Bakalajevit. Deri te dera kishte qenë me mëdyshje: të hynte apo të mos hynte. Vendosi të mos hynte. „Ato nuk dinë asgjë... Janë mësuar të më mbajnë për të çuditshëm”, – tha me vete. Natën e shkuar e kishte kaluar jashtë, ishte zhubrosur dhe fëlliqur për ibret. Mezi mbahej në këmbë nga lodhja fizike, por edhe nga kapitja e tmerrshme shpirtërore. Pas asaj nate të kaluar s’ di se ku, e kishte marrë të prerë vendimin: do të dorëzohej.

Trokiti në derë, ia hapi e ëma. Dynjeçka nuk ishte aty. Pulherja Aleksandrova shtangu kur e pa, u gëzua aq shumë, sa s’ po dinte as ç’ të thoshte: e kapi nga krahu dhe e futi brenda.

– Shyqyr erdhe! – tha më në fund, duke iu marrë goja nga emocioni. – Mos ma merr për të keq. Rodja, që po të takoj, kështu, me këto lot prej budallajeje në sy... E kam nga gëzimi. Janë lot gëzimi... S’ më përmbahen fare të shkretat, që kur ka vdekur yt atë! Ulu shpirt, të shoh të lodhur. Qënke edhe i lërosur mos më keq...

– Më zuri shiu në rrugë mbrëmë... – ia shpjegoi Raskolnikovi.

– Mirë, de, mirë, mos pandeh se dua të të marr në pyetje, – nxitoi të sqaronte që të mos mërzhitej. – Ashtu kot e thashë, si grua që jam. Të tëra i kuptoj, kam filluar të mësohem me këto huqe të këtushme, janë më të hollë njerëzit këtu! E ku marr vesh nga gjërat, s’kam si kërkoj shpjegime. Kushedi ç’ mendime e plane ke në kokë, e si të të bezdis me pyetje... E pse vij kështu vërdallë, as punë e as zanat!... e di Rodja, është herë e tretë që po e lexoj shkrimin që ke botuar në revistë. Na e solli Dimitrij Prokoviçi. E lexova dhe thashë me vete: budallaqe e shkuar budallaqes jam, tjetrit i zien koka nga mendimet e reja, kurse unë vete dhe e bezdis. Vërtetë që shumë gjëra nuk i kuptova, por si të jetë ndryshe: kush jam unë?

– Pa më trego pak, moj mama.

Raskolnikovi mori revistën dhe i hudhi një sy të shpejtë shkrimit. Ajo që lexoi binte ndesh me gjendjen në të cilën ndodhej, por nuk ndjeu kurrëfarë dëshire për të shfrehur, siç ndodh rëndomë me autorët kur njihen me shkrimet e botuara, pa zënë n’gojë pastaj njëzetvjeçarët. Vetëm u ngrys dhe një pikëllim i paanë ia gllabëroi zemrën. Ndërmendi luftën e tmerrshme të motiveve që kishte përjetuar kohëve të fundit: me neveri dhe inat e vërtiti mbi tryezë revistën.

– Se unë, Rodja, edhe pse nuk marr vesh shumë nga bota, mund të them se nuk ka për të qenë e largët dita, që ti do të bëhesh një nga të parët e kësaj bote, në mos më i dituri i saj. Si guxuan të të marrin për të çmendur? Ha-ha-ha! Ndoshta s’folja mirë, por kështu sikur ma zuri veshi. Ca krimba mjeranë janë, e ku marrin vesh nga bota!... Çuditë që edhe Dunja zuri t’u besonte! Yt atë,

ndjesë pastë, dy herë pat dërguar shkrime në reveistë; njëherë ca vargje, pastaj një novelë. (E kam ruajtur fletoren, do ta tregoj, kur të vish, iu luta të më linte ta kopjoja me dorën time dhe më la) – Sa shumë që kemi pas dashur të botoheshin, por ja që nuk ia botuan... Rodja, para gjashtë ditësh, kur të pashë aq keq të veshur, më pikoi mu në zemër, s'po të flas pastaj për jetën që bën, për ushqimin që ha... Tani jam më e qetë se u binda që, po të duash, me mendjen dhe talentin që ke, në çast e ndryshon çdo gjë. E kam të qartë tani: ti vetë nuk u kushton vëmendje këtyre gjërave, ngaqë je i zënë me punë ku e ku më të mëdha...

– Po Dunja ku është, moj mama?

– Nuk e di. Del shumë kohëve të fundit, unë vetëm rri këtu. I faleminderit Dimitrij Prokoviçit, s'më harron, vjen e më tregon për ty. Të do me shpirt dhe të respekton, duket ajo. Edhe për tët motër nuk është se qahem, po ja që kemi karaktere të ndryshme ne me të. Seç ka, e shoh të rrethuar me ca fshehtësi, kurse mua më pëlqen që enët janë pa kapakë... e di që është e mençur dhe na do, si mua ashtu edhe ty, por se si venë këto punët tona, këtë nuk e di... ma bërë qejfin që erdhe, more bir! Dunjën nuk e di ku është, por me të ardhur, do t'i tregoj. „Yt vëlla erdhi, kurse ti nga bredh!“ – do t'i them. Ti Rodja për mua mos u bëj merak: në mundsh eja, në s'mundsh, mos eja... Unë pres. E di që më do, kjo më mjafton. Ja do i lexoj dhe rilexoj këto që ke shkruar, në më ardhsh në të rallë, mirë dhe kjo më mjafton. Sa mirë bërë që erdhe, e di, për t'i hequr merakun s'atë ëme erdhe...

(Përktheu: J. Doksani)

PYETJE DHE DETYRA:

1. Cila është prirja e realizmit të Dostojevskit, gjerësia e tablove të jetës, përshkrimet e natyrës, apo analiza e thelluar e botës shpirtërore të personazhit?
2. A ndëshkohet Raskolnikovi që në çastin kur e kryen krimin? Nëse po, nëpër çfarë etapash kalon ky ndëshkim?
3. A është Raskolnikovi personazh negativ apo pozitiv? Pse kemi simpati për të?

SHARL BODËLER (1821-1867)

Bodëleri është poet, eseist dhe kritik arti, për të cilin mjaftoi që vetëm me një vëllim të botuar me poezi ta fitojë epitetin e poetit më të madh francez të shekullit XIX. Paraqitja e tij në skenën letrare ndodhi në një kohë shumë të papërshtatshme për të, sepse ishte e vështirë të futesh në universin letrar francez, ku prej kohësh mbretëronte një elitë e fortë poetësh me autoritet të padiskutueshëm. Mirëpo, me talentin e rrallë që pati, duke ditur të shfrytëzojë dhuntitë e duke punuar deri në vetëmohim në latimin e vargut, ai depërtoi fuqishëm në atë univers, duke i dhënë poezisë franceze e asaj botërore perla të rralla e të papërsëritshme.

Bodëleri që i pari poet francez, poezia e të cilit pati jehonë edhe në vende jashtë kufijve kombëtarë. Vepra e tij me sensibilitetin e ri poetik paraqet një përfundim të shkëlqyeshëm të epokës së romantizmit dhe njëkohësisht i shënon fillimet e poetikës së simbolizmit.

Sharl Bodëler

Shënime bio-bibliografike

Madhësia poetike e Bodëlerit është rritur para së gjithash nga jeta e tij, e cila e mbante në tension të vazhdueshëm shqisën e tij morale, ose aftësinë që nyjet dhe krizat e veta morale t'i projektojë në një plan më të lartë, abstrakt e metaforik. Biografia e Bodëlerit flet për një jetë të gërshtuar me fatkeqësi dhe dhembje të shumta. Njohja e saj gati është e domosdoshme, sepse na lehtëson zhytjen në thellësitë e krijimtarisë së tij.

Sharl Bodëleri u lind më 9 prill të vitit 1821, në të njëjtin vit kur erdhën në këtë botë Dostojevski dhe Floberi. Babai i vdes kur ky kishte vetëm shtatë vjet. Vdekja e tij shkakton tek voglushi një pikëllim të madh, dhe tërë ndjenjat i përqëndron tek nëna, sepse ajo për të ishte „idol dhe shok”, me një fjalë gjithçka. Me butësinë e bukurinë e saj e magjepste djalosin, tek i cili sensi për të bukurën ishte tepër i zhvilluar. Mirëpo, pas martesës së sërishme të nënës me kolonel Opikun, përndryshe njeri me karakter të mirë, jeta e poetit të ardhshëm do të marrë një rrjedhë krejt të mbrapshtë. Për Bodëlerin ky do të jetë momenti i dytë, edhe më tragjik e më fatal, sepse përgjithmonë nga zemra e tij zhduket gëzimi. Me humbjen e dashurisë amnore, Bodëleri fiton një plagë, e cila lë vragë në tërë jetën e tij. Dita më ditë te Sharli rritet urrejtja dhe mllëfi, si ndaj nënës dhe njerikut, ashtu edhe ndaj fatit të vet. Jetën në përgjithësi e shikon me përbuzje, tërbim e mallkim, dhe, kuptohet me sytë e një poeti. Duke e përcjellë një

ndjenjë vetmie dhe bindjeje se i është përcaktuar fati i një të vetmuari të përhershëm, lëshohet në bohemi, prostitucion dhe drejt një vetëshkatërrimi të vetëdijshëm. Bëhet kundërshtar i çdogjëje normale në jetë e në shoqëri.

Për shkak të dëshirës të jetojë në luks bie në borxhe të mëdha, të cilat nuk arrin t'i lajë deri në fund të jetës. Kryengritja e vitit 1848 e entuziazmon dhe e ndryshon. Ai ka prituri që revolucionin të plotësojë një dëshirë të tij personale: gjithmonë fliste se duhet pushkatuar gjeneral Opiku, njerku i tij. Mirëpo në regjimin e ri gjenerali edhe më mirë sistemohet; emërohet ambasador në Stamboll. Bodëleri tërbohet. Vetmia, mërzia, vuajtja, borxhet, të gjitha e këpusin.

Të gjitha këto momente ndikuan që jeta e tij të bëhet e shkurtër dhe e trazuar. Më 15 mars të 1866, derisa vizitonte një kishë, Bodëleri papritur u shemb përdhe. Ishte kjo rënie që ia paralizoi gjymtyrët, pa ia prekur mendjen. I ngrysur, i ftohtë me familjen, me halle e telashe të shumta, shëndetdobët, i pavullnet, i braktisur dhe i vetmuar, i goditur nga sëmundja e rëndë, vdes në Bruksel në gusht të vitit 1867.

Jetën e tij të pafat e bënte edhe mënyra se si i ka vështuar gjërat dhe si ka reaguar për to; pa dyshim se konstitucioni i tij ka qenë psikopatik, por, si njeri me inteligjencë të madhe ka qenë shumë i vetëdijshëm për veten dhe për temperamentin e vet; kjo vetëdije ka mundur t'i ndihmojë të bëjë nga vetja diçka tjetër, por, megjithatë, ai nuk e përdori ashtu.

Veprimtaria krijuese

Për këtë poet e gjithë jeta në fakt paraqet investim që futet në qarkullim për një përfitim të vetëm – arritje deri te brigjet e të pazbuluarës dhe të panjohurës. Aftësia e tij krijuese shihet aty se gjithë blozën e jetës, dhembjen e vuajtjen e vet, me forcën e vizioneve përmes poezisë që sajonte diti ta shndërrojë në një art të lartë. Përkundër filozofisë jetësore ai donte të komunikojë me botën, me njerëzit. Kërkonte ndihmë dhe ngushëllim, mirëkuptim dhe dashuri, të cilat assesi nuk i merrte, si në fëmijëri ashtu edhe në rinë. Jetonte nga shkrimet dhe botimet, por poezia e tij, shokante dhe krejt e re për nga motivet dhe imazhet, vështirë e gjente botuesin. Që më në fund njerëzit ta kuptojnë dhe ta duan një poet të tillë, është dashur të kalojnë disa decenie. Bodëleri priti dymbëdhjetë vjet që t'i botojë poezitë. Në vend të famës dhe suksesit, ai u gjend para gjyqit, ndërkaq disa poezi iu ndaluan për qarkullim.

Bodëleri ka dashur të jetë krijues i një opusi të madh e të llojllojshëm. Në dorëshkrimet e tij gjejmë plane për drama e romane dhe tema për panumër esesh. Prej dramave dhe romaneve asgjë, esetë i ka të jashtëzakonshme, por, për nga sasia, shumë më pak se ajo që ëndërronte.

Pas shumë mundimesh arriti që më 1857 ta botojë librin e vetëm me poezi *Lulet e së keqes*. Mirëpo kundër tij dhe botuesit u ngrit një proces gjyqësor, i cili përfundoi me censurimin e disa poezive. Kritika konservative e trajtonte Bodëlerin si tekanjor perverz dhe imoral, ndërkaq poezinë ia shpallën satanike dhe fyerje e moralit publik. I goditur rëndë nga një qasje e këtillë që i bëhej veprës së tij, vendos të largohet nga Parisi.

Përveç i kryeveprës *Lulet e së keqes*, Bodëleri është autor edhe disa veprave tjera origjinale, si dhe i disa shqipërimeve të poezisë së poetit Edgar Alan Po. Titujt më të rëndësishëm janë: *Kuriozitete estetike* (kritika për artin), *Arti romantik* (kritika letrare), *Ditar intim* (shënime letrare), *Parajsat artificiale* (monografi mbi drogat), *Splini i Parisit* (proza poetike), që botohet pas vdekjes së poetit, më 1869.

Lulet e së keqes

I vetmi vëllim poetik i Bodëlerit *Lulet e së keqes*, që është frut i punës pesëmbëdhjetëvjeçare është një lloj autobiografie shpirtërore, për të cilën vetë shprehet: „Në këtë libër e kam vënë gjithë zemrën time, gjithë butësinë time, gjithë besimin tim, gjithë urrejtjen time”. Nga njëra poezi te tjetra ekziston vijueshmëri logjike dhe një vazhdimësi ideoemocionale, që tregon se kemi të bëjmë jo thjesht me poezi të vëna në varg, por me një testament të tij shpirtëror e poetik. Krejt atë që nuk e gjeti në jetë, të gjitha gjakimet, ëndërrimet, dëshpërimet për shkak të bukurive të papërfjetuara, gjithë „dhëmbjen nga bota”, Bodëleri e dha në vargjet e kësaj kryevepre.

Ajo çka bie menjëherë në sy është kundërvënia ndërmjet kategorisë estetike të *së bukurës*, që ka për simbol lulet, dhe kategorisë morale të *së keqes*, që ka për simbol Satanain. Në fakt, qysh nga titulli i librit është prezent kontakti i dy kundërshtimeve: pikëpjekja e fenomenit etik dhe atij estetik. Ky kundërshtim romantik në mes të idealit dhe realitetit e përcakton motivin qendror të kësaj lirike.

Në planin e moralit *Lulet e së keqes* janë revoltë kundër shoqërisë borgjeze. Edhe pse kjo poezi është pak e angazhuar në planin social, në të janë vazhdimisht të pranishme refuzimi dhe kundërshtimi, të drejtura nga normat dhe rregullat në fuqi mbi të cilat qëndrojnë themelet shpirtërore të shoqërisë. Bodëleri pothuaj i tëri është kthyer nga e errëta, nga e ndaluara, nga e hedhura. I këndon Satanait, dashurive të ndaluara me „gratë e mallkuara”. Aty, me një fjalë e ndjejmë shikimin kurreshtar nga errësirat e të panjohurës. Imazhi i botës është i tillë siç e ka parë vetë ai, domethënë pesimistik, i zymtë, i mjerueshëm, i pakuptimtë e hiçgjë. Kategoritë më të shpeshta psikologjike, filozofike e ekzistenciale në këtë libër me poezi janë: *gremina, mynxyra, ferri, hiçi, pakuptimësia, dëshpërimi, mërzia, mëkati, vetmia, zhgënjimi, dëshpërimi, sëmundja, vdekja, shkatërrimi, shiu, kufomat, varrezat, krimbat, kundërmimi, dashuria, muzika, bukuria, dielli, agimi, ideali* etj. Bodëleri është poet i madh modern sepse secilës vlerë i qaset nga një perspektivë personale. Në gjithçka e kërkon dhe e sheh jetën, e atë e sheh si bashkim i satanikes dhe hyjnore, të madhërishmes, shpirtërores, por edhe të banalës dhe krimbores.

Për *Lulet e së keqes*, po ashtu, mund të thuhet se është libër me poezi të shkruara në qytet dhe për qytetin, gjegjësisht ai është libër me poezi për qytetrimin. Por qyteti këtu nuk është vetëm një ambient i thjeshtë: ai është pikë prej ku vështrohet dhe përjetohet bota. I udhëhequr nga nevoja e tij për një vizurë të pazakonshme estetike, e gjen në anët e errëta të qytetit, së pari në papastërtinë

e tij, në baltën dhe perverzitetin. Ajo është bukuri jashtë nga normat konvencionale, paradoksale, me fjalë tjera, bukuri e së shëmtuarës. Në vjershat e tij jetojnë edhe të mjerët e Parisit, të cilët varfëria dhe skamja i ka hedhur aty. Në këto poezi e ka shprehur një bashkëndjenjë të fuqishme me të poshtëruarit dhe të kuptuarit për vuajtjet e tyre. I shtypur edhe nga rezignata e vet dhe i vetëdijshëm për pafuqinë e njeriut t'i ndryshojë rrjedhat e jetës, ai, megjithatë, ka patur momente të ndritshme dhe kryengritje kundër padrejtësive sociale.

Pra, me fjalë tjera, *Lulet e së keqes* nuk përmban as këngë historike e as legjenda; asgjë që pushon mbi rrëfim. Aty nuk do të zbulojmë asçfarë tiradash filozofike. Përshkrimet janë të rralla dhe gjithmonë bartëse domethëniesh. Por, gjithçka aty është magji, muzikë, senzualitet i fuqishëm dhe abstrakt... begati, trajtë dhe kënaqësi. Gjatë leximit ndjejmë muzeikalitet të vargut, një ritëm të veçantë, përsosmëri të formës, e në anën tjetër edhe një përjetim të zymtë të jetës dhe botës.

Simbolika e vjershës

ALBATROS

Vjersha Albatros është krijuar qysh më 1841, gjatë një udhëtimi të poetit në Indi. Bukuria e këtij shpendi më të madh deti e ka mahnitur Bodëlerin derisa lundronte me anije. Marinarët në kohën e lirë i kanë gjuajtur dhe në kovertën e anijes janë tallur me këta shpendë. Bodëleri, i cili veten e shihte si një martir, ka bashkëndjerë me shpendin. Më vonë, duke u interesuar për albatrosët ka mësuar se në kohë shtrëngate, ai pa u trembur fluturon në drejtim të erës. Këtë veti të shpendit poeti e ka vështruar si analogji me kryeneçësinë e vet ndaj shoqërisë, e cila nuk e pranon, e ngatërron dhe e ngujon. Edhe më parë në letërsi albatrosi kishte vlerën e simbolit të një madhështie të pakuptuar dhe të përqeshur, por Bodëleri i dha edhe një domethënie: dallimin mes albatrosit në fluturim dhe atij të rënë në dërrasat e anijes e përfytyron si kalueshmëri dhe ndryshim fati.

Me strofën e fundit tërë simbolikën e lidh për fatin e poetit, i cili „mbret ndjehet në lartësi, por në tokë i përndjekur, ku bota me përbuzje e shtyn, nga krahët viganë nuk mund të ecë”, ajo që në botën e tij, në lartësitë, është armë fantastike, që e bën mbret, albatrosit të rëzuar i paraqet barë, pengesë dhe tallje. Ashtu siç paraqitet albatrosi në dy pamje (në fluturim dhe mbi kovertë) edhe poeti paraqitet në dy figura (si krijues dhe si qytetar i zakonshëm). Si krijues është vigan i vizionit poetik, me shpirt të mprehur, i pasur me ide; si qytetar është i ngathët, i ngatërruar, i pagjindshëm; si qytetar nuk kuptohet nga shoqëria, shpotitet e poshtërohet e fyhet.

Kjo vjershë është shembull klasik i simbolikës së Bodëlerit. Përmes një metafore të mrekullueshme, përmes albatrosit, gjegjësisht fatit të atij shpendi krenar e të lirë, të kapur nga marinaret që e përdorin për humor e argëtim, e simbolizon edhe krenarinë edhe tragjedinë e poetëve. Dhe përsëri jemi dëshmitarë të një përjetimi total të botës në të cilën piquen bukuria dhe tmerri, dashuria dhe vdekja, simbolika e madhështisë dhe rënies.

Gjuha dhe stili

Tashmë përgjithësisht është pranuar nga kritika letrare se poezia e Bodëlerit është bukuri që zgjat: gjithçka nis, vazhdon e përfundon bukur, duke krijuar harmoninë e një bukurie tërësore. Bodëleri në mënyrë të mrekullueshme bën saldimin e një arsyeje të skajshme të shpirtit me imagjinatën e shfrenuar poetike nga e cila buron një thellësi e llahtarshme e poezisë së tij. Bodëleri në mënyrën më të qetë e më të përmbajtur flet për gjërat që nxisin shqetësim e tmerr, ku absurdi paraqitet si diçka shumë normale, ku lemeria, shëmtia dhe çnjerëzorja, paraqiten si rend, bukuri dhe hir. Kuptohet i gjithë ai satanizëm i Bodëlerit, e gjithë ajo mahnitje nga vdekja, nga varrezat, gjithë ata vampirë, skeletë, krimba, kufoma – kanë shpjegimet e veta në psikologjinë e poetit, por edhe në përplasjen e tij me etikën dhe estetikën e kohës kur jetoi.

Polivalencën romantike, shfrenimin e formës, neglizhencën për gjuhën, ai e zëvendësoi me veti të kundërta; me formë më të shtrënguar, gjuhë precize; me logjikën dhe muzikën e ritmit.

Rëndësia e Bodëlerit

Përkundër përafërsisht dyqind mijë vargjeve të Hygosë, ai la një libër të vetëm me vjersha, i cili ia del të mbajë baraspeshë në raport me gjithë ato.

E krijuar në kohën e shkëlqimit të plotë të poezisë së romantizmit, vepra e Bodëlerit do të shënojë lindjen e një drejtimi të ri – **simbolizmit**. Ashtu siç thuhet se prej romanit të Floberit lindi realizmi modern me të gjitha degëzimet, ashtu mund të thuhet se edhe poezia e Bodëlerit paraqet pikënisje të një poezie muzikore-shpirtërore, karakteristike për simbolistët dhe më vonë surrealistët.

Poezia e tij është një fillim i madh, një depërtim i guximshëm drejt të resë. Kërkimi i së resë te Bodëleri zhvillohet në planin estetik dhe etik, të cilat mes vete janë fort të ndërlidhura. Me ashpërsi të njëjtë u kundërvehet konvencave të zakonshme të epokës së vet, edhe kur i zgjidh dilemat rreth *së mirës* dhe *së keqes*, edhe kur është para dilemave të *së bukurës* dhe të *së shëmtuarës*. Bodëleri u bë shembull i poetit që diti ta shkrijë në veprën e vet racionalen dhe iracionalen, shtysat e errëta të qenies dhe logjikën e fortë, entuziazmet e larta të shpirtit dhe vetëdijen kritike, nevojën për rend dhe nevojën për aventurë. Nga kjo sintezë dhe bashkim i kundërthënieve, të cilin e bartte në vete, arti i kohës sonë mund të mësojë shumë dhe të shërbehet me të si model për modernitet. Prandaj, Bodëleri është gjithmonë aktual, ndërkaq poezia dhe estetika e tij – frymëzim i përhershëm.

ALBATROSI

*Marinarët n'anije shpesh her 'sa për shaka
Gjuajnë albatrosë, shpeza shumë të mëdha,
Bashkudhtarë të plogësht që fluturojnë mbi det
Mbi anije që sipër gremin've t'njelmta shket.*

*Posa t'i vendosin në dërrasa, të mundur,
Këta mbretër t'kaltrisë, të ngathë e t'përunjur
Të ndjellin mëshirë me ata krahë mbyrthyer
Të mëdhenj e të bardhë sikur rrema të thyer.*

*Ky udhëtar krahgjatë sa është i pagjallëri!
I bukur ka qenë, tani gaz i botës, shëmti
Njëri ia ngacmon sqepin, për t'qeshur me çibuk
Tjetri e imiton, e tall, e përqesh, e ç'nuk!*

*Poeti i ngjan këtij princi të madh të reve,
S'e tremb dot stuhi as qitësi i shpezëve;
Syrgjynosur në tokë, n'bisht të shpotisë ngeci
Krahët e tij viganë e pengojnë të eci.*

(Përktheu: M. Raifi)

PYETJE DHE DETYRA:

1. Çfarë simbolizon poeti me albatrosin?
2. Jetës dhe gjendjes së kujt i ngjet albatrosi dhe kë përqesh poeti?
3. Me çka simbolizohet egërsia e mjedisit shoqëror të poetit?
4. Cilat janë botëkuptimet e poetit për artin dhe cilave rryma letrare u paraprin?
5. Thoni, për ç'arsye *Lulet* e së keqes vlerësohet si testament shpirtëror e poetik i Bodëlerit?
6. Titulli *Lulet* e së keqes shpreh disa shtresa kuptimore. Cilat janë ato?

LEV NIKOLLAJEVIÇ TOLSTOI (1828-1910)

Lev Nikolajevič Tolstoi është kulmi i dytë i realizmit rus, një nga krijuesit gjigantë të letërsisë ruse dhe ndër më të famshmit në Evropë e në botë. Ishte njeri i shumë gradave – ushtar, fisnik fshati, shkrimtar, mësues, kritik, etj. Shquhej për thellësi të mendjes dhe pasuri të gjerë shpirti. Gjatë tërë jetës ka qenë luftëtar dhe ka notuar në të kundërtën e rrjedhës, gjë që i ka leverdisur, sepse veprat e tij sot konsiderohen realizime të vërteta mjeshtërore.

Artisti i madh dhe analisti, Lev Nikollajevič Tolstoi, me zell përpiquej që me anë të formësimit artistik ta njihte botën rreth vetes, si atë shoqërore ashtu edhe atë të brendshme, psikike. Gati të gjitha veprat e tij janë me tezë ku vërehet angazhimi i qartë i autorit që përmes letërsisë ta emancipojë e transformojë shoqërinë ruse, e njëkohësisht t'i përhapë idetë kundër dhunës e gjakderdhjes për arritjen e ndonjë qëllimi politik. Tolstoi ishte dhe mbeti i thhtar i ndryshimeve pa dhunë, që nënkupton rrugën e reformave e jo të revolucioneve.

*Lev Nikollajevič
Tolstoi*

Shënime biografike

Lev Nikollajevič Tolstoi, u lind në Jasnaja Poljana, afër Moskës, më 9 gusht të vitit 1828, në një familje të vjetër fisnikësh. Mbeti jetim në moshën nëntëvjeçe. Në vitin 1844 e regjistroi Universitetin Kazan, ku përmes librave ndikohet shumë nga shkrimtari francez Zhan Zhak Ruso. Më 1847 e lë universitetin pa u diplomuar. Nga ditari i tij mësojmë se lehtë jepej pas ahengjeve të çmendura, bixhozit e qejfeve me gra, duke jetuar me ndjenjën e fajit pa e ditur pse.

Në vitin 1851 hyn në luftë, duke e shoqëruar të vëllanë Nikollain. Në vitin 1862 Tolstoi martohet me Sonja Andrejevna Behr. Atëherë i shkruan edhe veprat e veta më të rëndësishme: ***Lufta dhe paqja* dhe *Ana Karenina*.**

Në vitet e fundit të jetës Tolstoi vuan nga sulmet e shpeshta, gjatë të cilave e humb vetëdijen. Një muaj pas një sulmi, në nëntor të vitit 1910, Tolstoi vdes në stacionin e trenit, në qytetin e vogël Astapovo.

Veprimtaria letrare

Karriera e tij si shkrimtar fillon në vitin 1852. Krijimtaria e Tolstoit kap gjashtëmbëdhjetë romane më të mëdha si dhe një numër të konsiderueshëm tregimesh. Pas stilizimeve në frymën e prozës tradicionale popullore ruse, që nuk e kënaqnin autorin e tyre, Tolstoi u kthehet formave të

novelës me tezë morale ose etike. Kështu librat e tij bëhen gjithnjë e më shumë konzervative e religjioze.

Shenjat e para të një gjeniu të prozës shfaqen në vitet '50 kur i boton krijimet *Fëmijëria*, *Adoleshenca* dhe *Rinia*, ku përveç kujtimeve të ëmbla nga kjo moshë, autori i shpreh kritikën ndaj jetës dekonstruktive të bashkëmoshatarëve të vet aristokratë. Më pas nga pena e tij dalin novelat *Kazakët* dhe *Haxhi Murati*, ku në një mënyrë fare të re flet për temën e vjetër të letërsisë ruse: për luftërat e carizmit rus kundër popujve të Kaukazit dhe për luftën e tyre të vazhdueshme tragjike për liri. Emri i Tolstojt u bë i njohur edhe për lexuesit jashtë atdheut të tij, pikërisht me veprën *Tregimet e Savastopolit*, ku prezantohen mbresat e tij nga Lufta e Krimesë, ku ushtria ruse pësonte disfatë të rëndë kundër turqve.

Në vitet 1863-1869 do ta botojë romanin epike *Lufta dhe paqja*, ndërkaq, ende pa pushuar mirë nga puna e stërlodhshme do të dalë nga shtypi romani tjetër i tij i madh *Ana Karenina* (1873-1877). I pushtuar nga mësimet e ungjillit dhe nga idetë për reformimin e shoqërisë ruse do ta shkruajë novelën *Vdekja e Ivan Iliçit* (1884-1886) e përshkruar nga fryma moralizuese dhe predikuese. E kësaj kohe është edhe vepra tjetër e njohur *Sonata e Krejcerit* me motive tejet interesante për shpërbërjen e familjes oborrtare ruse.

Më 1899 del nga shtypi vepra e tij e tretë për nga rëndësia, romani *Ringjallja*, e cila po ashtu konsiderohet një nga kryeveprat e Tolstojt dhe të gjithë letërsisë botërore. Në të vërtetë edhe kjo u takon atyre veprave të letërsisë ruse që janë më kritike ndaj padrejtësive të shoqërisë, sistemit autokratik e antihuman. Në këtë kritikë të apasionuar të Tolstojt shohim edhe protestën kundër kishës me të gjithë aparatin e saj despotik.

Pas botimit të romaneve të njohura Tolstoj të njëjtat tematika i sprovon edhe në dramaturgji. Ai është autor i teksteve dramatike: *Pushteti i errësisrës* dhe *Kufoma e gjallë* (1900), e cila ka për tezë se ndjenjat e gjalla njerëzore, e jo normat e imponuara, e përcaktojnë sjelljen e njeriut.

Ana Karenina (analizë)

Ana Karenina është gjithsesi njëra nga veprat më të mira e më të rëndësishme, që edhe sot e kësaj dite konsiderohet si më mahnitësja e shkruar nga Tolstoj, sepse me temën që trajton aspak nuk ka humbur nga aktualiteti. Temë qendrore e romanit është martesë problematike e Anës me Kareninin, tradhtia e saj ndaj bashkëshortit, dhe pasojat që dalin nga ky akt.

Vepra është e komponuar në dy libra. Çdo libër përbëhet nga katër pjesë. Në librin e parë e ndjekim njoftimin me personazhet dhe thurjen e veprimit. Fabulën fare të thjeshtë, që zhvillohet rreth bashkëshortes jobesnike të nëpunësit të lartë Kareninit, Anës, dhe dashurisë së saj ndaj oficerit Vronski, e plotëson fabula paralele mbi dashurinë dhe martesën, gjoja të lumtur, të Levinit me Kitin. Domethënë, në libër kemi dy veprime paralele të cilat ndodhin njëkohësisht. Njëri veprim e përcjell personazhin e Anës, kurse tjetri atë të Levinit. Martesën e lumtur të Levinit me Kitin dhe lidhjen tragjike të Vronskit me Anën shkrimtari i shfrytëzon si koment i njërit për tjetrin. Rrugët e Anës

dhe Levinit janë në kontrast. Ana është në kërkim të kënaqësisë personale, përmes një dashurie romantike edhe pse ajo kishte çmimin e mëkatit – tradhtinë. Qëllimi i Levinit është që përmes martesës dhe krijimit të familjes, të vijë te kënaqësia shpirtërore.

Në librin e dytë arrihet deri te kulmi i veprimit kur Ana e humb kontrollin mbi ndjenjat e veta dhe e dënon Vronskin, që për pasojë ka vetëvrasjen e saj tragjike nën rrotat e trenit.

Edhe në këtë roman Tolstoi u paraqit si realist – analitik konsekuent. Duke e menduar romanin si vepër mbi tradhtinë e dënueshme, por të motivuar, Anën e bëri figurë të madhërishtme tragjike, për tragjedinë e së cilës faj jo të vogël ka edhe shoqëria aristokratike që e rrethon atë dhe dashnorin e saj. Tolstoi nuk e kursen veten as këtu për ta kritikuar shoqërinë e lartë si të paafte dhe inerte, pa shpirt dhe emocione të thella.

Figura e Anës

Që nga fillimi e përcjellim figurën e Anës si grua e arsyeshme, e mençur, nënë dhe bashkëshorte e mirë, familjarisht mirë e rregulluar, grua besnike dhe shoqe e mirë, me bukuri dhe sharm që të magjeps dhe të tërheq vëmendjen e shoqërisë. Në martesë me Kareninin e lind djalë, Serjozhin, të cilin e do më së shumti në botë, mirëpo Ana është grua me pasione të fuqishme, por të robëruara në shtëpinë e Kareninit. Ana dhe Karenini nuk kanë aspak romantikë, vrull ndjenjash, prandaj nuk i mbetet asgjë tjetër, përpos kërkimit për çlirim të kësaj persone të robëruar. Dëshira për liri e çon drejt tradhtisë dhe përfundon se jobesnikëria nuk e dëmton askë nëse realizohet mirë. Me atë akt ajo çlirohet dhe bëhet gjithçka që me Kareninin e mërzitshëm e lehtë të parashikueshëm nuk ka mundur të jetë.

Por, me t'u njohur me kontin Vronski, fillon rrënia e personalitetit të saj, sjelljes së saj. Këtu fillojnë problemet martesore të Anës me burrin. Përmes dashurisë e humb ndjenjën për realitetin, nuk mendon racionalisht, por me zemër. Pasionet ndërmjet Anës dhe Vronskit bëhen dhembja dhe shkatërrimi i tyre. Prej kur jeton me Vronskin, gjegjësisht në mëkat, ajo bëhet e refuzuar nga shoqëria. Fillon të ndryshojë, bëhet shumë xhelozë ndaj Vronskit, dëshirës së tij për t'iu kthyer përditshmërisë dhe jetës së zakonshme, Ana e interpreton si ofendim për të. Prej atëherë fillon të dyshojë në dashurinë e Vronskit, i cili edhe më tutje është i dashuruar në të. Për shkak të dëshirës së tij për përditshmërinë bëhet dyshuese dhe e ndjeshme ndaj tij. Nuk mund të pajtohet me faktin se ka braktisur gjithçka për të cilën ka jetuar, për t'iu bërë përditshme dhe dikujt. E etshme dhe e urritur për shkak të energjisë së humbur, Ana kërkon diçka nga Vronski për sakrificën e saj, për braktisjen e djalit të saj të dashur. Mirëpo, duke kuptuar se nga Vronski gjithnjë e më pak mund të përfitojë, vendos të hakmerret. Vazhdimisht grindet me Vronskin, bie në gjendje histerie, ndërkaq natën merr morfium. Për shkak të dashurisë së tepruar dhe të të menduarit joracional, dalëngadalë e humb kontrollin mbi ndjenjat e veta, dhe Ana e dikurshme, e qetë dhe stabile, tani bëhet shumë histerike, pasive dhe skeptike. Duke mos e gjetur lumturinë e ëndërruar ia merr vetes jetën. Me këtë akt megjithatë e realizon një pjesë të qëllimit të vet, duke i shkaktuar dhembje personit, për të cilin ka menduar se është fajtori kryesor për vuajtjet e veta. Ia dha ndjenjën e vet të fajësisë, që edhe ai të ndjejë se si është.

Lufta dhe paqja **(analizë)**

Sipas ngjarjes qendrore, e cila është bazë dhe burim i gjithë lëvizjeve, kjo vepër do të mund të klasifikohet si roman historik. Në këtë vepër monumentale Tolstoi do ta trajtojë luftën patriotike të popullit rus kundër ushtrisë franceze nën udhëheqjen e Napoleon Bonapartit. Me qëllim sa me më shumë vërtetësi të paraqitet lufta, vërtetimi i Tolstoi nuk i shpëton pothuaj asgjë nga ai kaos, në të cilin njeriu është barazuar me shtazën, të paracaktuar për kasaptore.

Ngjarjet në roman kapin periudhën prej vitit 1805, kur zhvillohet beteja e Borodinos dhe përfundojnë më 1820, kur ndjehet afrimi i kryengritjes së Dekabristëve.

Në fillim i paramenduar si roman me temë për paqen, më vonë vepra merr krejtësisht dimensione tjera. Duke e analizuar epokën nëpër të cilën është dashur t'i udhëheqë heronjt e vet, Tolstoi ka vërejtur se ngjarjet e mëdha historike nga fillimi i shekullit 19 kanë luajtur rol të veçantë dhe kanë patur refleksë të thella mbi jetën bashkëkohore në Rusinë e dërrmuar. Në qendër të vëmendjes janë ndodhitë sociale në një epokë, vlime këto që detyrimisht kanë nxitur një lëvizje të madhe që ka kërkuar reforma në Rusi.

Romani fillon me një bashkëbisedim në një sallë aristokratik dhe mbyllet me ëndrrën e Nikolinka Bollkonskit dhe me trajtesën e Tolstoi mbi njeriun dhe historinë. Në mes të këtij fillimi jokonvencional dhe konkluzionit filozofik paraqiten para lexuesit betejat e mëdha historike, përjetimet e dashurisë, trajtimi i ndjenjave më intime njerëzore, paraqitja plastike e masave në lëvizje, të ushtarëve, të plagosurve, të luftëtarëve etj.

Duke kryqëzuar fatet e familjeve dhe të individëve të bartur nga ngjarjet historike në një diapazon të gjerë kohe dhe në një hapësirë të madhe, që shtrihet nga rrethina e Bernos deri në Petersburg, Moskë e në pyjet ruse, Tolstoi e krijoi tipin e ri të romanit të madh, që përpiket ta përfshijë njeriun dhe shoqërinë në një kohë vendimtare historike. Në romanin *Lufta dhe paqja* gama e marrëdhënieve shoqërore është shumë e gjerë. Autori nuk ka simpati ndaj obortarëve të qytetit. Intrigat e tyre, thashethëniet, përfoljet, mënyrat e paskrupullta të të pasuruarit, pandershmëria dhe sjelljet e ulta – e gjithë kjo është e dënuar nga pena e artistit të madh.

Në aspektin arkitektonik romani përbëhet nga katër vëllime, të cilat edhe pse kanë subjekte të përfunduara, megjithatë posedojnë edhe ura bashkuese. Në *vëllimin e parë* shkrimtari na njeh me përfaqësuesit e aristokracisë ruse, siç janë: Andrea Bollkonski, Elena Kuragini, Pjer Bezuhovi, etj. Bisedat për luftën janë pika prej ku marrin nismë veprimet dhe ngjarjet që do të shtjellohen në vazhdim, siç është beteja e Austerlic, që përfundon me shpartallimin e ushtrisë ruse.

Në *vëllimin e dytë* jepen skena nga jeta e kryeqytetit, posaçërisht të familjeve Bezuhov, Bollkonski dhe Rostov. Me skenat lirike, ndodhitë me karakter intim, ku në plan të parë vehen interesat, synimet dhe përjetimet e personazheve kryesore, ky vëllim del shumë poetik.

Në *vëllimet tre dhe katër* dominojnë ngjarje të luftës patriotike, pamje me akte plot patos heroik, përshkrime nga betejat e Borodinos, skena nga djegia e Moskës etj. Tërë këto zhvillime dramatike me intensitet të lartë përmbillen me një skenë krejt të qetë nga familja Bezuhov.

Personazhet

Në këtë pëlhurë grandioze në qendër të vëmendjes së autorit, megjithatë, janë personazhet dhe fatet e tyre. Jeta e të gjitha personazheve është dhënë shumë bindshëm, deri në hollësi, me të gjitha marrëdhëniet midis tyre. Çdo veprim, çdo manifestim i heronjve ka arsyen e vet. Portretet e tyre janë complete, me detaje të konstruksionit të tyre psiko-fizik. Në këtë kuptim edhe gjuha e tyre është karakteristike: një është gjuha e aristokracisë së saloneve, tjetër është gjuha e spahinjve dhe e tretë është gjuha e fshatarëve të thjeshtë. Shumë lexues Tolstoin e konsiderojnë si një nga zotëruesit më të mëdhenj në pikturimin e portretit psikologjik të ndonjë personazhi. Ai çdo personazh në veprë e ka karakterizuar në të gjitha mënyrat e mundshme – në atë psikologjike, morale, estetike, sociale, me çka e ka bërë secilin për vete shumë të veçantë. Tolstoi jashtëzakonisht mirë dinte t'i përshkruajë veçoritë psikologjike të personazheve dhe duke e lexuar veprën mund të shihet e vërteta për natyrën njerëzore. Përmes monologëve të shumtë Tolstoi i përshkruan deri në detaje mendimet dhe ndjenjat e personazheve të veta.

Vend të posaçëm zënë figurat kontraste, por njësoj të shqetësuara e bujare: e Andreut dhe Pjerit, dhe figurat e paharrueshme të femrave Maria Bollkonskës dhe Natasha Rostovës.

Knjazi Andrej Bollkonski është shok i mirë në shoqëri të vërtetë. Kritik dhe racionalist, jeton një jetë të veçantë, të përmbushur me nevojën për aktivitet shoqëror. Por, deri sa t'i marrë erë barotit. I guximshëm dhe i vendosur, ai do ta marrë flamurin dhe do ta ngrejë moralin tek ushtarët, të humbur nga kaosi i luftës. Plaga që do ta nxjerrë nga radhët e luftës, do të shkaktojë tek ai ndryshim të botëkuptimeve të deriatëhershme për jetën: për një kohë për të nuk do të ekzistojë më qëllim i lartë. Duke e humbur perspektivën për vepra të mëdha, Andrei do të bjerë në depresion shpirtëror. Por, pikërisht atëherë do të lidhet me popullin dhe do ta gjejë thelbin e jetës në – të jetuarit.

I kundërt me Bollkonskin është Pjer Bezuhovi, me vullnetin e tij të dobët për aksion të vendosur. Vazhdimisht e kërkon kuptimin për ekzistimin e vet dhe të njerëzimit në përgjithësi. I drejtë dhe joegoist, i vendosur t'i sakrifikojë ndjenjat e veta për lumturinë e të tjerëve, ai do të tërbohet kundër atij që do ta pengojë lumturinë e tjetrit. Në fillim, i mahnitur nga Revolucionin francez, i iluzionizuar nga premtimet borgjeze, qëndron në anën e Napoleonit, duke e arsyetuar çdo gjest të tij, duke menduar se çdo veprim i tij është në interesin e Revolucionit. Me zhvillimin e ngjarjeve fatalisti Bezuhov do ta ndërrojë mendimin e vet për Napoleonin dhe vetë do të bindet se pikërisht ai është zgjedhur nga Zoti për ta shpëtuar Rusinë nga ky tiran. Do të mbetet në Moskën e shkrretuar me qëllim të bëjë atentat, të sakrifikohet për shpëtimin e përgjithshëm të atdheut, por fatkeqësisht bie në duart e armikut.

Me fëmijëri pa brenga, e gëzuar në rini, e ushqyer me shpirt popullor përmes thesarit folklorik, Natasha Rostova, larg nga problemet që janë temë e ditës, do të interesohet për ballot, për shëtitje në natyrë dhe për mendime rreth martesës. Martesa e përkryer bëhet ideali i saj në jetë. Duke e kërkuar lumturinë e vet dhe e tradhtuar nga ajo, Natasha më në fund e bashkon jetën me Bezuhovin, njeriun në shikim të parë të qetë, por në brendi i pasur me emocione. Dhe pikërisht këtu e gjen lumturinë e vet: martesën ideale, ashtu siç e imagjinonte përherë.

Duke u thelluar materja që trajtohet në veprë është paraqitur nevoja edhe për personazhe historike. Personazhet historike (Napoleoni, Kutuzovi etj.) janë vënë krahas personazheve fiktive të

fisnikëve rusë. Mirëpo, në këtë roman sikur nuk ekzistojnë personazhe kryesore, sepse me konceptcionin e ri ka lindur edhe heroi i ri kryesor – populli, para së gjithash i personifikuar në përfaqësuesit e tij Platon Karataev, Tushini dhe Kutuzovi, si dhe – marrë në kuptim më të gjerë – në mbi pesëqind personazhe tjera që i takojmë nëpër faqet e librit.

Si pjesëmarrës në disa luftime, Tolstoi mirë i ka njohur rastet dhe intrigat në qarqet e shtabeve, por edhe heroizmat e njeriut të vogël e të pavërejtur, i cili në më shumë raste e ka dhënë jetën për shkak të interesave lakmiqare të klasës sunduese. Dëshmi e një heroizmi të tillë është personazhi i latuar i ushtarit ideal të Tolstoit – Tushini. Ky ushtar i vogël ka mbledhur në shpirtin e vet një vullnet të hatashëm, e në trup – një energji vigane. Për të lufta shndërrohet në lojë, në të cilën merr pjesë një botë e veçantë. Tushini i futet lojës me shumë elan, që shndërrohet në entuziazëm dhe gëzim, përpos të vdekurve dhe të plagosurve që i sheh përreth. Atë do ta këndellë realiteti – urdhri i ftohtë për tërheqje, të cilin ia përcjell eprori i parë i shtabit. Më pas ardhja e Andrej Bollkonskit, shembulli i tij personal i ndihmës, do ta bindë Tushinin në arsyeshmërinë e tërheqjes.

Lufta që Rusia e zhvillonte jashtë kufinjve të vet nga viti 1805 deri më 1807 është shembull tipik i luftës në të cilin populli është futur pa dëshirë. Tolstoi e ka përshkruar me gjithë tragjizmin e vet konfuzitetin e popullit. Më pas kësaj ia kundërvë luftën atdhetare të vitit 1812, në të cilën çdo ushtar rus e ka ditur pse sakrifikohet. Për herë të parë Tolstoi drejt ia ka përshkruar rolin madhor popullit rus, e jo personit që ka rastisur në fronin sundues. Në roman Kutuzovi është pothuaj i vetmi njeri që ka mundur prej përpara ta kuptojë atë rol të popullit. Në këtë figurë të rrudhur e me një sy është përqëndruar e gjithë urtësia popullore. Ai shquhet edhe për një mendjemprehtësi psikologjike dhe dije e largpamësi. Fitoret momentale në këtë apo atë fushë të betejës për atë nuk janë shenjë për ndonjë gëzim të parakohshëm. Edhe pse vetë nuk e vështron betejën pikërisht nga raportet kundërthënëse di ta vlerësojë situatën e vërtetë. Dhe pikërisht atëherë kur disa komandantë raportojnë për mësues të ushtrive të veta, mu atëherë Kutuzovi e di se beteja është fituar.

Platon Karataevi është personifikim i thjeshtësisë, naivitetit, urtësisë dhe i qetësisë, pikërisht para ndonjë të keqeje. Ai jeton me bindjen se gjithmonë ka „keq e më keq” dhe se „çdo e keqe është për të mirë”. Në fakt ai asgjë të mirë nuk ka parë në jetën e vet, por gjithë atë e ka pranuar si diçka shumë normale.

Përfundimi

Lufta dhe paqja është vepër e dy antipodeve të jetës së një populli. Aty në mënyrë shumë plastike autori ka pasqyruar shoqërinë ruse të gjysmës së parë të shekullit 19, duke dhënë një prerje morale-psikologjike të një kohe të mbarsur me plot tensione që dilnin nga kundërthëniet dhe kaosi politik. Në strukturën e madhe të romanit janë bashkuar analizat shoqërore me psikologjizmin e theksuar të karaktereve themelore. Monologjizimi i tyre i brendshëm shpesh është ndërprerë me digresione të autorit, në të cilat ai paraqitet para lexuesit, jo vetëm si historian që e njeh lëndën dokumentare dhe literaturën e pasur mbi luftërat e Napoleonit, por edhe si filozof, që gjykon për ligjshmëritë e përgjithshme historike dhe jep definicionin e forcave themelore që i nxisin ngjarjet historike.

ANA KARENINA

(Fragment)

Kur u nisën nga Italia, Ana kishte vënë ndër mend që ta njihje të birin. Sa më tepër i afroheshin Petersburgut, aq më tepër asaj i shtoej gëzimi. Puna ishte dukur fare e lehtë, pasi do të qëndronte disa ditë në qytetin ku ishte i biri. Po, me të zbritur nga treni, ajo ndjeu se puna qëndronte ndryshe. Si të bënte?

Të shkonte në shtëpinë e të shoqit? Ajo nuk e kishte atë të drejtë, pastaj ishte rrezik se mos e poshtëronin. T'i shkruante Aleksej Aleksandoviçit nuk ishte punë, pasi Ana qetësohej vetëm kur harronte se ai njeri ishte gjallë. Të ruante Serjozhin kur dilte për të shëtitur, prapë nuk ishte punë që të bëhej, pasi ajo kishte nevojë ta puthte e ta ledhatonte aq shumë, e kishte t'i thoshte aq sende dhe prandaj, nuk mund të kënaqej me një takim tinëz dhe të shpejtë në një kënd të parkut. Taja plakë do të kishte mundur të ndihmonte, por nuk banonte në shtëpinë e Kareninit. Ana humbi dy ditë duke e kërkuar, por nuk e gjeti. Ditën e tretë ajo mësoi se kontesha Lidja ishte në marrëdhënie të mira me të shoqin dhe vendosi t'i shkruante një letër, që e dërmoi moralisht.

Njeriu me të cilin e dërgoi atë letër, që i kishte kushtuar aq shumë, i pruri Anës përgjigjen më mizore e të papritur; duke i thënë se e kishin përcjellë pa i dhënë asgjë. Asaj nuk iu besua dhe prandaj thirri kasnecin, që të dëgjonte prej gojës së saj të gjitha hollësitë fyese të këtij misioni të dështuar. Megjithatë, Anës iu desh të pranonte se, nga pikëpamja e saj, kontesha kishte të drejtë. Dhimbja e shpirtit të saj bëhej edhe më e padurueshme, pasi ajo nuk kishte se me kë të këshillohej. T'i thoshte Vronskit, ajo kishte frikë se nuk do ta kuptonte, do ta shikonte punën si pa rëndësi dhe do të bisedonte me një ton aq të ftohtë e mospërfillës, sa Ana do ta merrte në mëri. Dhe, meqë ajo ruhej shumë nga çdo shkak që mund ta bënte të urrente Vronski, vendosi t'i mbante të fshehta prej tij përçapjet e saj për t'u takuar me të birin.

Gjithë atë ditë Ana vrau mendjen që të gjente një tjetër mjet për ta parë Serjozhin dhe më së fundi vendosi t'i shkruante të shoqit. Pa mbaruar rreshtin e parë, asaj i prunë përgjigjen e konteshës. Ana nuk u hidhërua kur nuk iu përgjigjën fare, por ironia e helmuar që shprehej përpara fjalëve të konteshës, e bënte t'i buçiste gjaku nga inati.

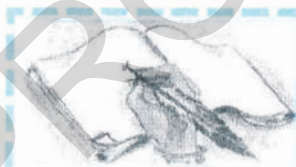
– Çfarë hipokrizie, çfarë ftohtësie e pashpirtësi! – tha Ana me vete.

– Duan të më poshtërojnë dhe të mendojnë atë çilimi të pafajshëm! Por nuk do t'i lë të bëjnë si të duan. Ajo është më e keqe se unë, sepse unë së paku nuk gënjej.

Aty për aty Ana vendosi të shkonte të nesërmen, që ishte dita e lindjes së Serjozhit, në shtëpinë e të shoqit dhe ta shihte djalë duke blerë shërbëtorët, po të që nevoja dhe, kështu ta griste atë rrjetë gënjeshtarësh, që po vleroste shpirtin e njomë e të mitur të asaj ferishteje. Ana vrapoi në treg të blente një togë lodrash dhe rrugës bëri planin e veprimit. Do të shkonte në mëngjez herët, kur Aleks Aleksandoviçi të mos ishte ngritur ende nga shtrati. Në dorë do të mbante gati të hollat për portierin dhe shërbëtorin e odës, që ta linin të kalonte pa e ngritur velon nga fytyra. Atyre do t'u thoshte se kishte me vete dhuratat, që ia dërgonte Serjozhit kumbarja dhe ishte porositur që t'ia linte mbi shtrat me dorën e saj. Sa për atë që do t'i thoshte të birit nuk i vinte ndër mend asnjë fjalë, megjithëqë mendohej të gjente diçka.

Të nesërmen, në orën tetë të mëngjezit, Ana mori një karrocë me qira dhe shkoi në shtëpi ku kishte jetuar aq vjet. I ra ziles me dorë të drithëtuar. Portieri Kapitoniç pa nga dritarja një zonjë me vello të ndalur pas derës dhe i bërtiti ndihmësit të tij, një çuni të tij, të cilin e njihje Ana.

– Pa shko shih se kush është, se më duket si një zonjë.
 Me t’u çelur dera Ana i vuri në dorë ndihmësportierit një biletë trirubleshe dhe deshi të kalonte duke belbëzuar.
 – Serjozh, Serjozh Aleksejeviçin...
 Ndihmësportieri e pa monedhën që e kishte në dorë, pastaj e ndali zonjën te dera e dytë, duke e pyetur:
 – Kë dëshironi të shihni?
 Ana nuk dëgjoi dhe vazhdoi rrugën.
 Kur vuri re turbullimin e zonjës që po hynte, Kapitoniçi doli vetë përpara dhe e pyeti ç’ dëshironte.
 – Jam e dërguar nga princi Skrodumov për të parë Sergjej Aleksejeviçin...
 – Nuk është ngritur ende, – tha portieri, duke shqyrtuar me vërejtje mysafiren e panjohur.
 Ana nuk e kishte besuar kurrë, se pamja e kësaj shtëpie, ku kishte kaluar nëntë vjet të jetës së saj, do të turbullonte gjer në atë shkallë. Lloj-lloj kujtime të ëmbla e të hidhura gufuan në shpirtin e saj, sa ajo haroi për një minutë arsyen përse ndodhej aty.
 – Kini mirësinë të pritni pak, – tha portieri, duke i marrë peliçen. Po në atë çast ai e njohu dhe shtoi menjëherë:
 – Urdhëroni shkëlqesi!
 Ana deshi të fliste, por zëri i mungoi dhe, pasi i hodhi portierit një vështrim që lypte një mëshirë, u turr nëpër shkallët. Kapitoniçi i kërrusur më dysh, ju vërsul mbrapa, duke e penguar në çdo shkallëz me galloshet që kishte në këmbë. Kur pa se nuk po ia arrinte dot, i bërtiti:
 – Kujdestari i mësimëve ndoshta nuk është veshur, prandaj më lejoni të shkoj e ta lajmëroj.
 Ana ngjitej me rrëmbim nëpër shkallët e njohura dhe nuk dëgjonte asnjë fjalë nga ç’ i thoshte portieri plak.
 – Këtej, në krah të majtë, – insistonte plaku. – Na ndjeni për çrregullimin. E ka ndërruar odën. Shkëlqesia juaj le të presë një minut, po shkoj vetë ta lajmëroj...
 E arriti më së fundi, hyri nga një derë, u zhduk një copë herë dhe doli përsëri. Ana ishte ndalur.
 – Tashti posa është zgjuar...

PYETJE DHE DETYRA:

1. Emërtoni disa nga veçoritë më kryesore të metodës krijuese të Tolstojt duke e ilustruar me veprat e tij!
2. Si është i ndërtuar romani *Lufta dhe paqja*?
3. Krahasoni figurën e Anës me atë të Ema Bovarisë?
4. Bëni një krahasim të planit përshkrimor të problematikës shoqërore në mes romaneve *Xha Gorio* dhe *Ana Karenina*!
5. Ç’qëndrim mbani ju ndaj predikimeve të Tolstojt për moskundërshtimin e së keqes me dhunë?

PROSVETNO DELO

PËRMBAJTJA

GRAMATIKA E GJUHËS SHQIPE

NGA HISTORIA E GJUHËS SË SHKRUAR SHQIPE	5
Njohuri të përgjithshme	5
Komunikimi me shkrim	6
Alfabeti i gjuhës shqipe	6
Klasifikimi i gjuhëve dhe vendi i gjuhës shqipe	7
Prejardhja e gjuhës shqipe	8
Rreth emrit shqiptar	9
FORMIMI I GJUHËS LETRARE SHQIPE	10
Periudha para kombëtare	10
Periudha kombëtare	11
Baza dialektore e gjuhës së sotme letrare shqipe	12
SINTAKSA E PERIUDHËS	14
PERIUDHA	14
Njohuri të përgjithshme	14
Marrëdhëniet e fjalive në periudhë	16
Fjalitë e bashkërenditura (parataksore)	16
Tipat e periudhave me bashkërenditje	17
Fjalitë e bashkërenditura këpujore (kopulative)	17
Fjalitë e bashkërenditura kundërshtore (adversative)	19
Fjalitë e bashkërenditura veçuese (disjunktive)	21
Fjalitë e bashkërenditura përmbyllëse (konkluzive)	22
Fjalitë e nënrenditura (hipotaksore)	23
Karakteristikat e periudhës me nënrenditje	24
Klasifikimi i fjalive të nënrenditura	25
Fjalitë e nënrenditura kryefjalore (subjektore)	25
Fjalitë e nënrenditura kallëzuesore (predikative)	28
Fjalitë e nënrenditura kundrinore (objektore)	29
Fjalitë e nënrenditura përcaktore (atributive)	31

Fjalitë e nënrenditura rrethanore (adverbale)	35
Fjalitë vendore (lokale)	35
Fjalitë kohore (temporale)	37
Fjalitë mënyrore (modale)	40
Fjalitë qëllimore (finale)	43
Fjalitë shkakore (kauzale)	45
Fjalitë rrjedhimore (konsekutive)	48
Fjalitë kushtore (kondicionale)	50
Vendi i fjalive kushtore në periudhë	51
Fjalitë lejore (koncesive)	52
Fjalitë krahasore (komparative)	55
Periudha asindetike	57
Fjalitë e ndërmjetme (interkale)	58
Ligjërata e drejtë dhe e zhdrejtë	60
Ligjërata e drejtë	60
Ligjërata e zhdrejtë e lirë	61

SHENJAT E PIKËSIMIT (INTERPUNKSIONI)

Pika (.)	63
Pikëpyetja (?)	64
Pikëçuditja (!)	64
Presja (,)	66
Përdorimi i presjes në periudhë	67
Pikëpresja (;)	71
Dy pikat (:)	71
Shumëpikëshi (...)	72
Thonjëzat („ ” » «)	73
Kllapat ()	74
Viza (–)	75

LETËRSIA

PANORAMË E LETËRSISË MODERNE SHQIPTARE	79
Koha	79
Veçoritë stilistike-përshkimore	79
Format poetike	81
GJERGJ FISHTA	82
Shënime bio-bibliografike	82
Vepra	83
Vjershërimi epik	85
Përfundimi	87
<i>KOHA E RE</i> (Fragment nga kënga 26 e <i>Lautës së Malcis</i>)	88
<i>GOMARI I BABATASIT</i>	93
FAIK KONICA	97
Shënime bio-bibliografike	97
Vepra	98
Përfundimi	101
<i>DOKTOR GJILPËRA ZBULON RRËNJËT E</i>	
<i>DRAMËS SË MAMURRASIT</i> (Fragment)	102
FAN STILIAN NOLI	107
Shënime bio-bibliografike	107
Vepra	108
Poezia	108
Shkrimet tjera në prozë	109
Përkthimi dhe kritika letrare	110
Përfundimi	110
<i>SYRGJYN VDEKUR</i>	111
<i>ANËS LUMENJVE</i>	111
<i>SHËN PJETRI NË MANGALL</i>	114
<i>RENT OR MARATHONOMAK</i>	117
MID'HAT FRASHËRI	120
Jeta	120
Veprimtaria	121
<i>SI VDIQ SELMAN TODORUSHA</i>	123

LASGUSH PORADECI	125
Shënime bio-bibliografike	125
Vepra	125
Përfundimi	128
<i>KROI I FSHATIT TONË</i>	129
<i>VALLJA E LULEVE</i>	130
<i>GJENIU I ANIJES</i>	131
ALI ASLLANI	133
Shënime bio-bibliografike	133
Vepra	133
Përfundimi	136
<i>HANKO HALLA</i>	137
ERNEST KOLIQI	141
Shënime bio-bibliografike	142
<i>TREGTAR FLAMUJSH</i> (Fragment)	144
MITRUSH KUTELI	147
Shënime bio-bibliografike	147
Vepra	147
Përfundimi	149
<i>QYSH E GJETI AGO JAKUPI RRUGËN E ZOTIT</i> (Fragment)	149
ETËHEM HAXHIADEMI	151
Shënime bio-bibliografike	151
Veprimtaria letrare	151
Tragjedia <i>Skënderbeu</i>	152
Drama <i>Abeli</i> (analizë)	152
<i>ADAMI</i>	154
<i>EVA</i>	155
<i>ABELI</i>	156
<i>KAINI</i>	157
MIGJENI	159
Shënime për jetën	159
Rruga krijuese	160

Estetika e Migjenit	160
Poetika e poezisë migjeniane	160
Prozat e Migjenit	162
Gjuha dhe stili	163
Rëndësia e Migjenit	163
<i>TË BIRT E SHEKULLIT TË RI</i>	164
<i>RECITALI MALCORIT</i>	165
<i>LULI I VOCËRR</i>	166
STERJO SPASSE	167
Shënime bio-bibliografike	167
Vepra	168
Përfundimi	171
<i>PSE?!</i>	172
ESAD MEKULI	174
Shënime bio-bibliografike	174
Rruga krijuese	174
Vargjet intime	177
Lirika e peizazhit	178
Gjuha, stili dhe rëndësia	179
PANORAMË E LETËRSISË MODERNE BOTËRORE	181
Lindja, veçortitë dhe përfaqësuesit kryesorë të realizmit	183
Koha	183
Historia e nocionit	183
Realizmi në kundërshtim me romantizmin	184
Karakteristikat e realizmit	184
Fazat e zhvillimit të realizmit	185
HONORE DË BALZAK	187
Jeta dhe veprimtaria	187
Krijimtaria letrare	188
Personazhet	189
<i>Xha Gorio</i> (analizë)	189
Personazhet	189
Rëndësia e veprës	191

Stili i Balzakut	191
Përfundim	192
<i>XHA GORIO</i> (Fragment romani)	192
GYSTAV FLOBER	194
Shënime bio-bibliografike	194
Vepra tjera të rëndësishme	195
Jehona rreth romanit <i>Zonja Bovari</i>	195
Gjuha dhe stili	198
Rëndësia e Floberit	198
<i>ËNDËRRIMET E EMËS</i> (Fragment nga <i>Zonja Bovari</i>)	199
FJODOR MIHAJLOVIÇ DOSTOJEVSKI	201
Shënime bio-bibliografike	201
Rruga krijuese	201
<i>Vëllezërit Karamazovë</i> (1878-1880) (analizë)	202
Poetika e Dostojevskit	204
Gjuha dhe stili	205
Rëndësia e Dostojevskit	205
<i>KRIMI DHE NDËSHKIMI</i> (Fragment)	206
SHARL BODËLER	208
Shënime bio-bibliografike	208
Veprimtaria krijuese	209
Simbolika e vjershës <i>Albatros</i>	211
Gjuha dhe stili	212
Rëndësia e Bodëlerit	212
<i>ALBATROSI</i>	213
LEV NIKOLLAJEVIÇ TOLSTOJ	214
Shënime bio-bibliografike	214
Veprimtaria letrare	214
<i>Ana Karenina</i> (analizë)	215
<i>Lufta dhe paqja</i> (analizë)	217
Përfundim	219
<i>ANA KARENINA</i> (Fragment)	220

Акционерско друштво за издавање учебници и наставни средства Просветно дело – Скопје, ул. „Димитрие Чуповски” бр. 15, Градски сид, блок 4 * За издавачот: м-р Павле Петров, генерален директор * д-р Ремзи Несими – м-р Валбона Тоска – д-р Зеќирја Незири – д-р Агим Лека: **АЛБАНСКИ ЈАЗИК** за III година на реформираното гимназиско образование * Лектор-коректор: Рефаил Сулејмани * Технички уредник: Миодраг Алексовски * Компјутерска подготовка: Солидар Сулејмани * Печати: Европа 92 - Кочани * Тираж: 191 примероци

Shoqata aksionare e botimit të teksteve dhe të mjeteve mësimore Prosvetno dello – Shkup, Rr. „Dimitrie Çupovski” nr. 15, Gradski xid, blloku 4 * Për botuesin: Mr. Pavle Petrov, drejtor i përgjithshëm * Dr. Remzi Nesimi – Mr. Valbona Toska – Dr. Zeqirja Neziri – Dr. Agim Leka: **GJUHË SHQIPE** për vitin III të gjimnazit të reformuar * Lektor-korrektor: Refail Sulejmani * Redaktor teknik: Miodrag Aleksovski * Përgatitja kompjuterike: Solidar Sulejmani * Shtypi: Evropa 92 - Koçan * Tirazhi: 191 kopje

CIP - Каталогизација во публикација
Народна и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

811.18 (075.3)
82 (075.3)

GJUHE shqipe dhe letërsi : për vitin III të gjimnazit të reformuar / Remzi
Nesimi, Valbona Toska, Zeqirja Neziri, Agim Leka. - Shkup: Prosvetno dello,
2003. - 228 стр. : илустр. ; 25 cm

ISBN 9989-0-0335-1

1. Nesimi, Remzi

COBISS.MK-ID 54037514